

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК

МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ, КУЛЬТУРОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Головний редактор чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К.В. Балабанов

Засновано у 2011 р.

ВИПУСК 2

МАРІУПОЛЬ – 2011

УДК 3(05)

Вісник Маріупольського державного університету
Серія: Філософія, культурологія, соціологія
Збірник наукових праць
Видається 2 рази на рік
Заснований у 2011 р.

Затверджено до друку Вченою радою МДУ (протокол №1 , від 12.10.2011 р.)

Головна редколегія:

Головний редактор – чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К. В. Балабанов

Заст. головного редактора – к.е.н., проф. О. В. Булатова

Члени редколегії: д.ю.н., проф. М. О. Баймуратов, д.ф.н., проф. С. В. Безчотнікова,
д.і.н., проф. В. М. Романцов, д.культурології, проф. Ю. С. Сабадаш,
д.е.н., проф. І. Г. Яремчук

Редакційна колегія серії:

Відповідальний редактор – д.культурології, проф. Ю. С. Сабадаш

Заступник відповідального редактора – к.мист., доц. Г. І. Батичко

Відповідальний секретар – к.і.н., доц. Ю. В. Рябуха

Члени редакційної колегії: д.філос.н., проф. Т. О. Андреева,
д.філос.н., проф. Ю. Л. Афанасьєв, д.соц.н., ст.співроб. Л. Д. Бевзенко,
д.філос.н., проф. В. А. Бігаєв, д.філос.н., проф. М. Т. Братерська-Дронь,
д.філос.н., к.пед.н., проф. В. Г. Виткалов, д.філос.н., проф. О. П. Воєводін,
д.філос.н., проф. А. А. Гересамчук, д.філос.н., проф. Л. Т. Левчук,
д.філос.н., проф. В. А. Личковах, д.філос.н., проф. В. І. Лубський,
д.філос.н., проф. Т. С. Оленіч, д.філос.н., проф. О. П. Поліщук,
д.соц.н., проф. Б. В. Слющинський, д.соц.н., проф. В. І. Судаков,
д.соц.н., проф. М. В. Туленков, д.соц.н., проф. Н. М. Цимбалюк,
д.соц.н., ст.співроб. Г. И. Чепурко, д.філос.н., проф. М. М. Черенков,
д.соц.н., проф. В. М. Щербіна

Засновник Маріупольський державний університет
87500, м.Маріуполь, пр.Будівельників 129а
тел.: (0629)52-99-46, e-mail: mggu_kafedra_kid@mail.ru

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації.
(Серія КВ №17804-6654Р від 24.05.2011)
Тираж 100 примірників. Замовлення №469.2

Видавець МФ ТОВ «Друкарня "Новий світ"»
87510, м.Маріуполь, вул.Красномаякська, 2; тел.: (0629)41-35-13
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК №1792 від 20.05.2004

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ

Воеводин А. П. ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ РОЛЬ ХРАМА В РЕПРЕЗЕНТАЦИИ РЕЛИГИОЗНЫХ ФОРМ СОЦИАЛЬНОЙ РЕГУЛЯЦИИ.....	7
Оніщенко І. Г. НАУКА ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛЬНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ.....	14
Поліщук О. П. ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА УКРАЇНИ НА МЕЖІ ТИСЯЧОЛІТЬ: ВИКЛИКИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ.....	18
Янковський С. В. МІФ І СПІЛЬНОТА.....	23
Яцик І. С. ТРАНСФОРМАЦІЙНІСТЬ СИТУАТИВНОСТІ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ФІЛОСОФІВ ЕКЗИСТЕНЦІЙНОГО МИСЛЕННЯ (Н. АББАНЬЯНО, Г. МАРСЕЛЬ, К. ЯСПЕРС).....	28

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

Афанасьєв Ю. Л., Коваленко Н. П. ЗБИРАЦЬКА ТА ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ГОНЧАРА ТА ЙОГО СПАДКОЄМЦІВ І ПОСЛІДОВНИКІВ.....	35
Батичко Г. І. МИСТЕЦЬКІ ВИДАННЯ КІНЦЯ ХІХ-ПОЧАТКУ ХХ СТ. В АРХІТЕКТОНІЦІ ВІТЧИЗНЯНОГО КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ.....	40
Васик О. П. ТРАДИЦІЙ ТА ЗВИЧАЇВ ПРЕДСТАВНИКІВ РІЗНИХ КОНФЕСІЙ НА ТЕРИТОРІЇ ДОНБАСУ (ЗА ДАНИМИ МЕТРИЧНИХ КНИГ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ).....	45
Воеводина Л. П. КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ МУЗЫКИ И РЕЛИГИИ.....	49
Виткалов В. Г. КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКА ПРАКТИКА ВОЛИНСЬКОГО КРАЮ В АРХІВНИХ ДОКУМЕНТАХ ТА МАТЕРІАЛАХ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ (2).....	56
Виткалов В. Г., Виткалов С. В. ОХОРОНА ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В ПРОГРАМАХ ДІЯЛЬНОСТІ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ.....	63
Головко О. В. ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ КОРОТКОТЕРМІНОВИХ КУРСІВ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ДЛЯ ДОШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ В УСРР У 20-Х РОКАХ.....	71
Дубко В. О., Кудлай В. О. КУЛЬТУРНИЙ ДОСВІД ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ПРИ РОЗРОБЦІ НАУКОВИХ ТА НАУКОВО-МЕТОДИЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ВНЗ...	76
Ковальчук Т. В. СПРОБИ УКРАЇНІЗАЦІЇ БОГОСЛУЖІНЬ В УКРАЇНСЬКИХ ЄПАРХІЯХ РПЦ У 1905 – 1917 РР.....	81
Нікольченко Ю. М. ПРИКРАСИ І ВИРОБИ З КОЛЬОРОВИХ МЕТАЛІВ У КУЛЬТУРІ ЛІТОПИСНОГО ДОРОГОБУЖА ХІ-ХІІІ СТОЛІТЬ.....	86

Орехова С. Е. НЕМАТЕРИАЛЬНАЯ МОТИВАЦИЯ ПЕРСОНАЛА В УПРАВЛЕНИИ ЛЮДСКИМИ РЕСУРСАМИ КОМПАНИИ.....	92
Петрова І. О. АНАЛІЗ ДОКУМЕНТНИХ ПОТОКІВ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ.....	96
Попович О. В. ПРОСОПОГРАФІЯ ЯК МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРИ СЛІПІХ КОБЗАРІВ.....	101
Рябуха Ю. В. ВПЛИВ ХРИСТІЯНСЬКОЇ РЕЛІГІЇ НА СЕРЕДНЬОВІЧНІ ВІЙСЬКОВІ КОНФЛІКТИ	113
Сабадаш С. Ю. КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ВИТОКИ ТВОРЧОСТІ Л. С. ВИГОТСЬКОГО.....	120
Сабадаш Ю. С. ЖИТТЯ ТА ТВОРЧИСТЬ БЕНЕДЕТТО КРОЧЕ: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ.....	126
Черуха А. А., Мельник Я. М. КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК НАПРЯМ РЕГІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ.....	134
Харабет В. В. НАРОДНАЯ ПЕДАГОГИКА В КОНТЕКСТЕ ИСТОРИИ ГРЕЧЕСКИХ ТРАДИЦИЙ.....	137
Холодинська С. М. ВИДИ МИСТЕЦТВА ЯК ОБ'ЄКТ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ У ХVІІІ-ХІХ СТ.....	143
Шелякіна А. В. НАВЧАННЯ МИСТЕЦТВУ ЯК ЗАСІБ ІНТЕГРАЦІЇ В АМЕРИКАНСЬКУ КУЛЬТУРУ (ДОСВІД ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ).....	150

СОЦІОЛОГІЯ

Вергизова В. М. РЕГИОНАЛЬНЫЙ ФАКТОР ЭТНОКУЛЬТУРНЫХ ИДЕНТИЧНОСТЕЙ МОЛОДЕЖИ ПРИАЗОВЬЯ.....	155
Наумова М. Ю. РОЗУМІЮЧИ МЕДІА.....	159
Позднякова-Кирбят'єва Е. Г. МИСТЕЦТВО ПАМ'ЯТІ: ВІД ВИНИКНЕННЯ ДО ІСТОРИЗМУ ДЖАМБАТІСТА ВІКО. СОЦІОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД.....	165
Слющинський Б. В., Оленич Т. С. ОТНОШЕНИЕ К РЕЛИГИОЗНОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ ГРЕЧЕСКОЙ ДИАСПОРЫ УКРАИНСКОГО ПРИАЗОВЬЯ (НА ОСНОВЕ ДАННЫХ СОЦИОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ).....	172
Слющинський Б.В. МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРИАЗОВ'Я: ВІД МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ ДО ГІБРИДИЗАЦІЇ?.....	175
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	185
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ.....	187
КНИЖКОВА ПОЛІЦІЯ.....	189

CONTENTS

PHILOSOPHY

Voevodin A. P. FUNCTIONAL ROLE OF THE TEMPLE OF REPRESENTATION IN THE RELIGIOUS FORMS OF SOCIAL REGULATION	7
Onishchenko I. G. SCIENCE AS A TOOL FOR ENSURING'S SOVEREIGNTY	14
Polishchuk O. P. ARTISTIC CULTURE IN UKRAINE TURN OF THE MILLENNIUM: CHALLENGES AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT	18
Iankovskyi S. V. MYTH AND COMMUNITY	23
Jacyk I. S. TRANSFORMATSIYNYST SYTUATYVNOSTI IN CREATIVE LEGACY PHILOSOPHEREXISTENTIAL THINKING (N. ABBANYANO, G. MARCEL, KARL JASPERS).....	28

CULTURE

Afanasyev Y. L., Kovalenko N. P. RESEARCH IVAN GONCHAR AND HIS HEIRS AND FOLLOWERS.....	35
Batycho G. I. ARTS PERIODICALS IN THE ARCHITECTONICS OF THE NATIONAL CULTURAL AREA OF THE LATE XIX-EARLY XX CENTURY	40
Vasyk O. V. TRADITIONS AND CUSTOMS REPRESENTATIVES OF DIFFERENT CONFESSIONS THE TERRITORY OF DONBAS (ACCORDING TO PARISH REGISTER STATE ARCHIVES DONETSK REGION).....	45
Vytkalov V. G. CULTURAL PRACTICE VOLYN REGION IN THE ARCHIVAL DOCUMENTS AND MATERIALS: RETROSPECTIVE.....	56
Vytkalov V. G., Vytkalov S. V. PROTECTION OF HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE IN THE PROGRAMMES OF LOCAL GOVERNMENT.....	63
Golovko O. V. HISTORY AND ORGANIZATION OF SHORT COURSE TRAINING FOR PRE-SCHOOLS IN THE USSR IN THE 20 C.....	71
Dubko V. A, Kudlay V. O. THE INFORMATION AND COMMUNICATION CULTURAL EXPERIENCE OF SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL DEVELOPMENT IN INSTITUTE OF HIGHER EDUCATION.....	76
Kovalchuk T. V. ATTEMPTS OF UKRAINIZATION SERVICE IN UKRAINIAN EPARCHIES OF RUSSIAN ORTHODOX CHURCH IN 1905 – 1917.....	81
Nikolchenko Y. M. JEWELRY & FERROUS METALS CULTURE CHRONICLES DOROGOBUZH XI-XIII CENTURY	86
Orekhova S. E. MOTIVATION STAFF IN THE OFFICE	92

Petrova I. A. DOCUMENTARY FLOWS ANALYSIS LOCAL GOVERNMENT.....	96
Popovych O. V. PROSOPOHRAFIYA CULTURE AS A METHOD OF BLIND KOBZAR.....	101
Ruabukha Y. V. WAR AND THE CHRISTIAN RELIGION IN THE MIDDLE AGES.....	113
Sabadash S. Y. CULTUROLOGICAL ORIGINS OF CREATIVITY L.S.VYGOTSKY.....	120
Sabadash Y. S. LIFE AND WORK OF BENEDETTO CROCE: CULTUROLOGICAL ASPECT.....	126
Cheruha A.A, Melnik Y. M. CULTURAL AND ARTISTIC ACTIVITIES IN DIRECTION OF REGIONAL CULTURAL POLICY OF THE STATE.....	134
Harabet V. V. PEDAGOGY IN THE CONTEXT OF THE PEOPLE'S HISTORY OF GREEK TRADITION.....	137
Holodynska S. M. ARTS AS THE OBJECT OF THEORETICAL ANALYSIS IN THE XVIII-XIX CENTURIES.....	143
Shelyakina A. V. TEACHING ART AS A MEANS OF INTEGRATION IN AMERICAN CULTURE (EXPERIENCE OF THE FIRST HALF OF THE XX CENTURY)	150

SOCIOLOGY

Verhizova V. M. REGIONAL YOUTH FACTOR ETHNOCULTURAL IDENTITY PRIAZOVYA.....	155
Naumova M. Y. UNDERSTANDING MEDIA.....	159
Pozdnyakova-Kyrbyateva E. G. ART OF MEMORY: FROM ORIGIN TO HISTORICISM GIAMBATTISTA VICO. SOCIOLOGICAL VIEW.....	165
Slyuschinsky B. V., Olenich T. S. TO THE RELIGIOUS COMPONENT OF UKRAINIAN GREEK DIASPORA PRIAZOVYA.....	172
Slyuschynskyy B. V. INTERCULTURAL COMMUNICATION UKRAINIAN POPULATION PRIAZOVYE: FROM TO HYBRIDIZATION MULTICULTURALISM?.....	175
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS	185
REQUIREMENTS FOR THE SCIENTIFIC PAPERS FOR PUBLICATION IN THE COLLECTED WORKS	187
BOOKSHELF	189

ФІЛОСОФІЯ

УДК 316.74:234.2

А. П. Воеводин

ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ РОЛЬ ХРАМА В РЕПРЕЗЕНТАЦИИ РЕЛИГИОЗНЫХ ФОРМ СОЦИАЛЬНОЙ РЕГУЛЯЦИИ

В публикации представлен опыт антропологической интерпретации влияния Храма на репрезентацию религиозного мировоззрения в сознании верующих людей. Защитно-адаптивные функции культуры интерпретируются в ней посредством анализа психологического становления и развития живого конкретно-религиозного сознания и практики веры.

Ключевые слова: религия, вера, Храм

Размышления над загадкой тотального влияния религии на регулирование совместной деятельности людей и особенностях неустанной заботы церкви по укреплению нравственного здоровья общества неизбежно приводят к необходимости антропологической интерпретации места и функционального назначения Храма в религиозной культуре общества. Речь, прежде всего, идет об организации надличностных форм регулирования религиозной жизнедеятельности людей, в которой Храму по праву принадлежит центральное место. Если религиозную жизнь общества рассматривать как целенаправленную и управляемую деятельность людей, то смысл и направленность религиозной активности целиком и полностью определяется характером религиозной культуры данного общества и доминирующих в нем религиозных интересов. Религиозный интерес, как и любой иной социальный интерес, – это общественный или коллективный интерес, который по определению не может быть организован и осуществлен отдельным человеком самостоятельно, «в одиночку». Осознание адекватных задачам и уровню развития общества религиозных интересов, их целенаправленное формирование в массах, определение соответствующих содержанию религиозных интересов совместных способов и форм их удовлетворения, сам процесс реализации духовных интересов не может происходить вне и помимо Храма. Исконный смысл существования Храма состоит в создании стимулов религиозной деятельности (религиозных интересов) и выстраивании религиозной программы жизни, как отдельного человека, так и общества в целом. Для этого существует только один известный человечеству способ - организация религиозного мировоззрения и религиозной веры у приходящих в Храм людей, поддержка и неустанное воспроизведение предметного знаково-символического оформления, информационно-смысловой опоры религиозной картины мира.

Мировоззрение любого человека складывается из чувственных и понятийных образов как специфический способ структурирования отдельных образов в цельную картину мира. Необходимо помнить, что мировоззрение есть не само конкретное содержательное знание отдельных образов, а характерная особенность отдельных знаний – находиться в определенной связи, быть упорядоченным. Поэтому содержанием картины мира в целом являются не столько предметное содержание отдельных образов, сколько их иерархия, принципиальная модель или схема мироустройства. Вместе с тем, мировоззрение не ограничивается только тем, что репрезентирует в сознании ту или иную структуру устройства мира. В сознании

отдельного человека могут иметь место различные картины мира и даже сосуществовать, как, например, у теолога, философа, физика или в художественном произведении (мифе) в виде концептуальных моделей устройства мира или же мировоззрений различных действующих лиц (характеров, героев). Чтобы эти картины мира влияли на поведение человека, они не должны быть объективистски отстраненными, необходима их психофизиологическая связь с потребностями его организма, конкретного и ограниченного тела. Поэтому вторую, обращенную к субъекту сторону мировоззрения, составляют ценностные доминанты - понимание значения данной иерархии мира в практической жизнедеятельности людей. Ценностные доминанты обнаруживаются и переживаются субъектом в форме эмоциональной окраски образов и соответствующих форм или способов поведения, одобряемых обществом конкретных схем деятельности. Посредством полярных эмоциональных акцентов (радость – страдание, добро – зло, защитники – враги и т.п.), сопровождающих те или иные элементы картины мира, задается общий вектор и конкретная программа совместной жизнедеятельности многих людей. Вот почему неустанная забота об адекватности форм репрезентации и ежедневном воспроизводстве канонически установленной предметной, знаково-символической опоры религиозного мировоззрения, его бесконечном и непрестанном «опредмечивании» и «распредмечивании» в деятельности верующих является определяющей формой деятельности религиозного Храма.

Суть религиозного мировоззрения, в отличие от категориально обобщенной философской картины мира, – не понятийная, а экстатическая, то есть основана не на допускающем *со-мнение* и требующем экспериментально-опытной, практической *про-верки* знания, а на безусловно-фанатичной *уверенности* в правильности и единственности способа понимания (объяснения) устройства мира. *Вера* является неустранимой сущностной характеристикой религиозного мировоззрения. Если Декарт говорит – *мое мышление есть мое бытие*, то верующий человек говорит: - *моя вера есть мое бытие* (Л. Фейербах). Информационная наполненность и психофизиологическое состояние веры не эксплицируются логическими средствами. «От всякой попытки прикоснуться щупальцами разума к вере – вера гибнет,- пишет Лев Шестов. - Она не делится своей властью ни с кем. Она может жить только в атмосфере безумия» [1,с. 270].

Как божественный аффект, вера – это иррациональное переживание одержимости, в котором не имеет существенного значения сам предмет веры. Как можно верить в то, что в психике может производиться иным способом, чем вера, чем-то внешним по отношению к механизмам самой веры? Предметом веры, следовательно, является только то, существование чего невозможно (или *абсурдно* иначе), нежели как посредством безусловного самоотречения и растворения самосознания в психофизиологических механизмах веры. *Фактическим предметом веры может быть только сама вера*, постоянное возрождение-воспроизведение самой способности и силы верить. О вере можно говорить лишь как о том, что *случается* не закономерным, а *чудесным* способом и что происходит только в акте личной веры. Верующий человек живет в состоянии «осуществления ожидаемого» и «уверенности в невидимом» [Лавел, «Послание к евреям», Евр.11:1]. Другими словами, в мистическом опыте бого-общения вера, как форма рефлексии, открывает «не-оче-видное», но «умо-постигаемое» в процессе *откровения*. В известном смысле о вере можно говорить как о состоянии «разумного безумия» (И. Кант).

Акты веры, в момент их совершения, опредмечены каким-то предметным содержанием, которое раскрывается в процессе этих актов. Чаще всего люди дискутируют о содержании и трактовках религиозной информации, но вовсе не о способах ее представленности в психике индивида. Поэтому сам акт веры большинство

людей не замечает, подобно тому, как мы не замечаем акта непосредственной данности внешнего мира в наших восприятиях и чувствах, поскольку с детства приучены воспринимать его в этнических формах культурных констант и только единственным, присущим данной культуре способом, что вселяет в нас иррациональную *уверенность* в том, что он есть и есть именно таким, каким мы его воспринимаем. Способы человеческого восприятия мира не даны индивиду от рождения его, а формируются в процессе адаптации организма к определенной культурной среде. Поэтому сам акт веры в чистом виде мы непосредственно наблюдать не можем, для этого необходима соответствующая техника теологического или философского мышления.

В исторической логике движения человеческого мышления от изначальной единичности чувственного образа к всеобщности содержания философских категорий религиозное мировоззрение представляет собой естественный опыт рефлексии человеком сверхъестественного могущества собственного разума, а именно, этап абстракции и абсолютизации единичного. Исключительная единичность и единственность смысла, тотальность и абсолютная однозначность конкретно-чувственной единичности религиозной картины мира составляют решающую отличительную черту религиозной информации. В силу этого она не может не быть непререкаемо догматичной. Вера исключает присущее знанию сомнение, сравнение разнообразных смыслов или пониманий предмета. Верующий человек объявляет сомнение главным грехом, ибо аналитически рефлектирующий дух открывает ящик Пандоры. Как специфический способ переживания объективного смысла, вера занимает срединное положение между гипнотическим трансом, превращающим человека в безответственного «зомби» и просвещенным разумом, с его извечным сомнением и *про-веркой* всякого знания *до* самой веры.

Но поскольку индивид не может жить одним лишь религиозным сознанием и действовать исключительно по правилам данной свыше религиозной информации, и кроме религиозной активности вынужден осуществлять повседневную практическую и бытовую деятельность, с ее трезвостью отношения к событиям в мире, а также совершать разнообразные нравственные, политические, эстетические, экономические и прочие действия и оценки, во многом противоречащие религиозной информации или корректирующие ее, то главной проблемой для верующих становится религиозная потребность каким-то образом входить и удерживаться в состоянии веры или «*держаться веры*». С этой целью церковью создаются разнообразные формы или техники (цивилизационные механизмы) религиозно-психологической и эстетической деятельности по актуализации и поддержанию религиозной веры, поскольку вера не может быть основана на знании. Апостол Павел [Рим 10: 14-17] описывает экзистенциально необходимые условия веры, которыми, как он заявляет, оказываются «*божественное откровение*» (Писание, Бог), «*наставление в нем*» (традиция, прививаемая в церковной общине, Церковь) и «*проповедующий*» (человек, пастырь). Заметим, что имя гонителя христиан Савла коррелируется со словом «*знание*», тогда как имя истово верующего апостола Павла соотносимо с «*откровением*», личным контактом с Богом и непоколебимой верой. Кто знает, тот не может верить. Вера зиждется не на *про-верке* знания, а на до-верии к источнику информации и репутации его.

Таким образом, условиями (или машиной существования и осуществления) веры, оказывается авторитет: *авторитет церкви* – «как веровать в Того о Ком не слышали?» - догматический смысл; *авторитет человека* - «как слышать без проповедующего?» – психологический смысл согласия с верой; *авторитет Бога* - «вера от слышания, а слышание от слова Божия» - харизматический смысл, дар Духа Святого [Там же].

Авторитет, как нравственный инструмент ненасильственного внешнего влияния

на поведение и мысли людей, строится на абсолютном доверии к источнику информации. Поэтому задача существования и деятельности Храма заключается в неустанном поддержании авторитета и служении ему – авторитету Бога, церкви, служителя церкви. Вся атмосфера культурной религиозно-эстетической организации и построения Храма пронизана стремлением служения авторитету, стремлением своим угодничеством в исполнении веры заслужить его внимание и благо-склонность. Тем самым Храм становится местом «авторитетного» сотворения и удовлетворения религиозного интереса: а) местом «организации» веры – коллективного богослужения и объединения людей в духовной общности и в вере; б) местом «отправления» веры – индивидуальной деятельности людей в отправлении веры; в) местом «укрепления» веры – взаимном внушении веры. Своими конструктивными архитектурно-эстетическими и идеологическими особенностями Храм создает религиозное культурное пространство, в котором в соответствии с ритуальной регламентацией религиозных движений и цивилизованным сценарием магических действий задаются параметры (программа, обобщенный культурный сценарий) религиозной перформативной и психологической активности верующих. В этой связи особый интерес представляет анализ поддерживаемых Храмом адаптивно-защитных механизмов культуры в оформлении религиозной картины мира и репрезентации религиозных форм социальной регуляции.

Как известно, человеком не рождаются в «готовом виде». Естественным путем рождается биологический информант, человеческое тело, которое становится способным жить и действовать в мире по-человечески (то есть быть собственно человеком) посредством воспитания, образования и овладения культурой в соответствующей этнической культурной среде. Это значит, что люди не рождаются с врожденным религиозным сознанием. Качественно определенное религиозное сознание и религиозная вера естественным путем не даны человеку от рождения, а появляются при определенных условиях и в соответствующих формах культуры.

Исходным моментом в становлении индивидуального религиозного сознания, в отсутствие какого-либо индивидуального или коллективного религиозного человеческого опыта, является иррациональное ощущение чуждости и враждебности внешнего мира, врожденное чувство *тревожности* и *неуверенности* в воспроизводстве собственной жизни. Тревожность и неуверенность – неперемное психологическое условие возникновения веры. Обладающий практическим опытом самостоятельной жизни и уверенный в себе человек не испытывает потребности (нужды) в религиозном опыте и не нуждается в вере.

Индивидуальное или коллективное тревожное ощущение опасности извне (мир во зле) и неуверенности в благополучном будущем порождает поиски «механизмов защиты» и «спасения», снятия тревожности и выстраивания психологически гармоничного, лишеного внутреннего беспокойства, умиротворенного и уравновешенного ощущения. Иногда в литературе такие поиски преодоления неуверенности в себе и прояснения программы личной жизни именуют поисками *Смысла* жизни, а в психологической и когнитивной антропологии первичной рационализацией мира. Суть первичной рационализации заключается в трансформации абстрактного ощущения тревожности в конкретные образы, персонификация и концентрация враждебности, создание «образа врага». Одновременно осуществляется поиск «положительных» образов и эмпирическое «нащупывание» оправданных схем движения, направленных на преодоление опасности. Ответы, которые человек формирует, закладывают основные парадигмы, матрицы этнокультуры и потребную картину мира, основополагающий элемент культуры.

Поиски смысла жизни приводят к обретению *Надежды* на спасение, ибо первичный психологический и житейский смысл *Спасения* заключается в преодолении

невзгод и соответствующих тревожных и отрицательных переживаний, чудесном и магическом избавлении от страданий и переходе в качественно иное, безмятежное состояние жизни. Религиозный же смысл надежды порождается невозможностью выведения защитных сил из наличных (естественных) условий человеческой жизни и в силу этого обращением к трансцендентным и всемогущим силам. Психологически надежда переживается как желаемый путь, единственно мыслимая, пусть даже ирреальная, *чудесная* возможность преодоления неуверенности и страданий. Надежда указывает человеку *путь спасения*, путь из мира человеческого страдания и зла в мир божественной благодати. Обретая надежду, человек обретает *уверенность* в достижении намеченных целей, а с ней и собственно *веру*. «Кто уверовал, тот – спасся. Кто спасся, тот уверовал, то есть почувствовал, что все ограничительные законы, все устои, все опоры, которыми держался человек, разбиты, раздроблены, уничтожены, что все светочи погасли, все указания исчезли», - манифестирует Лев Шестов [1., с. 259]. Как он полагает смысл (суть) христианской веры состоит *не* в рабском *принуждении* к вере, а в добровольном, свободном и безрассудном *согласии* с «дорогой веры». В акте веры есть подвиг *отречения*, которого нет в акте знания. Знание принудительно, тогда как вера - свободна. Акт веры есть акт свободной любви, не ведающей доказательств, гарантий, принуждений. Человек верит в Бога, потому, что любит его (Н.А. Бердяев).

Таким образом, надежда на спасение иррационально связана с изначальным аксиологическим расколом картины мира на положительные (Мы) и отрицательные (Они) ценности, внятым отнесением структурных элементов (образов) картины мира и практических схем действий к благам или греху. Высокая мера конфликтности по отношению к окружающему миру вызывает в ответ напряженность и мобильность культуры, а с ней и выстраивание специфических и неспецифических защитных механизмов культуры. Специфические механизмы культуры состоят в локализации и маркировке угрозы в иерархии образов бытия, а также связаны с поисками способов защиты от угрозы и персонификацией образа *Защитника* (наставника, учителя, помощника) обездоленных и страждущих, *проводника* в преодолении жизненных коллизий и осуществлении мечты о спасении. Закономерным результатом работы специфических психологических механизмов является появление неспецифических защитных механизмов - *религиозной картины мира*, продукта культурной психологической рационализации.

Картина мира – связное представление о бытии, присущее членам данного этноса, которое находит свое вербально-символическое выражение в религии, философии, мифологии, литературе, идеологиях. Это представление обнаруживается через поступки людей и способы объяснения ими своих поступков, а также служит базой для объяснения людьми своих действий и намерений. Принципиальной особенностью картины мира является то, что она рефлектируется членами этноса лишь частично и фрагментарно и никогда логически последовательно. Главным здесь является не объективность и достоверность содержания картины мира, а наличие ощущения целостной, упорядоченной и гармонично-уютной системы представлений. В этом вся соль вопроса, ведь основная функция культуры это функция психологической защиты. Ощущение гармоничности бытия и уверенность в правильности своего объяснения мира выполняют защитную функцию, создают устойчивость и определенность психики индивида, закладывают предпосылки его самоидентификации и самооценности в культуре.

В религиозной картине мира защитная функция культуры локализуется, конкретизируется и персонифицируется в образе *Защитника*. Решающим психологическим и нравственным условием выбора защитника является *доверие* к нему, которое, в свою очередь, предполагает завоевание им *авторитета* у последователей его *учения*, проповедуемой им картины мира. *Про-верка* авторитета и

установление *до-верия* к нему осуществляется в процессе демонстрации принципиального отличия возможностей (могущества) защитника от простых людей посредством совершения *чуда*, оче-видной яв(ь)лености сверхъестественных и харизматических интенций защитника.

В культивируемой христианством картине мира Христос является непререкаемым авторитетом, лидером, наставником, защитником, спасителем. Его образ интенционально раскрывается верующему как искомый путь спасения, как безусловное и концентрированное благо, как пример жертвенности собственной жизнью ради благополучия простых людей. Вместе с тем, Он является своим последователям как строгий, но справедливый учитель - Отец, Пастырь, Господин, как нравственный наставник и путеводитель в мире плотских искушений и житейских невзгод. Не случайно он характеризуется себя словами «Азм есть!», которые можно интерпретировать в смысле латинского «est» - быть, бытие; буквально - «Я бытие», «Я - все, что существует!». Условием спасения является безусловная покорность верующего, «раба божия», своему Господину - «...к богу нужно идти, точно на погибель и уничтожение, в этом сама вера» [1,с. 215]. Отклонение верующего индивида от начертанного в принятой им религиозной картине мира пути корректируется угрозой возмездия и наказания за грехи: «Мне отмщение и Аз воздам!».

В христианской вере судьба конкретного человека теперь теряет смысл слепой и безраздельно царящей в мире силы и становится судьбиной Божией, *Провидением* или Промыслом Бога о мире. В отличие от бессмысленного коварства и непредсказуемости язычески понимаемой судьбы, Провидение начало смысловое, предполагает человеческую ответственность и свободу, цель и направленность которой открыта в Священном Писании. Провидение имеет свой сверхсмысл. Оно направляет мир и человечество от сотворения мира через Боговоплощение к концу мира, Страшному суду и Светопреставлению, после которого, по слову апостола, «времени больше не будет», а наступит вечная жизнь спасенных и вечное умирание погибших людей.

В христианской картине мира путь спасения обретает свой конкретный и понятный вид - его смысл открывается верующему как *служение* Христу, следование его указаниям и подражание жизни Спасителя. Это путь *обожения*, путь самоопределения и аскезы, как движения индивида по проповедуемому учителем пути избавления от искушений жизни, путь освобождения от греховности телесного (биологического) и становления целомудренной *святости*, путь к жизни без греха. Обретая в лице Спасителя свой понятный и чувственно зримый облик *Надежда* трансформируется в *уверенность* в избранном пути, а с нею и в *Веру*, как непосредственное воплощение духовной и нравственной жизни. Верит, надеется и любит человек, идущий по пути святости. Верность Спасителю и начертанному им пути является безусловным нравственным долгом индивида. Поскольку же спасение зависит не только от чистоты помыслов и деяний верующего, но в большей степени от благосклонности и милостливости Защитника, его всемогущества, провидения, таинства и недоступного разуму чудесного образа действий, то богоизбранность и уверенность в спасении обставляется для конкретного верующего такими неустрашимыми и атрибутивными характеристиками веры как антикритицизм, догматизм, слепое и безусловное подчинение авторитету спасителя. Чтобы обрести опыт веры «необходимо самоотречение, необходимо ослепнуть, оглохнуть» [1,с.215]. Служа Спасителю, святой спасается всей своей жизнью, но спасенным он оказывается только в момент смерти, когда его жизнь обретает завершенность и целостность. Знать о своем спасении при жизни невозможно. Жизнь под знаком веры и надежды требует душевной собранности и постоянного самоопределения, ибо отчаяние в своем спасении такой же великий грех, как и самонадеянная самоуверенность.

В християнській картині світу Христос мільйонкратьно оживає в свіданні віруючих як персоніфіциований чуттєво-символічний авторитарний центр організації і контролю реальної, поєсторонньої діяльності мирян, який поручив і довірив виконувати деякі з своїх функцій посередникам в лиці служителів церкви. Головна функція сучасної церкви - контроль над релігійною інформацією, а посередством нею і над поведінкою віруючих. В цьому своєму якості Церква і Храм, як її найважливіший конститутивний елемент, може розглядатися як машина або технічний інструмент для неперервного виробництва цивілізованого релігійного світогляду і релігійного мислення, подібно тому, як театр або філармонія є машина для організації художественного мислення, а логіка і філософія організують техніку мислення взагалі.

Функціонуючи тисячеліттями по канонізованим Церквою правилам, Храм створює необхідні умови для суггестивної інтеріоризації зовнішнього ритуального дійства-принуждення в персональний план особистого спілкування з Богом - звернення до Спасителя в формі раскаєння і прохання-моління о спасінні - молитви, а особливих випадках і в формі дарів (благо-дар-ності) і навіть жертвоприношення. Психологічно перевірена віками, ритуалізована і придирливо мелочлива естетична регламентація перформативної активності віруючого в молитвенному зверненні до Спасителя вводить індивіда в стан абсолютного емоційного *довіри* Богу - екстатичний транс, вихід до сакральному за межі трансценденсу, а в ситуації *откровіння* і до неопосередкованому психологічному «спілкуванню-злиттю» з Богом. Молитва встановлює живої досвід мистичного спілкування з Богом, дозволяє почувати радість присутства Бога в людській житті. Молитися - це означає знаходитися в тому особливому внутрішньому стані, коли духовне початок в людині входить в таємниче і неопосередковане зіткнення з Богом і потустороннім невидимим світом (прот. А. Мень). Молитва може стати неперестанною і неперервною, що вимагає особливого мистецтва, особливих молитвенних технік і прийомів, цілої духовної науки. Для тих з віруючих, хто присвячує свою життя нескінченній молитві і, передусім, монахів, молитвенний транс служить засобом особистого людського виходу індивіда. Його вища точка - *аксіус* (грецьк. - значимий, цінний, гідний) - є емоційна абстракція надії і *особиста зустріч Людини*, як подоби Бога, *з самим собою в формі емоційної абстракції свого власного людського*, то є позбавленого гріховного, тварного, біологічно тілесного стану.

Аксіус є максимально концентрована релігійно-естетична форма виходу людини до індивідуальній зустрічі з проявом божественного в самому собі, через *молитву, раскаєння і очищення* від випадкових відхилень (гріхів) в процесі уподіблення земної життя Спасителя, через трансформацію *уподіблення* в *со-переживання* йому. Аксіус, в сутності своєю є релігійна форма почуття возвищеного: особистого перевершення індивідуального несовершенства і хаотичності земних почуттів в процесі переживання нормативно організованого релігійно і Храмом узагальненого емоційного стану як надприродним образом даного. Пространство Храму є місцем професійного створення релігійної культури. Піднімаючи людину з колін вродженого психологічно неувереного стану шляхом морально напруженого особистого праці до переживання в вірі найвищих і найкращих з всіх людських морально-естетичних станів, Церква морально оздоровлює суспільство, очищає його від спокус, випробувань і гріхів людської тілесності. В цьому значенні церква може розглядатися як грандіозний театр, де розігрується нескінченна драма антропогенезу, соціокультурного перетворення біологічних передумов людини в культурно оформлені стереотипи людського поведіння. Інстинктивнообразні форми

поведення, личностно искаженные и субъективно «искривленные» индивидуальные человеческие чувства подвергаются в Храме коллективной суггестии и в процессе безотчетной коллективной имитации трансформируются в *над-* или *без-*личные экстатические переживания. В процессе молитвы и ритуальных действий храме происходит таинство религиозного обобщения и коллективного эмоционального абстрагирования сущностных сил человека, отчуждения и эстетического противопоставления их конкретному индивиду как сверхъестественным образом данных. Эмоциональная встреча человека с самим собой в ритуальном процессе отправлении веры производит поистине ошеломляющий нравственно-лечебный эффект, сопровождающийся мощнейшим гедонистическим подкреплением, наивысшим наслаждением, которое только и может испытать человек. Поэтому *любовь* к Богу есть движущая причина генезиса и развития самого человека в его бесконечном восхождении к нравственным идеалам совершенного человеческого общежития. Поэтому *Любовь* к Богу открывает человеку истинный *Смысл* его жизни.

Список використаної літератури

1. Шестов Л. Sola fide - только верою. Греческая и средневековая философия. Лютер и Церковь / Л. Шестов. – Париж: YMCA-PRESS, 1966.
Стаття надійшла до редакції 5.09.2011

О. П. Воєводін

ФУНКЦІОНАЛЬНА РОЛЬ ХРАМУ В РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ РЕЛІГІЙНИХ ФОРМ СОЦІАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У публікації представлений досвід антропологічної інтерпритації впливу Храму на репрезентацію релігійного світогляду в свідомості віруючих людей. Захисно-адаптивні функції культури інтерпретуються в ній за допомогою аналізу психологічного становлення і розвитку живої конкретно-релігійної свідомості і практики віри.

Ключові слова: релігія, віра, Храм.

O. P. Voevodin

FUNCTIONAL ROLE OF THE TEMPLE OF REPRESENTATION IN THE RELIGIOUS FORMS OF SOCIAL REGULATION

In a publication experience is presented anthropological interpretation influences of Temple on representation of religious world view in consciousness of believing people. The protective-adaptive functions of culture are interpreted in it by means of analysis of psychological становлення and development of living concretely-religious consciousness and practice of faith.

Key words: religion, faith, Temple.

УДК 061.22

І. Г. Оніщенко

НАУКА ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛЬНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ

У статті розглядається наука як один із найважливіших факторів впливу на розвиток суспільства. Автор зосереджує увагу на специфічних особливостях наукової діяльності, вивчає роль технологій та інформації для розвинених країн. У статті обґрунтовується необхідність сприяння проведенню досліджень в Україні.

Ключові слова: наука, наукова діяльність, комунікації, конкурентоздатність.

Сьогодні, дивлячись у минуле, ми можемо з упевненістю сказати, що жодна сфера духовної культури не зробила настільки істотного і динамічного впливу на суспільство, як наука. Майже всі досягнення людства пов'язані з розвитком науки і обумовлені науковими відкриттями. І подальший прогрес людського суспільства буде, безумовно, пов'язаний з новими науково-технічними досягненнями. Зазвичай наука розглядається в декількох контекстах - як продуктивна сила, соціальний інститут, система професійної підготовки і перепідготовки, наукове знання, вид діяльності, форма культури.

Розглядаючи науку як діяльність, що спрямована на виробництво нового знання, необхідно зважати на історичну мінливість наукової діяльності. В процесі розвитку самої науки відбувається не лише накопичення нового знання, а й змінюються уявлення про світ. При цьому відбувається зміна всіх компонентів наукової діяльності: об'єктів, що вивчаються нею, засобів та методів дослідження, особливостей наукових комунікацій тощо. Саме тому філософія науки завжди враховує історію науки. Зміна стратегії наукової діяльності і функції самої науки в житті суспільства викликають чимало запитань. Чи завжди наукова раціональність займала пріоритетне місце у шкалі цінностей? Чи може наука втратити свої соціальні функції? І нарешті, яких змін можна очікувати як у системі самої наукової діяльності, так і в її взаєминах з іншими сферами культури на черговому цивілізаційному переломі у зв'язку з пошуками людством шляхів виходу із сучасних глобальних криз?

Загальновідомо, що наука – це сфера людської діяльності, функцією якої є вироблення і теоретична систематизація об'єктивних знань про дійсність. За час розвитку людства наука перетворилася не лише на продуктивну силу суспільства, а й на важливий соціальний інститут. З одного боку, наука - це діяльність, спрямована на отримання нового знання, а з іншого – це досягнення результату від цієї діяльності. Якщо до нашого часу безпосередньою метою науки було описання, пояснення й передбачення процесів і явищ дійсності, то сьогодні її завдання - розробити нові методи, що дозволять людині не лише вірно зрозуміти а й дослідити нову сучасну картину світу, а головне – навчитися цілеспрямовано формувати цю картину в ім'я свого майбутнього.

Отже, наука як виробництво знання, є специфічною формою діяльності. У матеріальному виробництві знання використовуються в якості засобів підвищення продуктивності праці. В свою чергу, в науці їх отримання – безпосередня мета. Наукова діяльність дає приріст нового знання, а це означає, що вона є силою, що постійно змінює та удосконалює інші види діяльності.

Пригадаймо, що виникнення науки відносять до 6 ст. до н.е., відповідно на кожному історичному відрізку часу вона підсумовувала свої минулі досягнення, переосмислювала й уточнювала їх. Кожен історичний етап вимагав використання певної сукупності пізнавальних форм - фундаментальних категорій і понять, методів, принципів і схем пояснення. На відміну від попередніх епох, сучасна наука характеризує прагнення до цілісного й багатостороннього охоплення об'єктів вивчення. На новому етапі переходу до інформаційного суспільства на перший план висувається не проблема технізації суспільства, як це нам здавалося раніше, а саме проблеми його інтелектуалізації, створення та впровадження нових соціальних технологій, заснованих на ефективному використанні головного стратегічного ресурсу суспільства – знаннях.

В наш час знання перетворюються на головний фактор економічного розвитку і управління суспільними процесами. Ще на початку 70-х років попереднього століття на проблематику нової соціально-політичної ролі наукового знання і його вплив на процес соціальних трансформацій в цілому звернув увагу Д. Белл у своїй концепції постіндустріального суспільства. Вчений наголошував на реальних змінах, які, на його погляд безпосередньо пов'язані з переходом до нового суспільства. Серед основних

чинників Белл виокремив роль науки і знання як головної інституціональної цінності суспільства, обґрунтував безпосереднє включення вчених у політичний процес, актуальність питання налагодження нових стосунків між «фізиками» та «ліриками» [1, с.57]

Про що свідчить цей процес? Ми маємо відтепер справу з новими умовами взаємостосунків між наукою, суспільством та політикою. Відбувається процес нового структурування відносин з новими наслідками. Виробництво наукового знання маємо розуміти не стільки як пошук головних законів природи, скільки як процес, обумовлений контекстом застосування знання. Коротко кажучи, виробництво наукового знання набуває рис рефлексивного процесу. [2, с.712]

Між тим і сама наука, як джерело раціоналізації процесу прийняття соціально значущих рішень, дозволяє досягнути масштаби обмеження знань.

Тут ми маємо поговорити про тривіальність тверджень щодо визначальної ролі науки у суспільстві. Ми подекуди дещо поверхово оцінюємо відмінності сьогоденних форм життя суспільства від попередніх лише за допомогою кількісних оцінок, маючи на увазі безпрецедентну кількість та різноманітність новітніх технологій. Проте, маємо більш серйозно говорити про якісні характеристики сучасної науки. Ці якісні характеристики є базисом як сучасного суспільства, так і того соціального світу, умов життя людей, які не лише формуються за допомогою наукових знань, але й багато в чому визначають саму науку. Маємо на увазі, що для сучасного суспільства не просто важливе підвищення ролі науки, це, перш за все, глибинні зміни у самому суспільстві, для якого нові наукові знання стають, самою атмосферою, в якій це суспільство знаходиться.

У сучасному суспільстві радикально трансформуються механізми наукового знання. Споживання знань починає впливати саме на засоби та форми його виробництва, задаючи певні вимоги до характеристики тих нових знань, які сподіваємося отримати. Американський соціолог П. Дракер, говорячи про становлення «суспільства знань», підкреслював, що соціальні трансформації, спричинені новими знаннями, змінять спосіб функціонування всього суспільства як складної взаємопов'язаної системи [3, с.57].

Отже можна стверджувати, що настала нова ера стосунків науки і суспільства. Сьогодні у суспільних очікуваннях щодо науки домінують запити на новітні ефективні технології, а не на пояснення світу, як це було раніше. І суспільство, і держава все більшою мірою сприймають саму науку, як таку собі машину по генеруванню нових технологій [4].

Сучасні комунікації між наукою і суспільством набувають нових рис. Справа в тому, що наука висуває перед людиною нові труднощі, нові проблеми. Вчені повинні виховувати у громадян серйозне і поважне ставлення до наукових знань. Дотепер наука відстоювала ідеали неупередженості, певної свободи від цінностей, як гаранта отримання достеменних знань. Сьогодні ситуація зовсім інша.

У сучасному світі будь-яка держава, що претендує на статус цивілізованої, зобов'язана мати власну політику розвитку фундаментальної та прикладної науки. Рівень розвитку власної науки є одним з показників конкурентоздатності держави. Обсяги ВВП провідних країн прямо пропорційно залежать від рівня розвитку їхньої науки. Будь-яка держава зацікавлена в розвитку фундаментальної науки як основи нової техніки та технологій. Це керівники суспільства розуміли завжди, суспільство - майже ніколи. Але й керівники майже ніколи не розуміли, що наука має свої власні закони розвитку, що вона самодостатня і сама собі ставить завдання.

Коли політичні та державні діячі це розуміють, вони намагаються створювати власні потужні сучасні наукові центри, не скорочують підтримку досліджень. Наприклад, у 2007 році президент США Джордж Буш-молодший підписав закон

«Америка, що створює можливості обгрунтовано просувати переваги в технології, освіті і науці» з бюджетом понад \$33,6 млрд. Нинішній президент США Барак Обама у виступі перед Національною академією наук США наголошував, що сьогодні наука більш, ніж будь-коли раніше, потрібна для процвітання Америки. В цьому впевнені не лише науковці, а й американські політики і чиновники.

Останні 10—15 років Європейську Комісію хвилює тривожне відставання ЄС від конкурентів, передусім від США та Японії, за темпами проведення наукових досліджень та реалізації їх результатів у промисловості. У зв'язку з цим Європейський парламент визнав за необхідне спрямувати зусилля Євросоюзу найближчим часом на те, щоб Європа до кінця 2010 р. вийшла на перше місце у світі за рівнем економічного і соціального розвитку [6]. Ще в 2000 р. у Лісабоні (Португалія) Рада Європи на своєму засіданні оголосила стратегічну мету — зробити економіку Євросоюзу найбільш динамічною, конкурентоспроможною та наукоємною у світі, здатною забезпечувати стійке зростання, дедалі більшу зайнятість населення та соціальну єдність суспільства.

Щодо Європи, то в опублікованому навесні 2010 року звіті «Основні показники у сфері науки, технологій та конкурентоспроможності» подаються дані 2000-2006 рр. і таким чином дозволяють зробити аналіз інвестицій ЄС у сферу досліджень та розробок, а також втілення в життя ідеї Європейського Дослідного Простору протягом даного періоду. Попри те, що звіт висвітлює позитивні аспекти розвитку даної галузі ЄС, він також вказує на факт, що національні видатки на дослідження та розробки залишаються досить низькими і ще досі не досягають завдання Лісабону (3% від ВВП). Звіт чітко показує, що рівень приватних інвестицій у сферу досліджень та розробок є доволі низьким порівняно з показниками США, Японії, Китаю. Проте кількість дослідників ЄС росте значно швидше, ніж у всіх інших країнах-конкурентах, і ЄС поступово стає надзвичайно привабливим для іноземних інвестицій у розробки та дослідження.

«Інноваційне Табло 2009» (Innovation Scoreboard 2009), документ, який був опублікований одночасно також висвітлює важливий прогрес та включає детальну інформацію, яка дозволяє проводити оцінку розвитку кожної країни Європейського Союзу. Німеччина, наприклад, витрачає на наукові дослідження приблизно 2,5% ВВП і планує цей рівень підвищити.

Туреччина знаходиться на 25 місці в світі за якістю дослідницького сектору. У 2009 році обсяг інвестицій в науку і технології склав майже 5 млрд доларів. У Росії особлива роль в інноваційному процесі відводиться зацікавленості співробітництву науковців, представників влади і бізнесу. Сьогодні 70% коштів на наукові розробки вкладає держава, а лише 30% - приватні інвестори.

Якщо еліти країн переймаються майбутнім своїх народів, а не лишень власним майбутнім, вони розуміють, що сучасна наука — річ дуже витратна, проте, якщо її досягнення не переносяться в національну економіку, а фінансова ефективність досягнень та відкриттів лишається невисокою, сучасний процес наукового пізнання гальмується. Уряди країн, розуміючи, що в наукових лабораторіях сьогодні народжується майбутнє економічне лідерство, приділяють питанням розвитку науки неабияку увагу.

Вчені стверджують, що впродовж найближчого десятиліття має відбутися перехід до так званого шостого технологічного укладу. Країни, які опанують новітні технології у сфері нано- і біоіндустрії, поновлюваної енергетики, штучного інтелекту, зможуть забезпечити собі міцні позиції в світовій економіці на найближчі 30 років [5]. Вже зараз ринок товарів, заснованих на застосуванні нано- і біотехнологій, оцінюється відповідно в \$800-900 млрд. У сучасному світі переможцем стає у кінцевому підсумку не той, хто має великі капітали та економічні потужності, а ті, хто народжує нові економічні ініціативи, стандарти та проекти, що здатні охопити інші культурні

простори.

Отже, Україна конче потребує нових системних рішень, які будуть спрямовані не лише на підтримку наукових досліджень, а і на створення нової парадигми суспільно-економічних відносин, орієнтованої на виробництво нових знань і використання нових технологій.

Список використаної літератури

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл. – М.,1999.
2. Степин В.С. Теоретическое знание / В.С. Степин. – М.,2000.
3. The Age of Social Transformation / P. Drucker // The Atlantic Monthly. – 1994. - № 274. - P.53-80.
4. Юдин Б.Г. Наука в обществе знаний.
5. Семиноженко В. Україна в 2020 році: дві версії [електронний ресурс] / В. Семиноженко. – Режим доступу: www.ukurier.gov.ua
6. Commission comments on research infrastructures and the ERA // Cordis focus Supplement. - 2001. - N 169. - P. 1-2.

Стаття надійшла до редакції 5.09.2011р

I. G. Onischenko

SCIENCE AS A TOOL FOR ENSURING'S SOVEREIGNTY.

Science as one of the most important component of society development is considered in the article. The author focuses on the specific features of the scientific activity. The role of the technology and information for the developed countries is studied here. The author reveals the importance of science support in Ukraine.

Key words : science , scientific activity, communications ,competitiveness.

УДК 130.2+18

О. П. Поліщук

ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА УКРАЇНИ НА МЕЖІ ТИСЯЧОЛІТЬ: ВИКЛИКИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Порушено питання про провідні риси українського національного характеру і стверджується про домінування ідеалу прекрасного в українській національно-культурній традиції. Витоками цього вважається наразі не сентименталізм як наріжна риса українського національного характеру, а розвинутий естетичний сенситизм.

Ключові слова: національний характер, національно-культурна традиція, естетичний ідеал, прекрасне, естетизм, естетичний сенситизм.

«Камо грядеши?» – таку думку далеких пращурів хочеться взяти за наріжну думку даної розвідки, бо повсякденні реалії життя пересічної людини в Україні на межі тисячоліть викликають певне занепокоєння, оскільки можна стверджувати про девальвацію, як видається, основи української національно-культурної ідентичності – поступове зникнення власної художньо-естетичної традиції. І подібне зумовлене не стільки зносинами з російською, польською, угорською чи австрійською національно-культурними естетичними традиціями, з боку яких українською культура зазнала певного впливу за період формування та розвитку Російської імперії, Речі Посполитої чи Австро-Угорської імперії. Значно глибших видозмін вона зазнала, на наш погляд, внаслідок уніформізму за часів Радянського Союзу і глобалізаційних процесів, до яких

нині залучена Україна (мас-медійний ресурс, рекламні подання тощо).

Проте наголосимо, що будь-яка культура за умов соціальних (економічних, політичних) трансформацій, зазнаючи тиску з боку «магістральних» культур, не втрачає власну ідентичність тільки за умови поціновування національних культурних надбань. Опертя на таку «точку опори» дає змогу не тільки не втратити самоповагу і «волю до життя», а й динамізувати соціальне життя, адаптувавшись до викликів глобалізації, та зайняти внаслідок цього вагоме місце серед сучасних «світових гравців». Як приклад можемо, наразі, навести історію входження у сучасний культурний простір Японії, як спільноти перехідного типу: для неї національна культурна традиція – підмурівок успішного переходу від феодалізму до постіндустріального суспільства за стислі строки. Подібне маємо й в Китаї, Індонезії, Південній Кореї та інших «малих економічних драконів» сучасності. Але слід пригадати й «точку старту» Італії та Іспанії – одних із теперішніх «грандів» не лише Європи, а й світу. Показовим видається, що ані на межі ХІХ – початку ХХ століття, ані в першій половині цього століття вони не ще були «стратегічними гравцями» на європейських теренах.

Відтак, метою даної розвідки є розгляд здобутків художньої культури України на межі тисячоліть через призму української національно-культурної естетичної традиції. Звернемось до деяких фактів, проаналізувавши здобутки української архітектури, музики, образотворчого мистецтва другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

При дослідженні будемо спиратися насамперед на праці М. Бахтіна, І. Бондаревської, Г. Гачева, А. Канарського, в яких здійснено глибокий аналіз національно-культурної традиції як естетичного феномена і підкреслюється значущість естетичного компонента людського світогляду й життя загалом на духовний розвиток нації. Зацікавлюють й напрацювання О. Донченко, Ф. Кессіді, С. Кримського, Ю. Романенка тощо про специфіку психічного складу, мислення чи ментальності як провідних характеристик неповторності кожної нації. Ідея про кордоцентризм як одну із наріжних рис українського національного характеру і культури загалом (М. Попович, Д. Чижевський, С. Ярмусь тощо) теж виступає однією з наріжних для даного дослідження.

Варто наголосити, що українська архітектура у 50-70-х рр. минулого століття характеризується прагненням до величній репрезентації образів і застосування різноманітних декоративних засобів, в тому числі традиційну для України лицювальну кераміку (коли йдеться про центральні вулиці великих міст, насамперед столиці). І широкого вжитку з другої половини 50-60-х рр. набувають так звані типові проекти, а з 70-х рр. – ще й типові блоки-секції збірного домобудівництва [10, с.506]. (Достатньо наразі пригадати кінофільм «З легким паром» Е. Рязанова, щоб зрозуміти, яким при цьому став подекуди «життєвий світ» пересічного мешканця Радянського Союзу).

В цей час мала місце функціональна доцільність планування, лаконізм форм, мінімалізм чи відсутність декору у масовій житловій забудові та реалізація естетичного ідеалу піднесеного (величного) у громадських і транспортних спорудах. Водночас інтерес до архітектури малих форм і архітектурних ансамблів досить незначний. Така ж тенденція спостерігалась й в наступні роки. В сучасній Україні маємо таку ж картину: садибна забудовля практикується не широко й має елітарний характер поширення; не доводиться говорити про створення значної кількості архітектурних споруд, які можна було б віднести до пам'яток архітектурного мистецтва; озеленення на художніх засадах середовища безпосереднього проживання має, зазвичай, місце тільки стосовно громадських закладів і територій (але досить обмежених) або у приватній елітарній забудові тощо. Тому можна стверджувати про домінування *уніформізму* й *функціоналізму*, як принципів архітектурної культури України протягом другої половини минулого століття. (Проте вкажемо, що витoki

такої тенденції сягають попереднього часу, коли внаслідок індустріалізації почала значно збільшуватись чисельність міст і міського населення наприкінці ХІХ – у першій половині ХХ ст. Винятком, на наш погляд, можна вважати створення будівель та їх декору за часів модерну, але зауважимо, що така забудівля мала елітарний характер, наприклад, будинки архітектора В. Городецького). Наразі можна констатувати *поступове нівелювання цінності ідеалу прекрасного і принципу декоративності у масовій забудівлі приватного чи громадського спрямування.*

Творчість українських композиторів наприкінці 40-х і 50-х рр. минулого століття мала переважно героїко-патріотичну тематику (відтак, культивувалися ідеали піднесеного та героїчного), і найбільшою популярністю відзначалися оперний та симфонічний жанри (наприклад, «Молода гвардія» і «Зоря над Двіною» Ю. Мейтуса, «Милана» і «Арсенал» Г. Майбороди, «Богдан Хмельницький» К. Данькевича, «Заграва» А. Кос-Анатольського). У симфонічній творчості переважали наразі програмні поеми і сюїти. Але у вокально-симфонічних творах, проте, знаходить подальший розвиток традиція українських хорових творів. В галузі романсу теж фіксується зростання значущості суспільної тематики, до того ж він збагачується лірико-драматичними монологами, гімнами, ліричними і сатирико-жартівливими піснями. Дана тенденція продовжується у 60-70-х рр. ХХ століття, але спостерігається й інтерес до здобутків світової класичної музики та оволодіння сучасними засобами музичної виразності, а також зацікавлення фольклором [10, с.517]. В оперній творчості, окрім історико-революційної і патріотичної тематики посилюється так званий лірико-психологічний напрям, створювалися моноопери (зокрема «Брати Ульянови», «Ріхард Зорге» Ю. Мейтуса, «Тарас Шевченко» Г. Майбороди, «Загибель ескадри», «Мамаї», «Ніжність», «Крізь полум'я», «Пам'ятай про мене» В. Губаренка, «У неділю рано зілля копала» В. Корейка, «Десять днів, що сколихнули світ» М. Кармінського тощо). В опереті переважала сучасна тематика, а пісенному і хоровому жанрах – лірика. В цей час помітного розвитку досягла українська естрадна музика (Е. Ханок, І. Шамо, Ю. Шамо, І. Поклад та ін.). Показовим видається, що в середині 70-х рр. ХХ століття в Україні діяли: 6 оперних театрів, оперні студії при 7 музичних закладах (театри, консерваторії, інститути), музично-драматичні театри й філармонії у всіх обласних центрах, 23 професійних музичних колективів, Укрконцерт, Музичне товариство УРСР, спілка композиторів, 3 консерваторії, 1 музично-педагогічний інститут, 33 музичних та 26 культосвітніх училищ, 939 дитячих музичних і художніх шкіл [10, с.518-519]. Відтак, можна стверджувати про *широке побутування у професійній музичній культурі часів Радянського Союзу насамперед ідеалів піднесеного, героїчного, ідеали ж прекрасного, комічного мали менший ступінь поширення.* Крім того, варто звернути увагу ще й на такий момент: поступово захоплення музикою стало набувати елітарного характеру. Ерудованість щодо здобутків світової і національної музики ставала притаманною тільки окремим особистостям. Зокрема, знайомство з багатством пісенного національного спадку демонстрували переважно професіонали та ентузіасти. (Співати наші співвітчизники прагнули передусім «на свято», і репертуар таких «співів» засвідчував досить неглибоке знання надбань української музичної культури, як професійної, так і народної. Схожий був й рівень ознайомленості зі здобутками інших культур, передусім російської, англійської, італійської).

А що ж маємо на сьогодні в музичній культурі України? В сучасних умовах елітарна музична культура так само тяжіє до піднесеного і значно рідше до прекрасного. Однак, масова музична культура, як ближча до широкого загалу, не тяжіє загалом до опертя на кращі надбання національно-культурної естетичної традиції. Українська естрада має, насамперед, «російськомовне обличчя», відтак, призвичає слухача не тільки до неукраїнського мелосу, а й інших світоглядно-ціннісних орієнтирів. (Варто пригадати, як приклад, творчість актора, режисера й співака

А. Данилка – «Верка Сердючка» – котрим використовується комізм при репрезентації своїх шлягерів, але про опертя на українську національну музичну традицію і створення композицій-вистав на засадах прекрасного в даному випадку навряд чи можна говорити. Або ж пригадаємо доробок ще одного українського співака – В. Павліка. Тут так само має місце репрезентація музичної традиції нашого сусіда – Туреччини). Поряд з розквітом української естради йде відродження й мистецтва кобзарів та лірників (М. Будник, В. Горбатюк, В. Єсипок, В. Нечепач та ін.). Однак, вкажемо: кобзарське мистецтво репрезентують насамперед музиканти-професіонали й воно не є відомим широкому загалу.

З дев'яностих років минулого століття проводиться значна кількість фестивалів та конкурсів, але значна їх кількість знову ж таки залучає незначну кількість слухачів через елітарну спрямованість і суто професійне спрямування. Варто звернути увагу, що в Україні нині діють 43 концертні організації, 139 художніх колективів, 6 оперних театрів, 3 театри оперети, 10 державних символічних оркестрів, *десятки* хороших і фольклорних колективів, 25 обласних філармоній [6, с.423]. Отже, можна вказати на зменшення музичних колективів (у порівнянні з радянським періодом) і зосередженість «музичних послуг» у великих містах. І хоча урбанізація має місце і в нашій країні все ж таки за межами «музичних послуг» залишається досить значна кількість мешканців України. Крім того, й у великих містах прагнення відвідати захід не поп-культури чи кіч-культури далеко не кожному притаманний: йдеться про подальшу елітаризацію музичної освіти й, відповідно, ознайомлення з кращими зразками світової музичної культури. Основним джерелом інформації для широкого загалу наразі стає телебачення та Internet-ресурс.

В українському живописі в 50-70-х рр. ХХ століття тема боротьби радянського народу за своє визволення була наріжною (М. Божій, О. Лопухов, І. Хмелько, В. Шаталін тощо). Але популярністю поряд з баталістичними творами користувалися й жанри портрету, пейзажу та побутовий жанр. Варто вказати на яскравий декоративний колорит і тонкий ліризм творів Г. Глюка, А. Горської, Т. Яблонської та ін. (Як видається, в даному випадку йдеться про опертя на національну естетичну традицію і надбання українського образотворчого мистецтва 20-х рр., коли у жанрі так званого народного станкового живопису створювались композиції, сповнені декоративної експресії: Т. Пата, М. Приймаченко, Г. Собачко-Шостак тощо, в декоративно-прикладному мистецтві вирізнялись ліризмом й виразністю твори П. Верна, Я. Халабудного, Д. Головка та ін.). Звернемо увагу, в подальших роках саме звернення до жанрів пейзажу і портрету, а також абстрактного живопису є найхарактернішою рисою національного образотворчого мистецтва. Але *поряд з опертям на естетичні ідеали прекрасного і комічного, властивих національно-культурній естетичній традиції, нині спостерігаємо все частіше звернення не тільки до них, а передусім до потворного, аніж до героїчного чи піднесеного* (як популярних за часів тоталітаризму). І виразно, на наш погляд, спостерігаємо подальшу елітаризованість образотворчого мистецтва.

Ознаки елітарності за ступенем поширення демонструють, на наш погляд, й інші види мистецтва – скульптура, графіка (станкова), хореографія, театральне й декоративно-прикладне мистецтво. І це насторожує, якщо врахувати низьку обізнаність широкого загалу не тільки зі здобутками української, а й світової художньої культури загалом.

Відтак, в умовах глобалізації вагомим чинником духовного життя пересічного мешканця України стає, на нашу думку, не мистецтво, а масова культура і реклама. І причина цього – не стільки прагнення переорієнтуватися на цінності і здобутки інших культур, як *необізнаність* з власною художньою культурою та *інформаційний тиск* засобів ЗМІ (основна мета яких – це маніпулювання свідомістю широкого загалу з

певною метою).

Тому як підсумок вкажемо, що варто, по-перше, говорити про загрозу втрати національно-культурної ідентичності корінного населення України не стільки через асиміляцію з боку інших культур (через надмірну кількість запозичень духовного і матеріального плану), а через *нівелювання власної національно-культурної традиції*. Як приклад наведемо такий факт: фільм Сергія Параджанова «Тіні забутих предків» отримав 28 призів на кінофестивалях в 21 країні світу, але в 1975 р. на кіностудії ім. О. Довженка була знищена його єдина копія [12, 360]. І чи багато хто із земляків знає здобутки художників Михайла Бойчука, Катерини Білокур і Марії Приймаченко, скульптора й художника Олександра Архипенка, скульптора, режисера, сценариста і драматурга Іллі Кавалерідзе, заслуженого майстра народної творчості Галини Кучер, письменника Василя Ярошенка, співаків Володимира Гришка та Вікторії Лук'янець тощо?

Національна культура України формувалась впродовж не кількох останніх століть, її витоки сягають значно древнішого часу. І оскільки національно-культурна ідентичність не втрачалась при тривалих зносинах з культурами, які прагнули її асиміляції, підкорення чи знищення, то наразі наявний був механізм подібної стійкості й резисторності до впливу інших культур, не залежно від того, про яку впливи йдеться: військову агресію, світоглядно-ціннісну експансію тощо. На наш погляд, не останню роль в національно-культурній традиції відігравав саме естетичний компонент.

По-друге, можна стверджувати: *нівелювання зумовлене передусім не врахуванням значущості естетичного начала в людському житті, характерного для української національно-культурної традиції, та його елімінуванням з повсякденного буття широкого загалу*. І не варто, наразі, перейматися витоками подібного: урбанізацією життя сучасного цивілізованого суспільства, ідеологією й практикою тоталітаризму тощо. Важливим є дещо інше, а саме: створення реальних умов по підтримці національно-культурної естетичної традиції з боку держави, зокрема створення єдиної державної програми естетичного розвитку українського народу та її реалізації. В такий спосіб найдієвіше, на нашу думку, реалізовувати трансляцію національних естетичних ідеалів та цінностей за доби глобалізації та умов трансформації сучасного українського суспільства.

По-третє, *необізнаність з надбаннями власної художньої культури сприяє формуванню у широкого загалу українського суспільства переконання у цінності ерзац-духовних утворень* – міфологем та квазіідеалів масової культури, репрезентованих передусім теле- і кінопродукцією, рекламною та Internet інформацією.¹ Відтак, постає необхідність широкого художнього просвітництва на теренах України.

Видається, що вагомий внесок тут можуть зробити насамперед меценати (варто пригадати громадський резонанс щодо подібних спроб Н. Задорожньої, П. Жебрівського, В. Пінчука, Р. Штиня тощо).

¹ Наприклад, в недільному виданні «Нью-Йорк таймс» комерційній рекламі відведено до 350 сторінок тексту. Засилля рекламних звернень на «блакитних екранах» призводить до того, що молодий американець щотижня мимовільно «споживає» їх близько трьох годин, а за рік таких інформаційних подань буває біля 30 000. Відтак, на момент закінчення школи молода людина продивиться вже 360 000 телевізійних рекламних заставок! Крім того, в радіо ефірі комерційні оголошення подекуди звучать близько 40 хвилин на годину! До того ж «рекламні наспіви» молодій людині пропонують також періодика і зовнішня реклама, поштові відправлення та реклама на транспорті, дошки оголошень та Internet, які впливають на емоційно-чуттєві стани, думки, смаки і ідеали пересічного американця. Схожа ситуація має місце й в інших розвинутих країнах світу. (Докладніше в нашій статті «Візуальні комунікації і культура мислення особистості у світлі національно-культурної традиції: естетичний аспект» / Поліщук О.П. // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності : альманах. – К. : Видавничий центр КНЛУ, 2004. - С. 115-121).

Список використаної літератури

1. Баранова Н.М. Естетична своєрідність національно-культурної традиції / Н.М. Баранова // Практична філософія. – 2004. – № 2. – С. 206-212.
 2. Бойко Н.В. Моральнісний критерій оцінки сучасних явищ художньої дійсності / Н.В. Бойко // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої літератури: зб. наук. праць. – К.: Міленіум, 2003. – Вип. XI, Ч.1. - С. 199 -204.
 3. Идеал эстетический // Краткий словарь по эстетике / под ред. М.Ф. Овсянникова. – М. : Просвещение, 1983. – С. 45-47.
 4. Идеал // Философский словарь / авт.-сост. И.В. Андрущенко, О.А. Вусатюк, С.В. Линецький, А.В. Шуба. – К.: А.С.К., 2006. – С. 308-310.
 5. Кримський С. Національні архетипи / С. Кримський // Мала енциклопедія етнодержавознавства / Ю.І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – С. 114-116.
 6. Україна: повна енциклопедія / авт.-упор. В.М. Скляренко, Т.В. Іолева, В.В. Мирошнікова та ін. ; худож.-оформл. Л.Д. Киркач-Осипова. – Харків: Фоліо, 2006. – 463 с.
 7. Маляренко В. «Суд Води» Кам'яної Могили як перший відомий у світі судовий процес / В. Маляренко // Історія. Філософія. Релігієзнавство. – 2008. - № 1. – С. 60-63.
 8. Українська графіка XI - початку XX ст.: альбом / авт.-упор. А.О. В'юник. – К.: Мистецтво, 1994. – 328 с. : іл.
 9. Щербаківський В.М. Українське мистецтво: вибрані неопубліковані праці / В. Щербаківський. – К. : Либідь, 1995. – 288 с.
 10. Історія України: універсальний ілюстрований довідник / авт.-упоряд. В.К. Губарев. – Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2008. – 576 с., 8 арк. іл.: іл.
 11. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення): моногр. / О. Донченко, Ю. Романенко. – К. : Либідь, 2001. – 334 с.
 12. Стражний А.С. Украинский менталитет. Иллюзии-мифы-реальность / А. Стражний. – К.: Изд-во Подолина, 2008. – 384 с. : ил.
- Стаття надійшла до редакції 5.09.2011

H. P. Polishchuk

THE UKRAINIAN ART CULTURE IN THE PERIOD BETWEEN MILLENNIUMS: THE PROBLEMS AND THE PERSPECTIVES OF THE DEVELOPMENT

The article is devoted to the problem of the main feature of the Ukraine national character. And also it is considered the domination of beauty's ideal is in national tradition. The development aesthetical sensitizm is its coursers but not sentimentalizm as the feature of the Ukraine national character.

Key words: *national character, nationally-cultural tradition, beauty's ideal, aesthetizm, aesthetical sensitizm.*

УДК 845:12

С. В. Янковський

МІФ І СПІЛЬНОТА

В соціальних дискурсах міф позначає складову національної та соціально-культурної ідентичності, в соціальній антропології виконує операційно-оціночну функцію, яка втілює відмінні від дійсності преференції, переваги, сподівання, прагнення, бажання, в історії розглядається як протилежність достовірному

викладенню подій.

Ключові слова: символічний обмін, міф, цивілізаційна міфологія, поетична міфологія, міфологічний символізм, цивілізаційна міфологія.

Популярність гобітів толкієнської міфології, Гарі Поттера, «Зоряного треку», «Зоряних війн», народження зоряної Одисеї тощо засвідчують факт зворушення межі раціонального й міфологічного в цивілізації сучасного світу. Репрезентація новітньої міфології відбувається під впливом знання і техніки. Імовірно, що ми маємо справу не тільки з технологічними революціями, а й з їх наслідками. Тому **актуальності набувають** методології вивчення комунікаційних і інформаційних перетворень на рівні символічного обміну. Вони компенсують універсалізм технократичного та антропоцентричного бачення.

Останні дослідження вітчизняних науковців спираються на широку методологічну і філософську основу. Символічні структури етнокультурного процесу в Україні розглядаються в концептуальній площині теорії архетипів К.Г. Юнга (Н.Д. Ковальчук). Дослідження символічної семантики спрямовані на вивчення широкої сфери міжкультурної комунікації (О.А. Шехвоцова), гендерних відносин (Т.В. Хавлін), категоріально-понятійного апарату сучасних наук (М.М. Карпенко). Динаміка соціокультурних процесів пояснюється одночасністю існування минулого, теперішнього, майбутнього у міфологічному просторі і часі, який охоплює конкретно існуюче різноманіття речей, станів, структур, систем, суб'єктів, тобто те, що становить суще (П.М. Лісовський). Проблема співвідношення норм та символів в соціальному середовищі дозволяє розкрити ті перспективні напрямки теоретичного та методологічного осмислення проблеми в сучасній українській філософії та науці [4, 5, 9, 10].

Окремий напрямок сучасної теорії та методології соціальних наук представляє концепція символічних систем (В.Ф. Бурлачук). Вона представляє міф як систему колективного відчуття, яка визначає дійсність соціальних переживань, постаючи засобом розуміння конституювання та розуміння соціального світу. Трансляція і закріплення символів, охоплених міфом, здійснюється традицією.

Численні роботи стосуються проблеми міфу і політики. Політика тлумачиться перед усім як форма національного буття, система влади, елемент свідомості. Серед таких слід назвати роботи Л.Й. Зарубицької, Д.Ю. Арабаджієва, О.В. Кривчікової, І.А. Хижняк. Утім серед політичних аспектів важливе місце обіймає історія, історичні постаті, події. І в них міф тлумачиться як антитеза правди, простір неосяжних мрій, сподівань, відображаючи площину тих дискусій, які ведуться навколо часу та простору історичного буття українського народу і України.

Таким чином, в соціальних дискурсах міф позначає складову національної та соціально-культурної ідентичності, в соціальній антропології виконує операційно-оціночну функцію, позначаючи відмінні від дійсності преференції, переваги, сподівання, прагнення, бажання, в історії розглядається як протилежність достовірному викладенню подій.

Імовірно, що таке сприйняття міфу є наслідком невизначеності, в якій опинилися спільноти, утворені з метою будівництва комунізму. Вірогідно, що більшості з тих, хто їх складають, зрозуміліше уявляти, що комунізм як історична подія не відбувся не в наслідок того, що комуністичне майбутнє втілює Велике заперечення цивілізації, а тим, що він втілює Велике бажання.

Перебуваючи у сутінках комуністичної руїни, посткомуністичні спільноти перебувають у пошуках достовірності. Цей стан не є дивом, зрозуміліше отримати перемогу / програти у «гарячій / холодній» війні, а не нести відповідальність за підтримку руйнівної влади. До того ж радянська влада спиралась на подвійну мораль й

технологічну відсталість. А тому й занепад радянського правлячого класу і радянської держави не змінив «радянський народ». Тож і народжується неорадянська утопія, а саме: переконання у тім, що можна замінити «хибу» радянської символіки на «історично правдиві» образи минулого, або ж підтримувати радянський символічний простір риторичними оповіданнями про щирість народу, керованого партійною номенклатурою із нечистим сумлінням.

Міф становить надзвичайну і неординарну частину цивілізацій, оскільки народи можуть йти з історії і мови можуть перетворитись на невігластво, їх Богам не вклоняться, але їх міфи будуть йти своїм шляхом до серця і почуттів. Тому має бути сприйняття надзвичайності міфу для цивілізацій.

Від своїх первнів в давньогрецькій культурі міф становить основу символічного обміну, а точніше символічний обмін втілюється в міфах. У вивченні символічного простору сучасної культури значущість мають методології дослідження дискурсивних практик. Важними кроками у даному напрямку є роботи М. Фуко, Ю. Кристівої тощо. Вони становлять відправну точку численних літературознавчих, історіографічних, соціологічних, лінгвістичних студіювань та філософських рефлексій. Вітчизняні дослідники відзначають особливе значення національної символіки для формування системи національних цінностей (Ковальчук).

Упродовж століть міф творився мовними засобами. Перспектива нового бачення зумовлюється перетвореннями, які спочатку були очевидні в мистецтві, згодом в естетиці і, нарешті, ними позначені онтологічні зрушення в інформатизованому віртуальному просторі. Змінності, про які йдеться наступні: відмова від об'єктного бачення (наприклад, кольорові форми авангардного живопису, сюрреалістичні композиції); інсталяція образів (наприклад, модерна та постмодерна архітектура інсталюють в соціальному середовищі геометрично довершені і технологічно облаштовані споруди, які не є будинками).

Хоч би позначена перспектива зрушень і не вичерпною, утім вона надає можливість стверджувати, що мова втратила, при наймі в мистецтві, одноосібне право втілювати обрїі буття, творення світу. Імовірно, що бажання так само творять світ, у тому сенсі, що акт бажання є таким самим промовистим, як і говоріння. Парадоксальність ситуації у тому, що мова єдиний засіб вираження. Але це не мова сутностей, а мова нібито самих речей у їх первинності. Живі істоти є такими, що здатні відчувати оповідання, бо імовірно і те, що переживання передаються оповіданнями. Можливо людство перетворило оповідання на знання, або як стверджував Аристотель серед оповідань є паростки знань. Тому важливо вивчати міф із огляду на те звідки беруться знання і на те, яким чином переживання перетворюються на знання. Саме останнє положення і визначає *мету* даної розвідки.

Викладення основного матеріалу спирається на представлені в працях Аристотеля концепцію міфу («Політика», «Поетика», «Метафізика»), М. Фуко теорію класичної епістеми («Слова и вещи. Археология гуманитарных наук»), Ю. Кристівої ідею згнічення поліфонії («Полілог») [6, 8].

Міф відповідно до Аристотелевих тверджень, становить мистецтво оповіді. У переконаннях міф має силу звичаю. Він породжується тяжінням людини до дивовижного. Міфологи – це ті, хто використовують мистецтво міфу для того, щоби розповісти про те, що відбулося – історична міфологія, історія; те, що спричинилося – епічна міфологія, епос; те, що мало відбуватися, якщо б відбулося – сценічна міфологія, драматургія. Творчість міфологів охоплює площину співвідношень чоловічого/жіночого, рівності/відмінності, правди/вимислів, війни/праці, гри/роботи, екстазу/спокою. Те, що викладено через міф має більшу силу проти знання законів. Міфологічний зміст є додатком традиції заради того, щоби навіювати натовпу повагу до божественних законів всесвіту. Отже форма міфу, міфологічні придання

використовуються в вихованні, мистецтві, військовій справі, утім міф не додає знань, але тільки втіхи.

Однією із визначальних рис античного полісу було використання міфу в теології. Гесіод, Ферекид, творці орфічної поезії скористалися міфами задля визначення сутності речей, всесвіту, людини, людства. Викладення звичаєвих норм і традиційних культів дозволяло пояснити закономірності історичного, антропологічного, природного часу. Аристотель делікатно обходить теологічні питання (можливо зважаючи на досвід звинувачень на адресу Протагора, Анаксагора, Сократа). Він лише натякає на те, що міфологічні оповідання не розкривають суті теологічних уявлень і відображають потребу людей у зв'язку із божественним началом всесвіту. Це засвідчено приміром в утвердженні про «подібність» вигляду. Проте серйозні теологічні питання теогоній і космогоній, поетичні та філософські вчення, які використовують форму міфу, не вирішують. Як-то вчення Емпедокла – форма оповіді лише прикриває внутрішню суперечливість його положень.

Творення полісної культури доповнювало первинну міфологію вторинними міфами. Існуючий стан речей відповідав сконструйованій ідентичності члена полісної громади. Теза Ф. де Куланже: Антична громада була заснована на релігії, а її громадські установи (соціальні інституції) були організовані подібно до Церкви, але простягались ще далі. Оскільки прояви особистості заперечувались.

В наслідок відторгнення індивідуального начала самою соціальною організацією полісу сила громади була всеохопною. Всеохопність, всевладдя та безумовне панування суспільних інституцій над особистим життям. В спільноті організованій на таких засадах індивідуальна свобода була унеможливлена. Громадськість цілковито підпорядковувалась і належала полісу.

Людське тіло розглядалось як інструмент захисту полісу, військова служба в Афінах та Спарті була довічною, а в Римі 46 років. Майно розглядалось як складова суспільного надбання. Особистим життям громадянина також розпоряджався поліс. За законом переслідувались не тільки неодружені, а й ті, хто оженився запізно, держава могла впроваджувати трудову повинність, регулювало деталі повсякденного життя, включаючи зачіски, одяг, їжу. Планування народжуваності здійснювалось шляхом селекції, а також регламентацію всі сторони проявів почуттів. Людина фактично позбавлялась права на особисте життя, система освіти підпорядковувалась державним інтересам. Свобода совісті заборонялася. Таким чином, полісні цивілізації заперечували свободу особистого життя, освіти, совісті.

Проблема першості у філософії поєднувала питання мудрості і влади, мудрості і сили, мудрості й майстерності. Одним із показових прикладів є оповідання Діогена Лаертського про походження космологій. Його відмінність від класичних драматургій прометеївської і олімпійської міфологій одразу впадає в око. Автор розповідає історію в контексті питання походження занять філософією. Тому оповідання не роз'яснює, що було і що є, а залишається ілюстрацією авторської тези про еллінське походження занять філософією. Основні положення розповіді наступні [3, 55-57]: Письменники поширюють думку, що у справі філософії чужинцям, а не еллінам належить першість. Хибно надавати перевагу чужинцям у тому, в чому елліни виявилися успішними. Первні філософії елліни виклали у творах про походження богів, світу, шляхів небесних світил, земного життя, почали споруджувати геометричні фігури, впровадили слова філософ («φίλοσοφος») і філософія («φιλοσοφία»). Серед чужинців жодного натяку на слово філософія і чутно не було [3, I, 1-5].

В античних полісних цивілізаціях міфологічна визначеність послідовності, змінності, спрямованості – негнотного ритму подій, становила основу театру, поезії, історії. Антична міфологія втілювала переживання людиною всесвіту, почуттів, спогадів. Міфологія утверджувала в античному полісі культуру спільності, етнічної,

політичної, економічної. Нею охоплювалися міркування, уявлення, сприймання. З народжувався поетичний простір «poezis». Космічний феномен існування породжувався міццю творчої наснаги людини, мистецтвом-техне. Геродот з Галікарнасу охопив Муз, сакральні образи мистецтв, єдиним позначенням – Історія о дев'яти книжках. Він наслідував теологічним міркуванням, оскільки, за певними переказами Музи були народжені із прохань увіковічити велику перемогу в Титаномахії [1, с. 126-127].

Символічний акт поєднання Муз навколо літератури та письменства, який здійснив Геродот, відіграв важливу роль. Образи античної міфології зберігають в культурі людської спільноти свою значущість до тих пір, поки література та письменства відграють провідну роль в цивілізаційних процесах. Упродовж історичного часу, від Законів Драконта та кодифікації творчого спадку Гомера до творення мов програмування, писемні знаки репрезентували технологічні ритми цивілізаційних рушень.

Іудейо-християнська, а згодом і християнська Еклезіастична традиція не поривали із теологічною традицією античної міфології. Утім вони довершили її символічними засобами письма. Як позначає М. Фуко, гра символів уможлилювала пізнання. Середньовічні дебати і рицарські турніри становлять паралельні світи однієї цивілізації. Здобуття істини і здобуття перемоги. Міфологічні символи Античності перетворилися на алегорії та знаки. Вони розташувалися в системі позначень на мапах, іконах, згодом перебрали на себе все уявлення про земне творіння: «тіло», «природа», «науки», «мистецтва», «чесноти світської влади». Як зазначила Ю. Крістева, впроваджувана гра символів становила чоловічу працю.

Сучасні цивілізаційні форми засновані на символічному обміні, утворилися одночасно із розшаруванням літератури, диференціацією мов, упровадженням нових технік вираження і уточнення значень. Поступово утверджувалася множинний універсалізм стилів, типів, жанрів письма.

Навіть наприкінці І. Кант презентував «Критику чистого розуму», 1781р., в якості літературної праці. Проте вже на початку дев'ятнадцятого століття філософи починають висловлювати претензії на науковість, позначаючи цим відмінність філософії від літератури.

Можливо, що даною подією позначається завершення процесу диференціації науки і мистецтва, який розпочався за добу Пізнього Середньовіччя в епоху Ренесансного захоплення раціоналізмом, який прирівнювався до спадщини грецько-римської культури і протиставлявся «сутінкам середньовічного невігластва».

Таке бачення впроваджувало нову цивілізаційну міфологію, розриваючи зв'язок із традицією поетичних міфологій та міфологічного символізму Античності і Середньовіччя. Ренесанс відкрив літературу позбавлену мистецтва уявного, літературу, яка відображала або віддзеркалювала світ людських можливостей, винахідливості, пристосуванства, хитрощів, підприємницької кмітливості тощо.

Висновки можна представити в наступних тезах:

Міфологія є складовою соціальних дискурсів, але не міф сам як такий.

Диференціація соціальних зв'язків призводить супроводжується вторинною міфологією. Вторинні міфи інтегровані в процес становлення соціальних інституцій.

Первинна міфологія має чітко визначений онтологічний аспект, можна говорити, що міф укорінює людське в дійсності.

Вторинна міфологія утверджується в символічному просторі, що відповідає процесу ускладнення або диференціації соціальних відносин.

Подальші **перспективи вивчення** означеної проблематики дозволяють дослідити в теоретичному і практичному аспектах питання співвідношення онтологічних категорій і соціальних практик.

Список використаної літератури

1. Μαυροματάκη Μ. Ελληνική μυθολογία και λατρεία. – Εκδόσεις Χαϊτλή, Αστρους Αθηνά, 1997. – σ.126-127
 2. Бурлачук В.Ф. Символічні системи і конституювання соціального смислу: дис... д-ра соціол. наук: 22.00.01 [електронний ресурс] / В.Ф. Бурлачук. – Режим доступу: <http://www.i-soc.com.ua/institute/burlachuk.php>
 3. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / Лаэртский Диоген; ред. и авт. вступ. ст. А.Ф. Лосев; пер. с древнегреч. М.Л. Гаспарова. – М.: Мысль, 1998. – 572 с. – (Филос. наследие; т. 99)
 4. Карпенко М.М. Когнітивне, семантичне і символічне у змісті поняття: дис... канд. філос. наук: 09.00.02 / М.М. Ковальчук. - К., 1998. - 158 с. - Бібліогр.: С. 144-158.
 5. Ковальчук Н.Д. Символічні структури етнокультурного процесу в Україні: дис... д-ра філос. наук: 09.00.04 / Н.Д. Ковальчук. – К., 2007. – 404 с. – Бібліогр.: С. 372-404.
 6. Крістева Ю. Полілог / Ю. Крістева, пер. с фр. П. Таращука. – К.: Юніверс, 2004. – С.125-126.
 7. Лісовський П.М. Міфологічний простір еволюції культури як перетворена форма символічного мислення [електронний ресурс] / П.М. Лісовський – Режим доступу: <http://www.newacropolis.org.ua/ua/study/conference/?thesis=3684>
 8. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / М. Фуко, пер. с фр. В.П. Визгина, Н.С. Автономовой, вступ. ст. Н.С. Автономовой. - СПб.: А-сэд, 1994. – С. 54.
 9. Хавлін Т.В. Гендерні ролі як символічні системи соціокультурного розвитку суспільства: дис... канд. наук: 22.00.04 [електронний ресурс] / Т.В. Хавлін. – Режим доступу: <http://www.lib.ua-gu.net/diss/cont/351700.html>.
 10. Шеховцова О.А. Формування символічної семантики кольоропозначень: культурологічний аспект: дисертація канд. філол. наук: 10.02.15 [електронний ресурс] / О.А. Шеховцова. – Режим доступу: <http://www.dlib.com.ua/formuvannja-symvolichnoyi-semantyky-koloropoznachen-kulturolohichnyi-aspekt.html>.
- Стаття надійшла до редакції 09.09.2011

S. V. Iankovskyi

MYTH AND COMMUNITY

In the social discourse a myth denotes an element of national and socio-cultural identity, social anthropology performs surgery and evaluation function, which is different from the reality of preference, benefits, hopes, aspirations, desires, history is seen as the opposite of authentic account of events.

Key words: *change symbolic, mythos, mythology poetics, symbolism mythological, mythology civilisatrice.*

УДК 1(091)+130.2+316.733

I. С. Яцик

ТРАНСФОРМАЦІЙНІСТЬ СИТУАТИВНОСТІ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ФІЛОСОФІВ ЕКЗИСТЕНЦІЙНОГО МИСЛЕННЯ (Н.АББАНЬЯНО, Г.МАРСЕЛЬ, К.ЯСПЕРС)

На матеріалі філософських трактатів Н.Аббаньяно, Г.Марселя та К.Ясперса розглянуто трансформацію філософсько-культурологічної категорії «ситуація» в сучасних дослідженнях класичної та неklasичної інтерпретаціях ситуативност .

Ключові слова: ситуація, свобода, вибір, ситуативність, екзистенція, граничність, гранична ситуація..

Визначення змісту поняття „ситуація” до ХХ століття не було окремою темою філософського дослідження. Проблемним воно стає у зв’язку із виникаючим розумінням принципіальної важливості контексту чи обставин при описі людського буття. Але, не зосереджуючись спеціально на цій проблемі, мислителі минулого все ж таки орієнтувались на визначеному розумінні ситуації як характеристики емпіричного („неістинного”) буття людини, яке потребує трансценденції, зняття, подолання.

Аналіз джерельної бази щодо ступеню розробленості дослідження свідчить, що у європейській думці класичний підхід в розумінні ситуації існував протягом багатьох століть, починаючи із античності і завершуючи початком ХХ століття (Геракліт, Парменід, Анаксагор, Платон, Арістотель, Плотін, Діоген, Лаерцій, Августин, Ф. Бекон, Р. Декарт, Б. Спіноза, Г. Лейбніц, І. Кант, І. Фіхте, В. Шеллінг, Г. Гегель, Л. Фейєрбах). При детальному вивченні неklasичної інтерпретації ситуативності, варто назвати роботи К. Маркса, Ф. Ніцше, С. К’еркегора, Л. Шестова, Е. Гуссерля, А. Камю, Ж.-П. Сартра, В. Дільтея, Ю. Хабермаса, Д. Роулса, Ж. Дерріда, Ж. Батая, Ж. Бодрійяра, Мерло-Понті, І. Пригожина, Ж.-Ф. Ліотара, К. Кастанеди, П. Козловскі, А. Кожева, Г. Стайн, М. Франка, Б. Гройса, Ж. Делеза, Ф. Фукуяма.

У філософії екзистенціалізму поняття ситуації і свободи вперше стали доповнювати один одного: поняття ситуації як життєвої проблеми сформувалось в роботах Н. Аббаньяно; гранична ситуація як акт вибору досліджується у К. Ясперса; проблему свободи особистості в ситуації вибору і відповідальності за цей вибір вирішує екзистенціалізм Ж.-П. Сартра; Г. Марсель розглядає моделювання ситуацій (ролей по його термінології) і трактує оволодіння ситуаціями через мудрість (тут мудрість - уміння розуміти); М. Гайдеггер висуває уявлення про ситуацію людини як „тут-буття”. А. Камю розвиває думку про «абсурд» як відкриття людиною своєї загубленості в світі. Проблема людської ситуації як проблеми свободи творчості представлена в роботах Н. Бердяєва і С. Левицького.

Варто зазначити, що конкретизація ситуаційного підходу можлива лише за допомогою постановки проблеми ситуативності сучасності. Як визначення специфіки сучасної епохи, проблема ситуативності сучасності багатьма теоретиками розглядається як ситуація перехідного стану від модерну до постмодерну. В зв’язку з цим можна відзначити роботи З. Баумана, Д. Ваттімо, П. Гречко, Ж.-Ф. Ліотара, В. Малявіна, С. Некрасова, М. Рикліна, Ю. Хабермаса, І. Хассана і ін. На ступінь розробленості проблеми великий внесок внесли мікросоціологічні підходи теорій соціальної і комунікативної дії. Тут перш за все слід зазначити представників Франкфуртської школи: Т. Адорно, Е. Хоркхаймера, Ю. Хабермаса. Також варто відзначити ґрунтовні дослідження П. Бергера і Т. Лумана, що виразились в концепції соціального конструювання реальності. Істотними положеннями для даної проблематики виявляються: міркування Х. Гарфінкеля про ситуативний характер нормативної поведінки, теорія самореферентних систем Н. Лумана; конститутивна феноменологія Е. Гуссерля, яка надалі була розвинена А. Шюцем в спостереженні за світом буденності; постмодерністська феноменологія З. Баумана; символічний інтеракціонізм Г. Блюмера і Е. Гофмана (аналіз соціальних значень ситуації, яку створюють самі учасники взаємодії).

Помітний вплив на вирішення проблеми ситуативності психологічних процесів людини надали концепції Е. Толмена, Д. Левіна, теорія установки Д. Узнадзе. Важливим внеском в досліджувану проблематику є положення Е. Фромма, який вказує на важливу роль характеризуючих форм прояву людської потреби в свободі, В. Франкла (екзистенціальне значення життя), Д. Міда (становлення людського

самозвеличання).

Важливими для трактування індивідуальної ситуації є основні положення синергетики і зокрема „філософія нестабільності” І. Пригожина, а також концепція коеволюції і системної організації біосфери Н. Мойсеєва [4, с.48]. Найістотнішими з методологічної точки зору виявляються описи відкритих нерівноважних і самоорганізуючих систем та процесів безповоротності часу і зростання ентропії та використання тріади „нелінійність-нестійкість-флуктуація” для опису переходу повторюваного і загального до унікального і специфічного світу.

Зазначимо, що поняття ситуації розробляється разом з поняттями локальності та регіональності. Виявлення і уточнення цих понять наявні в працях О. Генісаретського, П. Козловські, Р. Рорті, М. Рикліна, А. Сиродєєвої. На можливість побудови типології ситуацій свободи вплинули роботи істориків школи „Анналів”, а також дослідження вітчизняних авторів в області історичного пізнання – Л. Баткіна, В. Біблера, А. Гуревича, А. Лосєва.

Аналіз терміну „ситуація” в контексті нашого дослідження є необхідний ще й тому, що сучасний аналітичний лексикон рясніє такими термінами, як „ситуація нашого часу”, „політична ситуація”, „духовна ситуація”, „наявна ситуація”, „критична ситуація”, „потрапив у ситуацію”, „вийшов із ситуації”, „ситуація вибору”, „неконтрольована ситуація” і т. д. Частота його слововживання не викликає відповідної кількості наукових розвідок, хоча в більшості наукових розвідок сучасності, всі дослідники намагаються провести аналогії із „теперішньою кризовою ситуацією”. Не згадують категорію „ситуація” більшість ґрунтовних філософських видань, зокрема таких, як п’ятитомна „Філософська енциклопедія”(1970), „Філософський енциклопедичний словник”(1983), „Всесвітня енциклопедія: Філософія ХХ століття”(2002). Ті ж поодинокі відомості про неї, на які можна натрапити в енциклопедичних виданнях (а саме, вони є свідченням повноти розробки будь-якої теоретичної проблеми), є досить фрагментарними.

Так, в „Стислій філософській енциклопедії”, яку використовує І.Касавін, знаходимо: „Ситуація (в етиці) – це те, що надає індивідові цінність, „одноактність і неповторність всіх життєвих станів, які відкриваються переживанню і діяльності. Різноманітність цих станів і створює всю повноту людського життя [6, с.35]”. Бачимо, що хоча категорія „ситуація” заявлена як категорія етики, розгортання її змісту йде в напрямку онтології і філософської антропології (адже йдеться про повноту людського буття), тобто фундаментальних філософських наук. Укладачі енциклопедії, правда, такого висновку не роблять, обмежившись лише цитуванням без коментарів двох праць М. Гартмана – „Етики” (1935) та „До основ онтології” (1941). Однак наведених гартманівських положень цілком достатньо для висновку про те, що категорія „ситуація” є філософською категорією взагалі і що зміст її не вичерпується одним етичним. На це звертає увагу укладачі „Філософського енциклопедичного словника”, який досить чітко ставлять категорію „ситуація” в ряд „ситуація – вибір – свобода” й розглядають його через призму активності духовної енергії людського існування [9, 58]. Якщо ж аналізувати сучасну екзистенційну ситуацію, в якій людина розглядається в кризі, „на межі”, то варто відзначити розмаїття підходів до з’ясування засад екзистенційного, персоналістичного, антропосоціального, етико-комунікативного та синергетико-футурологічного вимірів буття людини.

Цікавим є момент походження терміну „ситуація”: пізньолатинське слово *situare*, від якого виникло французьке *situation*, в першооснові значило „розміщувати, поміщати, ставити, розвішувати”, причому акцент був на „місці” як чомусь вбудованому в деякий порядок. Саме цей відтінок значення і хотів передати М. Гайдеггер, який окреслює людське буття як *Dasein* (вот - бытие, здесь - бытие).

М. Гайдеггер при цьому відкрито протиставляє своє нове розуміння сутності людини та її ситуації старому метафізичному розумінню людської ситуації як „...сукупність зовнішніх щодо індивіда умов, які збуджують його активність [7,с.89]”. Оскільки буття пов’язане із часом, час (а значить і кінечність) є основною характеристикою людського буття. Тим самим розуміння буття як початкового в неklasичному мисленні веде до ствердження сутнісної кінечності і ситуативності людини. Саме тут мова йде не про подолання або зняття ситуації як чогось, що її обмежує і є емпіричним визначенням її розумоводосяжної сутності, а саме про входження людини в ситуацію як екзистенцію, існування в горизонті відкритості буття.

Вперше це поняття було введено К. Ясперсом, який розпочав опис граничних ситуацій („сутність людини виявляється тільки в граничних ситуаціях [13,с.381]”) і завершив фундаментальним описом „духовних ситуацій епохи”, в якому давав критику сучасній цивілізації і пояснював її можливості. Саме про нього ми заявляємо, як про основоположника екзистенціального напрямку в теорії ситуації. Екзистенціальні концепції Заходу, ставлячи в центр уваги буття людини, стверджують, що людина, яка знаходиться на краю певної онтологічної безодні, змушена вчитися берегти свободу і незалежність в граничній ситуації. К. Ясперс вважав граничну ситуацію такою, в якій екзистенція стикається з перешкодою, межею, після якої існує лише безвихідь. І основне завдання екзистенції – осмислити безодню неминучості, підготуватися до занурення в безодню, до смерті.

Актуальним є і те, що К. Ясперс протиставляє ситуативність сучасного мислення антиситуативності метафізики: „великі метафізики минулого, – пише К.Ясперс в своїй „Філософській автобіографії”, – надали нам незамінні засоби мислення, але ми не можемо застосувати їх для зміцнення, зрозумівши з їхньою допомогою сучасну ситуацію [13, с.319]”. Чомусь вважається, що для екзистенціалістів поняття „ситуація” можна застосувати лише для однієї конкретної людини. Але у К. Ясперса є визначення „історично визначеної ситуації”. Хоча філософ і пише, що „...в кінцевому висновку в певній ситуації знаходиться певна окрема людина [11, с.17]” одразу ж додає, що „...проектуючи її, ми маємо на увазі ситуацію груп, держав, людства, інститутів [11, с.18]”. Філософія життя розуміє становище нейтрально, однаково підкреслюючи в ньому моменти сприяння і перешкоди. Екзистенціальна філософія виділяє саме те, що перешкоджає. „Становище стає ситуацією тоді, коли воно дає людині характерні труднощі, які потрібно подолати і які під час цього подолання пізнаються як обмеження, за рахунок чого одночасно прокидається підвищена активність людини [7,83]”. Таким чином, людина заточена в ситуацію. І хоча ситуація міняється постійно, людина ніколи не може вийти з ситуації, не потрапивши в іншу. Звертає на себе увагу та обставина, що будь-яка ситуація, як констатує К. Ясперс, це ситуація окремої людини. Звідси людина (ширше – суб’єкт) є елементом ситуації. Відносно суб’єкта до об’єкту (і навпаки) існує і реалізується ситуація. Таким чином, ситуація структурно розуміється як ціннісне певне суб’єктно-об’єктивне відношення.

Саме тому головною ціллю розуміння ситуації К.Ясперс вважає можливість свідомо досягнути людиною власного становлення в певній особливій ситуації. Такою особливою ситуацією у німецького вченого є онтологічні ситуації людського існування – граничні ситуації, в яких людина перебуває в якості самого себе в існуванні, коли саме існування ділиться на антиномії, розщеплюється. Тобто, людина „розщеплена” в глибині своєї сутності як дух і плоть, як розум і чуттєвість, як душа і тіло, як діяльність і мислення, свобода і авторитет. Характер цієї розщепленості такий, що один без одного вони втратили один одного (свобода перетворилася на хаос, а авторитет – в деспотію). І якби людина не мислила себе, вона завжди протистоїть самому собі і всьому світу. Вона все бачить в суперечностях. Без розщеплення немає людського буття.

Множинність людини оголюється якраз в граничних ситуаціях, які Ясперс визначає як „стан нестійкості абсолютної можливості [13, с.293]”, вони залишаються незмінними за своєю суттю, з них людина не може вийти, їх неможливо змінити. Тобто людина постійно переживає в своїй душі певні обставини, і іноді, переживаючи і осмислюючи деякі факти свого буття, вона відчуває сильне потрясіння, яке здатне вивести її за межі буття „в світі”, в перебуванні якого людина втратила свою індивідуальність, стала „одновимірною”. Саме в цей момент потрясіння вводить людину в сферу екзистенції, в сферу, де закінчується будь-яке раціональне пізнання і розкриваються витоки буття.

Н. Аббаньяно закликав до аналізу людських ситуацій, які розглядаються як фундаментальні, або сутнісні, або вирішальні, або прикордонні ситуації, тобто самих загальних і часто повторювальних людських ситуацій, які найменше піддаються тому, щоб їх уникали або забували [1,с.41]; як ситуація, через яку людина мусить або боротися, або померти, або жити з іншими. В.Франкл, який є критиком психоаналізу та апологетом екзистенціалізму в психології, також розвиває своє вчення про ситуацію. Теолог-екзистенціаліст П. Тілліх, який успадкував всю проблематику екзистенціалізму, вважав поняття ситуації центральним, адже в його роботах йдеться про екзистенційно-теологічне ситуативне осмислення [2, с.18]. Таким чином, відповідальним за осмислення поняття „ситуація” є відповідальним перш за все екзистенціалізм в його теоретичній багатогранності: класичному, теологічному, психологічному, Адже саме екзистенціалізм визначив конечність людини як його сутнісну якість, а тому з необхідністю уважно проаналізував увагу на ситуацію як його буття-в-світі”: перед лицем безкінечності „конечність має межі [6,с.34]”. Топологічне прояснення поверхні перетинання буття і мислення розкриває два фундаментальних закони: інтенціональності (просторова спрямованість мислення на буття сущого) і герменевтичності. Тільки тоді, коли „мислення стає екзистенціальним, воно чує голос буття, у звично пізнавальному змісті воно його не знає і не може знати [6,с.37]”. І саме в цьому розрізі народження неklasичного способу мислення про ситуацію пов’язують з такими філософами як Ф. Ніцше, Д. Дільтей та М. Гайдеггер, який описав причетність буття замість орієнтації на суще. Отже, враховуючи все вищесказане, можемо зробити такі висновки, що екзистенціалізм наполягає на включеність людини як в певну ситуацію так і в їх серію.

Як підтвердження, наведемо приклад розуміння ситуації Ясперсом, який зазначає про існування можливості свідомо досягнути людиною власного становлення в певній особливій ситуації (цю тезу в подальшому розвинув у позитивному екзистенціалізмі Н. Аббаньяно). Такою особливою ситуацією, як вже зазначалось, у німецького вченого є онтологічні ситуації людського існування – граничні ситуації, в яких людина перебуває в якості самого себе в існуванні, коли саме існування ділиться на антиномії, розщеплюється. Тобто, людина „розщеплена” в глибині своєї сутності як дух і плоть, як розум і чуттєвість, як душа і тіло, як діяльність і мислення, свобода і авторитет.

Характер цієї розщепленості такий, що один без одного вони втратили один одного (свобода перетворилася на хаос, а авторитет – в деспотію). І якби людина не мислила себе, вона завжди протистоїть самому собі і всьому світу. Вона все бачить в суперечностях. Без розщеплення немає людського буття. Множинність людини оголюється якраз в граничних ситуаціях, які Ясперс визначає як, повторимось, „стан нестійкості абсолютної можливості [200, с.219]”, вони залишаються незмінними за своєю суттю, з них людина не може вийти, їх неможливо змінити. Тобто людина постійно переживає в своїй душі певні обставини, і іноді, переживаючи і осмислюючи деякі факти свого буття, вона відчуває сильне потрясіння, яке здатне вивести її за межі буття „в світі”, в перебуванні якого людина втратила свою індивідуальність, стала „одновимірною”. Серед основних граничних ситуацій Ясперс виділяє такі:

вина (провина), страх перед життям, страждання, випадковість, боротьбу, смерть. Саме ці ситуації приводять нас до відчаю, який, у свою чергу, дає можливість піднятися над світом-буттям за допомогою свободи. Як правило, людина в своєму буденному існуванні («бутті-в-світі») не звертає увагу на такі ситуації, зосереджуючись на тих конкретних ситуаціях, які приносять користь.

На граничні ситуації, за твердженням Ясперса, „ми реагуємо або їх приховуванням, або, якщо ми їх дійсно досягаємо, відчаєм і подальшим визволенням від неї. Тому тільки в їх усвідомленні людина стає самим собою, тільки через них людина досягає ненадійність всього світового буття і знаходить шлях до справжнього буття, тільки в них виявляється суть людини [13, с.220]”. В сучасному філософському дискурсі належну увагу поняттю „ситуація” приділяє український дослідник Н. Хамітов, в працях якого ця екзистенційна категорія займає чільне місце: „...за своїм змістом метаантропологія є онтологією людини та його меж, це філософія буденного буття, філософія межового буття та філософія позабуденного буття людини і його світу [12, с.30]” » (такий поділ не заперечує факту, що в людському бутті можливе трагічне переплітання буденності, межовості та позабуденності; це пояснює вкоріненість людини).

Розгорнена трансформація культуро-філософської категорії „ситуація” дає можливість нам стверджувати про такі параметри системно-теоретичного розуміння ситуації: ситуація – це система зовнішніх відносно суб’єкта, умов, що спонукають і опосередковують його активність. Тут зовнішнє положення відносно суб’єкта означає: у просторовому відношенні - положення поза ним; у часовому відношенні-передуючій дії суб’єкта; у функціональному - незалежність від нього відповідних обставин у момент дії. До елементів ситуації можуть належати і стани самого суб’єкта в попередній момент часу, якщо вони зумовлюють його попередню поведінку. Реалізація вимог ситуації створює передумови для її перетворення чи подолання. Вихід за межі ситуації відбувається в тій мірі, у якій „у суб’єкта – при значимості для нього цієї ситуації – складаються і починають реалізовуватися нові вимоги до себе, які є надлишкові відносно початкових [10, с.521]”. Отже, ситуація – це безпосередній результат взаємодії духовної і природної реальностей, що виявляє себе своєрідною „інерцією природного буття [10, с.549]” стосовно активності духовної енергії людського існування (за Аббаньяно) у його прагненні подолати „опір” природи щодо освоєння її людиною.

Список використаної літератури

11. Аббаньяно Н. Экзистенциализм как философия возможного / Н. Аббаньяно // Структура экзистенции. Введение в экзистенциализм. Позитивный экзистенциализм / пер. с ит. А. Л. Зорина. – СПб.: Алетей, 1998. – С. 336–361.
12. Абульханова-Славская К. Стратегия жизни / К. Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.
13. Аванесов А. Экзистенциальная проблема выбора в контексте христианского мировоззрения / А. Аванесов // Человек – Философия – Гуманизм: тезисы докладов и выступлений 1-го Российского философского конгресса. – СПб.: Изд-во СПб ГУ, 1997. – С. 45–47.
14. Ашимова В. Проблема ситуативное: классическая и неклассическая парадигмы / В. Ашимова // Летняя философская школа: "Россия и Запад: философские основания социокультурной толерантности". – Екатеринбург.: Изд-во УрГУ, 2000. – Т. 1. – С. 45– 51.
15. Бабосов Е. Катастрофы: социологический анализ / Е. Бабосов. – Мн.: Навука і тэхніка, 1995. – 472 с.
16. Касавин И. Ситуационные исследования и специальный эпистемологический статус социальной философии / И. Касавин // Социемы. – 2002. – № 8. – С. 34–38.

17. Коновалова О. Пограничье как ситуация взаимодействия с «Другим» / О. Коновалова // После империи: исследования восточноевропейского пограничья: сб. ст. / под ред. И. Бобкова, С. Наумовой, П. Терешковича. – Вильнюс: ЕНУ-international, 2005. – С. 82–87.
 18. Марсель Г. Фундаментальная ситуация и пограничные ситуации у Карла Ясперса / Г. Марсель // Опыт конкретной философии. – М.: Республика, 2004. – С. 170–197.
 19. Охременко О. Діяльність у складних напружених та екстремальних умовах / О. Охременко // Вісник Національної академії оборони України: зб. наук. пр. – 2004. – Вип. 26, ч. II. – С. 57–62.
 20. Парсонс Т. О структуре социального действия / Т. Парсонс. – М.: Академический Проект, 2000. – С. 549–551.
 21. Перцев А. Врачующая философия К. Ясперса / А. Перцев // Западная философия: итоги тысячелетия (К. Ясперс, В. Брюнинг, Н. Гартман, А. Шмидт, Дж. Папини, М. Де Унамуно). – Екатеринбург: Деловая книга; Бишкек: Одиссей, 1997. – С. 5-18.
 22. Хамитов Н. Философия человека: поиск пределов. Пределы мужского и женского : введение в метаантропологию / Н. Хамитов. – К., 1997. – С. 12–37.
 23. Ясперс К. Духовная ситуация времени / К. Ясперс // Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М., 1991. – С. 288–419.
- Стаття надійшла до редакції 1.09.2011

I. S. Yatsyk

**FILOSOFSCO-COULTOUROLOGICHNA TRANSFORMATION OF CATEGORY
IS A «SITUATION» (N.ABBANYANO, C.YASPERS, G.MARSEL)**

On material of philosophical treatises C.Yaspersa and N.Abbanyano transformation of filosofsko-coultourologichnoi category is considered «situation» in modern researches of classic and unclassic interpretations of sitouativnosti.

Key words: *situation, freedom, choice, sitouativnist, eczistentsiya, maximum.*

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 316.9:159.9.019Гончар

Ю. Л. Афанасьєв, Н. П. Коваленко

ЗБИРАЦЬКА ТА ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ГОНЧАРА ТА ЙОГО СПАДКОЄМЦІВ І ПОСЛІДОВНИКІВ

Стаття присвячена збирацькій та дослідницькій діяльності І. Гончара та його послідовників, що вилилась у створення музею нової формації, метою якого стає не тільки збереження примірників народної творчості, а й активне пропагування рідної мови, співів, святкових обрядів та традицій на території музею та за його межами.

Ключові слова: І. Гончар, народна культура, музейні експозиції.

Творчість громадського та культурного діяча, скульптора, графіка, живописця, народознавця, дослідника, Заслуженого діяча мистецтв УРСР, Лауреата Державної премії ім. Т. Г. Шевченка, Народного художника України Івана Гончара займає вагомим місце серед мистецьких здобутків в нашій країні ХХст. І. М. Гончар - один з ініціаторів створення Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, Музею народної архітектури та побуту України, засновник відомого в Україні та за кордоном Громадського музею, який з 1960-х рр. стає осередком українського національного відродження.

У всіх напрямках творчості майстра прочитується невідомо життєва правда у відтворенні дійсності задля збереження майбутньої культури. Вилучати, зберігати минуле, творити сьогодення, історію народу, передавати традиції, звичаї задля розвитку культури спільноти, ідентифікації нації. Людині для повноцінного життя, формування як особистості потрібна ідея. Це те, за допомогою чого суспільство здолає всі перешкоди. Ідея - це те заради чого всі досягнення, це єдність і взаєморозуміння. Це струнка не тоталітарна ієрархія, спільнота, вертикаль влади якої сформована на громадських засадах, за вибором авторитету, а не інститутом влади. Це єдність, збереження, а також накопичення духовних і матеріальних благ, на гармонічно поєднане суспільство, яке не розірване релігійними, політико-регіональними та мовними проблемами. Таким чином, ідею культури, як поєднуючий елемент у єдиному просторі, Іван Гончар хотів воскресити замість діючої тоталітарної моделі суспільства. Виховавши єдність культури, релігії, народ буде збагачуватись, примножуватись, процвітати, буде здатний вдосконалити систему, де духовна міцність буде запорукою захисту від зовнішнього протистояння. Поєднати, відкрити цю цілісність, і, таким чином, мати змогу захистити себе, вивчити, цінувати національне, щоб вийти в культуру інтернаціональну, єдиним мати рівність і вагу в інтернаціональному суспільстві. Про таку єдність дбав Іван Гончар, збираючи по зернах, по крихтам культурну спадщину, ведучи просвітницьку педагогічну діяльність, вивчаючи історію, поєднуючи народ у страшнім кривавім сьогоденні, віруючи надіючись на майбутнє, вибудовуючи ідею єдності нації. Іван Гончар неспинно і невгамовно проповідував своїми вчинками і життям визволення духу українського народу. Його мрія, його віра була втілена в життя.

Протягом чотирьох десятиліть, не припиняючи працювати як художник, Іван Гончар вів збирацько-народознавчу роботу, результатом якої стала унікальна збірка творів народного мистецтва та українських стародруків.

Вивчені нами в процесі роботи над обраною темою літературні джерела складають три групи. Перша - праці загального (довідкового) характеру, в яких містяться окремі

відомості про життя та творчість І. Гончара в контексті художнього життя України; друга - інтерв'ю з І. Гончаром, щоденники майстра та спогади його послідовників; третя - публікації в періодичних виданнях, присвячені діяльності художника, які в свою чергу поділяються на прижиттєві матеріали, що висвітлюють події з життя і творчості І. Гончара та статті, що були опубліковані після смерті митця.

Перша група джерел містить інформацію загального характеру, проте є важливою в контексті осмислення часу, в якому жив та працював Іван Гончар. Другу групу досліджень складають публікації в яких використовуються особисті спогади І. Гончара, а також спогади послідовників та відомих діячів культури. Найвагомішим серед яких є книга «Терни і лаври» Гончара. До третьої групи відносяться публікації в періодичних виданнях, в яких містяться окремі факти з життя та творчості Гончара, репортажі, фото найвідоміших робіт та виставок. Головні події життя майстра, етапи творчого та життєвого шляху висвітлено в статтях М. Кагарлицького, І. Пошивайло та ін

Як свідчить аналіз існуючих робіт, присвячених життю та творчості І. Гончара, найменш дослідженою є саме збирацька та дослідницька діяльність майстра та його спадкоємців та послідовників, тобто та сторона його діяльності яка мала чи не більше суспільне значення, ніж його власна художня творчість. Тому метою цієї статті є висвітлення саме цієї сторони багатогранної діяльності І. Гончара - збирання та дослідження артефактів української народної культури - діяльності, яка стала справою життя і його спадкоємців та послідовників.

Повернувшись з війни, яку він чесно пройшов до переможного фіналу, Іван Гончар відразу одягає найулюбленіше своє вбрання - вишиванку та починає працювати над створенням музею. У цей час він пише: «Вже ніхто не поверне тої втрати, яку Україна потерпіла в мистецькому надбанні за свою історію. Ті залишки по селах та містах, що вистояли неймовірно лихоліття руїни 30-х рр. та Другої Світової війни зметені з лиця землі. А разом з ними - і всі види народної творчості, цінні архіви і бібліотеки. Залишилися жалюгідні рештки, народна творчість виродилась, принаймні в тій формі, в якій була» [4, 480].

З весни 1957р. почалися систематичні подорожі Івана Макаровича по Україні: Поділля, Донбас, Буковина та Київщина. Його цікавить одяг, вишивка, кераміка, домашнє начиння та оздоблення, козацька зброя, речі культового значення, письмена, ікони, тощо. Іван Гончар відкрив другий український фронт за істину та духовність, і боротьба ця виявилась тривалою.

Гончар закінчує будувати свій двоповерховий будинок, куди переїздить у 1958р. та розгорне там історично-етнографічний музей, який згодом приверне до себе неабияку увагу. Колекція музею з року в рік поповнювалась новими експонатами, що викликало у відвідувачів значну цікавість та повагу до господаря. З роками музею вдалось зібрати велику бібліотеку рідкісних книг та колекцію іконопису. В музеї зберігається ікона «Ангел зі свічкою» пензля Т.Г.Шевченка, народні картини, серед яких «Козак Мамай», полотна безіменних народних живописців, а також відомих майстрів В. Штейнберга, А.Маковського, А.Ждахи, М.Івасюка. В колекції понад 800 рушників, килими, традиційне народне жіноче і чоловіче вбрання, зразки порцеляни, козацькі шаблі та стародавні музичні інструменти, а також речі та предмети, які були знайдені в результаті розкопок на місці зосередження Черняхівської та Трипільської культур, тощо. За кожним експонатом багаторічна історія.

У щоденниках та спогадах І.М. Гончар детально описує історію надходження предметів, що дозволяє робити висновки щодо принципу їх добору

В кожному селі Іван Гончар розпитує і скрупульозно записує дані про наявність ремісників, народних майстрів. Зібраний матеріал став унікальним, адже офіційної інформації про майстрів (надомників) у 1960 рр. ще не було. І.М.Гончар записує історію та статистику щодо кожного художнього промислу

До кінця 60-х рр. колекція Івана Гончара нараховувала близько 7 тис. експонатів, з яких близько 2500 - зразки народного ткацтва. Народна кераміка була представлена 600 експонатами. Колекція народного малярства налічувала 700 одиниць. Додамо до цього колекцію дерев'яного різьблення, великоднього і побутового скла. Бібліотечні фонди, до складу яких входив і фонд Аркаса, нараховували понад 2000 одиниць. Іван Гончар вбачав в предметах народної творчості не стільки результат творчого пошуку окремого художника і ремісника, скільки конкретний у певному часі і місці прояв єдиної української культури.

Специфіка зібрання Івана Гончара порівняно з експонатами «Музею народного мистецтва» має справді народний характер, що скоріше споріднює її з колекціями краєзнавчих музеїв, де представлені предмети, переважно створені в умовах села, поза державними промислами, конкурсами та преміями.

Громадський музей водночас являв собою творчу лабораторію де збиралися односторонні різного професійного рівня, але однаково палаючі любов'ю до мистецтва і України.

Рідко коли художник може похвалитися такою кількістю спадкоємців. Не кожен майстер знайде в собі стільки духовних сил та витримки, щоб протягом

всього життя займатися мистецькою, науковою та просвітницькою роботою. І.Гончар виховував духовно свідомих громадян, готуючи гідну зміну.

З 1960р. двері хатнього музею-майстерні завжди відкриті для кожної талановитої людини. І.Гончар - той самий учитель, до якого приїждять з різних міст і містечок, щоб подивитись на дивовижний музей, до нього звертаються студенти художніх учбових закладів по допомогу та підтримку. Кожен талант розкривався завдяки його серцю, то ще одна барва у безодній палітрі майстра. У кожному бачить він єдину і неповторну особистість: ще одна зірочка на високому небі України.

Ось як описує свої враження художник Микола Стратілат після зустрічі з майстром: «Він все це не тільки зібрав, а й відкрив для людей. Пригадую скільки тут було відвідувачів. Я навчаючись у художньому училищі, а потім у поліграфічному інституті, майже щодня приходив сюди, щоб послухати рідну мову, пісні, напитися очима не буденної краси народного мистецтва» [1, с.172].

До оселі Івана Макаровича приходили дуже різні люди, відомі і невідомі. Приходив Антоненко-Давидович, не раз бував у музеї оператор і режисер кіно Юрій Ткаченко, тут він надихався на створення нових картин. Саме в майстерні Івана Гончара визріла думка стати митцем у майбутнього лауреата Шевченківської премії Василя Вільшука та Володимира Савчука.

Довкола музею ширилося і формувалося коло ентузіастів народної культури. З'явилися й прихильники народних звичаїв й обрядів. Колядницькі ватаги сформувалися найперше в консерваторії, університеті, а потім у політехнічному інституті, художньому та медичному. Музей став осередком гуртування студентської та робітничої молоді. Усім знайшлася робота, художники виготовляли маски та костюми, інші майстрували колядницькі зірки, розучували щедрівки та намічали маршрути для кожної ватаги. Насамперед, відвідували відомих, шановних людей, які прихильно ставилися до народних звичаїв, при цьому не минаючи громадських місць, вокзалів, універмагів, тощо. Іван Макарович охоче допомагав реквізитом із свого гардеробу, дбаючи про те, щоб усі були одягнені відповідно того чи іншого регіону України.

Слава про відродження звичаїв в Києві почала розходитись усюди, навіть там, де все вже геть затерлося і позабувалося. Поступово в середовищі ентузіастів визріла думка про те, що треба братися за відродження веснянок, свята Купала та інших народних звичаїв. У цих заходах приймав участь нині відомий фольклорист, кандидат мистецтвознавства, лауреат національної премії України ім. Т.Шевченка Леопольд Яценко. Серед учасників зібрання були тоді ще молоді студійці народного хору, а нині

відомі артисти: Ніна Матвієнко, Раса Решетняк, Олесь Харченко та інші. Іван Гончар завжди допомагав гарно вбратися у народні костюми, сприяв численним святковим виступам. Так народився хор «Гомін». Найважливішим є те, що започатковані за участю Івана Гончара народні календарні свята у Києві живуть і нині.

Ті засади, на яких почав митець свою роботу, коли плекав і втілював у життя свої задуми, дали змогу розвинутися музеям нової фундації. Музей не стільки стає архівом чи навіть складом речей, а поступово починає являти собою принципову нову музейну одиницю, так би мовити розпочинає сторінку музеїв майбутнього. Гончар розробив і втілював у життя зовсім нову концепцію музею, створивши не лише храм традицій та реліквій, а побудувавши музей живої української культури з її національною, а не класовою специфікою. Іван Макарович Гончар дозволить відвідувачам і навіть заохочуватиме спілкуватись з експонатами, як з живими свідками історії, вбиратися в строї, грати на музичних інструментах. В багаточисленних книгах відгуків про музей побажання, враження людей не тільки з України, але й всього світу, підтверджують слова митця: «Тільки національне можливе як гідна одиниця інтернаціонального».

Якщо найвідоміші музеї світу розробили на цей час схожу концепцію розвиваючого музею-комплексу, то ідеї Івана Гончара на українських теренах були впроваджені вперше в 60-ті роки минулого століття. Він не виїздив за межі країни, а навпаки приймав гостей звідусюди, ознайомлював зацікавлених з своїми аутентичними ідеями, які впроваджував в своєму музеї. Нажаль, сьогодні вважається, що пріоритет в запровадженні науково-розвиваючих програм в музейній справі, особливо для розвитку дітей, мають західні музеї.

Іван Макарович відгукався на прохання про допомогу у створенні музейних експозицій. Для нього не було важливим престижність або розмір музею, головною мотивацією було збереження культурних пам'яток, а з ними і збереження традицій, що сприяло ідентифікації українського народу. Допомігав зробити експозицію в Переяслав-Хмельницькому музеї. Приймав участь у створенні та влаштуванні експозиції на території Національного Музею народної архітектури та побуту в м. Києві. Приймав активну участь у розбудові етнографічного музею в Михайлівській церкві та дзвіниці в селі Ковалина Переяслав-Хмельницького району. Це невеликий перелік справ майстра для збереження спадщини народу, яку продовжили та розвивають його нащадки та численні учні: його син Петро Іванович Гончар - директор музею І.Гончара; Н.М.Матвієнко - дружина та вірна соратниця П.І.Гончара, народна артистка України, всім відома співачка та діяч культури; І.П. Гончар - онук великого майстра. Закінчивши Академію мистецтв в Києві, майстерню іконографії та сакрального мистецтва під керівництвом академіка М.Стороженка; А.Гончар - випускник Академії мистецтв в Києві, майстерні станкового живопису професора Ф.Гуменюка; А.П.Матвієнко - продовжувач справи своєї мами, солістка народного хору, активна учасниця культурних заходів музею.

З перших днів роботи музею І.Гончара (нині це Національний центр народної культури) Петро Гончар та його дружина Ніна Матвієнко приймали активну участь в його становленні. Вони всіляко примножують це унікальне етнографічно-мистецьке зібрання. Сьогодні в центрі національних культур музею Гончара знаходиться державний Всеукраїнський спеціалізований науково-дослідний центр і культурно-освітній заклад, що розбудовується на нових засадах згідно з принципами, закладеними його фундатором. Він постає не лише як меморіально-мистецтвознавча установа. Його метою є зберігання, дослідження та популяризація найбільшої в Україні приватної етнографічної колекції. Він також є авторитетним науково-мистецьким центром де організуються польові фольклорно-етнографічні експедиції, влаштовуються науково-практичні конференції, семінари та лекторії, проводяться святкування, виставки, засідання народознавчого та мистецьких клубів.

Однією з найвідоміших акцій стають щорічні національні «гончарівські» читання. Функціонує краєзнавчий клуб «Пам'ять роду». Ось лише стислий перелік тематик його засідань: «Символи і обереги», «Українська народна пісня традиції і сучасність», «Символіка в українських колядках і щедрівках», «Вінок в українській обрядовості». Ознайомившись тільки з деякими аспектами життя музею стає зрозуміло що незмінним кредо музею є збирання та зберігання кращих зразків українського мистецтва, їх ґрунтовне вивчення, популяризація з метою осмислення, відродження та подальшого розвитку самобутніх традицій української народної культури в епоху не такого явного як тоталітаризм, але не менш підступного ворога - глобалізаційної моделі розвитку суспільства.

Сьогодні чуються голоси що поїзд народного мистецтва відстав і нема потреби його повертати, що народна творчість взагалі не мистецтво. Такі думки висловлюють навіть деякі дипломовані мистецтвознавці. Але без народного мистецтва світ не можна вважати цивілізованим, а особистість інтелігентною, культурною, не знаючи насамперед, своєї мови, мистецтва, історії неможливо гідно перебувати не тільки в культурницькому, а і в будь-якому просторі. Поки живі плоди праці І. Гончара і горить полум'я творчої наснаги його послідовників не зупиниться цей потяг!

Список використаної літератури

1. Гончар І. Виходити з народності / І. Гончар // Образотворче мистецтво. - 1988. - №4. - С. 9; 12-14.
2. Гончар І. «Майстер, або Терни і лаври Івана Гончара» / І. Гончар, упоряд. та авт.. щоденникових нотаток Н. Поклад; кер. проекту та авт. передм. В. Яременко.- К.: МАУГІ, 2007. - Вип.10. - 708 с.: іл
3. Гончар І. Український рушник / І. Гончар // Україна. Наука і культура: щорічник – К.: Знання, 1968. – Вип. 22. - С. 421-429
4. Бенфугаль Т., Дубиківська Л. Натхненний творчістю народу / Т. Бенфугаль, Л. Дубиківська // Київ. - 2003. - №5. - С.164-192
5. Всесоюзна художня виставка 1951 року. І. Гончар «О.М. Горький»
6. Галайчук А. Відкриття меморіальних дощок / Г. Волощук // Вечірній Київ. - 1958. - №122. - 26 травня.
7. Гончар Іван (1911 - 1993) // Енциклопедія українознавства / голов. ред. В. Кубійович. - Перевид. в Україні, репринт, відтворення вид. 1955 - 1984 рр. - Львів, 1994. - Т. 2.- С. 410.
8. Гончар Іван Макарович // Українські радянські художники: довід. / уклад. Р.О. Даскалова та ін. – К.: Мистецтво, 1972. - С. 108

Стаття надійшла до редакції 18.09.2011

Y. L. Afanasyev, N. P. Kovalenko

RESEARCH IVAN GONCHAR AND HIS HEIRS AND FOLLOWERS

The article is devoted research activity of I. Gonchar and his followers, that outpoured in creation of museum of new structure, the purpose of which is become by not only the maintainance of copies of folk creation but also active propaganda of the mother tongue, singing, festive ceremonies and traditions on territory of museum and after his limits.

Key words: I. Gonchar, folk culture, museum displays

УДК 050.489:304(470+511)"1898/1910"

Г. І. Батичко

МИСТЕЦЬКІ ВИДАННЯ К.ХІХ-ПОЧ.ХХ СТ.В АРХІТЕКТОНІЦІ ВІТЧИЗНЯНОГО КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ

На основі аналізу мистецьких видань к. ХІХ-поч. ХХ століття обґрунтовується думка щодо становлення нових форм взаємодії між митцем та публікою. Мистецькі видання розглядаються як трибуна для презентації естетичних поглядів представників мистецьких угруповань та істотний чинник формування естетичних смаків громадськості та елітарного шару культурного простору.

Ключові слова: культурний простір, мистецькі видання, творчі об'єднання, елітарна культура.

Культурний простір є динамічною структурою, зміни в якій стають закономірним наслідком формування нової системи мислення. Відповідно до синергетичної методології, що характеризує сучасний стан наукового пізнання, культурний простір є еволюціонуючою відкритою системою зі складною організацією, в якій хаотичності та випадковості належить важлива роль. Усвідомлення нелінійності, складності та взаємопов'язаності таких понять як хаос і організація дозволяє в новому ракурсі розглянути сутність творчості як системи, що здатна до істотного впливу на суспільство. В цьому контексті слухним є зауваження Д. Ліхачова щодо зв'язку творчості з деякою нестабільністю, що по суті є «віддзеркаленням хаотичного начала в світі» [5, с.96].

Закономірно, що саме епохи нестабільності супроводжуються розкриттям творчого потенціалу, підвищенням здатності окремої особистості до впливу на соціальні інститути і процеси, що спонукає творчу еліту до пошуку нових форм репрезентації власних творчих програм. В цій ситуації важливим чинником функціонування художнього простору стає поява різноманітних творчих інституцій: виставкових об'єднань, гуртків, товариств, - як механізмів творчої підтримки заради здійснення концептуальних мистецьких завдань.

Перехідний характер культурного розвитку межі ХІХ-ХХ ст. на сьогодні не викликає заперечень. Не випадково, що художні явища, які зароджуються саме в цей період, набувають значущості для всього подальшого культурного розвитку. З точки зору культурної динаміки цей час супроводжується процесом реінтерпретації сенсів, активною структурною перебудовою культуротворчих сил. Важливе місце в новій організації простору належить неформальним творчим угрупованням, діяльність яких супроводжувалася створенням принципово нових комунікативних моделей в межах виставкової діяльності та маніфестування естетичних платформ. Активізація означених форм художнього життя, з одного боку, і бурхливий розвиток мистецьких напрямів і течій, з іншого, вимагали належного висвітлення цього процесу на сторінках періодичних видань. Оскільки наявні літературні видання не задовольняли новим вимогам, поява нових мистецьких видань-маніфестів була закономірним та очікуваним явищем, здатним стати трибуною творчих дискусій та впливовим чинником виховання художнього смаку.

Складність і суперечливість становлення вітчизняного культурного простору ХІХ ст. обумовлені багатьма чинниками. Відсутність національної єдності (розчленованість між двома імперіями) приводила до активних пошуків єднаючих чинників на основі національної самоідентифікації. Саме тому провідною рисою української культури ХІХ століття стає підвищена ідеологізація як основа

«пробудження нації». активні пошуки національною інтелігенцією чинників впливу на державні інститути, з одного боку, і громадську свідомість, з іншого. Свідоме прагнення привернути увагу публіки до української самобутньої традиції сприймалося як революційний «прорив» до національної свідомості і як місія освіченої верстви. Саме тому дворянство, як світська освічена еліта, в ХІХ було «суб'єктом історії визначаючи сутність політичних подій»[7, с.226].

Враховуючи, що національне пробудження в Україні йшло «згори – вниз і вшир», воно потребувало інституціоналізації у формі різного роду угруповань – гуртків, таємних організацій, політичних і громадських товариств. В умовах відтоку національної еліти з України протягом двох століть не випадково, що цей процес йде не тільки згори вниз, а й із столичних міст, які в ХІХ столітті вже здобули імідж освічених центрів, до периферії. В художньому житті Російської та Австро-Угорської імперій в ХІХ столітті організація художніх виставок, салонів, шкіл стала уже традиційною. Не випадково, що потреба в мистецьких виданнях відчувається саме в центрах, тобто там, де суспільство потребувало таких культурних проявів. В цьому контексті дослідження динаміки поширення мистецьких видань на території України стає підтвердженням становлення повноцінної національної культури на основі формування елітарного ядра оскільки репрезентує націотворчу та культурно-просвітницьку, а по суті доцентрову, тенденцію структурування культурного простору.

Вивчення мистецьких журналів в контексті трансформації культурного простору є на сьогодні фрагментарним. Однією з небагатьох публікацій означеного спрямування є стаття А. Асташкіна [1], в якій журнал «Мир искусства» розглядається як «поле битви різних концептуальних установ», виявлених в маніфестах художньої еліти. Більш традиційним в сучасному масиві досліджень залишається висвітлення мистецьких видань як складової розвитку літературного процесу, зокрема, як середовища формування і становлення вітчизняної критики й публіцистики [6,7]. Важливого значення для розуміння ролі культурних угруповань у вітчизняному культурному просторі набуває ґрунтовне дослідження процесу еволюції творчих об'єднань на тлі вітчизняного культурного розвитку в монографії Г. Романенко та В. Шейка [9]. Накопичений емпіричний матеріал, представлений в багатьох дослідженнях з історії російської та української культури [2-4;8-10] дозволяє проаналізувати діяльність мистецьких журналів як модератора (в сенсі організації комунікативного середовища) культурного життя, що і стало **метою** даної розвідки.

Межа століть в Європі позначена розвитком стилю модерн, який за влучним визначенням У. Персі стає «останньою відчайдушною спробою врятувати світ, що лежав у руїнах». Місіонерське завдання нового мистецтва закономірно супроводжувалося маніфестуванням власної естетичної позиції та вимагало появи видань, навколо яких гуртуються прихильники модерного мистецтва. Помітним європейським явищем к. ХІХ століття стають журнали «Yugend» («Молодість»), «Pan» («Пан»), «Kunst» («Мистецтво») «Kunst und der Maler» («Мистецтво і художник») «Simplezissimus» («Простодушніший»), «Insel» («Острів»), «Ver Sacrum» («Весна священна»), «Мир искусства». Враховуючи двовекторність впливу на формування вітчизняного культурного простору доцільним є розгляд двох основних видань, завдяки яким були репрезентовані пошуки віденських та російських символістів.

Віденський сецесіон поєднує німецьких художників Австрії навколо видання «Ver Sacrum» («Весна священна»). Започаткований у 1898 році, журнал став друкованим органом австрійського символізму в літературі та мистецтві. На титульній сторінці першого числа журналу було зображене квітуче дерево з випинаючим з горщика корінням, що повинно було символізувати, на думку автора гравюри Роллера, сліпий інстинкт, та нестримну жагу до життя. Провокаційність, елітарність заявлені вже першим числом журналу, стали тими якостями, що характеризують означене

видання протягом всього його існування. Не випадково саме на сторінках «Ver Sacrum» друкуються ескізи Г. Клімта з коментарями, що підкреслюють елітарність видання. Так, в якості коментаря до Nuda Veritas (оголеної істини) була запропонована цитата Л Шиффера: «Істинне мистецтво створюється небагатьма та небагатьма й оцінюється». Епатажність та провокаційність видання з одного боку, та боротьба за слов'янську мову, як зміст просвітницької діяльності інтелігенції Галичини, з іншого, стають перешкодою на шляху поширення означеного видання на території України, саме тому і його вплив стає опосередкованим (через мистецьку творчість).

Інакше справи склалися з мистецьким виданням «Мир искусства». Дослідниками історії російської культури неодноразово наголошували, що видання літературно-художнього журналу було першою спробою започаткувати мистецьке видання-маніфест на кшталт європейських зразків на території Російської імперії. «Мир искусства» набув світової слави і став своєрідним зразком для аналогічних видань. Саме тому докладний аналіз історії становлення та діяльності означеного видання набуває показового значення.:

Історія становлення мистецького видання «Мир искусства» пов'язана із зусиллями С. Дягілева по об'єднанню передового загону молодих художників в єдину дієву силу шляхом проведення спільних художніх акцій (виставка російських та фінляндських художників 1898 року), а згодом і організації самостійного літературно-мистецького видання. Виходу першого номеру альманаху передувало десятирічне спілкування художників-одномудців в межах об'єднання «Мир искусства» на чолі з О. Бенуа. В цьому сенсі назва нового альманаху була не випадковою. За задумом авторів вона повинна була відповідати спрямуванню однойменного художнього угруповання і втілювати в життя гасло «мистецтво заради мистецтва» в тому сенсі, що мистецтво є найвищою цінністю і не потребує ідейних обґрунтувань.

Вже перший номер альманаху засвідчив, «Мир искусства» - видання нового типу на території Російської імперії, в якому напрям та особливості висвітлення питань визначали самі митці. Редакція наголошувала, що журнал зорієнтований на розгляд творів російських та зарубіжних майстрів «всіх епох історії мистецтв», основним критерієм вибору тем була їх значущість для «сучасної художньої свідомості»[2].

В організації діяльності альманаху кожен з його творців виконував унікальні функції. Так, якщо О. Бенуа («Белінський російської художньої критики») був ідейним лідером журналу, то «Наполеоном», «Петром Великим» (за визначенням О. Бенуа) нового художнього стилю й журналу, став С. Дягілев [3]. Порівняння з Петром I у даному сенсі було не випадковим. Дійсно, С. Дягілев ставив перед собою настільки ж важливі реформаторські завдання, але якщо Петру I необхідно було реформування держави на основі європейських традицій, то С. Дягілев прагнув реформувати європейське мистецтво шляхом ознайомлення з вітчизняними досягненнями. Амбітні цілі вимагали значних зусиль для їхнього вирішення. Реформаторський пафос, полемічність, та аргументованість у доведенні власної точки зору, - ось ті якості, котрі дозволили С. Дягілеву переконати меценатів (княгиня М. Тенішева та С. Мамонтов) надати фінансову підтримку журналу та поєднати навколо видання провідних митців, зорієнтувавши політику альманаху на залучення максимальної кількості гучних, публічних, а інколи й епатажних імен. Означена настанова створила полемічний імідж виданню, забезпечивши йому широку увагу та численні відгуки з боку інших ЗМІ протягом всього часу існування.

Наявність меценатів та ідеологічного ядра (С. Дягілев як редактор, О. Бенуа, Д. Філософов та Д. Мережковський як куратори розділів) стало запорукою успішності започаткованого проекту. Журнал мав чітку й логічну структуру, де поєднання художнього, літературного та критичного розділів дозволило розташовувати різноманітні матеріали, впливати на формування поглядів та смаків публіки. Протягом

перших двох років журнал виходив кожні два тижні, починаючи з 1901 року стає щомісячним. За шість років існування видання (1898-1904) було здійснено 96 випусків.

Водночас, різноспрямованість і полемічність альманаху були наслідком світоглядних розбіжностей його учасників. Внутрішнє ядро журналу було позбавлено єдності, що пізніше й призвело до розколу між «консерваторами» та «радикалами», художниками і поетами, а згодом (1904 р.) - і припинення існування самого видання. Але все це – в майбутньому, а в 1989 році розбіжностей вдавалося уникати завдяки зусиллям С. Дягілева і Д. Філософова, які врівноважували протиріччя, перетворюючи їх на полемічні виступи на шпальтах альманаху.

Свобода висловлювання, як своєрідний бренд «Мира искусства», здійснила переворот як в літературних, так і художніх колах, привернула увагу до альманаху. С. Дягілев бере на себе місію «будителя», виклавши в програмній статті першого номера видання («Складні питання») головні завдання журналу та концептуальні позиції авторів. На думку автора, головне завдання журналу полягало в ознайомленні читачів з найбільш цінними мистецькими проявами «нового стилю», який принципово відрізняється від матеріалістичної естетики, обґрунтованої М. Чернишевським та втіленої в життя творчістю представників Товариства пересувних виставок. Теоретиком мистецтва С. Дягілев ніколи не був, саме тому й стаття була дещо плутаною та містила внутрішні протиріччя, в той же час яскраве висловлення власної позиції дозволило публікації виконати призначену їй роль - привернути увагу до нового видання. Репрезентована публікацією С. Дягілева тональність (полемічність і панорамність висвітлення проблем) і стала визначальною протягом всього часу існування журналу.

Автори альманаху висловлювали на його сторінках різноманітні погляди, що створювало певну строкатість та еkleктичність, єднало їх одне - непримиренне ставлення до академізму, з одного боку, і до творчості представників товариства пересувних виставок, з іншого. Головною мішенню критики було визнано В. Стасова, ідеолога народності та реалізму в мистецтві. Саме тому журнал можна визначити як розгорнутий різноаспектний маніфест нового мистецтва - мистецтва модерну. Відповідно до естетики означеного стилю, автори позиціонували саме видання як «предмет мистецтва», отже і приділяли величезну увагу його оформленню. Вишуканий шрифт, якісний ілюстративний матеріал, графічні прикраси у виконанні Л. Бакста створили неповторний елітарно-рафінований імідж альманаху та відкрили нову еру в розвитку поліграфічної справи Росії. Зважаючи на це, журнал став тим осередком, який виховував високий естетичний смак.

В той же час, пропагування творчості талановитих майстрів (В. Васнецов, І. Левітан, К. Коровін, Д. Левицький) дозволило виданню виконувати ще й освітянську функцію. Практичним втіленням освітянської ідеї стає організації виставкової діяльності під егідою журналу, в якій широко реалізувався організаційний талант С. Дягілева (перша міжнародна 1899 року з 350 експонатами).

Всі означені якості стали запорукою помітності діяльності журналу в художньому житті Росії. Як зазначав С.Лифар, «всі, хто в Росії цікавився мистецтвом, або мав до нього відношення розділилися на два ворожих табори – за «Мир искусства» і проти нього» [4, 74].

Неоднозначність, елітарність та полемічність видання, забезпечивши йому популярність на межі століть, водночас стали перешкодою на шляху подальшого розвитку. Так, в 1904 році журнал припинив своє існування виконавши свою історичну місію – привернення уваги до сучасного мистецтва й пробудження публіки. «Всі троє, Дягілев, Філософов та я, – писав О.Бенуа, – втомилися опікуватися журналом. Нам здавалося, що все необхідне вже сказано і показано, тому подальше уявлялося лише повторенням і тупцюванням на місці». [5, 178].

Оцінюючи роль видання в діяхронному ракурсі, слід зазначити, що його творче

«випромінення» було досить відчутним в художньо-культурному житті Російської імперії й призвело до різноманітних наслідків. Першою тенденцією впливу альманаху «Мир искусства» стало захоплення до його орбіти нових видань-супутників. Так, О. Бенуа, посівши у 1900 році посаду секретаря імператорського Товариства заохочення мистецтв, трансформує видання «Художні скарби Росії» на своєрідний додаток до журналу «Мир искусства». Не припинилася після закриття альманаху і традиція виставкової діяльності (виставка портретів XVIII – поч. XX ст. 1905 року з 2000 експонатів).

Вишуканість стилю, спрямованість на елітарну освічену публіку, поєднання в межах одного видання літературного та мистецького напрямів стали домінантою і таких видань, як «Аполлон» та «Золотое руно». Але найважливішою для становлення елітарної культури стає спрямованість на маніфестарність, дискусивність та полемічний дискурс висвітлення явищ оточуючої дійсності. Саме така тенденція знайшла продовження як в літературних видання столичного рівня («Новый путь», «Весы»), так і визначила напрям репрезентації нових мистецьких явищ у вигляді маніфестів (альманахи «Гилея», «Садок судей», «Рыкающий Парнас», «Дохлая луна» і т.ін)

Полемічна спрямованість мистецьких і художніх періодичних видань стала основою стратегії таких видань Україні, як «Творчість», «Шляхи мистецтва» (м. Харків), «Мистецтво» (м. Київ). На шпальтах означених видань продовжується полеміка з представниками реалістичного напрямку, розмірковування над сутністю та призначенням мистецтва, що сприяло становленню елітарного шару в межах художніх пошуків 20-30-тих років і сприяло розквіту модернового вітчизняного мистецтва.

Список використаної літератури

1. Асташкин А.Г. Журнал «Мир искусства» как «поле битвы» художественных манифестов / А.Г. Асташкин // Вестник Челябинского государственного университета. Сер.: Филология. Искусствоведение. - 2009. - Вып. 37.- С. 10–13.
2. Ерофеев А.В. Роль объединения «Мир искусства» в развитии русской художественной культуры начала XX века / А.В. Ерофеев // Проблемы истории СССР. - М.: МГУ, 1980. - Вып. XI. - С.218-234.
3. Зильберштейн И. Дягилев и «Мир искусства» / И. Зильберштейн // Искусство / авт.-сост. Г.В. Наполова. - Минск: Пион, 1998. – С.277-286
4. Лифарь С. Дягилев и с Дягилевым / С.Лифарь. - М., 1994.- 320 с.
5. Лихачев Д.С. Через хаос к гармонии / Д.С. Лихачев // Очерки по философии художественного творчества. - СПб., 1999. - 132 с.
6. Махонина С.Я. История русской журналистики начала XX века: учеб. пособ. / С.Я. Махонина. - М.: Флинта: Наука, 2004. - 329с.
7. Михайлин І.Л. Історія української журналістики ХІХ ст.: підруч. / І.Л. Михайлин. - К.: Центр навчальної літератури, 2003. - 720 с.
8. Попович М. Нарис з історії культури України / М. Попович. - К.: АртЕк, 1998. – 728 с.
9. Романенко Г. Еволюція художніх і літературних об'єднань України: історико-культурологічний вимір: моногр. / Г. Романенко, В. Шейко. - К.: Ін-т культурології Академії мистецтв України, 2008. - 208 с.
10. Эткінд М. Бенуа и русская художественная культура: моногр. / М. Эткінд. - Л., 1988. - 287 с.

Стаття надійшла до редакції 12.09.2011

G. I. Batycho

**ARTS PERIODICALS IN THE ARCHITECTONICS OF THE NATIONAL
CULTURAL AREA
OF THE LATE XIX-EARLY XX CENTURY**

The idea of becoming a new forms of interaction between creators and audiences based on the analysis of artistic publications of the late XIX-early XX century justified. Art books are regarded as a tribune for aesthetic presentation platforms representatives of informal art association and a significant factor in the formation of aesthetic tastes of the public.

Key words: *cultural space, art publications, art associations, elite culture.*

УДК 930.253:265(477.62)"185/19"

О. В. Васик

ТРАДИЦІЇ ТА ЗВИЧАЇ ПРЕДСТАВНИКІВ РІЗНИХ КОНФЕСІЙ НА ТЕРИТОРІЇ ДОНБАСУ (ЗА ДАНИМИ МЕТРИЧНИХ КНИГ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Стаття присвячена розгляду метричних книг представників різних віросповідань на території Донбасу. Аналіз формулярів виявив характерні особливості фіксації інформації у метричних книгах. Акцентується увага на традиційних особливостях ведення метричних книг.

Ключові слова: *метрична книга, представники різних віросповідань, традиційні особливості.*

Сьогодні досить розвинутим напрямом історичної науки є вивчення регіональної історії із залученням до наукового обігу первинних джерел XIX – початку XX ст. З-поміж них не останнє місце належить церковним актам реєстрації громадянського стану – метричним книгам. Метричні книги містять багатий інформаційний матеріал, а достатній ступінь їх збереженості дозволяє оцінити достовірність та інформативність цього виду джерел. Уважне їх вивчення як комплексного джерела дозволить дослідникам виокремити етноконфесійні особливості розвитку церковних громад.

Метрики, як джерело із величезним інформативним потенціалом, усе більше привертають увагу дослідників. Історія Донбасу, як регіону із традиційно яскравою конфесійною картою, а також збереженість і задовільний стан церковних актів дають змогу досліджувати метричні книги як православного населення, так і представників інших конфесій.

Метою даної розвідки є виявлення традиційних особливостей фіксації інформації метричних книг у середовищі різних конфесій Донбасу, а саме греків (як представників православного населення), німців та євреїв. Дослідження метричних книг різних конфесій представляє особливий інтерес для сучасної історичної науки.

Серед науковців, які зверталися до метричних книг представників різних віросповідань з приводу становлення системи метрикації та особливостей їх ведення та формулярів, слід відзначити дослідження Л. Новикова [1], А. Єлпатьєвського [2, с. 72-88], А. Конькової [3, с. 81-88] та ін. Безпосередньо до метричних книг представників різних віросповідань зверталися дослідники О. Князева (метричні книги лютеранського населення Санкт-Петербурга) [4], І. Смольський (метричні книги єврейських громад Галичини) [5, с. 77-82], Я. Дашкевич (вірменські метричні книги) [6, с. 33-40], С. Гузенков (представники неправославних християнських конфесій) [7].

Слід зауважити, що з кола дослідників, які займаються вивченням метричних книг, лише деякі звертаються до метрик неправославного населення. Крім того, дослідники залишають поза увагою можливість використання метричних книг для вивчення традицій та звичаїв багатонаціонального населення України. Намагаючись

заповнити цю лакуну розглянемо деякі традиційні особливості ведення метричних книг представниками різних віросповідань.

Представники православного віросповідання на території Донбасу були представлені не тільки російським та українським населенням, але й грецьким. Процедура ведення метричних книг православними грецькими колоністами у своїх населених пунктах не відрізнялася від решти православного населення Російської імперії.

У формулярі метричної книги православного населення про народжених, крім інформації стосовно народженої дитини відображені й духовні традиції та звичаї православного населення. Метричні записи про народжених містять відомості на честь якого святого називали дитину. Наприклад, «Павел – в честь св. апостола Павла, празнуемого церковью 29 июня (рождение 3, крещение 6 июля 1913 г.)» [8, арк. 51]; «Ольга – в честь св. княгини Ольги, празнуемого церковью 11 июля (рождение 23 июня, крещение 9 июля 1917 г.)» [9, арк. 37]; «Михаил – в честь св. Михаила, празнуемого св. церковью 11 января (рождение 1, крещение 5 января 1914 г.)»; «Василий (вне брака) – в честь св. Василия, празнуемого св. церковью 12 апреля (рождение 3, крещение 5 апреля)» [10, арк. 2, 15] та ін.

Далі формуляр містив відомості щодо восприємників. У хрещенні як немовлят, так і дорослих повинні були брати участь восприємники. Вони відповідали за те, що особа, яка приймала хрещення (якщо доросла) робила це щиро та без примусу; або (якщо немовля) що вона буде вихована у православній вірі. Тому при хрещенні немовлят, а також тих, які через хворобу не могли самі промовити сповідь християнської віри, цей обов'язок виконували за хрещеного восприємники як провідники хрещених у християнському житті. Із давніх часів затвердилося правило призначати при хрещенні двох восприємників – чоловіка та жінку, які брали на себе функції рідних батьків. Якщо на обряді хрещення були присутні понад дві особи, вони могли бути лише свідками, восприємниками вважалася лише одна пара, яку призначали батьки або родичі хрещеного і яка вписувалася, відповідно, до церковних документів.

Для метричних книг православного населення про одружених також характерна наявність дотримання релігійних звичаїв. Перед вінчанням як молодята, так і свідки повинні були підтвердити своїм підписом у шлюбному акті (обшуку), що укладання їх союзу здійснюється за взаємною згодою та бажанням, а не за примусом. До шлюбного акту (обшуку) вносилися також свідчення про психічне здоров'я наречених, адже перебування при нездоровому глузді могло стати серйозною перешкодою до одруження.

Крім того, заборонялося укладати шлюб у церковні пости, тобто в Різдвяний, Великий, Петрів, Успенській, а також по вівторках і четвергах (напередодні одноденних постів середі та п'ятниці); напередодні неділь і дванадесятих свят. Проведене нами дослідження метричних записів щодо шлюбів прихожан Різдво-Богородицької церкви м. Маріуполя повністю підтвердило факт дотримання релігійного календаря православним населенням. Адже, протягом Різдвяного, Петрова та Успенського постів реєстрація шлюбів не відбувалася. Окрім постів, дослідники виділяють низку особливо шанованих церковних свят (за старим стилем), напередодні яких було не прийнято одружуватися, хоча це й не заборонялося у церковних постановах: 1 жовтня – Покрова Пресвятої Богородиці; 22 жовтня – Казанської ікони Божої Матері; 29 серпня – Усічення голови Святого Іоанна Предтечі; 26 вересня – Святого Іоанна Богослова; 9 травня – Святителя Миколи Чудотворця; а також перед храмовими та іншими шанованими місцевими святами [11, с. 184].

Німецькомовне населення регіону впродовж XIX – початку XX ст. у конфесійному плані було репрезентоване трьома групами віруючих – католиками, лютеранами та менонітами. Як і все населення Російської імперії, німецькі переселенці

також статистично враховувалися урядом: кількість народжених, тих, які уклали шлюб, та померлі записувалися до метричних книг. Аналіз формулярів метричних книг католиків (народження, шлюб, смерть), євангельських лютеран (народження, шлюб та смерть), менонітів (народження) виявив певні відмінності між ними щодо ведення книг для запису актів громадянського стану. Традиційно метричні книги склалися з трьох частин: щодо народжених (хрещених), щодо тих, які уклали шлюб (вінчани), щодо померлих.

Метричні книги німецькомовного населення також відрізняються характерними особливостями. Наприклад, списки менонітів відрізнялися тим, що не містили інформації щодо хрещення немовлят. Меноніти не визнають церковні таїнства та ієрархію, пости, чернецтво та весь церковно-обрядовий устрій, не вклоняються Пресвятій Богородиці, хресту, іконам, не моляться за померлих та не хрестять немовлят. Із богослужбових обрядів меноніти здійснюють водне хрещення дорослих. Хрещення проводиться через обливання над особами, які досягли 18–20 років [12, с. 170].

При аналізі записів про народження дитини увагу привертає такий: «Хрещення через необхідність». Для представників лютеранського віросповідання подібний обряд був передбачений статутом і виконувався у певних випадках: якщо немовля народилося дуже кволим та могло померти до прибуття проповідника; якщо поблизу місця його народження не було євангельсько-лютеранського проповідника, який би міг у встановлений законом термін здійснити обряд хрещення, а також в інших надзвичайних випадках [13].

У німецьких (католицьких та лютеранських) парафіях дітям давалося декілька імен: одне з них було особовим, інші давалися за іменами тих, хто був присутнім при хрещенні. Дуже часто серед восприємників були родичі. Підтвердженням цього факту стало генеалогічне дослідження німецькомовної родини Фішер. За даними метричних книг про народжених підтверджено факт надання імені немовлятам за іменами тих, хто був присутнім при хрещенні. Зі 125 випадків народження дітей у родині Фішер у 54 (43%) імена збігаються з іменами восприємників. Факт того, що серед останніх часто були родичі, також підтверджується на прикладі родини Фішер. Із загальної кількості випадків народження малюків у 76 (60%) восприємниками були представники родини Фішер.

Стосовно інформації про батьків дитини слід указати на те, що обов'язковим було зазначення дівочого прізвища дружини. Характерною особливістю метричних книг (списків) німецького населення була інформація щодо законності народження дитини, котра виносилася до окремої графи.

Наступною у метричних книгах німецького населення була «Частина друга про вінчаних». За статутом, кожному шлюбу передувало оголошення, інформація стосовно якого відображена також й у метричних записах. Протягом трьох тижнів у церкві необхідно було тричі оголосити (як у парафії нареченої, так і нареченого) про намір укласти шлюб, із точною вказівкою на імена, прізвища, звання, посади або ремесла та місцеперебування нареченого й нареченої та їхніх батьків.

Остання частина метричної книги німецького населення – про померлих. Треба зазначити, що у католиків відомості стосовно померлого значно більші, ніж у лютеран. У католиків указувалася вся родина, яку залишив померлий, що значно полегшує пошук генеалогічної інформації:

Метричні книги євреїв містять типові записи: народження, шлюб, розірвання шлюбу і смерть. Традиційною особливістю ведення метричної книги єврейського населення щодо народжених була обов'язкова вказівка дати народження дитини та здійснення обряду обрізання у новонароджених хлопчиків. Окрема графа метрики містила інформацію щодо обставин – хто проводив обряд, указувався його стан, ім'я й

повіт. Не рідкими були випадки, коли обрізання здійснював сам батько немовляти. Обряд обрізання проводився на 8-й день після появи дитини на світ.

Наступна частина метричної книги представників іудейського віросповідання містила відомості щодо осіб, котрі брали шлюб. Примітною рисою єврейської метричної книги про одружених є вказівка на головні акти між тими, хто укладає шлюб (ксуба) (ксубо/ктубба), і дані свідків заходу, яких, як правило, було двоє. Тут зустрічаємо тільки імена чоловіків, оскільки на традиційній єврейській церемонії тільки їм дозволялося виступати в ролі свідків.

Перед одруженням євреї при свідках уклали шлюбний договір. Інформація щодо шлюбного договору записувалася до окремої графи, яка мала назву «Главные акты или записи и обязательства между вступающими в брак и свидетели оных». Кожен запис шлюбу в цій графі починався словами: «Домашняя запись называемая ксуба на сумму ... рублей серебром». Ксуба – це шлюбний договір, до якого входили загальні правила: одягати, забезпечувати дружину, виконувати подружні обов'язки, символічний викуп батькові нареченої.

Сума, яку наречений зобов'язувався віддати своїй майбутній дружині в момент потреби, складалася з двох частин: основна – 200 узів (або динарів) дівчині і 100 узів (динарів) – удові або розлученій, і додаткова. Аналіз метричних книг євреїв м. Маріуполя виявив, що чітко визначеної суми ксуби не існувало – вона коливалась від 25 до 500 руб. Але найчастіше це було 50 руб. сріблом – для молодят, які уклали шлюб уперше. Для тих, хто одружувався вдруге, або для наречених старшого віку, – 25 руб. сріблом.

Метричні книги єврейського населення примітні окремою частиною, яка містила відомості щодо розлучень. В єврейських родин дотримувалися звичаю «ужичества или сродничества», коли брат померлого повинен був одружитися з удовою, тобто він мав утримувати її, і, таким чином, вдова не могла знову вийти заміж. Якщо ж дівер відмовлявся виконувати цей релігійно-моральний обов'язок, тоді дружина померлого отримувала право взяти новий шлюб з іншим чоловіком, при цьому здійснювався обряд халиця (хлиця) («розування») – своєрідне звільнення. Він був простим: дівер повинен був при свідках зняти взуття з вдови померлого чоловіка, при цьому вдова плювала в його бік [14, с. 168].

Таким чином, вивчення метричних книг іноземних колоністів, а саме іудеїв, німців (представлених менонітами, католиками й лютеранами) та греків виявило традиційні особливості фіксації даних, характерні для кожної етноконфесійної групи. Перебуваючи далеко від своєї історичної Батьківщини, іноземні колоністи намагалися зберегти свої традиції та звичаї, фіксація яких знайшла відображення і на сторінках метричних книг. Так, у метричних записах яскраво проявлялися національні особливості: шанування церковних святих та надання їх імен немовлятам, а також дотримання церковного календаря, що знайшло відображення у метриках православного населення; зазначення обряду обрізання та проведення шлюбного договору, а також наявність окремої метричної книги для записів розлучень виявлено в іудеїв; подвійні імена немовлят, обов'язковість зазначення законності народження дитини, необхідність триразового оголошення перед одруженням, вказівка всіх членів родини при записі померлого характерні для метрик представників німецькомовного населення.

Список використаної літератури

1. Новиков Л.П. Метрики (общие акты состояний) у православных (по ведомствам епархиальному и военно-духовному), инославных, старобрядцев, сектантов, евреев, караимов и магометан: Акты гражданского состояния в Царстве Польском: сб. законоположений, церковных правил, распоряжений, разъяснений и указаний / Л.П. Новиков – Санкт-Петербург: тип. А.С. Суворина, 1907. – 292 с.

2. Елпатьевский А.В. О документальных источниках современных историко-биографических и генеалогических исследований / А.В. Елпатьевский // Актовое источниковедение. – М., 1971. – С. 72–88.
 3. Конькова А.Ю. Законодательство Российской империи о составлении и оформлении метрических книг / А.Ю. Конькова // Государство и право. – 2000. – № 11. – С. 81–88.
 4. Князева Е.Е. Метрические книги Санкт-Петербургского консисториального округа как источник по истории лютеранского населения Российской империи XVIII – нач. XX вв.: дисс. ... кандидата ист. наук : 07.00.09 / Е.Е. Князева – СПб., 2004 – 438 с.
 5. Смольський І. Метричні книги єврейських громад Галичини як джерело до генеалогії / І. Смольський // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. – Львів, 2004. – Вип. IV. – С. 77–82.
 6. Дашкевич Я. Вірменські метричні книги в Україні XVII–XVIII ст. / Я. Дашкевич // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. – Львів, 2004. – Вип. IV. – С. 33–40.
 7. Гузенков С.Г. Метричні книги як джерело з історичної демографії Південної України другої половини XIX – початку XX ст.: дис. ... кандидата іст. наук: 07.00.06 / С.Г. Гузенков – Запоріжжя, 2005. – 218 с.
 8. Державний архів Донецької області (далі ДАДО). – Ф.209. – Оп. 1. – Спр.29.
 9. Там само. – Ф.215. – Оп. 1. – Спр.36.
 10. Там само. – Ф.445. – Оп. 1. – Спр.2.
 11. Антонов Д.Н. Метрические книги России XVIII - нач XX в. / Д.Н. Антонов, И.А. Антонова. – М.: Рос. гос. гуманит. ун-т, 2006. – 385 с.
 12. Бондарь С.Д. Секта меннонитов в России (в связи с историей немецкой колонизации на юге России): очерк / С.Д. Бондарь. – Петроград: Типография В.Д. Смирнова, 1916. – 231 с.
 13. Свод законов Российской империи. Уставы духовных дел иностранных исповеданий. - СПб., 1857. – Т.ХІ. – Ч.1. – 266 с.
 14. Алексеев А. Богослужение, праздники и религиозные обряды нынешних евреев / А. Алексеев. – Новгород: тип. П. Мининского, 1861. – 194 с.
- Стаття надійшла до редакції 19.09.2011

O. V. Vasyk

**TRADITIONS AND CUSTOMS REPRESENTATIVES OF DIFFERENT
CONFESSIONS THE TERRITORY OF DONBAS
(ACCORDING TO PARISH REGISTER STATE ARCHIVES DONETSK REGION)**

The article is devoted to the examination of the parish-registers from different faiths in the Donbass. Analysis of the forms features found capturing information in the register. Much attention is paid to the national features in making official records.

Key words: *parish register, representatives of different faiths, traditional features.*

УДК 316.7[23/28+783]

Л. П Воеводина

**КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ
МУЗЫКИ И РЕЛИГИИ**

Статья посвящена взаимодействию музыки и религии, приведен культурологический анализ проблемы. Рассмотрен процесс действия культовой

музыки на верующего человека.

Ключевые слова: *культура, музыка, религия, христианство*

Музыка как форма духовной культуры зарождалась и развивалась в непосредственном процессе становления человечества, впитывала и выражала все эмоционально-интонационные проявления активности людей, а через них - разные стороны человеческого бытия, формируя аксиологический срез сознания людей. Сущность музыкального сознания - в способности обобщения и абстрагирования музыкальных эмоций, моделирующих в художественно определенных системах разных жанров и стилей широкий спектр исторически меняющихся человеческих переживаний. Уровень развитости музыкального сознания говорит об уровне музыкальной культуры личности, проявляющейся в системе ее эстетических чувств, ценностей, идеалов.

История музыкальной культуры тесно связана с историей духовной (религиозной) музыки (культура музыка давних религий Египта, Вавилона, Индии, Китая, Иудеи, Византии). Ни одно общество не миновало этап полного и безусловного подчинения музыки нуждам религии. Поэтому вопрос о соотношении религиозной и музыкальной культур в историческом развитии общества имеет важное теоретическое и практическое значение. Какое влияние оказала религия на становление музыкального сознания? Как взаимодействуют музыка и религия в контексте культовой (духовной) музыки? Каким образом культовая музыка изменяет сознание человека? Подобные вопросы интересуют философов, музыковедов, теологов.

Результаты аналитического обзора показывают, что культурные предпосылки для возникновения искусства с его первичной эстетической функцией закладываются в период расцвета классового общества и связаны с разделением физической и духовной деятельности. В этой связи видный венгерский исследователь музыки Денеш Золтаи обращается к глубокомысленному высказыванию Демокрита, в котором древнегреческий философ в качестве условия, логической предпосылки возникновения музыки как искусства видит относительно прочное господство человека над природой и развитие предполагающей удовлетворение непосредственных физических потребностей духовно-эстетической способности к наслаждению [1, 16-17]. Выделение духовной деятельности в самостоятельный вид человеческой активности сыграло поворотную роль в культурно-историческом развитии, повлекло за собой дифференциацию отдельных форм человеческого сознания и прежде всего выделение из первичного синкретичного духовного комплекса самостоятельно существующих науки и религии.

С античности начинается многовековой процесс постижения законов природы, ее демифологизации, разрушения канонов магического мышления. Цель античных музыкально-эстетических систем (Дамон, Пифагор, Аристоксен, Платон, Аристотель) – преодоление тенденций доминирования религиозно-мифологического отражения мира, борьба за эстетическое сознание в «чистом» виде. Важным моментом в развитии музыкальной эстетики является представление о *Musica humana*, с его гармонией, равновесием противоположных сил, выявлением предрасположенности человеческой души к музыкальному воздействию (Алкмион).

Со временем союзником древнегреческой эстетики становится математика. Монохорд Пифагора является яркой иллюстрацией аскетического понимания музыки (каноническое направление). Физическая акустика раскрывает природные основания системы значений музыки. С открытием Пифагором с помощью математики музыкальной акустики в античной теории музыки выделяется гармоническое направление, предполагающее восприятие гармонического звучания интервала как улаждающего слух. Так иррациональные элементы магического понимания музыки

сменяются математически выверенной теорией музыки. Одновременно на ее основе начинают появляться теоретические концептуальные построения, связанные с гармонией сфер, существованием особого рода мировой музыки (*Musica mundana*), вновь уводящие человека от жизненных реалий, вследствие чего музыкально-звуковая система лишается общественного опосредования, а музыка в целом, отождествляясь с природой, возможности эстетической оценки [1, 26]. Причины этого кроются во внутренне противоречивых позициях пифагорейской философии музыки, связанных с абсолютным отождествлением закономерностей музыки и космоса.

Эстетическое своеобразие музыкального искусства раскрывается в «Метафизике» Аристотеля, для которого смысл искусства видится в воспитании, формировании добродетелей. *Musice* в его концепции впервые получает значение музыкального искусства в узком смысле слова, а также признается правомочность существования инструментальной музыки. Аристотель считает музыкой только ту, что воспринимается слухом. Открытый им принцип мимесиса позволяет разрешить проблему этоса музыкальной эстетики [1, 60]. Как замечает Д. Золтаи, именно познание эстетической закономерности мимесиса позволило Аристотелю осознать факт вызываемого искусством катарсиса [1, 62], в котором философ видел не только трагическое действие, но и необходимый момент музыкального восприятия [1, 64].

Резюмируя достижения античной музыкальной культуры, отметим, что в ней намечается тенденция деления музыкальной теории и практики. Общинный способ существования полиса отражается в хоровом пении гимнов, демонстрирующем атмосферу полисной демократии. В аскетизме деятельности пифагорейских сект получает распространение изотерическая музыкальная практика (использование утренних и вечерних певческих упражнений). Мусические искусства обеспечивают здоровые циркуляции культуры полисного общества. Интересующиеся феноменом музыки философы, приходят к осознанию того факта, что структурно разные мелодии оказывают различное этическое воздействие на психику, благодаря чему закладываются основы для учения об этосе. Доминантой содержания концепта этической наполненности музыкальных ладов (концепция Дамона) является мысль о «музыкальной добродетели» - *Paideia* [1, 39], в соединении с «музыкальной красотой» закладывающей основы древнегреческой герменевтики, критерием эстетической оценки в которой выступает отношение к общественно-демократической нравственности полиса [1, 41].

Общественный характер музыки как явления полисной культуры способствует объединению отдельного и общего, личного и общественного. Музыка несет в себе демифологизированный гражданский этос, оказывая свое катарсическое воздействие на граждан полиса. Формируется морально-эстетический идеал античного полиса – идеал рационального соизмерения и пропорциональности [1, 33-34] как эстетического отражения относительной свободы индивида.

В позднеантичной (раннехристианской) философии музыка рассматривалась как важнейшее из искусств, которое ненасильственными эстетическими средствами обеспечивало верующему погружение в непосредственную связь с объектом веры. Идеологическим основанием для древнехристианской культовой музыки, подготовившим новое ее понимание, становится неоплатоническая музыкальная эстетика с ее мистицизмом, получившая свое воплощение в псалмопении [1, 88]. Согласно религиозным интерпретациям, христианская культовая музыка (прежде всего григорианская) выполняла функцию эстетического оформления идей, провозглашаемых церковью. Методологические основания (эстетические идеи, принципы построения формы) раннехристианской музыки - от псалмологии до гимнодики - представляют собой интегрированный сплав разных культурных элементов (антично-эллинистических, иудаистских и других) в единый мир форм [1,

96]. В этих условиях отдельное произведение лишено ценностного смысла, музыка же в целом превращалась в символ духа, который как бы разливался над верующими, не затрагивая их сущности. Новые модели мелодий уже не подчинялись рационально упорядочивающим действиям. Музыкальный мелодический материал получал вид разговорной ритмической организации нового типа, с артикуляционным строем речитативно-колоратурной формы, с размытостью внутренней расчлененности ритма и тенденцией усиления цезурного, строфического членения. [1, 97]. Естественно, эмоциональная сдержанность, схоластичность культовой музыки не способствовала развитию музыкальной интонационной системы, ограничивала ее эстетические функции. Музыкальная практика этого периода строилась на принципе аскетического самоограничения и идеала неприятия чувственного мира. Народная музыка воспринималась как музыка разнузданного наслаждения, противостоящая аскетическому морализму учения Христа. Светская музыка (как представительница демонического начала) противопоставлялась культовой музыке, исполняющей функцию служения богу. Перед религиозно-культовым пением стояла задача нейтрализации чувственного воздействия на человека народной и светской музыки [1, 87-88].

Мощным скачком в развитии церковной музыки стала полифония как вид многоголосия с одновременным (гармоническим) сочетанием и развитием ряда самостоятельных мелодий, обогатившая интонационно-эмоциональную палитру культовой музыки. С появлением полифонической мессы и духовного концерта в церковной музыке происходят существенные изменения: церковный текст отступает на задний план, заменяясь светскими песнями, привносящими в музыку красочность, просветленность, активнее вводится театральное народное действо. Начинается процесс приближения новой литургической формы к реальной жизни средневекового общества, ниспровергающего аскетическую идеологию церкви. Идея аскетизма с ее провозглашением «вечности» и неизменности устройства реального бытия, верой в загробное существование обществом отвергается. Все говорит о завершении этапа абсолютного господства церкви в духовной жизни общества [1, 101].

Исследователи по-разному трактуют процесс развития церковной музыки. Кто-то видит его как чисто имманентное развитие. Но нельзя было не замечать влияния на культовую музыку народной музыки, хотя искусство, связанное с обыденной жизнью, продолжало расцениваться как символ чувственности, греховной телесности. В этой связи заслуживает внимания концепция Яноша Мароти, выстроенная на идее развития музыкальных форм как истории жизни народной песни. В ее контексте псалмопение рассматривается уже как художественная форма выражения новых общественных потребностей и интересов. Даже аскетический характер звучания псалмопения теперь получает новое истолкование, ориентируясь на реалии системы иерархии феодального общества. Зарождается новая эстетика музыки, основной принцип которой совпадает с основным принципом античного учения об этосе – независимой индивидуальности и незыблемого сообщества, который, однако, применительно уже к новым социально-экономическим условиям феодального общества фиксирует подчиненное, зависимое положение личности. Складываются разные в иерархическом плане уровни морали (религиозная, народная). В результате, этическая составляющая музыки обретает новый (морализаторский) смысл, фиксирующий различие между нравственно содержательным и безнравственным.

Сложности в выяснении отношений между музыкой и религией возникают уже на понятийном уровне - интерпретации понятий «музыка», «культовая музыка», «духовная музыка», «религиозная музыка», «церковная музыка», которые теологи и теоретики церкви трактуют в контексте веры. Если учесть тот факт, что в Библии слово «музыка» отсутствует, то общая картина видения сущности музыки и ее

разновидностей получается следующей.

Во многих религиях музыка признается неотъемлемой составной частью богослужения. Теологи рассматривают культовую (богослужebную) музыку в широком смысле данного слова как вокальную и инструментальную. Характерные черты религиозной музыки выводятся ими из понятия религии как союза божества с человечеством, в котором первое восходит ко второму в откровении, а второе к первому – в молитве и выполнении божественной воли. Понятие божества воспринимается в смысловом контексте понятий «величие», «чистота», «святость» [2]. Теоретики церкви выступают против смешивания сущности понятий «религия» и «церковь», ответственно различая церковную и религиозную музыку. В церковной музыке, помимо общих характерологических признаков (серьезность, торжественность, спокойствие, достигаемых диатоническим движением мелодии), выделяют такие признаки как самобытность, объективную приподнятость, субъективную отстраненность, действенность, отсутствие которых лишает ее церковного статуса. Религиозная же музыка выражает субъективно-религиозные переживания неорганизованной религиозной толпы, в то время как церковная музыка рождается в недрах определенной церкви, характеризуется самобытностью, не навязанной извне, а генетически связанной с ее учением. Исследователи-теологи обращают внимание на то, что церковная музыка может трансформироваться под воздействием национально-психологических особенностей, местных условий функционирования определенного церковного сообщества. Когда же церковная музыка насаждается специально, в соответствующей обработке, она перестает отвечать своему назначению и не может адекватно организовывать и выражать религиозные чувства верующих данного церковного сообщества. Таким образом, в предлагаемой интерпретации церковная музыка предстает такой, что отражает внутреннюю жизнь данной церкви [2]. Теологами не принимается светское понимание, в частности, церковного православного пения, как несоответствующее духу православной церковности и не выражающее сущности предмета, хотя, за неимением собственных форм, используемое в церковных кругах.

Раскрывая сущность культовой (церковной) музыки, исследователи концентрируют внимание на ее основных элементах – действенном и словесно-музыкальном. Процесс воздействия культовой музыки на верующего человека складывался стихийно, превращаясь со временем в театрализованное действие, основу которого составляло слово (с его образно-метафорической природой). Действо и театрализация, культивирующие мифологическое сознание, обнаруживают свои корни в народном искусстве, что, казалось бы, не приемлется церковью, однако процесс богослужения строится и на них. Причем в использовании данного элемента культовой музыки в организации процесса богослужения в разных религиях прослеживаются схожие тенденции: с одной стороны, стремление свести до минимума влияние действия и театрализации на верующего человека, с другой - попытка ассимиляции их особенностей в церковных богослужениях [3, 298-299].

Основу культовой музыки составляют слово-ритмо-интонации, музыкальная канва которых полностью подчинена смыслу и ритму слова, которое является определяющим во всех культовых действиях – в молитве, церковной службе, обрядах, церковном пении. Ведущую роль слова в последних отмечают православные идеологи Филон Александрийский, Д. Алеманов, А. Страхов, П.А. Флоренский и др. Яркий пример использования такой эмоционально-концентрированной формулы в культовой музыке - ритмо-тоно-словесная формула григорианского хора, построенного на прозаических текстах. Григорианский хорал имеет вид интонационно и ритмически выверенной мелодии монотонного характера, исполняемой в речитативной манере в виде псалмодического одноголосного мужского пения на латыни.

В процессе обособления западной и восточной церквей (период распада Римской империи) заметным стало влияние на развитие европейской культовой музыки византийской культуры. Православная музыка также связана с богослужением византийского обряда, который производится в православной церкви. Православная музыка представлена православным пением (или певческим искусством), прошедшим ряд ступеней в своем развитии. Его становление начинается с реформирования системы византийского литургического пения путем введения системы осьмогласия. Богослужбное пение православной церкви представляет собой совокупность православных, церковно-богослужбных песнопений, текст которых составляли просвещенные песнописцы. Богослужбный текст византийского обряда был переведен Кириллом и Мефодием, а мелодическая его основа складывалась на протяжении нескольких столетий. Так возник новый мелодический язык как вид православного пения - знаменный распев (знаменная мелодия) - значимое явление для музыкальной культуры Киевской Руси, общечеловеческий смысл которого уже в те времена выходил за границы служебной функции. Знаменный распев как ранний образец письменно зафиксированного церковного пения представляет собой русскую переработку греческого осьмогласия - основного закона православной богослужбной мелодии. В знаменном распеве подлежащее «распеву» слово берется в качестве «сырого» мелодического материала, на основе которого распевается весь текст [2].

Новації в розвитку православної духовної музики характеризують XIV- XVI століття. Усилюється вплив на церковне піння народної пісні, особливо протяжної, ярка мелодика котрої привнесла в знаменний распев живе дихання народного творчства. В XVI столітті з'являється так зване столпове піння - вид церковного многоголосія, ускоривший распространение в православной культуре двух-трехголосного полифонического строя, близкого русской народной песне. В конце XVI століття складаються передумовки для виникнення партесного піння - типа церковного піння, в основу котрого положено многоголосне хорове виконання музичальної композиції. Партесне піння зародилося на Україні і Білорусії (XVII ст.) під впливом католицької партесної музики. Подголосочно-полифонічний стиль починає уступати місце многоголосній хорально-гармонічній церковній хоровій музиці. Створюються святкові церковні композиції високих форм розвернутого многоголосія - восьми-, дванадцяти- і навіть двадцяти чотирьохголосних концертів.

XVIII століття знаменує расцвет русской хоровой музыки, фундамент котрой был заложен культурой народного хорового піння і традиціями русского церковного піння, ярко себя обнаруживших в жанре духовного хорового концерта, цель котрого – прославление церкви, стимулювання в обществe релігійозних чутств. Однакo содєржательная сторона хоровых концертв выходила за обозначенные границы, давала выход человеческим лирическим чутствам, размышлениям о земных радостях и печалях. Мощная одухотворенность хоровых концертв наделяла их способностью вызывать у слушателей великое чутство общности. Стилевые особенности партесного піння успешно использовали в своем творчстве Н.П. Дилецкий (XVII ст.), М.С. Березовский, Д.С. Бортнянский, А.Л. Ведель, (XVIII ст.), А.А. Архангельский, Н.Т. Грєчанинов, С.В. Рахманинов, П.И. Чайковский, П.Г. Чєсноков (XIX ст.), А. Гаврилин, А.Д. Кастальский, Г.В. Свиридов, В. (XX ст.).

Противорєчие между пониманием культовой (церковной) музыки, ее места в обществе и процессом функционирования музичальної культуры в ее историческом развитии обнаруживается в том, что церковь не воспринимала музичальную культуру в ее целостности, использовала в богослужении лишь некоторые, адекватные релігійозному мировоззрению, особенности музыки для эмоционально-психологического воздействия на прихожан. При этом игнорировался факт, что

емоциональное состояние верующих во многом определяется не столько процедурой богослужения, сколько интонационной природой музыки как формы общественного сознания. Между тем характер эмоциональности в музыкальном искусстве и религии разный. В собственно музыкальном произведении социальные чувства (музыкальные эмоции) определяют его содержательную сущность. Смысл воздействия произведения искусства как эмоционально-образной модели действительности выявляется не столько в чувственном реагировании на уровне сенсорно-моторных реакций воспринимающего, а в его глубоких душевных переживаниях, эстетических представлениях и чувствах, спроецированных реалиями жизни. В религиозном акте музыка рассматривается скорее как ритуально-культовое средство, обеспечивающее механизмы общения человека с Богом. Поэтому эмоциональность в религиозном смысле больше связана со служебной функцией, а именно, с символическим содержанием ритуальных действий как выражением определенных идей и представлений, цель которых состоит в приведении человека в религиозно-экстатическое состояние. Вместе с тем, нельзя недооценивать тот положительный факт, что религиозная музыка культивировала новый строй чувств, нравственно облагораживающих и возвышающих человека.

Как уже подчеркивалось, культовая музыка со времени своего становления строго придерживалась требований христианского аскетизма с его декларированием критериев простоты и скромности в организации процесса богослужения. Церковь стремится сохранять чисто культовый статус музыки, используя ее возможности создавать ситуацию особой приподнятости и торжественности богослужения, которая способствует освобождению человека от напряженного хаоса эмоциональных впечатлений жизни, отвлечению от злободневных забот реального существования. В религиозном аскетизме и спиритуалистическом экстазе Д. Золтаи видит крайности христианского понимания музыки. Ему вторят О.А. Антонова и З.М. Кузнецова, считающие, что во взаимосвязи религиозного аскетизма и спиритуалистического экстаза обнаруживается коренная антимония христианского понимания музыки [4, 43]. Вместе с тем, в эмоциональной насыщенности музыки кроются и свои противоречия. Во время звучания духовного произведения (как любого иного высокохудожественного произведения) происходит нравственное обобщение эмоций, в котором присутствующие, с одной стороны, охватываются единым, суггестивным по своей сути, сплывающим людей эмоциональным переживанием, общим чувством, а с другой стороны, получают эстетическое наслаждение от общения с явлением искусства, что для церкви есть недопустимым. А это означает, что подчиненность духовной музыки чисто прагматичным целям, какими бы высокими и значимыми они ни были, ограничивает и искажает ее социально-эстетические функции как вида искусства, культивирующего специфическую чувственно-образную форму восприятия вещной сущности на уровне обыденного сознания. Способность же музыки говорить на языке человеческих чувств усиливает ее влияние на человека, позволяет воспринимать музыкальные произведения как концентрированные модели устройства мира. Видимо неслучайно церковь стремилась ограничить доступ прихожан к непосредственному участию в церковном пении, доверяя его профессиональным певцам (хористам), не теряя при этом надежды найти способ растворения общинного пения в богослужении в использовании его объединяющей силы [4, 19-20]. Однако строгая догматичность церковных канонов сводит к минимуму разнообразие аксиологических возможностей музыки, о чем свидетельствуют попытки искусственного ограничения ее социального функционирования сферой культовых потребностей. В таких условиях сознание верующего человека как бы раздваивается. Имея возможность сравнения чувственного разнообразия и богатства культовой и бытовой нерелигиозной музыки, он, с одной стороны, рефлектирует практическую бессмысленность своих религиозных действий, осуществляемых под воздействием религиозного чувства, а с другой стороны, не готов

к тому, чтобы подчиняться разуму, чувствам, и ограничивается поверхностной чувственностью, которая приводит его в состояние отрешенного мирозерцания. В результате его чувственный мир приобретает форму неких канонов, абстракций, фантастических видений. И этому есть объяснение: для акта богослужения существенной оказывается такая особенность музыки как ее эмоциональная обобщенность, абстрагированность и отстраненность от реального (предметного) мира, обусловленная способностью выделять человеческие переживания из конкретного жизненного содержания и через них воздействовать на эмоционально-чувственную сферу человека.

Если рассматривать структуру церковного музыкального произведения, то она выстраивается из обобщенных эмоционально-образных элементов, нацеленных на воссоздание в сознании верующего человека абстрагированных, чувственно созерцаемых образов божественного. В религиозном акте восприятия религиозной информации эти абстрагированные образы божественного, в контексте с элементами живописи, архитектуры, театрализованного действия, достигают особой силы воздействия на человека. В результате такого воздействия культового акта формируется определенный социально-психологический тип верующего.

Сегодня значительная часть населения планеты Земля – люди верующие. Христианская церковь прилагает немало усилий для восстановления утраченного влияния на общество, уделяя особое внимание повышению эффективности культового искусства.

Список використаної літератури

1. Золтаи Д. Этнос и аффект. История философской музыкальной эстетики от зарождения до Гегеля / Д. Золтаи. – М.: Прогресс, 1977. – 371 с.
2. Николаев Б. Знаменный распев и крюковая нотация как основа русского православного церковного пения [электронное издание] / Б. Николаев. – Режим доступа: http://azbyka.ru/tsercov/bogoslužhenie/nikolaev_znamtnity_raspev.
3. Яковлев Г.Е. Эстетика: учеб. пособ. / Г.Е. Яковлев. – М.: Гардарики, 2003. – 464 с.
4. Антонова О.А. Музыкальное искусство и религия / О.А. Антонова, З.М. Кузнецова. - Томск: Изд-во Том. ун-та, 1986. – 200 с.

Стаття надійшла до редакції 1.09.2011

Л. П. Воєводіна

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ВЗАЄМОДІЇ МУЗИКИ І РЕЛІГІЇ

Стаття присвячена взаємодії музики і релігії, наведено культурологічний аналіз проблеми. Розглянуто процес дії культової музики на віруючу людину.

Ключові слова: культова музика, релігія, християнство

L. P. Voevodina

CULTURAL ANALYSIS INTERACTION MUSIC AND RELIGION

The article is devoted co-operation of music and religion, the культурологічний analysis of problem is given. The process of influence of cult music is considered on a believing man.

Key words: cult music, religion, christianity

УДК 37.036:008

В. Г. Виткалов

КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКА ПРАКТИКА ВОЛИНСЬКОГО КРАЮ В АРХІВНИХ ДОКУМЕНТАХ ТА МАТЕРІАЛАХ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ(2)

У статті аналізуються окремі (переважно культурологічного спрямування) фонди Державного архіву Рівненської області (ДАРО) та можливість їх використання у подальшій науковій діяльності.

Ключові слова: архів, історична пам'ятка, Рівненщина

Продовжуючи аналіз матеріалів, що знаходяться в ДАРО в обраному нами напрямі, звернемо увагу на фонди установ народної освіти та мережі навчальних закладів області [1], зосереджених у відповідному фонді (ф. Р-2), створеному у грудні 1939 року для формування на Рівненщині ефективної мережі народної освіти. В компетенції цієї структури знаходилися усі загальноосвітні школи та середні спеціальні навчальні заклади, обласний Інститут удосконалення кваліфікації вчителів, Дубнівське педучилище, районні та міські Будинки піонерів, дитячі музичні школи та ще чимало структур, що відповідали за налагодження ефективної роботи серед підростаючого покоління. На них покладалися й питання підбору та розстановки керівних кадрів, а в період 1939-1941 рр., - функції координації діяльності, спрямованої на організацію мережі культурно-освітніх закладів. Тож саме цей відділ концентрує досить об'ємну інформацію з різних ділянок духовної культури і за його архівами можна прослідкувати стан, тенденції розвитку освіти як в регіоні, так і в республіці загалом. Тут зібрано численні паспорти шкіл, плани реорганізації мережі народної освіти, обґрунтування стосовно перспективи потреби в кадрах, програми навчальних дисциплін (1939-1941 рр.), штатні розписи, річні звіти по всій вертикалі управління, докладна інформація стосовно педучилищ у містах Костополі, Дубні, Острозі, доповідні записки про стан та напрями перепідготовки педагогічних кадрів, а також у збережених матеріалах висвітлюються різні напрями роботи підвідомчих установ загалом та багато іншого, що повинно було бути в загальній структурі формування педагогічної культури населення.

Подібну інформацію зберігає й фонд Відділу народної освіти Ровенської міської Ради депутатів трудящих [2] із аналогічними повноваженнями, проте вже на рівні міста. Протоколи вчительських конференцій, педагогічних нарад, річні звіти як самого відділу, так і підлеглих йому організацій, штатні розписи, звітна фінансова документація, інформація стосовно боротьби з дитячою безпритульністю тощо залишається основним джерелом цього фонду. Тут же, в ДАРО, є розмаїта інформація стосовно становлення Рівненського державного педагогічного інституту (організованого 1940 року як Учительський інститут з історичним, фізико-математичним і філологічним факультетами на денному та заочному відділеннях. Відновив свою діяльність у грудні 1944 р., а в травні 1953 року його реорганізовано у педагогічний інститут) [3], хоча чималий її обшир (257 од. зб. за 1944-1959 рр.) у даний час знаходиться у Рівненському державному міському архіві. В основному фонді збережено плани роботи кафедр (1944-1961 рр.), штатні розписи, протоколи засідань вченої ради, приймальної комісії, розмаїте листування з галузевим Міністерством, тематичні плани науково-дослідної роботи кафедр (1945-1962 рр.) та інституту загалом, навчальні плани і програми тощо, зведені річні та статистичні звіти і списки співробітників тощо.

Продовжує інформацію стосовно розвитку педагогічної освіти в краї матеріал фонду згаданого вж обласного Інституту удосконалення кваліфікації вчителів [4], створеного 1939 року для підвищення і вдосконалення кваліфікації педагогічних кадрів в області. Тож у його фондах чимало матеріалів як загальнодержавного характеру (офіційна документація), так і суто фахової, тотожної до поданої вище. Проте є тут і суто специфічна інформація, пов'язана з роботою із керівними кадрами, аналізом стану навчально-виховної, ідеологічної роботи та виконанням контрольних робіт самими освітянами (1951-1952 рр.), стенограми низки нарад педагогічних працівників Кіровоградської, Ворошиловградської, Рівненської областей з питань обміну

педагогічним досвідом, різноманітні інформації стосовно проведеної роботи з керівними кадрами шкіл тощо.

У контексті нашого дослідження значний інформаційний матеріал зосереджено й у фонді Р-478 - Установи і заклади культурно-освітньої роботи та мистецтв [5]. Йдеться про обласне управління культури, до складу якого свого часу входило чимало різнопрофільних відділів. Створена в червні 1953 року для організаційно-методичного керівництва установами культури і мистецтв на території області та здійснення контролю за їх діяльністю, ця структура чимало зробила для організації ефективної культурно-дозвілдової діяльності серед місцевого населення. Згодом, у міру уточнення її функцій та кристалізації повноважень, з її компетенції були вилучені обласний відділ радіоінформації та лекційного бюро (1957 р.) і обласний відділ кінофікації (1963 р.). Тож надалі ця структура зосередила свою увагу головним чином лише на роботі установ культури (бібліотеки, заклади культури клубного типу, парки тощо) з незначним поширенням впливу (в основному через фінансування) на середні спеціальні навчальні заклади Училище культури м. Дубно та (Рівненське музичне училище), Будинок народної творчості (тепер - ОЦНТ), Обласний драматичний театр та театр ляльок, Ровенський обласний та Острозький історико-красознавчі музеї, Обласна філармонія. Отже, у цьому фонді зберігаються різноманітні розпорядження стосовно організації культурно-дозвілдової діяльності серед населення, протоколи засідань ради управління культури (1954-1961 рр.) та комісії з питань проведення оглядів художньої самодіяльності, фестивалів, роботи культурно-освітніх установ, різноманітних нарад як керівного складу закладів культури, так і керівників художніх колективів, матеріали районних конференцій працівників культури (1960 р.), а також численні довідки, інформації, доповідні записки, статистичні звіти з різноманітних аспектів культурно-мистецького життя області. Інтерес викликає й штатами розпис установ культури, фінансова документація, що виявляє рівень фінансових витрат на проведення культурно-мистецьких заходів, матеріальне стимулювання народної художньої ініціативи; збережено тут і розмаїте листування з галузевим Міністерством, обласними структурами з питань основної діяльності і ще чимало документів подібного спрямування, включаючи й протоколи загальних зборів членів профспілки працівників культури (1953-1959 рр.).

Ще один, не типовий для сьогодення відділ, зберігає свій матеріал у фондах ДАРО. Йдеться про Відділ у справах мистецтв виконкому Ровенської обласної Ради депутатів трудящих [6]. Він був створений у грудні 1939 року з метою організації та управління творчою діяльністю театрів, філармонії, музичних шкіл і училищ, хорової капели, естради і, зрозуміло, налагодження надійного контролю за їх мистецькою та організаційно-культурною діяльністю. До його компетенції входило затвердження репертуарних планів колективів, комплектування кадрового корпусу його перепідготовка, розстановка тощо. Він займався й переглядом прем'єрних вистав і давав дозвіл на їх сценічне втілення, інакше кажучи, виконував функції колишніх Репертуарних рад, створених в СРСР ще у 20-х роках, що відповідали за ідеологічне забезпечення мистецької діяльності, а також коригував діяльність аматорських художніх колективів тощо. З метою поліпшення ідейно-художнього рівня роботи театрів та обласної філармонії, при цьому відділі з 1946 року існувала (як дорадчий орган) Художня рада. Згодом його функції перебрало на себе Обласне управління культури. Тож у цьому фонді зберігається чимало наказів, розпоряджень керівних партійних та радянських органів із питань розвитку мистецтва, плани роботи відділу та підлеглих установ, репертуар різноманітних мистецьких колективів, програми концертів, вечорів (1945-1952 рр.), протоколи засідань директорів культурно-освітніх установ (1945 р.), інформації, доповідні записки, зведені звіти, таблиці стосовно діяльності закладів культури (1944-1952 рр.), їх фінансування, розмаїте листування з підвідомчими та керівними органами тощо. Горгаючи сторінки цього архіву можна краще зрозуміти та легше помітити

помилки в діяльності міського управління культури і туризму.

Сюди ж слід зарахувати структуру, згодом вилучену із підпорядкування Міністерства культури республіки [7], яка, однак, мала безпосереднє відношення до предмету нашого інтересу. Створена в грудні 1939 року для подальшої організації кінообслуговування місцевого населення, вона керувала досить розгалуженою мережею стаціонарних і пересувних кіноустановок, проводила різноманітні конференції серед кіноглядачів, знайомлячи широкі верстви населення з кращими зразками світового та вітчизняного кінематографу, сприяючи таким чином поширенню духовної культури серед широкого загалу. У вересні 1953 року, враховуючи постійно зростаючий обсяг завдань стосовно ідеологічного насичення усіх заходів у сфері дозвілля, ця структура була трансформована в Обласне управління кінофікації та кінопрокату виконкому обласної Ради депутатів трудящих з досить широкими повноваженнями. У фонді цієї структури й сьогодні зберігається, крім суто нормативної документації, характерної для всіх керівних структур радянської доби, картотека обліку основних засобів (1949 р., 1951 р., 1954-1956 рр.), акти інвентаризації фільмофонду (1953-1956 рр.), списки клубів, кінотеатрів і приміщень, виділених для демонстрації кінофільмів (1948-1950 рр), зведені, річні плани (репертуарні, фінансово-експлуатаційні тощо), зведені відомості про розміщення кінотеатрів, будівництво додаткових літніх кіномайданчиків, інформація стосовно ставлення населення до кіномистецтва тощо.

Ще одним потужним і визнаним засобом формування духовної культури є, як відомо, радіомовлення й телебачення. У цьому зв'язку матеріали фонду «Рівенський обласний комітет радіомовлення і телебачення» [8] якраз і зберігають таку інформацію. Створений у грудні 1939 року для організації радіомовлення та популяризації наукових знань, досягнень народів СРСР загалом і України зокрема, в громадському, економічному й культурно-мистецькому житті, ретрансляції передач республіканських інформаційних центрів, а також для керівництва районними редакціями радіомовлення, цей комітет у грудні 1953 року реорганізується у відділ радіоінформації Рівненського обласного управління культури, а в вересні 1954 року - в Обласну редакцію радіоінформації. Згодом, у 1957 році, на нього чекає ще одна трансформація - на цей раз в обласну редакцію радіомовлення при виконкомі Обласної Ради депутатів трудящих, а в січні 1963 року - він перебирає на себе більш точну назву, з якою і став знаний упродовж наступних десятиліть - Комітет із питань радіомовлення і телебачення.

Починаючи аналіз даного фонду, звернемо увагу на традиційні для радянської доби документи, що є завжди в архіві кожної державної структури, а саме - нормативна документація, численні накази, циркуляри, інструкції, листування з підпорядкованими структурами та керівними органами, доповідні записки тощо, у яких, як правило, відбивається вся щоденна діяльність таких установ. Вони досить охайно оформлені, мають завжди статут чи положення, на підставі якого діяли тощо, зберігаються у певному комплекті, за зразком якого й формувалася документація усіх структур радянської доби. Стосовно взятого до розгляду фонду, то зберігаються тут протоколи засідань комітету (1952-1953 рр.), плани його роботи, тематичні плани інформаційних передач (1949-1960 рр.), тексти радіопередач та інформації з питань розвитку суспільно-культурного й економічного життя, окремі тексти, що звучали у святкові дні, дні масових свят, мітингів, масових політичних кампаній (1945-1946 рр., 1954-1960 рр.), рецензії на численні «мікрофонні» матеріали (1951-1960 рр.); зберігається тут й інформація стосовно мережі радіовузлів області (1947-1957 рр.), інформаційні звіти про проведену роботу (1951-1953 рр., 1959 р.), протоколи конференцій радіослухачів (1957-1959 рр.) тощо. Саме ці архівні матеріали (окрім форм тотального впливу на суспільну свідомість) допомагають інакше подивитися й на сучасну систему організації політичного, економічного тощо інформування населення, врахувати ті недоліки, що найбільш помітні, як відомо, з плином часу.

Звернемо увагу й на чималий архівний фонд Рівненського Будинку народної творчості (зараз - Обласний центр народної творчості і культурно-освітньої роботи управління культури Рівненської ОДА [9]). Він організований у січні 1941 року, вдруге відновив свою діяльність у 1945 р. Центр народної творчості за допомогою штатних та позаштатних співробітників-методистів, художніх керівників районних (міських) будинків та палаців культури здійснює методичне керівництво художньою самодіяльністю та народною творчістю в мережі закладів культури усіх відомств, сприяє цим структурам в організації друкованої, усної і наочної пропаганди, організовує збирання місцевого фольклору, запис етнографічних матеріалів. Цей, як і багато інших, подібних закладів культури (філармонія, спеціальні навчальні заклади, театр) були створені у досить короткий період - 1939-1941 роки вже новою владою, проте їхні функції, форми впливу, статус у різний час навіть у західноукраїнському регіоні були різними. Тож аналізуючи документи минулих років, неупереджений дослідник зверне увагу на провідні тенденції у їхній діяльності, на які суттєво впливали особливості краю, особистість очільника, культурні традиції тощо. Отже, тут зберігаються річні плани роботи Художньо-методичної ради ОБНТ, плани проведення семінарів самодіяльних поетів, композиторів, керівників художніх аматорських колективів, майстрів образотворчого мистецтва (1958-1960 рр.): плани проведення різноманітних культурно-мистецьких заходів; навчальні плани шестимісячних курсів керівників художньої самодіяльності (1956-1957 рр.) репертуарні плани; графіки проведення оглядів художньої самодіяльності, свят пісні, танцю; численні інструктивно-методичні листи про підготовку художніх колективів області до участі у концертах, про художньо-виховну роботу серед населення; протоколи засідань журі щорічних оглядів художньої творчості; різноманітні рецензії на твори місцевих авторів тощо. Тут зберігаються також тексти і нотні записи пісень місцевих авторів із нагоди знаменних дат, зокрема й присвячені Всесвітньому фестивалю молоді і студентів (1957 р.), численні фотоальбоми виставок, афіші концертів, кошториси тощо. Цікавим є й матеріал стосовно форм пошуку талановитої молоді із середовища аматорів та направлення її до вищих та середніх спеціальних навчальних закладів для здобуття відповідної художньої освіти (1955-1956 рр.); списки та картки обліку самодіяльних поетів, композиторів, музичних виконавців і народних умільців; акти обстеження роботи сільських та районних будинків культури, сільських клубів тощо. За цими матеріалами майбутні дослідники і можуть легко прослідкувати еволюцію форм роботи Центру; зміни у штатному розписі; розширення творчих контактів із професійними мистецькими колективами (і не лише Волині); кроки, спрямовані його співробітниками на поглиблення фольклорної основи багатьох свят; акцентування уваги населення на яскравій палітрі художніх інтересів місцевих аматорів після його реорганізації в науково-методичний (1978 р.); фінансування культурної сфери, зокрема й роботи методичних структур.

Творче опрацювання та подальше використання окремих форм роботи, віднайдених свого часу співробітниками Центру, може стати у нагоді і в налагодженні системи організації подальшої діяльності методичних служб, покращенні (відновленні) організації безперервної освіти для працівників галузі. Адже із трансформацією інститутів культури у навчальні заклади лише мистецького спрямування та виведення їх із підпорядкування Міністерства культури України, залишило згаданих працівників без спеціального закладу, у якому вони б змогли підвищити свою кваліфікацію. Окрім того, цей матеріал є унікальним ще й тому, що сучасні глобалізаційні процеси в світі поступово зводять нанівець культурно-мистецькі здобутки попередніх епох в усіх країнах, і Україна (зокрема й Рівненщина) залишається одним із тих небагатьох теренів, де робота, спрямована на збереження цієї спадщини, фактично не уповільнюється і не згортається. І її подальше продовження буде ще одним зайвим свідченням справді реальної діяльності стосовно відродження, а надто, збереження цієї спадщини, що й закладено у фактично

всіх нормативно-правових актах молоді української держави сьогодні. А ознайомлення відповідних працівників із цим матеріалом і розробка на його основі вже нових підходів до задоволення культурних потреб, лише допоможе покращити дозвілєву діяльність серед населення.

Рівненська обласна державна філармонія теж посідає окрему сторінку у творчій біографії міста [10]. Створена як державна концертна організація для підвищення культурного рівня широких верств населення у 1944 році, вона чималий час пропагує кращі зразки світового та вітчизняного мистецтва, концентрує навколо себе значні творчі сили, організовує музичні лекції, творчі зустрічі та загалом веде широку музично-просвітницьку роботу серед населення. В її фонді зібрано різноманітні репертуарні плани (1946 р., 1948-1949 рр., 1954 р., 1957-1965 рр.), плани-маршрути концертного обслуговування населення області (1962-1965 рр.), нормативна документація, програми концертів, тексти лекцій з історії мистецтв (1962-1963 рр.), відгуки на виступи учасників її творчого складу (1956-1965 рр.), довідки про роботу (1954-1955 рр.), листування з галузевим міністерством, Українським гастрольним об'єднанням (1955-1958 рр.), а також відомими акторами, іншими філармоніями, організаціями з питань налагодження гастролей (1959-1963 рр.). Аналіз подібних матеріалів сьогодні є вкрай корисним для фахівців у контексті співставлення інформаційних можливостей таких структур, пошуку ними нових форм роботи з населенням в умовах перенасиченого не завжди якісною культурно-мистецькою продукцією вітчизняного ринку, суттєвим зростанням ціни на подібні послуги та, головне - значними змінами у системі ціннісних орієнтацій і потреб самого населення. Та й створення своєї галереї персоналій цієї структури і широке знайомство з нею молоді також на часі.

Тотальність впливу радянської системи на населення яскраво відображається і в такій організаційно-політичній структурі, якою були свого часу Лекційні бюро [11]. Хоча на момент заснування, враховуючи досить низький рівень освіти та культурних потреб населення, вони достатньо багато корисного зробили для покращення інформування останнього, розширення загального світогляду, підвищення його політичної та й духовної культури загалом, прилучення до надбань світової культурної спадщини. У м. Рівному воно створене лише в лютому 1940 року. На нього покладалися функції організаційно-методичного керівництва такою важливою ділянкою в попередній політичній системі, як пропаганда політичних і наукових знань серед населення та організації широкої екскурсійної роботи. Воно керувало діяльністю численних лекторських груп, створених при райвідділах культурно-освітньої роботи (згодом - відділах культури). Дещо пізніше його функції перебрало на себе товариство «Знання». Тож у даному архіві зберігаються, крім традиційних документів, згаданих вище і наявних у кожній структурі радянської доби, плани роботи самого бюро та його секцій, інформації, довідки, звіти про стан ідеологічної, культурно-освітньої та інструктивно-методичної роботи в області, протоколи засідань секцій, обласних семінарів, зборів, виробничих нарад, статистичні звіти стосовно кадрового складу, його якісного рівня, форм підвищення кваліфікації, а також графіки проходження фахових атестацій тощо. Є тут чимало методичних листів і розробок лекцій, текстів лекцій на різноманітну тематику, рецензії на окремі з них та листування із відповідними організаційними структурами.

І насамкінець звернемо увагу на нечисленні матеріали, що знаходяться в ДАРО в окремих його фондах, зокрема у ф.485 - Волинська духовна консисторія (150 од. зб., 1798-1916 рр.), ф. Р-590 - Ровенська обласна бібліотека для дітей та юнацтва (84 од. зб., 1944-1959 рр.), у ф. Р-604 - Ровенське обласне кооперативне товариство художників (89 од. зб., 1961-1964 рр.), особистий фонд барона Штейнгеля (ф.366, 102 од. зб., 1800-1891 рр.), ф.568 - Ровенська жіноча гімназія (413 од. зб., 1863-1922 рр.), ф.562 - Ровенський обласний краєзнавчий музей (12 од. зб., 1939-1941 рр.), а також архіви деяких шкільних

навчальних закладів. За цими матеріалами також можна прослідкувати особливості зародження, розвитку та провідних тенденцій у культурному житті нашого міста, змін у духовному кліматі суспільства, пов'язаних із радянизацією західноукраїнських теренів. Тим більше, коли це стосується аналізу змін у книжкових фондах бібліотеки, її звітності стосовно використання традиційних і пошуку нових форм роботи з молоддю, або ж змінах у контингенті школярів, навчальних планах і програмах закладів, характеристиках освітнього рівня викладацького складу та його еволюції (особливо порівнюючи той матеріал із сучасним, у час складного переходу навчальних закладів держави до організації навчання в контексті Болонської декларації).

Достатньо специфічну інформацію досліднику надасть і звітність стосовно експозиційної діяльності обласного Товариства художників, обговорення тематики його виставкової діяльності, фахового рівня митців-членів товариства, їхні творчі біографії, державні відзнаки, участь у мистецькому житті міста тощо.

Унікальний матеріал накопичено і в згаданому вище невеличкому фонді 562, за матеріалами якого можна прослідкувати помітні зрушення в системі духовного життя західноукраїнських земель та особливості організації музейної справи на Рівненщині після введення радянських військ до нашого міста. Додадуть вони чимало нового й у вивченні соціально-психологічних і політичних аспектів радянизації цих територій та допоможуть затвердити у свідомості населення думку про роль національно спрямованих об'єднань напередодні війни. Взагалі фонди цього музею зберігають чимало фактично невідомого матеріалу стосовно культурної творчості представників ОУН-УПА на Волині (принаймні, найменш вивчену їхню періодичну пресу за 1943-1955 рр.), згадані вже рештки бібліотеки правителів Рівного у XIX столітті - князів Любомирських. Є тут і невідомі науковцям документи, підготовлені у другій половині XX століття і передані сюди Інститутом дослідів Волині (Блумінгтон, Канада) стосовно української бібліографії XVII-XVIII століть, системи організації економічної діяльності населення в краї (укладені керівником цього закладу Максимом Бойком), окремі мистецтвознавчі часописи еміграційних осередків українців США та Канади («Нотатки з мистецтва»), колекція грамплатівок тощо. Окрему сторінку фондів складають і матеріали, пов'язані із життєдіяльністю згаданих вже В.Г.Короленка, М.І.Костомарова та ін., що також чекають на свого дослідника.

Отож обробка та введення аналізованих, як і їм подібних, матеріалів до наукового обігу дозволить швидше відновити історичну пам'ять нашого народу, значною мірою сприятиме підвищенню його політичної культури, а також допоможе уникати прикрих помилок у подальшій розбудові молоді держави.

На часі також і створення загального повного каталогу матеріалів Рівненського обласного державного архіву другої половини XX століття (як й інших архівних установ Західної України), що надасть можливість науковцям швидше та якісніше вивчати сторінки історико-культурної спадщини, особливо найменш дослідженого XX століття і не повторити помилок минулого [12]. Стане це й у нагоді для завершення фундаментальної праці, розпочатої декілька років тому видавництвом «Наукова думка» і спрямованої на створення багатотомної історії української культури.

Список використаної літератури

1. Відділ освіти виконавчого комітету Ровенської обласної Ради депутатів трудящих // ДАРО, ф. Р - 2, 1322 од. зб., 1939-1941, 1945-1960 рр.
2. Відділ народної освіти Виконавчого комітету Ровенської міської Ради депутатів трудящих // ДАРО, ф. р - 329, 293 од. зб., 1939-1941 рр., 1944-1959 рр.
3. Ровенський державний педагогічний інститут // ДАРО, ф. Р - 479, 332 од. зб., 1914-1961 рр.
4. Ровенський обласний інститут удосконалення кваліфікації вчителів // ДАРО, ф. Р.-601, 157 од. зб., 1944-1952 рр.

5. Управління культури виконкому Рівненської обласної Ради депутатів трудящих // ДАРО, ф. Р - 478, 463 од. зб., 1953-1961 рр.
6. Відділ у справах мистецтв виконкому Рівненської обласної ради депутатів трудящих // ДАРО, ф. р - 84, 197 од. зб., 1939-1941 рр.
7. Рівненське обласне управління кінофікації і кінопрокату // ДАРО, ф. Р. - 190, 293 од. зб., 1939-1962 рр.
8. Рівненський обласний комітет радіомовлення і телебачення // ДАРО, ф. Р. - 445, 144 од. зб., 1944-1963 рр.
9. Рівненський обласний Будинок народної творчості // ДАРО, ф. Р. - 597, 144 од. зб., 1945-1960 рр.
10. Рівненська обласна філармонія // ДАРО, ф. Р. - 484, 99 од. зб., 1944-1965 рр.
11. Рівненське обласне лекційне бюро // ДАРО, ф. Р. - 538, 111 од. зб., 1944-1957 рр. 31. Див.: Добірку статей під загальною рубрикою «Глобалізація - наслідки для України» // Освіта і управління. - 2004. - №2. - Т.7. - С.9-59.
12. Пономарьова Т.О. Світла особистість імперії темряви: В.Г.Короленко на Рівненщині: джерела, літературні дослідження та краєзнавчі нариси / Т.О.Пономарьова. – Рівне, 2010. – 304 с.
Стаття надійшла до редакції 5.09.2011р.

V. G. Vytkaľov

CULTURAL PRACTICE VOLYN REGION IN THE ARCHIVAL DOCUMENTS AND MATERIALS: RETROSPECTIVE

In the article the separate (mainly culturological aspiration) funds of the regional archive Rivne state (RARS) and possibility of their use are analysed in further scientific activity

Key word: archive, historical sight, Rivne state.

УДК 008.477

В. Г. Виткалов, С. В. Виткалов

**ОХОРОНА ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В ПРОГРАМАХ
ДІЯЛЬНОСТІ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ**

Розглянуто цільові обласні Програми збереження національної культурної спадщини у Рівненській області.

Ключові слова: національна культурна спадщина, програма, Рівненщина, мистецтво.

У міру просування людської цивілізації в сучасному прсторі, все більше вивільнятиметься вільного часу для самовдосконалення людини; тож сфера туристичної індустрії об'єктивно буде розширюватися, як буде зростати й зацікавлення людини культурно-мистецькою спадщиною, посилюватися її інтерес до міжкультурних контактів. Отже, актуалізується питання охорони культурної спадщини, яка в сучасних умовах все більше виступатиме об'єднуючим чинником народів та значним фінансовим джерелом існування держави.

Одним із першочергових завдань в Україні у цій сфері є створення сучасної законодавчої бази, її розвиток та гармонізація у відповідності до вимог європейського законодавства. Нині в республіці діє понад 100 нормативних актів, що формують відповідне правове поле охорони пам'яток історії та культури.

Серед здобутків у цій сфері останнім часом – прийняття Постанови Кабінету Міністрів України «Про занесення об'єктів культурної спадщини національного

значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» (2010 р.).

Низкою наказів Міністерства культури та туризму України (№ 689/0/16-08) визначено перелік пам'ятників доби тоталітаризму, які, з огляду на невідповідність зазначеним критеріям, не можуть заноситися до Державного реєстру нерухомих пам'яток і, відповідно, не є пам'ятками культури.

Цінні об'єкти культурної спадщини мають сьогодні майже 1.500 міст і селищ та понад 8 тисяч сіл України. На державному обліку перебуває понад 130 тис. пам'яток, з яких 44% - пам'ятки археології, понад 39% - історії, майже 13% - архітектури і містобудування, понад 4% - монументального мистецтва. До Списку історичних населених місць України включено 401 населений пункт [1; с. 49].

Прийнята, однак через брак коштів фінансувалася (найкраще - майже на третину у 2005 р.) «Комплексна програма паспортизації об'єктів культурної спадщини на 2003 - 2010 рр.». В інші роки фінансування здійснювалося з позабюджетних джерел.

Справа охорони культурної спадщини в усьому її розмаїтті є предметом уваги й місцевих органів державної влади, зокрема й Рівненської обласної державної адміністрації, обласної Ради та Управління культури як структурного підрозділу ОДА.

На Рівненщині сьогодні діють декілька обласних цільових Програм [2]:

- *Програма розвитку культури Рівненщини на 2008 - 2012 роки* (розпорядження Голови облдержадміністрації від 28 грудня 2007 року № 637, рішення обласної ради від 29 лютого 2008 року № 688). Згідно з якою реалізовано заходи по модернізації й технічному переоснащенню установ культури і мистецтва, забезпеченню ефективності використання бюджетних коштів, інформатизації культурно-мистецької сфери, поліпшення рівня зайнятості працівників галузі, здійснення творчої діяльності, збереження пам'яток історико - культурної спадщини.

У ході її виконання спільно з райдержадміністраціями та виконкомами рад міст обласного підпорядкування, творчими спілками, громадськими організаціями проведено 57 культурно-мистецьких заходів обласного, всеукраїнського і міжнародного значення. З обласного бюджету для їх проведення було виділено 548,4 тис. грн.

Наймасштабнішими з них були щорічні: Міжнародний фестиваль дитячого фольклору «Котилася торба...», Міжнародний молодіжний фестиваль традиційної народної культури «Древлянські джерела», І Регіональний відкритий Етно-Тур-Фест «Бурштиновий шлях» у рамках проекту «Поліський трамвай» та ін.

Розроблено положення й розпочато присудження обласної премії у галузі охорони культурної спадщини ім. І.К.Свешнікова.

Крім цього, проведено ремонтно-реставраційні роботи на об'єктах історико-культурних заповідників міст Дубно й Острога та обласних мистецьких установах за кошти обласного бюджету і кошти, отримані від господарської діяльності установ. В Історико-культурному заповіднику м. Дубно проведено поточний ремонт Палаців Любомирських та Острозьких, Надбрамного корпусу та оборонного мура замку.

В історико-культурному заповіднику м. Острог проведено поточний ремонт у музеї Книги та друкарства, приміщення фондів та замку.

Виготовлено робочий проект на поточний ремонт фасаду зали Органної та камерної музики обласної філармонії, проведено поточний ремонт даху її адмінприміщення. Влаштоване центральне опалення машинного залу Академічного музично-драматичного театру. Здійснено ремонт приміщень обласного краєзнавчого музею, зокрема покрівлі головного корпусу музею.

Призначено і виплачено 6 грантів Голови облдержадміністрації та Голови обласної ради для втілення молодіжних проектів на суму 14,8 тис. грн.

Із червня 2010 року щомісяця виплачуються 13 стипендій голови облдержадміністрації та голови обласної ради по 200 грн. кожна. Здійснено відчутні

заходи стосовно розвитку бібліотек, музеїв тощо. До обласних бібліотек щороку надходить майже 16 тис. друкованих видань, здійснюється передплата 205 назв періодичних видань.

Бібліотека підтримує та наповнює інформацією 6 Інтернет-продуктів: сайт бібліотеки; регіональний портал «Рівненщина»; «Історична Волинь»; «Освітній навігатор»; бібліотека книг, виданих на Рівненщині; перший Молодіжний форум. На дані потреби з обласного бюджету щороку виділяється майже 300,0 тис. грн., що становить майже 40% від передбаченого Програмою. У рамках програми «Бібліоміст» (за підтримки міжнародних організацій) створено обласний навчальний центр у Рівненській державній обласній бібліотеці, відкрито Інтернет - центри у Млинівській і Сарненській районних бібліотеках, Такі Інтернет-центри у 2011 році створено ще у 13 районах області, що стали переможцями даного проекту.

Для популяризації культурного потенціалу Рівненщини виготовлено фотоальбоми «Рівненщина запрошує» і «Рівненський край», придбано книгу і комплект компакт - дисків «Етнокультурна спадщина Рівненського Полісся».

- *Програма підтримки та розвитку культури села Рівненської області на період до 2015 року* (розпорядження Голови ОДА від 24 січня 2009 року № 16), сесії Рівненської облради 27.03.2009 р. за № 1145).

На виконання Програми обласними мистецькими установами лише у 2010 році для жителів сіл проведено показ 132 вистав і концертних програм, які переглянуло 14,9 тис. глядачів. Проведено фестиваль «Повстанської пісні» у м. Костополі, літературно-мистецьке свято «Дерманський світильник», літературне свято «Городецький автограф», мистецьку акцію «Мистецтво одного села» (села Балашівка Березнівського району) - у березні і листопаді - села Каноничі Володимирецького району та ін.

- *Звід пам'яток історії та культури Рівненської області на 2008 - 2018 роки* (розпорядження Голови ОДА від 18.02.2008 № 61 «Про додаткові заходи з підготовки і випуску багатотомного енциклопедичного видання «Звіт пам'яток історії та культури Рівненської області»). Реалізація заходів з підготовки обласного тому Зводу пам'яток історії та культури здійснюється в межах видатків обласного бюджету на галузь «Культура і туризм».

Авторським колективом у 2010 році підготовлено майже 100 статей із проблем наявності й збереження пам'яток культурної спадщини Корецького району. Упорядковано картотеку ілюстративного матеріалу.

Низка подібних обласних програм вже виконана. Тож доречно назвати хоча б окремі здобутки в їх реалізації, оскільки вони принесли достатній культурний ефект населенню та імідж області:

- *Програма підтримки творчих спілок Рівненської області на 2007 - 2010 роки* (розпорядження Голови ОДА від 06.08.2007 № 369 та рішення облради від 17.08.2007 № 394).

Метою програми є сприяння розвитку професійної мистецької і літературно-художньої творчості, підтримки творчих спілок.

На її виконання, серед іншого, проведено обласне літературно-мистецьке свято «Дерманський світильник» та низку інших літературних заходів; зокрема запроваджено щорічний літературний конкурс дитячої творчості «Перло багатоцінне...», щороку проводиться Міжнародний живописний пленер «Історичні та природні перлини Рівненщини»; міжнародний фотосалон «Фотовернісаж на Покрову», Літературні читання «Городецький автограф» у селі Городець Володимирецького району.

У 2007 році проведено міжнародне фотобієнале, Асамблею Лауреатів Національної премії ім. Т.Шевченка.

Виплачені обласні премії: літературна премія ім. Світочів та в галузі музичного мистецтва - ім. Германа Жуковського. Загалом програму профінансовано на 37%.

- *Регіональна Програма розвитку туризму до 2010 року* (схвалена розпорядженням Голови ОДА від 15.11.2002 № 662 «Про регіональну програму розвитку туризму до 2010 року» із низкою змін у 2008 - 2009 рр.).

Мета програми полягає у створенні більш сприятливих умов для розвитку сфери, охорони культурної спадщини, забезпечення належного рівня збереження та використання об'єктів культурної спадщини у культурному житті населення Рівненщини.

У рамках її виконання лише за 2010 рік організовані та проведені виїзні навчальні тури, тренінги, семінари для Голів сільських та селищних рад, власників агро садіб, «прес-тури Рівненщиною» для представників всеукраїнських засобів масової інформації, акції «Відпочивайте на Рівненщині», регіональна туристична виставка «Туризм. Відпочинок» тощо. Рівненська область була представлена на 16 міжнародних, всеукраїнських та регіональних виставках. Видруковані інформаційні буклети, карти, путівники, банери, фотоальбоми, фільм, листівки. Видано 63 кредити власникам агро садіб.

У цілому програма профінансована на 52% (передбачено 2.980 тис. грн., профінансовано 1.537 тис. грн.). У 2007 - 2008 роках програма фінансувалась на 100%, у 2009 році - 41%, 2010 -17% від загальної потреби.

- *Програма реформування та покращення кінообслуговування населення Рівненської області на 2006 - 2010 роки* (розпорядження Голови обласної держадміністрації від 11.01.2006 року № 15, рішення обласної ради від 15 .02.2006 № 747).

Програма розроблена з метою удосконалення кінообслуговування населення області. Утім, у жодному році видатки з обласного бюджету на реалізацію завдань програми не передбачались. Видатки на фінансування заходів Програми у 2010 році також не затверджені. (рішення облради від 14.05.2010 № 1601 «Про обласний бюджет на 2010 рік».

З ініціативи обласної ради ОКП «Рівневідеокіно», що здійснювало функції управління галуззю кіно, у 2008 році припинило свою діяльність; усі працівники звільнені, робочі кімнати опломбовані, частина приміщень здається обласною радою в оренду приватним структурам.

У зв'язку з тим, що обласною радою не визначено правонаступника цієї установи, повноваження з управління, методичного забезпечення галузі кіно впродовж 2008 - 5 міс. 2010 років не здійснювалось. На даний час обласною радою документи ОКП «Рівневідеокіно» управлінню культури і туризму не передані.

- *Програма збереження та використання об'єктів культурної спадщини в Рівненській області на 2004 - 2010 роки* (схвалена розпорядженням Голови обласної держадміністрації від 10 червня 2004 року № 280, затверджена рішенням обласної ради від 20 серпня 2004 року № 392.

Дана обласна програма не передбачала спеціальне фінансове забезпечення.

В області функціонує 12 музейних закладів, де зберігається понад 250 тис. одиниць державного музейного фонду України. Діє три заповідники: історико-культурні заповідники міст Дубно, Острога, Національний історико-меморіальний заповідник «Поле Берестецької битви» у с. Пляшева Радивилівського району.

До складу заповідників входять комплекси (ансамблі) пам'яток, що мають особливу культурну цінність.

На державному обліку перебуває 3280 пам'яток історії та культури (з них: 1088 - археології, в тому числі національного значення - 20, 1761 - історії, 84 - монументального мистецтва), 335 пам'яток архітектури та містобудування (з них: 96 національного значення, 239 місцевого значення, 11 - садово-паркового мистецтва, 1 - ландшафтна пам'ятка).

Лише у 2010 році проводилась робота з інвентаризації та моніторингу технічного стану об'єктів культурної спадщини. Протягом року обстежено Млинівський й частково Острозький райони та м. Дубно; загалом обстежено 112 пам'яток.

Проведено моніторинг у 5 районах та 3 містах обласного підпорядкування.

Підготовлено та подано до Державної служби з питань національної культурної спадщини України перелік щойно виявлених об'єктів культурної спадщини області з метою взяття їх на державний облік. Зареєстровано 8 археологічних досліджень. Укладено 30 охоронних договорів на об'єкти культурної спадщини.

- *Програма розвитку краєзнавчого руху на Рівненщині на період до 2010 року* (не затверджувалась окремим розпорядженням у зв'язку з тим, що відповідні обласні заходи з розвитку краєзнавчого руху не потребували додаткового фінансування, були включені до розпорядження Голови облдержадміністрації від 28.12.2007 року № 637 «Про програму розвитку культури Рівненщини на 2008 - 2012 роки»).

І все ж у вересні 2010 року у Рівненському обласному краєзнавчому музеї проведено наукову конференцію, присвячену 140-річчю від дня народження засновника першого музею на теренах краю - Федора Штейнгеля. Її учасниками стали краєзнавці Рівненської, Волинської, Львівської, Житомирської, Сумської областей та міста Києва. За матеріалами конференції видано науковий збірник;

- у грудні 2010 р. у Національному університеті «Острозька академія» відбулась наукова конференція, присвячена 550-річчю від дня народження Костянтина Івановича Острозького. Готується до друку науковий збірник;

- у червні у Державному історико-культурному заповіднику м. Острога відбулась наукова конференція, за матеріалами якої видано «Острозький краєзнавчий збірник»;

- у січні 2011 року вийшло друком краєзнавче дослідження Рівненського обласного краєзнавчого музею «Поєднані Волиню»;

- у жовтні 2010 р. на базі Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви» відбулась науково-практична конференція, приурочена до 155-ї річниці від дня народження Д.Яворницького та 95 річниці від дня народження І.К.Свешнікова. Вийшов друком науковий збірник.

- *Програма паспортизації об'єктів культурної спадщини в Рівненській області на період до 2010 року* (схвалена розпорядженням Голови облдержадміністрації від 19 жовтня 2002 року № 622, затверджена рішенням обласної ради від 27 травня 2005 року).

За період реалізації програми з обласного бюджету виділено 334,55 тис. грн. і паспортизовано 66 пам'яток архітектури місцевого значення та 82,3 тис. грн. і паспортизовано 61 пам'ятку археології місцевого значення.

Протягом 2010 року виготовлено 30 паспортів на пам'ятки археології місцевого значення Рівненської області.

В 2010 році дія обласної програми паспортизації завершилася, проте через її недостатнє фінансування більшість об'єктів культурної спадщини не паспортизовано.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 вересня 2010 року № 1794-р «Про затвердження плану заходів на 2011 рік щодо реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року», пункт 7, передбачено проведення інвентаризації та розроблення облікової документації на об'єкти культурної спадщини (тобто їх паспортизація). Враховуючи вищезазначене, планується розроблення нової програми паспортизації об'єктів культурної спадщини Рівненської області.

Достатньо широко їх хід виконання обговорюється на засіданнях відповідних депутатських комісій обласної ради та Колегій управління. Є вони об'єктом зацікавлень і засобів масової інформації. Та й громадськість краю завжди має добру нагоду переконатися у позитивних кроках у зазначеному напрямі. Правда, не завжди все це дістає, як уже відзначалося, належну державну організаційно-фінансову

підтримку, утім, беззаперечно зрушення є. Та й обсяг запланованого також вартий уваги.

У підтвердження детально проаналізуємо хід виконання однієї з програм.

Приміром, цільова обласна Програма збереження, відродження і розвитку народних художніх промислів на період до 2010 року (затверджена рішенням Рівненської обласної ради від 17 серпня 2007 р. № 395) [3].

Для виконання заходів Програми з обласного бюджету профінансовано 149 тис. грн., що становить 36 % від загального обсягу фінансування, передбаченого програмою.

У 2008 році ця сума становила 120,0 тис. грн, (71 % від запланованого), у 2009 році - 26,5 тис. грн. (14 %), у 2010 році - 2 тис. грн. (4%), у 2007 році кошти не виділялись.

Серед організаційних заходів на виконання Програми здійснено перепис збирачів фольклору в краї (270 осіб). Щороку в містах і селах області організується майже 200 виставок декоративно-прикладного мистецтва, при проведенні яких діють розгорнуті виставки-продажі виробів народних умільців.

Фахівцями Рівненського державного гуманітарного університету, Міністерства культури і туризму України обстежено ряд сіл області, де розвивається виготовлення майстрами виробів декоративно-ужиткового призначення, зберігається самотність традицій. Однак територія, у межах якої історично склався і розвивається відповідно до самотніх традицій народних художніх промислів і визначається як осередок традиційного народного мистецтва, відсутня. Розглядалось село Крупове Дубровицького району як осередок ткацтва, але позитивного рішення Міністерством культури України не ухвалено.

Започатковано практику надання грантів Голови ОДА та Голови обласної ради, яка успішно реалізується в інших сферах культурної діяльності області, зокрема книговидавничі чимало років поспіль.

Так, у 2008 році підтримано проекти: «Оновлення експозиції районного історичного музею «Традиції будівництва та інтер'єру хат початку ХХ століття на Радивилівщині» та «Дослідження і фіксація народних декоративно-розписних скринь у селах Зарічненського району». У 2009 році - видання мультимедійного диску «Іван. Співак і музикант із с. Переброди»; макет фотоальбому про історико-культурну спадщину с. Степань «Старий Степань». У 2010 році - видання книги «Народна музика Рівненського Полісся. Звичайні пісні»; видання і тиражування компакт-диску традиційної скрипкової музики Західного Полісся «Ой, ти полька «Рухля». У 2011 році профінансовано друк колективної монографії «Декоративно-прикладне мистецтво Рівненщини».

Запроваджено щорічну обласну премію ім. Г.Леончук. У 2009 році її лауреатом став гончар із м. Березне Віктор Андрущук. У 2010 році - майстер соломоплетіння Віктор Огородник із м. Здолбунів. Крім цього, упродовж років проводяться широкі виставкові заходи, спрямовані на репрезентацію художніх зразків.

При обласному центрі народної творчості (ОЦНТ) та районних будинках культури (РБК) створено постійно діючі консультаційні пункти з питань народної творчості для керівників гуртків декоративно-ужиткового мистецтва. Центри оснащені комп'ютерною технікою, підключені до мережі Інтернет.

У Березнівському районі інформаційно-методичний центр створений на базі районного краєзнавчого музею, обладнаний технічними засобами з підключенням до мережі Інтернет.

Сформована обласна художньо - експертна рада з питань народного мистецтва при ОЦНТ. До її складу входять представники основних напрямів народного мистецтва, фахівці в галузі культури, історії і мистецтва. Координацію діяльності в

цьому напрямі здійснює відділ фольклору та етнографії ОЦНТ, де створено інформаційну базу культурно-мистецьких заходів із традиційної культури. За допомогою методистів ОЦНТ, керівники аматорських колективів та народні умільці отримують інформацію про фестивалі, конкурси, виставки декоративно-ужиткового мистецтва.

Через обмеженість бюджетного фінансування не вдалося створити Центр історії ткацтва у с. Крупове Дубровицького району, творчу лабораторію з соломоплетіння на базі туристичного комплексу «Хутір Плугаки» у с. Дермань Здолбунівського району, творчу лабораторію «Полісся» на базі Сарненського історико-етнографічного музею.

Разом із тим, проведено низку заходів у цьому напрямі: спільно з Рівненським факультетом Національної академії керівних кадрів культури і мистецтва на базі згаданих туристичних об'єктів організовано семінари для керівників фольклорно-етнографічних колективів, директорів сільських закладів культури за темою: «Дозвілля» та «Відродження і популяризація художніх промислів».

Опубліковано картотету майстрів декоративно-прикладного мистецтва області у книзі «Декоративно-прикладне мистецтво Рівненщини».

У м. Рівне створено обласний фонд народного мистецтва, для поповнення якого щорічно виділяється 10 тис. грн.

У Крупівській загально-освітній школі I-III ступеня облаштовано кімнату мистецтв, встановлено ткацький верстат. Учні здобувають перші навички ткацтва під керівництвом відомих ткаль Уляни Кот, Ніни Рабчевської.

На базі Сарненського музею проведено творчі лабораторії для народних умільців Рівненського Полісся. В роботі лабораторій брали участь гончарі Березнівського, ткалі з Дубровицького, вишивальниці з Сарненського, бондарі з Костопільського районів.

У м. Рівному створена постійно діюча «Алея творчості». В області діє мережа магазинів із продажу українських сувенірів, виробів традиційного народного мистецтва. Є вони й при готельно-ресторанному комплексі «Скольмо» Рівненського району, в історико-культурному заповіднику м. Дубно, мистецькому салоні «Зуза» (м. Рівне) та ін.

При проведенні культурно-мистецьких заходів діють розгорнуті виставки-продажі виробів народних умільців. Наймасштабніші відбулись під час проведення обласного свята «Музейні гостини» (м. Рівне), «Замкові гостини» (м. Острог), творчого звіту Рівненщини в м. Києві в рамках Фестивалю мистецтв України, Міжнародного фестивалю дитячого фольклору «Котилася торба...» (м. Дубно), Міжнародного молодіжного фестивалю традиційної народної культури «Древлянські джерела» (м. Рівне), обласного фестивалю народного мистецтва, історії та побуту «Красносільські вітряки» в селі Красносілля Гоцанського району, регіонального тур-фесту «Бурштиновий шлях» у селі Антонівка Володимирецького району та ін.

При обласному центрі створено обласний фонд народного мистецтва. Щорічно закупаються вироби майстрів декоративно-ужиткового мистецтва Рівненщини: роботи з художньої обробки дерева В.Позніка (м. Сарни), М.Щедрина (м. Радивилів), О.Баранової (м. Рівне), вишивка О.Рябунець (м. Рівне), чорно-димлена кераміка В.Андрощука (м. Березне) та ін. На сьогодні цей фонд налічує 72 вироби.

При РБК області створені методичні центри для сприяння розвитку художніх промислів. На базі центрів проводяться семінари, творчі лабораторії, видаються методичні розробки. Для керівників гуртків декоративно-ужиткового мистецтва, директорів сільських закладів культури за окремим планом проводяться творчі лабораторії, семінари, курси підвищення кваліфікації за темами: «Вишивальне мистецтво», «Дозвілля», «Відродження й популяризація художніх промислів».

У Крупівській загально-освітній школі облаштовано кімнату мистецтв, встановлено ткацький верстат. Учні здобувають перші навички ткацтва під

керівництвом відомих ткаць Уляни Кот і Ніни Рабчевської. У м. Кузнецовськ учнів навчає відомий різьбяр Іван Коваленас, у м. Сарни - Василь Познік, м. Дубно - Микола Бондарчук.

У м. Острог діє підприємство з виготовлення художньої кераміки.

Проводяться майстер-класи для бажаючих навчитися виготовляти вироби із соломки та виготовляти писанки під керівництвом М.Огородника у м. Здолбунів. При Рівненському МБК діє народна аматорська студія декоративно-ужиткового мистецтва, що має звання «народна».

На веб - сайтах обласних та районних бібліотек у мережі Інтернет створено розділ «Народне мистецтво краю», «Народні таланти». В мережі Інтернет на регіональному інформаційному порталі «Рівненщина» та «Рівненщина туристична» розміщується інформація про майстрів та народних умільців Рівненщини. В 10 музейних закладах області створено експозиційні розділи, присвячені видатним народним умільцям, традиційному мистецтву регіону.

Щорічно у травні на подвір'ї обласного краєзнавчого музею відбувається традиційне обласне фольклорно-етнографічне свято «Музейні гостини», приурочене до Міжнародного дня музеїв, де відбувається розгорнута виставка-продаж виробів народних умільців Рівненщини, Івано-Франківщини, Львівщини, Тернопільщини, Хмельниччини, Волині; проводяться майстер-класи з виготовлення виробів із глини, вишивки, макраме.

У 2008 році започаткована обласна культурно-мистецька акція «Мистецтво одного села». В обласному краєзнавчому музеї було репрезентовано мистецтво с. Лісопіль Костопільського р-ну, с. Балашівка Березнівського району, с. Городець Володимирецького району, смт. Степань Сарненського району.

Майстри народної творчості представляли область на міжнародних фестивалях та конкурсах: загальнодержавна виставкова акція «Барвіста Україна», виставка-ярмарок «Українське село запрошує», Національний Сорочинський ярмарок у с. Великі Сорочинці Полтавської обл., літературно-мистецьке свято «Лесені джерела» у м. Новоград-Волинському, а також на «Дні різьбяр» та «Дні вишивальниці і ткалі» у Національному Музеї Народної архітектури та побуту України (м. Київ), фестивалі народної творчості «Барви України» в Польщі та ін.

Фестиваль «Древлянські джерела» відбувався у серпня 2007 - 2010 рр. за участю художніх колективів з України, Великобританії Польщі, Литви, Вірменії, Франції, Португалії, Мексики, Туреччини, Грузії, Росії, Іспанії.

Міжнародний фестиваль-конкурс «Котилася торба» проведено у 2008 й 2010 рр. за участю художніх фольклорних колективів з України, Польщі, Чехії, Німеччини, Сербії, Естонії.

Обласне свято народного мистецтва «Творче жниво» проводиться щорічно у грудні місяці за участю колективів народної творчості, окремих виконавців і майстрів декоративно-ужиткового мистецтва.

Фестиваль «Пісні рідного краю» приурочений до 500-річчя від дня заснування смт. Млинів, 70-річчя від часу утворення Рівненської області, 125-річчя від дня заснування м. Сарни.

У Млинівській дитячій художній школі запроваджено уроки з вивчення сучасного ткацтва - гобелену, у Рівненській дитячій художній школі - уроки писанкарства та створено клас із виготовлення кераміки.

Працівниками Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Рильського НАН України здійснено дослідження пісенної народної творчості жителів Костопільського, Сарненського, Рокитнівського, Дубровицького районів області. Матеріали експедицій розміщені на сторінках Всеукраїнських спеціалізованих журналів «Українська культура», «Народна творчість та етнографія». Видано диски з

записами виконавців пісенної і музичної творчості області під назвою «Живи й твори, моя бабусю».

Серед учнівських об'єднань проведено обласний конкурс кращих досліджень багатопрофільної туристсько-краєзнавчої експедиції «Краса і біль України», куди представлено 90 досліджень творчих учнівських об'єднань. Кращою визнана пошуково-дослідницька діяльність членів творчого об'єднання «Дебют» Костопільського районного будинку школяра та юнацтва за напрямом «Свята спадщина». Темою дослідження цього об'єднання є вивчення історії давнього ткацтва на Поліссі, збереження пам'яток ткацького ремесла в сучасних умовах.

Надана допомога у виданні книги про Заслуженого майстра народної творчості України Марії Шевчук «Червоними і чорними нитками...»; збірки Т.Пархоменко «Календарні звичаї та обряди Рівненщини» у 2-х частинах; вийшли з друку збірки А.Зданюка «Знову наснилося рідне село» та «Гей, там на Поліссі»; В.Торчика «Краса і мудрість, і любов»; Ф.Гошука «В гостоньки прийшла співаночка»; В.Ковальчука «Народна музика Рівненського Полісся. Обрядові пісні».

Здійснено випуск вісника обласного центру народної творчості «Народна творчість». Для бібліотек області придбано книги «Етнокультурна спадщина Рівненського Полісся» та «Декоративно-прикладне мистецтво Рівненщини». Загалом Програма профінансована на 36% (149 тис. грн. із передбачених 415,0 тис. грн.).

Утім, розробка і реалізація подібних програм є, беззаперечно, позитивним явищем, оскільки приносить відчутну користь місцевому населенню, спрямована на збереження національної спадщини та суттєво впливає на імідж держави, керівництво якої опікується культурним зростанням своїх громадян.

Список використаної літератури

1. Реалізація державної політики України в галузі культури: аналітичний звіт Міністерства культури і туризму України за 2009 рік. – К.: НАКККіМ, 2010. – 223 с.
2. Поточний архів Управління культури та туризму Рівненської обласної державної адміністрації за 2002-2011 роки.
3. Програма збереження, відродження і розвитку народних художніх промислів на період до 2010 року // Поточний архів Управління культури та туризму Рівненської обласної державної адміністрації за 2011 рік.

Стаття надійшла до редакції 9.09.2011р.

V. G. Vytkalov, S. V. Vytkalov

PROTECTION OF HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE IN THE PROGRAMMES OF LOCAL GOVERNMENT

Having a special purpose regional Programs of maintenance of national cultural heritage are considered in the Rivne area.

Key words: *national cultural heritage, program, Rivne area, art.*

УДК 371.13(477)"192"

О. В. Головка

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ КОРОТКОТЕРМІНОВИХ КУРСІВ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ДЛЯ ДОШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ В УСРР У 20-Х РОКАХ

Значну роль у підготовці фахівців для дошкільних закладів в УСРР у 20-х роках відігравали короткотермінові курси. Навчались на них переважно вихідці з сільської

місцевості. Саме вони і становили основну частину працівників галузі.

Ключові слова: УСРР, дошкільна система виховання, короткотермінові курси, фахівці, діти.

Розвиток шкільної, професійної і вищої школи в УСРР у 20-х роках досліджений вітчизняними і зарубіжними істориками освіти досить ґрунтовно. Проте у цих працях дошкільне виховання розглядалось як другорядний аспект у контексті загального розвитку освіти у республіці. Це стосувалось і проблеми підготовки кадрів для дошкільних закладів.

До 1917 року основним центром підготовки дошкільних працівників у підросійській Україні був Київ. У місті діяло Фребелівське товариство – об'єднання педагогів, діячів народної освіти та лікарів – педіатрів. Товариство ініціювало відкриття двох навчальних закладів, які готували педагогів для дитячих садків: школа нянь (1905 рік) та Фребелівський педагогічний інститут (1908 рік). Школа нянь за своїм статусом дорівнювалася до училищ третього розряду. Фребелівський інститут був вищим жіночим навчальним педагогічним закладом. У 1913-1914 роках в інституті навчалось 338 слухачок [16, с. 5.]. У Харкові, Києві та Одесі протягом 1907-1917 років працювали платні Фребелівські курси для підготовки виховательок. Окрім них, протягом 1904-1909 років у Харкові функціонували короткотермінові курси з дошкільного виховання. Вони готували працівників виключно для міських російськомовних дошкільних закладів, перевага у яких надавалася впровадженню виховних систем Ф. Фребеля та М. Монтесорі [2, с. 9].

У квітні 1917 року при Фребелівському педагогічному інституті були організовані курси з підготовки фахівців для роботи в російських і єврейських яслах та садках. Восени 1917 року у ньому було відкрито українське відділення, яке очолила С. Русова. Серед заходів, спрямованих на забезпечення підготовки національних педагогічних кадрів, у цей період важливе місце посідали спеціальні курси, відкриті у квітні–травні 1918 року. На випускників курсів (50 осіб) покладалась велика надія у справі організації перших українських національних садків. До програми навчання, окрім традиційних тем, які знайомили слухачів з основами теорії і методики дошкільного виховання та з віковими особливостями дітей дошкільного віку, увійшла й тема „Українознавство”. У Києві також функціонували окремі курси з підготовки дошкільних працівників для єврейських садків [19, с. 26].

Після встановлення радянської влади попередній досвід підготовки вихователів на курсах, у середніх та вищих навчальних закладах загалом зберігся, але акцент зміщувався у бік комуністичної ідеології.

У травні 1919 року рішенням шкільного відділу НКО УСРР була створена комісія з реформування педагогічних закладів [12, с. 73]. На Першій Всеукраїнській нараді з дошкільного виховання у 1919 р. обговорювалися проблеми підготовки педагогічних кадрів. В її рішеннях підкреслювалось, що підготовка працівників повинна була здійснюватись не у вузько дошкільній профорієнтації, а у загальній підготовці фахівців для закладів соціального виховання загалом [23].

Нова система освіти потребувала й нової формації педагога. У Декларації „Про соціальне виховання” (1920 рік) акцентувалось: тільки той педагог може впроваджувати ідею соціального виховання, який вміє працювати і у дитячому садку, і у школі, і у клубі, і на майданчику. У перспективі випускники педагогічних навчальних закладів повинні були мати універсальну підготовку до соціального виховання, здатні однаково успішно працювати з дітьми різного віку від 4-х до 17-ти років [3, с. 46].

Перші педагогічні курси з підготовки дошкільних працівників розпочали свою діяльність у Києві 1 квітня 1919 р. Курси були розраховані на 150 слухачів, з тривалістю занять два місяці. На них зараховували слухачів, які вже мали середню

освіту або досвід педагогічної роботи і обов'язково визнавали „радянську платформу” у справі народного виховання. Заняття проходили у 4-х секціях – російській, українській, польській та єврейській. На перших курсах навчались лише мешканці Київської губернії. 90 слухачів отримували стипендію у розмірі 400 крб. на місяць [20].

Наступні курси у Києві на 150 слухачів почали працювати у червні 1919 року. Однак зараховано на них було 340 осіб. Це призвело до скорочення терміну навчання до 5 тижнів (83 лекційні години) через нестачу коштів на проведення занять у повному обсязі [22]. Програма курсів була обтяжена суспільно-політичними дисциплінами: лекціями з марксизму-ленінізму, історії комуністичної партії, атеїзму, коротким курсом політичної економії. Згідно з вимогами НКО УСРР, дошкільні працівники повинні були не тільки займатись вихованням дітей, але й проводити бесіди з батьками для пропаганди суспільного, а не родинного виховання [21].

Курси з дошкільного виховання у Полтаві почали роботу у квітні 1920 року. Їхніми слухачами були 14 осіб з Лохвицького повіту Полтавської губернії. У цьому повіті діяло 12 дошкільних закладів [5]. Наступні полтавські курси діяли з 1-го квітня по 15-е травня 1921 року і були розраховані на 100 слухачів. Рівень освіти майбутніх вихователів був досить низьким. Майже усі вони закінчили лише кілька гімназичних класів. До того ж програма курсів не була реалізована через відсутність лекторів із спеціальних предметів. Термін занять взагалі було скорочено через незадовільні умови проживання слухачів. Так, 46 чоловік було розміщено у двох кімнатах без опалення та освітлення [6].

У Харківській губернії перші курси з дошкільного виховання були організовані у 1920 році у губернському центрі, Вовчанську, Зміїві і Охтирці. У травні цього ж року єврейська секція Харківського губернського відділу народної освіти підготувала 20 працівників, які були слухачами шеститижневих занять з дошкільного виховання. 10 слухачок були членами РКП(б) з промислових підприємств міста. Вони повинні були налагодити роботу по створенню у Харкові суто єврейських дитячих садків з навчанням та вихованням дітей рідною для них мовою [7]. У грудні 1920 року в Чугуєві було відкрито чотиримісячні курси з підготовки не вихователів, а керівників для повітових дошкільних закладів. На курси зараховувались громадяни обох статей, які мали базову підготовку не нижче п'яти класів гімназії. Допускались також особи із самоосвітою, але тільки пролетарського походження. Слухачі отримували стипендію у розмірі 3500 крб. на місяць. У наступному році курси з дошкільного виховання працювали у Слов'янську та Богодухові – містах Харківської губернії. У 1920 році в Одесі були відкриті тримісячні курси з дошкільного виховання [2, с. 164].

Єдиного навчального плану з підготовки дошкільних працівників на початку 20-х рр. не існувало. Кожний губернський відділ освіти розробляв свій навчальний план та програму занять, виходячи з власного досвіду, знань та коштів, виділених для їхнього проведення. Навчальні плани багатьох курсів були перевантажені суспільними предметами за рахунок професійно орієнтованих дисциплін. Слухачі не мали змоги ознайомитись із практичною діяльністю майбутнього вихователя через відсутність практичних занять безпосередньо у дошкільних виховних закладах.

У 1922 році на Третій Всеукраїнській нараді з освіти були визначені принципи організації короткотермінових курсів дошкільних працівників, обговорені рекомендації для створення єдиної програми навчання. Лекційну систему було запропоновано повністю змінити на семінарську [18, с. 58].

У 1921-1925 роках поширеною практикою підготовки фахівців для дошкільних закладів у повітових містах та сільській місцевості були одно - триденні семінари для місцевих жінок-активісток, які повинні були виконувати всю роботу з їхньої організації. Такі семінари проводили інструктори губернських та повітових відділів освіти, або вихователі – практики. Семінари проводились напередодні літніх

сільськогосподарських робіт, коли відчувалась найгостріша потреба в організації догляду за дітьми, батьки яких працювали у полі. Проте за такий короткий термін неможливо було дати навіть елементарної фахової підготовки майбутнім вихователям. У звітах про роботу таких семінарів підкреслювалось, що вони готують не „виховательок”, а тимчасових „наглядачок” за дітьми [8].

Загальноосвітній та культурний рівень майбутніх дошкільних працівників пролетарського та селянського походження був загалом низьким. Частина з них не мала навіть початкової освіти. Так, у звіті про роботу харківських курсів за 1921 рік підкреслювалось, що викладачам доводилось проводити заняття з основ грамоти та особистої гігієни; давати слухачам елементарні знання з історії, літератури, не говорячи вже про викладання суспільнознавчих дисциплін та документознавства; особливостей розвитку дитини. Траплялись випадки, особливо у таких великих містах як Одеса, Київ, Харків, коли відділи народної освіти відмовлялись зараховувати на роботу у міські дошкільні заклади випускників курсів і семінарів, надаючи перевагу вихователям, які закінчили Фребелівські та Вищі жіночі курси ще до революції [9].

У середині 20-х рр. склалася ситуація, коли знизився попит на підготовлених дошкільних працівників у зв'язку з тим, що кількість дитячих садків протягом цього періоду через матеріальні причини невпинно скорочувалась. За таких умов короткотермінові курси змінювали профіль, переорієнтовуючись на підготовку, головним чином, педагогів для шкіл. Загальна кількість випускників короткотермінових курсів у 1919-1927 роках становила приблизно 3500–4000 осіб. Більшість з них не мали змоги працевлаштуватися за фахом, тому що загальна потреба у дошкільних працівниках цього періоду становила не більше 500 осіб [1, с. 64].

Безумовно, короткотермінові курси дошкільних працівників не вирішували проблему підготовки кадрів, до того ж після закінчення навчання слухачі відмовлялись працювати у повітах через досить важкі умови праці – відсутність житла, незадовільну матеріальну базу дошкільних закладів, мізерну, і, як правило, натуральну оплату за працю, тощо. Для забезпечення кадрами сільської місцевості НКО УСРР ухвалив рішення не видавати посвідчення про закінчення курсів тим, хто відмовлявся їхати на роботу за призначенням [8].

До 1929 року курси з підготовки дошкільних працівників в УСРР працювали лише протягом першого півріччя кожного року, готуючи слухачів до роботи під час літніх місяців. Саме влітку організовувалась більша частина тимчасових ясел, майданчиків, притулків для дітей робітників та селян. Навчання на курсах за весь час їхнього існування було безплатним. Слухачі частково забезпечувались житлом та стипендіями. Після закінчення курсів випускники обов'язково отримували призначення на роботу.

Державного фінансування для цього було замало, і вперше у 1929 році була проведена акція добровільного збору коштів серед населення України для розвитку дошкільної системи. Додатково зі столиці УСРР – Харкова – у міста і райони республіки було направлено 40 бригад кваліфікованих педагогів для організації курсів. Наслідком цих заходів було розширення мережі курсів. Так, у Харківській, Миколаївській та Вінницькій округах були організовані постійні, а не тимчасові курси на 100 осіб для підготовки вихователів з числа колгоспниць та активісток-робітниць. В Одеській окрузі були організовані додаткові одномісячні курси тільки для селянок за умови, що вони повернуться працювати вихователями у своє рідне село [17, с. 19]. Це була принципова позиція відділів народної освіти, про що свідчать накази і рекомендації керівників окружних курсів з дошкільного виховання. Наприклад, А. Гендрихівська, завідувачка Харківських курсів, неодноразово стверджувала, що саме селянська молодь повинна становити основний склад курсантів [4].

Однак розгортання такої розгалуженої мережі дошкільних курсів потягло за

собою цілу низку об'єктивних труднощів. У більшості міст, де вони були відкриті, викладання здійснювалось на низькому професійному рівні. До роботи на курсах залучались учителі шкіл, медичні працівники, фахівці дошкільної справи, а не професійні викладачі. Робота на курсах вважалась громадським обов'язком і не винагороджувалася. Траплялось, що курси організовувались там, де були відсутні дитячі садки [14, с. 12]. У 1929-1930 навчальному році НКО УСРР у своєму кошторисі запланував відкриття у Києві 9-ти місячних курсів з підготовки двох тисяч дошкільних працівників. На жаль, цей план не було реалізовано у зв'язку з тим, що наркомат фінансів не зміг виділити необхідних коштів [14, с. 13].

У 1930 році НКО УСРР розробив і запровадив єдину програму та навчальний план для три- і шестимісячних курсів з підготовки дошкільних працівників. Зараховувались до них особи, які мали попередню освіту в обсязі шкільної чотирикласної (6-ти місячні) і семикласної (3-х місячні) школи. Окрім навчальних вказівок, до програми курсів додавалася інструкція з рекомендаціями стосовно відбору слухачів. Згідно з нею, на короткотермінові курси в першу чергу зараховувались робітниці, наймички, колгоспниці, дружини робітників і працівники дошкільних закладів, які не мали відповідної освіти [10]. Тобто, для навчання на дошкільних курсах соціальне походження майбутніх вихователів мало переважне значення.

Проти підготовки дошкільних працівників лише на короткотермінових курсах рішуче виступали фундатори й керівники дошкільної системи Радянської України, зокрема О. Дорошенко. Керуючи дошкільною секцією в НКО УСРР на початку 20-х років, вона неодноразово стверджувала, що „ніякі курси не можуть дати наукової підготовки дошкільних працівників уже тому, що нема можливості забезпечити їх науковими силами” [11, с. 12].

На початку 30-х років відбуваються значні якісні зміни у забезпеченні навчання на курсах: поліпшилися навчально-матеріальна база, методичне забезпечення, збільшився термін їхньої роботи, склад лекторів, підвищилися вимоги до слухачів. Чимало вихователів після підготовки на курсах продовжували навчання на заочних та вечірніх відділеннях педагогічних технікумів. Якщо у першій половині 20-х років у дошкільних закладах працювали здебільшого працівники, підготовлені на курсах, то у подальшому почав швидко зростати відсоток вихователів, які закінчили середні педагогічні навчальні заклади [13, с. 480].

Список використаної літератури

1. Абрамсон С. Жодного дошкільного робітника поза системою підвищення якості роботи / С. Абрамсон. // За комуністичне виховання дошкільників. – 1932. – № 9. – С. 62-64.
2. Бондар А. З історії розвитку дошкільного виховання на Україні (1917-1941 рр.) / А. Бондар. // Дошкільне виховання. – 1966. – № 11. – С. 9-12.
3. Вища школа Української РСР (1917-1967 рр.). – К.: Вид. Київ. ун-ту, 1967. - Ч. 1. – 420 с.
4. Гендрихівська А. За підвищення кваліфікації дошкільних робітників / А. Гендрихівська // Радянська освіта. – 1931. - № 1. – С. 19-21; Гендрихівська А. З досвіду готування керівних кадрів для дошкільних закладів / А. Гендрихівська, Х. Рабинович // За комуністичне виховання дошкільників. – 1933. - № 8. – С. 27-30.
5. ДАПО. Ф. Р. 3154. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 85.
6. ДАПО. Ф. Р. 387. Оп. 1. Спр. 549. Арк. 16.
7. ДАХО. Ф. Р. 203. Оп. 1. Спр. 152. Арк. 121.
8. ДАХО. Ф. Р. 203. Оп. 1. Спр. 160. Арк. 97, 98.
9. ДАХО. Ф. Р. 820. Оп. 1. Спр. 772. Арк. 6.
10. ДАХО. Ф. Р. 855. Оп. 1. Спр. 125. Арк. 3-5.

11. Дорошенко О. До питання про підготовку дошкільних робітників / О.Дорошенко // Шлях освіти. – 1926. - № 3. – С. 9–14.
 12. Івашина Г. Перші кроки створення вищої педагогічної школи в Українській РСР (1917-1919 рр.) / Г. Івашина // Вища і середня педагогічна освіта. – К., 1976. – Вип. 9. - С. 72-80.
 13. Культурне будівництво в Українській РСР (1917-1941 рр.) // Зб. документів. –К.: ДПВ, 1969. – Т.1. – 620 с.
 14. Морозова Н. Основні завдання дошкільного виховання в п'ятирічці / Н. Морозова // Шлях освіти. – 1930. – № 8. – С. 12–13.
 15. Попиченко С. Розвиток теорії і практики дошкільного виховання в Україні (кінець ХІХ-початок ХХ ст.) / С. Попиченко. – К.: Просвіта, 2001. – 154 с.
 16. Скрипник М. Про завдання дошкільного виховання / М. Скрипник. –Харків: Рад. школа, 1932. – 44 с.
 17. Третье Всеукраинское совещание по просвещению. – Харьков: Изд. НКО УССР, 1922. – 163 с.
 18. Улюкаєва І. Історія суспільного дошкільного виховання в Україні (1919-1940 рр.) / І. Улюкаєва. – К. : Просвіта, 2003. – 76 с.
 19. ЦДВАВОВУ України. Ф. 166. Оп. 1. Спр. 201. Арк. 4.
 20. ЦДВАВОВУ України. Ф. 166. Оп. 1. Спр. 203. Арк. 7-11.
 21. ЦДВАВОВУ України. Ф. 166. Оп. 1. Спр. 206. Арк. 35.
 22. ЦДВАВОВУ України. Ф. 166. Оп. 2. Спр. 539. Арк. 18, 19.
- Стаття надійшла до редакції 30.08.2011р.

O. V. Golovko

HISTORY AND ORGANIZATION OF SHORT COURSE TRAINING FOR PRE-SCHOOLS IN THE USSR IN THE 20 C

The article is devoted the analysis of activity of educational courses on preparation of educators for preschool establishments of USSR. Listeners was taught on them mainly from rural locality with.. Exactly they and made basic part of preschool workers.

Key words: *USSR, preschool system of education, short-term courses, specialists, children.*

УДК 371.132:004

В. О. Дубко, В. О. Кудлай

КУЛЬТУРНИЙ ДОСВІД ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ПРИ РОЗРОБЦІ НАУКОВИХ ТА НАУКОВО-МЕТОДИЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ВНЗ

У статті розглядається культурний досвід взаємодії між суб'єктами навчального процесу у вищій школі при розробці наукових та науково-методичних матеріалів, в т. ч. для дистанційної форми навчання. Розглянуто феномен процесу навчання у ВНЗ та його відмінність від самоосвіти.

Ключові слова: *культурний досвід, вищі навчальні заклади, взаємодія, наукові матеріали, науково-методичні матеріали, дистанційне навчання.*

Аналіз сучасних досліджень і публікацій показує, що вирішення проблеми взаємодії між суб'єктами навчального процесу у вищій школі при розробці наукових та науково-методичних матеріалів повинно бути спрямоване на удосконалення форм і методів навчального процесу, упровадження комп'ютерних методів навчання,

формування необхідного рівня інформаційної культури студентів [1]. Як джерело новітніх засобів, що сприяють підвищенню ефективності педагогічного процесу, комп'ютерні технології можуть перетворити навчальний процес на високопродуктивний, мотиваційний та інноваційний процес [2]. У зв'язку з цим система інформаційного забезпечення навчального процесу стає важливою передумовою розвитку інноваційних процесів у галузі [3].

Ми зупинимось на розгляді деяких аспектів практичного досвіду взаємодії між суб'єктами навчального процесу у вищій школі при розробці наукових та науково-методичних матеріалів, в тому числі для дистанційної форми навчання:

I. Розвиток технологій формування та функціонування документів у електронній формі частково вирішує проблеми, пов'язані з постійним збільшенням навчальних та наукових матеріалів та можливостями їх оперативного використання. Компактність засобів роботи з інформацією дозволяє зберігати великі обсяги інформації, а їх економічність знімає проблему перевантаження оперативних архівів структурних підрозділів ВНЗ, оскільки забезпечують зберігання та при необхідності копіювання документованих матеріалів у великій кількості примірників. Перспективні зрушення в інформаційній діяльності кафедр ВНЗ за умов достатньої забезпеченості технічними засобами управління, в тому числі персональними комп'ютерами, обумовлюють важливість питання про створення електронних інформаційних ресурсів [4]. Але останнє вимагає також наявності інформаційної та комп'ютерної освіченості користувачів інформації: студентів, магістрів, аспірантів, викладачів, набуття ними знань, умінь та навичок, необхідних для максимального використання існуючих можливостей інформаційного суспільства.

II. Освітня система, якщо розглядати її у єдності всіх підсистем, являє собою один з найважливіших чинників діяльності, курування суспільством. Динамічні зміни, що відбуваються в сучасному світі призводять до кризи в освітніх системах, у тому числі і в принципах організації, змісті, формах і методах навчального процесу. Перед суспільством постала необхідність технологізації навчання та освіти [5].

Навчання є взаємодією викладача та студентів, діяльності викладання та засвоєння знань. Це двоєдиний процес, в той час як освіта є поняттям, що охоплює результат та процес, систему учіння, самоосвіти.

Ще раз підкреслимо, що навчання передбачає наявність в цьому процесі викладачів та студентів. В цьому полягає принципова різниця від систем та програм самоосвіти, самонавчання, з яким ми маємо справу під час роботи з курсами на відеодисках, телевізійними, радіо та он-лайн курсами в глобальній мережі, при роботі з комп'ютерним програмним забезпеченням. Але в цих програмах, курсах лише після підготовки, освоєння основних навчально-дослідних методів самостійної роботи користувач може розраховувати на особисті сили для сприйняття та усвідомлення програми [3].

III. Процес навчання характеризується, в першу чергу тим, що він інтерактивний у своїй організації, тобто у взаємодії викладача та студента, а також студентів між собою.

Епоха інформаційного суспільства вимагає розробки інформаційно-комунікаційних технологій у освіті, що впливають на якість навчання. Саме навчання характеризується різноманітністю типів інформації, що використовується у навчальному процесі.

Доступність інформації залежить, в першу чергу, від стану довідково-пошукового апарату, який забезпечує інформаційні запити користувачів. Довідково-пошуковий апарат зазнає значних змін, пов'язаних з організацією надання інформаційних послуг засобами застосування комп'ютерних технологій для його створення та використання. Змінюється технологія його формування та наповнення, зростає інформаційний потік, обсяги навчальних та науково-методичних матеріалів в навчальному процесі,

змінюються умови їх використання, система інформаційного забезпечення набуває іншого значення – інформаційні запити задовольняються за допомогою створення електронних інформаційних ресурсів [4].

IV. Інформаційні потоки збільшуються, і лише невелика частина інформації використовується у тому вигляді, в якому вона надходить. Більша її частина вимагає накопичення, обробки та передачі користувачеві. Інформаційні процеси у вищому навчальному закладі тісно пов'язані з навчальним процесом. Всі ці моменти призводять до формування нового феномену – культури інформаційно-комунікаційної взаємодії як комплексу навичок, протоколів та є організованою діяльністю, яка включає інформаційний компонент.

Культура інформаційно-комунікаційної взаємодії об'єднує рух та обробку інформації, її об'єктом є дані та їх обробка. Складовою частиною цієї обробки є організація технологічних процесів. Використання сучасних технологій дозволить визначити і перевірити навички студентів, які елементи інформаційного процесу для них прийнятні. Це, в свою чергу, сприяє удосконаленню технологічної моделі взаємодії навчально-наукового та інформаційного процесів і виявленню рівня компетенції та інформаційної освіченості тих, хто навчається та працює в умовах інформатизації вищої освіти.

Специфіка організації навчального процесу вимагає створення необхідних технологічних умов інформатизації ВНЗ, які б об'єднували цей процес з інформаційним. Технологічна модель взаємодії вищезазначених процесів передбачає спосіб досягнення мети у вигляді реальних практичних результатів: проведення симпозіумів, конференцій, написання кваліфікаційних робіт студентами, видання навчальних та науково-методичних матеріалів викладачами тощо.

Впровадження сучасних технологій інформаційно-комунікаційної культури у навчальний процес відбувається за такою моделлю: етап підготовки – визначається тема та здійснюється пошук інформації, що сприяє розвитку пізнавальної та професійної мотивації; етап відбору інформації – відбувається визначення уміння працювати з першоджерелами, аналізується потрібна інформація, синтезується, відбирається та обробляється; етап оформлення – завершення роботи. Навчальна інформація – це певна система, яку студент повинен сприйняти і засвоїти. Основними компонентами моделі виступають конкретні знання, вміння та навички, які забезпечують високоефективне функціонування системи вищої освіти.

Перший напрямок застосування культурного досвіду інформаційно-комунікаційної взаємодії суб'єктів навчального процесу у ВНЗ – це створення інтерактивної інформаційної системи між вищими учбовими закладами різних країн. Другий напрямок – інтеграція інструментальних засобів та технології взаємодії інформаційного та навчального процесів, що полягає у створенні бази даних навчальної та науково-методичної інформації і наданні доступу до неї користувачам. Третій напрямок – можлива взаємодія тих, хто навчається, з навчальним середовищем.

Отже, процес інформатизації навчального процесу характеризується тим, що з'являється покоління засобів навчання, які функціонують на базі інформаційних, комунікаційних технологій та створюють передумови для значної інтенсифікації навчального процесу. Реалізація можливостей інформаційних технологій багатоаспектна: це миттєвий зворотній зв'язок; комп'ютерна візуалізація навчальної інформації, архівне збереження великих обсягів інформації та легке її отримання; автоматизація інформаційно-пошукової діяльності; інтерактивний діалог [5].

V. Моделювати варіанти інформаційно-комунікаційної взаємодії у навчальному процесі дозволяє послідовно та чітко викладений алгоритм формування оптимального варіанту системи інформаційного забезпечення, яка функціонує на базі чітко організованих каналів комунікації та баз даних з використанням ефективних

електронних технологій, що мають за мету задоволення інформаційних потреб, які виникають у студентів, викладачів у процесі навчальної та наукової діяльності.

Інформаційно-комунікаційна взаємодія ВНЗ, має низку якостей, які дозволяють говорити про ефективність її здійснення у навчальному процесі. Мета інформаційно-комунікаційної взаємодії ВНЗ полягає в забезпеченні оптимальної взаємодії інформаційного та навчально-наукового процесів, яка б характеризувалася оперативністю, повнотою, корисністю, якістю, гнучкістю та завершеністю відповідно до динаміки вимог цих процесів; координацією функціональних та результативних параметрів; підвищенні інформаційної культури студентів та викладачів.

Досягнення цієї мети вимагає вирішення декількох завдань: прискорення застосування інформаційних процесів у навчальному процесі ВНЗ; впровадження у практику роботи ВНЗ методик оцінки її інформаційної діяльності, рівня професіоналізму викладачів; застосування аналізу рівня задоволеності студентів використанням навчальних та науково-методичних матеріалів ВНЗ [2].

VI. Важливим етапом інтерактивного спілкування став розвиток швидкісних аудіовізуальних комунікаційних систем. Уміння взаємодіяти з іншими користувачами взаємопов'язаних загальною метою, проблемою дозволяє проводити фахові обговорення, організовувати форуми. Вищою формою такого інтерактивного науково спілкування є інтернет-конференції. В свою чергу, ця форма вимагає розвитку і використання нових форм взаємодії, що потребує створення спеціалізованих сайтів, проведення засідань-семінарів партнерами на місцях, з подальшою рекомендацією для розміщення доповідей і повідомлень на сайті конференції, публікації праць у спеціалізованих журналах [6, с. 68].

VII. Досвід розробки навчальних посібників, узгодження навчальних планів, робочих програм курсів, керівництва аспірантами, здобувачами наукового ступеня, студентами як форма інформаційно-комунікаційної взаємодії Нижньовартівського державного гуманітарного університету, Національного авіаційного університету, Національної академії керівних кадрів культури та мистецтв, Маріупольського державного університету показує, що бажаний результат використання інформаційних ресурсів за допомогою сучасних інформаційних технологій досягається при виконанні таких умов:

а) наявність технічних засобів, за допомогою яких оперативно, якісно здійснюються дискусії між викладачами ВНЗ (наприклад, ПК, Інтернет та програмне забезпечення Skype);

б) можливість використання глобальних інформаційних ресурсів;

в) доступ до електронних баз даних зарубіжних ВНЗ з потужним інформаційним потенціалом (Росія, США, країни Європи);

г) створення власних проблемно-орієнтованих баз даних.

Приклад використання інформаційно-комунікаційних технологій у проведенні конференцій підтверджує, що Інтернет-форум – ефективний спосіб взаємодії між науковими співтовариствами, метод забезпечення доступності інформації широкому загалу.

Склалась нова культура технологічної взаємодії в освітній галузі, яка хоч і базується на штучних інформаційно-комунікаційних технологіях, але безумовно спирається на біологічні властивості, можливості людини. На нашу думку, бажання повністю замінити традиційну форму навчання на дистанційну чи інтернет-освіту не є корисним [7, с. 161]. Лише інтегрування в досвід традиційної форми освіти нових еволюційних технологій інформаційної взаємодії дає можливість гуманізувати освіту, створити умови максимального розвитку здібностей людини [8, с. 117].

Технологія мультимедійної подачі інформації не досягла того рівня, який дозволяє безпосередньо здійснювати навчання студентів без участі викладача. Проте нові

технології доцільно використовувати в оперативному режимі взаємозв'язку студента та викладача для підтримки інформаційних потоків, які лише за умов наявності в навчанні традиційної форми комунікації можуть засвоюватись як нові знання [9, с. 312].

В суспільстві існує об'єктивна потреба створювати локальні мережі, а не розраховувати на ресурси глобальної мережі як на постійне джерело інформації, що мають направленість на соціальні замовлення та легко зазнають втручань, змін ззовні в умовах перенасичення інформацією та її постійного оновлення. Отже, все ще актуальна інформація швидко губиться в кіберпросторі. Саме цьому необхідно створити спеціальні глобальну мережу між вищими навчальними закладами, що співробітничують. Це дозволить захистити інформацію від шумів зовнішніх ресурсів.

Таким чином, вищевикладене дозволяє нам, зробити наступні висновки щодо розглянутої проблеми:

1. Інформаційно-комунікаційна взаємодія при розробці наукових та науково-методичних матеріалів ВНЗ є важливим елементом в системі вищої освіти інформаційного суспільства, що прискорює її розвиток в цілому і дозволяє задовольнити інформаційні потреби викладачів та студентів.

2. На професійному рівні оцінка сучасного стану взаємодії навчально-наукового процесів та розвитку інформаційних технологій ВНЗ конкретизується за напрямками: автоматизації освітніх технологій з використанням інструментальних засобів, за допомогою яких ефективно впроваджуються технічні засоби навчання; розробки системи он-лайнного доступу до освітніх ресурсів ВНЗ, що орієнтовані на мережу Інтернет і забезпечують студентів актуальними навчальними та науково-методичними матеріалами; впровадження інших сучасних інформаційних технологій.

3. Інформаційно-комунікаційні технології можуть розглядатися як складова частина навчання, яка не може виконувати навчальні функції окремо без залучення фахівців.

4. Інформація в глобальній мережі «старіє» швидше ніж її актуальність відповідно біологічної швидкості людини та її загальних, спеціальних потреб.

5. Необхідно створити спеціалізований веб-ресурс для розміщення оперативної інформації та інтеграції наукового потенціалу партнерських вищих навчальних закладів України та інших держав.

Список використаної літератури

1. Маригодов В.К. Освітня система як технологічний комплекс / В.К. Маригодов, А.А. Слободянюк, Г.О. Козлакова // Проблеми освіти: наук.-метод. зб. – К., 2000. – Вип. 22. – С. 51-55.
2. Дашковська Т.І. Перспективи використання інформаційних технологій в освіті / Т.І. Дашковська // Педагогічні науки: зб. наук. праць. – Херсон, 2000. – Вип. 16. – С.117-125.
3. Полат Е.С. Дистанционное обучение. Организационный и педагогический аспекты / Е.С. Полат // Информатика и образование. – 1996. – № 3. – С. 9-18.
4. Добко Т. Використання електронних інформаційних ресурсів у довідково-бібліографічному обслуговуванні / Т. Добко // Вісник книжкової палати. – 2003. – № 6. – С. 25.
5. Формування системи сприяння вищим навчальним закладом зайнятості випускників: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.07 / О.В. Кир'янова; Київ. нац. екон. ун-т ім. В.Гетьмана. – К., 2009. – 22 с.
6. Дубко В.О. Неформальні методи відображення реальності і їх застосування до розв'язання конкретних проблем і цілей освіти в нових умовах / В.О. Дубко // Педагогічний процес в умовах переходу до нового стану суспільства: III науково-практична міжвузівська конференція, 1994 рік: тези доповідей. – Бердянськ: БДП, 1995. – С. 68-69.

7. Дубко В.О. Резолюція I міжнародної науково-практичної конференції «Відкриті еволюціонуючі системи» / В.О. Дубко, К.О. Кольченко, П.М. Таланчук // Відкриті еволюціонуючі системи: I міжнародна науково-практична конференція, 26-27 квітня 2002 року: тези доповідей. – К.: ВМУРоЛ, 2002. – 170 с.
8. Дубко В.О. Резолюція II міжнародної науково-практичної конференції «Відкриті еволюціонуючі системи» / В.О. Дубко, К.О. Кольченко, П.М. Таланчук // Відкриті еволюціонуючі системи: II міжнародна науково-практична конференція, 01-30 грудня 2003 року: тези доповідей. – К.: ВМУРоЛ, 2004. – 127 с.
9. Дубко В.О. Резолюція III міжнародної науково-практичної конференції «Відкриті системи, що еволюціонують» / В.О. Дубко, К.О. Кольченко, П.М. Таланчук // Відкриті системи, що еволюціонують: III міжнародна науково-практична конференція, 31 травня – 01 вересня 2006 року: тези доповідей. – К.: ВМУРоЛ, 2007. – 325 с.

Стаття надійшла до редакції 5.09.2011

V. O. Dubko, V. O. Kudlay

**THE INFORMATION AND COMMUNICATION CULTURAL EXPERIENCE OF
SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL DEVELOPMENT IN INSTITUTE OF HIGHER
EDUCATION**

The article is devoted to the information and communication cultural experience of scientific and methodological development in institute of higher education including remote learning. It is reviewed the phenomenon of learning process in higher education institutions and its difference from self-education.

Key words: *cultural experience, institutes of higher education, interaction, scientific supplies, methodological supplies, remote learning.*

УДК: 94:264

Т. В. Ковальчук

**СПРОБИ УКРАЇНІЗАЦІЇ БОГОСЛУЖІНЬ В УКРАЇНСЬКИХ
СПАРХІЯХ РПЦ У 1905 – 1917 РР.**

Висвітлюються ознаки пробудження національної свідомості духовенства українських єпархій РПЦ початку ХХ століття, а саме вимога впровадження рідної мови в церковну службу. Зроблено висновок про роль окремих представників духовенства у справі українізації усіх церковних відправ.

Ключові слова: *Російська православна церква, духовенство, богослужіння, українізація, спроби.*

Невід'ємною ознакою пробудження національної свідомості духовенства на початку ХХ століття стала вимога впровадження рідної мови в церковну службу та видання Євангелія українською мовою.

Питання богослужбової мови неодноразово стояло в центрі уваги загальнохристиянської спільноти і майже завжди було гострим, викликало численні суперечки. Проблема зародилася з канонічної творчості самої Вселенської церкви, яка у свій час канонізувала лише три мови Святого письма і богослужіння: грецьку, латинську, єврейську. В середні віки ігнорування прав національних мов приводило до ворожнечі і навіть протистояння з тубільним етносом. Тож невідомий автор початку

XX століття, проводячи “ненав’язливу” паралель між католицькою церквою, яка довгий час забороняла католикам перекладати Святе Письмо на народні мови і Російською православною церквою, що до 1905 року чинила спротив перекладу українського Євангелія, обґрунтовує необхідність скорішого впровадження україномовних церковних текстів Святого Письма.

Ще на початку XIX століття В. Гумбольдт сформував думку про існування особливого мовного світогляду нації. Він зазначав, що поняття і їхні лексичні вирази в різних мовах можуть різнитися за своєю національною специфікою [14, с.60]. Сучасний дослідник взаємовпливів етнічного та релігійного С. Здіорук пов’язує духовне зубожіння нації з відсутністю перекладу Біблії, богословської чи філософської літератури рідною мовою, зазначаючи, що функціонування інонаціональної мови в релігійно-церковному житті виступає сильним фактором денационалізації суспільства [3, с.14]. Тож на початку XX століття релігійний чинник ставав елементом духовного та політичного поневолення українського народу.

Отже, лібералізація суспільного життя початку 1905 – 1907 рр. та непевні спроби церковних реформ окреслили комплекс проблем зрозумілості церковної служби для всього населення багатонаціональної Російської імперії.

На початку XX століття богослужіння у храмах українських єпархій велося на малозрозумілій старослов’янській церковній мові, що являла собою версію слов’янських перекладів Біблії та грецьких богослужбових книг, здійснених ще у IX столітті братами-месіонерами Кирилом і Мефодієм та була незрозумілою звичайному парафіянинові [18, с.30]. Проповіді виголошувалися російською мовою, чужою для малоруського населення. Тож офіційно 25 мільйонний український народ був позбавлений живого слова з церковного амвону пастирів Церкви.

Твердження І. Власовського, що проповідь пастиря у сільських церквах була взагалі рідким явищем [1, с.220], не витримує перевірки часом. Щорічні звіти священників благочинним вказували на їх планове виголошення, незважаючи на те, що серед селян побутувала звичка залишати храм, коли пастир починав проповідь [16, с.22]. Але проповіді російською мовою в українських єпархіях не викликали відгуку в серцях громади особливо тоді, коли більшість населення розмовляло малоруською мовою і було неписьменним. Так, статистичні дані перепису населення 1897 р. вказують на проживання тільки в Подільській єпархії (Поділля) більше 3 мільйонів українців, з них близько 89 % (2,5 млн.) були неписьменними і не розуміли російської [10, с.2]. Отже, незрозуміла мова проповідей та надмірно “сухий стиль” церковних промов, невиразність вимови священника зумовлювали і релігійний індивідуалізм громади.

Для більшості слухачів усі зусилля збагнути зміст повчання не давали ніякого позитивного результату. Нерідко не лише той, хто слухав, а й той, хто читав, напружуючи всі розумові здібності, були не в змозі зрозуміти текст [11, с.275]. Довгі роки вивчення слов’янської мови в школах, семінаріях давали мало позитивних результатів. Спроби читання священниками задалегідь написаних та перевірених цензором проповідей не мали успіху. Парафіяни не завжди розуміли їх зміст та часто по-своєму тлумачили богословські істини та обряди. Священники, звітуючи до благочинних, відмічали, що селяни неправильно розуміють церковні догмати про Трійцю, Божественний помисел тощо, не сприймають богословські тонкощі християнства, оточують своє життя стародавніми обрядами й пересудами, складають власну ієрархію (Бог, Богородиця, святі). Це явище було настільки типовим, що журнал “Руководство для сільських пастыррей”, який видавався при Київській семінарії, констатував: “Майже всі істини християнські, не виключаючи навіть основоположних догматів, у нашому простому народі перекирчуються своєрідним тлумаченням, марновірствами чи прямим непорозумінням [6, с.256]”. У “моральних сутінках” жила

“малоросійська” громада, що в історії людства було провісником загибелі суспільства [5, с.1].

Отже, для отримання зворотного зв'язку між пастирем та громадою україномовним церковнослужителям було необхідно виголошувати проповіді рідною мовою слухачів бо молитва рідною мовою відповідає психологічним особливостям й давнім традиціям українського народу.

До полеміки необхідності виголошення проповідей українською мовою залучалася громадськість. У церковній пресі лунали заклики такого змісту: “Коли духовенство хоче йти з народом, то нехай не цурається своєї рідної мови і обстоює справжні народні інтереси [10, с.2]”.

Для прагнення офіційного вживання української мови в церковному житті українських єпархій не існувало територіальних меж. Вони були поширені і на Поділлі, і у Наддніпрянщині.

“Національна програма” депутатів Подільської єпархії, надрукована напередодні виборів до I Державної думи, всупереч подібним програмам-настановам депутатам Волинської єпархії архієпископа Храповицького зазначала: “Українська мова повинна конче вживатися в церковних проповідях та в усіх зносинах між причтом й парафіянами у тих парафіях, де українців більшість [8, с.8]”.

На Лівобережжі особливо прислужилися народові кола священнослужителів Полтавської та Катеринославської єпархій.

На Полтавщині, за повідомленням місцевої влади, священником А. Геращенком, учителем церковнопарафіяльної школи М. Ілляшевським і головою товариства просвіти Я. Стеньком у с. Старі Санжари було засновано таємну українофільську організацію. Одним з проявів її діяльності стала підтримка та організація проповідей живою українською мовою ще до видання Євангелія рідною мовою. Протягом 1908 року місцевий пастир переклав українською мовою 30 молитов і, назвавши свою працю “Підмогою до святої молитви”, надіслав її в Святійший Синод для розгляду [15, с.167]. За це владні структури перевели його до іншої парафії в с. Леб'язе, яке було населене переважно росіянами. Його незламну та наполегливу громадську позицію у справі національного пробудження місцевого селянства засвідчує і факт арешту на посаді священника с. Мачухи Полтавської єпархії за 2 роки до означених подій [7, с.3].

В офіційних документах ХХІІ єпархіального з'їзду духовенства Катеринославської єпархії, що відбувався 25 січня – 3 лютого 1906 р., серед резолюцій про мову церковного вжитку потрібно відзначити таку ухвалу: “церковна проповідь, як найсильніший засіб впливу на релігійні почуття народу, має бути словом вільним, по можливості, живим, яке висвітлює з точки зору Слова Божого всі сторони парафіяльного й загальнодержавного життя, при чому проповідь має бути виголошувана простою й загальноживаною мовою [4, с.97]”. Формулювання в резолюціях з'їзду вимог проповідей “живою та загальноживаною мовою” може засвідчити різне розуміння мови проповідання. Для зросійщених церковнослужителів живою та загальноживаною могла бути російська, для національно-свідомих – українська.

Отже, на протигагу русифікації церкви існувала своєрідна усна традиція богослужінь, у якій українська мовна інтерпретація церковнослов'янських зворотів робилася священниками і дияконами під час храмового дійства. Тож незважаючи на імперський тиск, в окремих українських парафіях життя протікало у звичній традиційній канві. Подекуди українське парафіяльне духовенство на початок ХХ століття так і не перейнялося засадами російського православ'я. Деякі священники здійснювали обряди, що традиційно побутували в містечках і селах, продовжували користуватися при богослужіннях проповідями І. Бабченка та В. Гречулевича, які були поширені на Поділлі ще в середині ХІХ століття і давно розійшлися серед священників,

але передрук їх було заборонено. Високий моральний зміст проповідей останнього оцінив сучасний дослідник В. Німчук, зазначивши, що В. Гречулевич вміло поєднував “живомовні і книжні елементи: широко використовував різні художні прийоми, виявляв неабиякий літературний хист [9, с.29]”, що й зумовило передрук його проповідей у 1917 р.

Серед священників, що найбільш послідовно сприяли українізації церкви на Поділлі, були св. с. Фільштейн К. Ванькевич та м. Пикова П. Степанківський, що стали авторами “Проповідей до українського народу на його рідній мові”.

Активним прихильником проповіді та богослужінь українською мовою виступав єпископ Подільський Парфеній Левицький, який своїм прикладом та авторитетом запроваджував рідну мову в церковну проповідь. Ще до друку Євангелія єп. Парфеній замовив у московській синодальній друкарні публікацію матеріалів для великодньої церковної служби. 2 – 15 квітня 1906 р. після столітньої перерви в Кам’янці-Подільському та деяких парафіях єпархії вперше відбулося українське богослужіння за участю голови видавничої редколегії україномовного Святого Письма Парфенія. За його ініціативою для парафій Подільської єпархії було закуплено більшість примірників Євангелій від Іоанна. У подальшому жоден інший архієрей не ініціював купівлю великодніх Євангелій [13, с.339]. Парфеній зумів не лише організувати на належному рівні плідну працю науковців у справі видання Євангелія рідною мовою, а й сам брав активну участь у підготовці Святого письма до друку. У березні 1908 р. єпископ висловив бажання займатися редагуванням Євангелія Іоанна, тобто найскладнішої частини Нового Завіту, переклад якої був найгіршим.

Отже, окремі представники духовенства знаходили в собі мужність на проповідь до надрукування Євангелія українською мовою і дозволу Святійшого Синоду. Ректор Волинської духовної семінарії, архімандрит, а з 1905 р. – вікарний єпископ Кременецький Амвросій (Гудко), підтримуючи національну свідомість віруючих, проголошував проповіді українською мовою [2, с.41].

Падіння монархії та Українська національно-демократична революція 1917 – 1920 рр. розширили шляхи українізації богослужіння. Кращі представники духовенства стали духовними наставниками народу не лише за саном, а за характером діяльності. Але переважання обивательських настроїв у середовищі провінційного духовенства, навіть з українського походження, призначення єпископами на Україну не лише байдужих, а й ворожих до всього українського значно ускладнювало в умовах Російської імперії впровадження української мови в богослужіння.

На противагу цьому не забракло національних почуттів і деяким служителям церкви, що обіймали вищі церковні посади в Росії. Архієпископ Новгородський Арсеній (Стадницький), навчаючись у 80-х рр. XIX ст. у Київській духовній академії, зумів виховати в собі національно свідомого українця. Його сміливий відвертий виступ на місіонерському з’їзді в Москві (рік не зазначено) свідчить про глибоке переконання у необхідності вживати в церковній службі українську мову. Він пояснював, що штундизм в Україні поширюється саме через нехтування з боку православної церкви української мови [18, с.38].

На всебічній українізації наполягали наступні священнослужителі українських єпархій – М. Борецький, Є. Сіцинський, М. Дложевський, В. Липківський. Для вирішення церковно-національних питань вони вважали необхідним зібрати Всеукраїнський Собор. Натомість київська церковна офіційна влада визнала їх діяльність неканонічною та навіть підсудною. [17, с.1].

Єпархіальні з’їзди духовенства розширили шляхи українізації богослужінь. Полтавський єпархіальний форум духовенства у 1917 р. виробив спеціальну програму з 10 пунктів, спрямовану на відновлення національно-церковної свідомості духовенства єпархії. Чотири з десяти пунктів програми стосувалися богослужіння. По-перше,

користуючись перекладеним Євангелієм синодального видання, передбачалося негайно розпочати богослужіння й читання проповідей українською мовою. По-друге, ініціювалося створення комісії, яка б сприяла “влучному та дотепному” перекладу богослужбових книг та створенню нових. По-третє, висловлювалася необхідність закріплення у богослужінні традиційних українських чинів, обрядів та звичаїв (окрім забобонів), що відрізнялися від російських. “Поміж них Пасія, або триразове обнесення плащаниці у Велику П’ятницю, Проводи в понеділок після Великодних свят (а не у вівторок), Водохрещі та Стрітіння, котрі, не вносячи церковного розбрату, також відтворюють національні риси Української Церкви”. Нарешті, визнавалася потреба у негайному припиненні практики призначення великоросіян на посади єпископів українських єпархіях [12, с.10 – 11].

У цей час практична реалізація настанов єпархіальних форумів набувала реального змісту. Так, різнобічно обдарована особистість – настоятель церкви в с. Жожобах С. Погорілко – у 1917 р. провадив службу “фонетикою” тобто старослов’янською мовою з українською вимовою, читав українське Євангеліє, через що користувався популярністю у довколишніх селян.

Все ж питання українізації богослужінь не було вирішене до кінця і напрацювання священнослужителів початку ХХ століття так і залишилися законодавчо неоформленими спробами. Переважання обивательських настроїв у середовищі провінційного духовенства, навіть українського походження, призначення єпископами в Україну не лише байдужих, а й ворожих до всього українського значно ускладнювало в умовах Російської імперії впровадження української мови у богослужіння.

Список використаної літератури

1. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви / І. Власовський. – Новий Йорк; Бавнд Брук. - К., 1998. – Т. 4, ч. 1. – 384 с.
2. Енциклопедія українознавства: словникова частина / під ред. В. Кубійовича. – К.: Наук. думка, 1993. – Т. 1. – 400 с.
3. Здиорук С.И. Специфика взаимовлияния этнического и религиозного (на материалах Украины) : автореф. дис. на соиск. науч. степ. канд. философ. наук / С.И. Здиорук. – К., 1992. – 17 с.
4. Ігнатуша О.М. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. – 30-ті рр. ХХ ст.) / О.М. Ігнатуша. – Запоріжжя : Поліграф, 2004. – 440 с.
5. Інститут рукописів НБУВ НАН України, ф. XIII, спр. 6193, 2 арк.
6. Історія релігій в Україні: у 10 т. / редкол.: А. Колодний (гол.) та ін. – К.: Укр. Центр духовної культури, 1999. – Т. 3 : Православ’я в Україні. – 560 с.
7. Кара // Громадська думка. – 1906. – № 15. – С. 3.
8. Національна програма українців-подолян // Громадська думка. – 1906. – № 2. – С. 7-8.
9. Німчук В. Проповідник Божого Слова / В. Німчук // Наша віра. – 1992. – № 10. - С. 25–43.
10. Орган подільського духовенства в обороні народної української мови // Громадська думка. – К., 1906. – № 51. – С. 2.
11. Присяжнюк Ю. Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / Ю. Присяжнюк. – Черкаси: Вертикаль, 2007. – 640 с.
12. Про українізацію церкви : доклад, прочитаний на Полтавському єпархіальному з’їзді духовенства і мирян, 3–8 травня 1917 р. – Лубни, 1917. – 12 с.
13. Стародуб А.В. Видання українського перекладу Євангелія (1905 – 1912) (за матеріалами архіву Московської синодальної друкарні) / А.В. Стародуб

// Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2003. – Вип. VI. – С. 319–344.

14. Степико М.Т. Соціокультурні механізми націєтворення: минуле, сучасне, майбутнє / М.Т. Степико // Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / В.С. Крисаченко, М.Т. Степико, О.С. Власюк та ін. – К.: НІСД, 2004. – С. 41–71.
15. Фарина С. Про участь полтавської інтелігенції в українському національно-культурному русі наприкінці XIX – XX ст. / С. Фарина // Архівний збірник. – Полтава, 1993. – С. 146–167.
16. ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1005, спр. 107, 232 арк.
17. ЦДІАК України, ф. 127, оп. 953, спр. 74, 4 арк.
18. Шип Н.А. Церковно-православний рух в Україні (початок XX ст.) / Н.А. Шип. – К., 1995. – 65 с.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2011р.

T. V. Kovalchuk

ATTEMPTS OF UKRAINIZATION SERVICE IN UKRAINIAN EPARCHIES OF RUSSIAN ORTHODOX CHURCH IN 1905 – 1917.

Lightening awaking national self-awareness among priesthood of Ukrainian eparchies of Russian Orthodox Church in the beginning of XX century and particularly introducing native language into the service. Also was done a conclusion about a role separate representatives of priesthood deal with ukrainization service.

Key words: *Russian Orthodox Church, priesthood, service, ukrainization, attempts.*

УДК 903,2(477.81)"10/12"

Ю. М. Нікольченко

ПРИКРАСИ І ВИРОБИ З КОЛЬОРОВИХ МЕТАЛІВ У КУЛЬТУРІ ЛІТОПИСНОГО ДОРОГОБУЖА ХІ-ХІІІ СТОЛІТЬ.

Визначну роль в історії Київської Русі відігравали Волинські землі. У кінці XI ст. на цій території виникає Погоринська волость, головним центром якої було місто Дорогобуж. Багаторічні розкопки літописного Дорогобужа склали колекцію прикрас і виробів з кольорових металів, яка складає понад 250 предметів.

Ключові слова: *Київська Русь, Погориння, Дорогобуж, прикраси, вироби з кольорових металів, ремесло, торгівля, культура.*

У XI ст. на Волинських землях Київської Русі утворюється Погоринська волость, головним центром якої було місто Дорогобуж [29]. Основним джерелом для характеристики матеріальної і духовної культури населення Погориння стали багаторічні (з 1972 року) розкопки городища літописного Дорогобужа в однойменному селі Гоцанського району на Рівненщині під керівництвом Ю.М.Нікольченка і Б.А.Прищепи [16; 24].

В організації торговельних відносин, у господарській і культурній діяльності дорогобужців особливе місце належало ювелірній справі і ремеслу художньої обробки кольорових металів. Колекція таких виробів нараховує понад 250 предметів: прикрас, деталей одягу, предметів озброєння і культу, спеціальних ремісничих інструментів.

Важливим результатом дослідження Дорогобужа стали прямі свідчення щодо існування на ньому місцевого ювелірного виробництва і технології виготовлення предметів з кольорових металів різного призначення, а також імпорту аналогічних

речей з інших земель Русі та зарубіжжя. Це, у свою чергу, викликає значний науковий інтерес до проблеми розвитку багатогалузевого ремісничого виробництва, торгівлі і культури у Південно-Західній Русі XI-XIII століть.

Під час дослідження міста на дитинці, серед інших знахідок, трапився зливочок бронзи у вигляді палички довжиною 20,8 см, тригранної у розрізі. Другий прямокутний зливочок бронзи, клиновидний у розрізі, розмірами 6x7x2 см знайдений у шарі XII-першої пол. XIII ст. на окольному городі. Поряд знаходилося житло XII ст., конструктивні деталі якого свідчать, що господар займався обробкою кольорових металів. На дитинці у шарі XII-першої пол. XIII ст. знайдений зливочок свинцю дисковидної форми діаметром близько 8 см.

Знаряддя майстрів-ювелірів – два ювелірних пінцети виявлені на дитинці. Вони виготовлені, відповідно, з бронзи та заліза, але за формою не відрізняються. Це чотирикутна у розрізі довга пластина, зігнута навпіл, а кінці підігнуті назустріч один одному під прямим кутом у формі літери “Г”. На залізному пінцеті збереглося кільце – фіксатор, яке потрібне для того, щоб краще затиснути у пінцеті предмет, який проходив обробку.

Два тиглі знайдені на дитинці у шарі XII-першої пол. XIII ст. Перший нагадує гостродонний ковшик з маленькою ручкою і носиком. Його розміри 7 x 4 x 3 см, товщина стінок – 0.2-0.3 см. Він мав два отвори: більший, прямокутний – зверху у нього закладали речовину для нагрівання, і вузький – для зливу розплавленої речовини у формочки. Під дією високої температури поверхня стінок посудини перетворилася на скловидну масу: на зламі черепок має сірий колір. Такі тиглі-ляльки знайдені під час розкопок у Києві [10, с.401, рис.91; 8, с.98, рис.22.], на Райковецькому городищі [3, табл. XII, фото 10], у Новгороді [12, с.120].

Другий тигель відрізняється за формою. Він ліпний, циліндричне тіло його слабо звужується до дна і помітно звужується до шийки. Верхній край посудини втрачений. На стінках помітні сліди дії високої температури, поверхня шлакована. На зламі черепок одношаровий, сірий. З обох боків на його стінках присутні залишки жовто-зеленої маси. Його використовували для розливання бронзи та міді.

З ювелірних виробів літописного Дорогобужа найбільшу групу знахідок становлять жіночі прикраси. Серед них переважають дротяні скроневі кільця із срібла та бронзи. Це кільця з кінцями, що заходять один на другий, або на півтора оберти. Їх знайдено 18 екземплярів. Варіантом таких прикрас є кільця із розплющеним, спірально зігнутим кінцем. Їх знайдено 13 у житлі №17. Зустрічаються також зворотно відігнуті прості кільця (13 екз.), з них 8 мають спірально загнутий кінець.

Дротяні скроневі кільця з кінцями, що заходять на півтора оберти, часто зустрічаються у курганах літописних волинян, древлян, дреговичів і полян [27, с.93]. Зворотно відігнуті скроневі кільця, у яких один кінець розплющений і загнутий у трубочку, знаходять переважно на території Галицько-Волинського князівства та у невеликій кількості у сусідній Польщі: Поніманні, Білостоцькому воєводстві та на Балканах у землях південних слов'ян [27, с.100, 105; 25, с.51].

На городищі біля с. Городище Шепетівського району Хмельницької області дротяні скроневі кільця входили до складу 13 скарбів із 16 [22, с.116-123]. Три дротяні скроневі кільця діаметром 15,17 і 20 мм, які мають один кінець розплющений і спірально загнутий у трубочку, входили до скарбу давньоруських срібних речей, знайденому у 1971 р. в с. Торговиця Млинівського району Рівненської області [18, с.39]. Крайній східний пункт їхнього проникнення – Райковецьке городище [3, табл. XXIII]. Датуються зворотно відігнуті кільця серединою XII-XIII ст.

У дитячому похованні на посаді трапились два бронзові скроневі кільця з навивкою на основу тонкої спіралі. Такі прикраси епізодично зустрічаються у різних землях Русі в X-XIII ст. Їх знайдено на могильнику у Лужках поблизу Дорогочина

[14,с.49,129-130,рис.13,1], на Райковецькому городищі [3,табл.ХХІІІ,5-6], у дитячому похованні біля літописного Кснятина на Сулі [15,с.45,рис.2,10], на могильнику біля Заславля у Білорусі [6,с.36-40], у Новгороді [28,с.16].

Ще одне дротяне скроневе кільце має на кінцях невеликі плоскі петельки. Неясно, чи це самостійний вид прикраси, чи на стержні були нанизані намистини, які не збереглися. У нашому випадку – це дужка від сережки з трьома намистинами.

Срібні сережки з трьома намистинами (київського типу) виявлені у житлі №17. Три сережки збереглися краще, а з четвертої залишились лише фрагменти дужки. Намистини круглі, суцільні, прикрашені сканню і зерню. Кожна з намистин має по три кола, позначені сканню, у колах зображені квіти з великою кулькою зерні у центрі. Дужки сережок перевиті тонким дротом. Дві сережки у колах мають зображення чотирьох пелюсткових квітів. На третій сережці сканне зображення у колах утворює шестипелюсткову квітку. Між пелюстками є проколи.

Сережки з трьома суцільними намистинами були поширені у Середньому Подніпров'ї. Вони зустрічаються у скарбах другої пол. ХІІ-першої пол. ХІІІ ст. з Княжої гори Києва [13,табл.ХVІІІ,30,ХХІХ,4]. Сережки з суцільними намистинами відомі на Райковецькому городищі [3,табл.ХХ,7]. Вони входили і до комплексів 4 скарбів, знайдених на городищі біля с. Городище поблизу Шепетівки. На думку автора, сережки є виробами місцевих майстрів, які використали зразок, поширений у Середньому Подніпров'ї [23,с.18,25,29]. На відміну від дорогобузьких, сережки з с. Городище мають суцільні намистини з прорізами у місцях розташування пелюсток.

Браслети з Дорогобужа поділяються на прості дротяні, кручені з трьох дротів і пластинчасті. У шарі ХІ-ХІІ ст. знайдений браслет із круглого у розрізі дроту діаметром 2-2,5 мм з округлими кінцями. Такі браслети були поширені на всій території Русі до ХІV ст. Два браслети скручені з тонкого круглого дроту (діаметром до 2 мм), складеного так, що кожен кінець має форму петлі. Один браслет знайдено у шарі ХІІ-першої пол. ХІІІ ст., а другий – у житлі №15. Аналогічні браслети знаходили у Вишгороді [21,с.133,рис.2], Друцьку [1,рис.6,28]. А найчастіше – у кривичів і вятичів [28,с.96]. Ще один браслет, щільно скручений з трьох дротів і прокований, знайдений у житлі №17.

Пластинчасті браслети представлені двома типами: з розширеними кінцями та широкосерединні, прості, зі спіралью загнутими кінцями. Цілий браслет та уламок другого, що мають розширені кінці, знайдені у шарі ХІ-ХІІ ст. Ширина пластини, з якої виготовлений браслет – 0,5-0,9 см, поверхня його прикрашена концентричними колами. Із широкосерединних браслетів один трапився у заповненні ями № 15, що датується ХІ-початком ХІІ ст. Ширина пластини 0,4-1,0 см, вона орнаментована лініями, нанесеними трикутним пуансоном. Уламки ще одного подібного браслета лежали на черені печі у житлі №15. Він орнаментований скісним хрестом. Ширина пластини 0,6-1,4 см. Подібні браслети знайдені на Райковецькому городищі [3,табл.ХХ,13], у Галичі [20,рис.6,26]. Це найбільш поширені типи браслетів [28,с.110].

У шарі кінця ХІІ-першої пол. ХІІІ ст. знайдені широкосерединні браслети, кінці яких спіралью загнуті назовні. Ширина пластини 0,3-0,9 см. Такі браслети відомі на Райковецькому городищі [3,табл.ХХ,3], у Новгороді вони часто зустрічаються у курганах вятичів та на сусідніх територіях [28,с.113-114].

Два бронзові персні, пластинчасті широкосерединні із розімкнутими кінцями, виявлені у культурних нашаруваннях ХІІ-першої пол. ХІІІ ст. Третій пластинчастий перстень має щиток із зображенням «потиску двох рук». Він знайдений на посаді у шарі ХІІ-першої пол. ХІІІ ст. Персні із зображенням руки людини зустрічаються у Новгороді у шарах порубіжжя ХІІ-ХІІІ та кінця ХІV ст. Серед них є і перстень із зображенням «потиску двох рук» [28,с.135,рис.51,23].

З деталей одягу знайдені бронзова фібула, гудзик і дзвіночки. Підковоподібна

фібула виготовлена із сегментовидної у розрізі пластини, один кінець спірально загнутий, другий – втрачений. Фібула знайдена в шарі XII-першої пол. XIII ст.

У шарі XI-XII ст. виявлений сферичний гудзик з круглим вушком. Фурнітурою є і грушовидні дзвіночки з хрестоподібним прорізом, яких знайдено чотири у шарах XI-XII ст. Нижня частина одного з них вкрита насічками. За новгородською хронологією такі дзвіночки зустрічаються від другої пол. X до поч. XII ст. [11,с.171,173]. Таке датування використовується дослідниками і для інших регіонів Русі [5,с.129].

Поясний набір представлений пряжками, накладними бляшками, наконечниками поясів. У перевідкладеному шарі знайдена бронзова пряжка з овальною передньою частиною і прямокутним прийомником для ремня, розділеним віссю для закріплення язичка. У Новгороді такі пряжки виявлені у шарі XII-поч. XIV ст. [28, с.144]. Фрагмент срібної трапецієподібної пряжки знайдений у шарі XII-першої пол. XIII ст.

Поясне бронзове кільце з рельєфним рослинним орнаментом трапилось у шарі XII ст. Такі кільця знайдені у похованні воїна IX-X ст. під фундаментом Десятинної церкви в Києві, похованні на курганному могильнику Китаєво поблизу Києва. У Новгороді кільця з таким орнаментом виявлені у шарах XII-XIII ст.

Поясні бронзові накладки відрізняються за формою. У шарі XII-першої пол. XIII ст. виявлені прямокутна накладка з напівсферичними виступами, вкритими позолотою, та п'ятикутна накладна бляшка із рельєфним зображенням шестипелюсткової квітки. Остання має аналогію серед прикрас поясного набору X-XI ст. з Чернігова [26,с.53-54]. Ще одна накладна бляшка XIII ст. напівкругла, прикрашена рельєфним рослинним орнаментом. Наконечник пояса з житла № 6 не орнаментований, а другий наконечник з шару XII-першої пол. XIII ст. був прикрашений рослинним орнаментом.

До привозних ювелірних виробів слід віднести комплект прикрас багатой жителями міста із скарбу, що був знайдений автором статті у 1975 році у розкопі на західній частині центрального майданчика на глибині 2,4 м [19,с.371-372]. До складу скарбу увійшли:

1. Дві підвіски з пустотілим конічним верхом, висотою 3 см, прикрашені зерню. На вершині конуса є вушко, крізь яке просунуте дротяне кільце. До конічної основи прикріплені 7 дротяних ажурних ланцюжків довжиною 10-10,5 см.

2. Колт з обнизкою з пустотілих кульок, нанизаних на дріт. Щиток колта має опуклу центральну частину і широкі плоскі «поля» навколо неї. У центрі щитка орнамент, що утворює плетиво, виконаний зубчастим штампом. Центральна частина щитка із зворотнього боку пошкоджена, орнаментальне зображення не збереглося. У верхній частині колта є 4 петельки для кріплення рухомої дротяної дужки.

3. Обнизка з 13 кульок, нанизаних на дріт, від іншого колта.

4. Два ланцюжка, кожен з яких складається з 9-ти пустотілих напівсфер, скріплених за допомогою шарнірів. Кінець кожного шарніра завершується ажурним ланцюжком із дроту з кільцем на кінці. Довжина кожного ланцюжка 20,5 см, діаметр напівсфери – 1,3 см.

5. Дві сережки «київського типу», кожна з трьома ажурними намистинами, прикрашеними сканню і зерню. Намистини першої сережки мають ромбовидні щитки, одна намистина пошкоджена. Діаметр сережок 3 см, діаметр намиста 1,5 см.

6. Перстень пластинчастий, масивний, широкосерединний, пластина скручена у півтора оберти.

Усі вироби із скарбу (за винятком персня) виготовлені з металу однієї проби (916) і входили до комплексу жіночих прикрас. Це так звана «жіноча кузнь». Близькі за технікою виконання підвіски з конічним верхом, відомі із скарбів, знайдених біля с. Крести Тульської області [13,табл.IX,2], у Старій Рязані [4,с.30-34,рис.9-10], на городищі Вішин Рогочевського району Гомельської області [2,с.139-140]. Фрагменти такої

подвіски входили до складу скарбу із Мирополя Житомирської області [13,табл.XVII,2]. Дві подвіски з ланцюжками, але з верхом іншої форми, були у скарбі з городища біля с. Городище Деражнянського району Хмельницької області [30, с.97,рис.12].

Конструктивно близькі колти входили до складу скарбів з городищ біля сіл Городище Деражнянського та Шепетівського районів Хмельницької області [30,с.95,рис.9,1-3; 23,рис.6,11-12], з літописного Звягеля біля Новоград-Волинського на Житомирщині [7,с.162-165]. Такі колти відомі із скарбів у Києві та в Середньому Подніпров'ї, але більшість (понад 20 екз.) типологічно близьких колтів походять із Чернігово-Сіверської і Муромо-Рязанської землі [23,с.30; 13,с.138-142,144-145].

Сережки київського типу з трьома намистинами з дорогобузького скарбу подібні до сережок із київських скарбів [13,табл.XXXVI,1-3,7-9] з с. Городище Шепетівського району [23,рис.1-2,5-6].

Скарб 1975 року з Дорогобужа, на нашу думку, потрапив у землю у зв'язку з татаро-монгольським погромом міста взимку 1240-1241 роках. Більшість речей виконано у техніці, характерній для парадного металевого убору кінця XII-40-х років XIII ст. Їх могли виготовити у майстернях Києва чи на Волині за взірцями, привезеними із Середнього Подніпров'я.

До числа виробів київських майстерень слід віднести також два золотих персня, знайдених у житлі №17. Менший перстень має овальний щиток з гніздом для овальної вставки (втрачена) і пластинчасту дужку. Більший перстень має пустотілий восьмипелюстковий щиток з овальним гніздом для вставки. Вставка коричневого кольору, пастова. Дужка пластинчаста, у місцях з'єднання із щитком до неї припаяні дві прямокутні пластинки з гравійованим орнаментом. Персні з пустотілими щитками і овальними вставками входили до складу скарбів, захованих у зв'язку із татаро-монгольською навалою у Середньому Подніпров'ї, Чернігово-Сіверській землі, у Старій Рязані [13].

Багата колекція коштовностей, прикрас і виробів із кольорових металів, зібрана під час досліджень літописного Дорогобужа, включає категорії речей, як відомих за розкопками інших земель Русі, так і відсутніх на аналогічних пам'ятках, що робить її важливим історичним джерелом не тільки для вивчення міста, але й для дослідження Погоринської волості, яка відіграла помітну роль в історії та культурі Південно-Західної Русі в X-XIII ст.[17].

Список використаної літератури

1. Алексеев Л.В. Полоцкая земля в IX-XIII в. / Л.В.Алексеев. – М., 1966.
2. Археология і нумізматыка Беларусі: Энцыклапедыя / рэдкал. В.В.Гетау і інш. – Мінск, 1993. –702 с.: іл.
3. Гончаров В.К. Райковецкое городище / В.К.Гончаров. – К., 1950.
4. Даркевич В.П. Раскопки на Старой Рязани (1966-1969). Археология Рязанской земли / В.П.Даркевич. – М., 1974.
5. Журжалина Н.П. Древнерусские привески-амулеты и их матировка / Н.П. Журжалина // Советская археология. – 1961. – №2.
6. Заяц Ю.А. Курганный могильник Заславля / Ю.А.Заяц // Древнерусское государство и славяне. – Минск, 1983.
7. Звіздецький Б. Скарб, знайдений у старому Звягелі / Б. Звіздецький // Україна. Наука і культура. – К., 1994.
8. Ивакин Г.Ю. Раскопки в северо-западной части Подола в 1980 г. / Г.Ю.Ивакин, Л.Я.Степаненко // Археологические исследования Киева 1978-1983 гг. – К., 1985.
9. Каргер М.К. Археологические исследования древнего Киева. Очерки и материалы (1938-1947) / М.К. Каргер. – К., 1950.

10. Каргер М.К. Древний Киев / М.К. Каргер. – М. – Л., 1958.
 11. Колчин Б.А. Хронология новгородских древностей / Б.А. Колчин // Новгородский сборник. – М., 1982.
 12. Колчин Б.А. Усадьба Новгородского художника XII в. / Б.А. Колчин, А.С. Хорошев, В.Л. Янин. – М., 1982.
 13. Корзухина Г.Ф. Русские клады IX-XIII вв. / Г.Ф. Корзухина. – М. – Л., 1954.
 14. Кучинко М.М. Исторично-культурний розвиток Західного Побужжя в IX-XIV ст. / М.М. Кучинко. – Луцьк, 1993.
 15. Моргунов Ю.Ю. Летописный город Кснятин и его некрополь на Суле / Ю.Ю. Моргунов // Краткие сообщения Института археологии. – М., 1991.
 16. Нікольченко Ю.М. Культура населення Погориння X-XIII століть за матеріалами літописного Дорогобужа / Ю.М. Нікольченко. – Рівне, 1998.
 17. Нікольченко Ю.М. Погоринські землі в літописній історії Київської Русі / Ю.М. Нікольченко // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди "Історія та географія", 2008. – Вип. 33. – С.7-11.
 18. Нікольченко Ю.М. Торговицький скарб / Ю.М. Нікольченко // Наукові записки Рівненського краєзнавчого музею. – 1996. – Вип.1
 19. Нікольченко Ю.М. Раскопки городища Дорогобуж / Ю.М. Нікольченко, Т.А. Пономарева // Археологические открытия 1975 г. – М., 1976.
 20. Пастернак Я. Старий Галич / Я. Пастернак. – Краків – Львів, 1944.
 21. Пекарева Л.В. Археологические исследования древнерусского Вышгорода в 1979-1981 гг. / Л.В. Пекарева, В.Н. Зоценко // Археологические исследования Киева 1978-1983 гг. – К., 1985.
 22. Пескова Г.А. Древнерусский город Изяславль XII-XIII вв.: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. ист. наук: спец. 07.00.06 «Археология» / Г.А. Пескова. – Л., 1988. – 25с.
 23. Пескова Г.А. Скарби стародавнього Ізяславля / Г.А. Пескова // Археологія. - 1988. – Вип. 61.
 24. Прищепя Б.А. Літописний Дорогобуж у період Київської Русі / Б.А. Прищепя, Ю.М. Нікольченко. – Рівне, 1996.
 25. Русанова И.П. Языческие святилища древних славян / И.П. Русанова, Б.А. Тимощук. – М., 1953.
 26. Рыбаков Б.А. Ремесло древней Руси / Б.А. Рыбаков. – М., 1949.
 27. Седов В.В. Восточные славяне в VI-XIII вв. / В.В. Седов. – М., 1982.
 28. Седова М.В. Ювелирные изделия древнего Новгорода (X-XV вв.) / М.В. Седова. – М., 1981.
 29. Толочко П. Київська Русь / П.П. Толочко. – К., 1996.
 30. Якубовський В.І. Давньоруський скарб з Городища Хмельницької області / В.І. Якубовський // Археологія, 1975. – Вип. 16.
- Стаття надійшла до редакції 5.09.2011р.

Y. M. Nikolchenko

**JEWELRY & FERROUS METALS CULTURE CHRONICLES
DOROGOBUZH XI-XIII CENTURY.**

The Volin region the great role in the history of Kievan Rus. At the end of the XI century Pogoryn volost was founded in this territory, the main center of which was Dorogobuzh City. The excavation of many years of the chronicle Dorogobuzh composed the collection of jeweled, and also jewellery from nonferrous metals in quantity of more then 250 objects.

Key words: *Kievan Rus, Pogoryn, Dorogobuzh City, jewelry, non-ferrous metals, handicrafts, trade, culture.*

УДК 172:331.108

С. Е. Орехова

НЕМАТЕРИАЛЬНАЯ МОТИВАЦИЯ ПЕРСОНАЛА В УПРАВЛЕНИИ ЛЮДСКИМИ РЕСУРСАМИ КОМПАНИИ

Преданность сотрудников – важный фактор рентабельности компании, поэтому главной ценностью компании является ее персонал. В связи с этим руководство успешной компании обязано уделять внимание вопросам, связанным с эффективной организацией работы персонала и повышением уровня удовлетворенности ею. В данной статье рассматривается вопрос о нематериальной мотивации персонала компании.

Ключевые слова: мотивация, управление персоналом, корпоративная культура

Как известно, деятельность любой компании начинается с разработанной и утвержденной программы – стратегии развития. Главной составляющей данной программы является стратегия управления людским капиталом. HR-директор компании по управлению персоналом и его специалисты эйчары (от англ. *Human Resources*, HR – людские ресурсы) призваны мобилизовывать людские ресурсы вокруг стратегических целей компании, формировать продуктивную атмосферу внутри организации, повышая, таким образом, стоимость компании. Вопросы управления персоналом, поведенческой психологии и повышении эффективности компании являются предметом исследований и многочисленных трудов ведущих экспертов в области менеджмента и корпоративного управления таких как: Н. Ансофф [1], К. Боумэн [2], В. А. Василенко, Т. И. Ткаченко [3], Дж. Грейсон [4], И. Б. Гурков [5], Б. Карлофф [6], Э. А. Капитонов, Г. П. Зинченко, А. Э. Капитонов [7], О. Сергеева [8], В. А. Спивак [9–10], Р. С. Гиляровский, В. А. Минкина [11], Е. Шейн [12], Джон Ван Эйкен [13] и др.

Цивилизованная конкуренция в бизнесе предполагает не только жесткое соперничество, но и соблюдение разумных правил, которые минимизируют негативные эффекты и предоставляют возможность совершенствоваться более слабым участникам. Конкуренция в творческой среде должна носить позитивный характер. Это значит, что стимулированию подлежат не только рост прибыльности, увеличение объемов продаж и расширение доли рынка, но и инновации, разработка новых технологий и продуктов/услуг, рост производительности труда, снижение издержек, повышение качества менеджмента и т.д. Поэтому важнейшим условием успеха становятся сотрудничество и вовлеченность каждого сотрудника в достижение общих результатов. Этим и обусловлена актуальность данной статьи.

Прибыль и ее рост непосредственно связаны с преданностью клиентов компании. На рисунке 1 представлен благоприятный замкнутый цикл стратегии услуги, из чего следует, что качество отношений с клиентами зависит от степени удовлетворения потребностей персонала компании. Известно, что чем больше мотивирован персонал, тем в большей степени удовлетворены клиенты. Этот феномен объясняется двумя способами:

- удовлетворенный персонал проявляет большую преданность компании, в которой работает;
- преданность персонала проявляется в более эффективном обслуживании клиентов.

С одной стороны, удовлетворенный персонал компании наилучшим образом устанавливает контакты с клиентами, так как он чаще всего идентифицирует себя со своей компанией и лучше знает ожидания клиентов. С другой стороны, преданный

персонал является также более продуктивным. Таким образом, чтобы повысить качество обслуживания клиентов, необходимо повысить уровень удовлетворения персонала компании. В действительности, чем больше удовлетворены сотрудники, тем больше они преданы идеологии компании. И при более высокой степени преданности он более успешно устанавливает долгосрочные взаимоотношения с клиентами. Анализ многих исследований, на примерах работы ведущих компаний в сервисной сфере, позволил исследователю О. Сергеевой установить взаимосвязь между уровнями удовлетворенности и персонала, и клиентов [8, с. 26]. Иначе, удовлетворение персонала по большей части зависит от удовлетворения клиентов. Разумеется, что на достижении удовлетворения персонала сказываются многие факторы: безопасность работы, удачно организованная контактная зона и т.д. Также нельзя забывать и создании благоприятной атмосферы, которая позволит сделать работу веселой и захватывающей. Джон Ван Эйкен президент консалтинговой компании, специализирующейся на управлении персоналом рекомендует HR-директорам компаний: «Спросите своих работников, как сделать их работу менее обыденной и скучной, одновременно достигая целей организации. Если вы привлечете работников, они будут более преданно относиться к организации и больше уважать вас, потому что вы заботитесь о них» [13]. Нельзя забывать о том, что удовлетворение персонала в значительной степени зависит от чувства гордости за выполненную работу. Кроме того, это чувство в такой же степени значимо, как то, которое декларируют клиенты, удовлетворенные предоставленными товарами или услугами. В результате, удовлетворение запросов, потребностей клиентов повышает уровень удовлетворения персонала, что в свою очередь, также усиливает удовлетворение клиентов. И именно удовлетворенные клиенты демонстрируют преданность, что позволяет повысить рентабельность компании.

Рис. 1 Благоприятный замкнутый цикл стратегии услуги

Как известно, существует два метода мотивации персонала: материальная и нематериальная. Система материальной мотивации – один из важных направлений поощрения коллектива компании, основанная на ключевых показателях эффективности. Она стимулирует служащих к выполнению финансовых и

маркетингових показателів (доля ринку, рентабельність, об'єм продаж і т.д.), но слабо впливає на «нематеріальні» процеси – корпоративний дух, вовлеченість і приверженість компанії і др. Джон Ван Ейкен утверджує «Інформація показує, що задоволення – це не тільки гроші. Звичайно, гроші важливі, але працівникам дуже важливо спілкування, визнання з боку керівництва по приводу добре зробленої роботи, надійність фірми і просування по службі» [13]. В зв'язі з цим, ейдчарам в проекті стратегії управління людським капіталом необхідно передбачити додаткові мотиваційні інструменти, які можна застосувати для підвищення ефективності діяльності компанії.

Надо відзначити такий ресурс, як публічне визнання і похвала. Для творчих людей вони не менш важливі, ніж рівень доходу і статус. Крім того, публічне поощрення важливо не тільки для працівників, але і для керівництва компанії, оскільки допомагає задати чіткі і зрозумілі для всіх орієнтири:

- що вважається успіхом;
- по яким критеріям оцінюється успішність;
- що потрібно зробити, щоб стати успішним в компанії.

Визнання досягнень і заслуг окремих працівників – це яскравий приклад для інших: щоб реалізувати успішні проекти, потрібно знати найкращі практики і постійно удосконалювати свій професіоналізм. Аналізуючи нюанси внутрішніх ситуацій, а також потреби всіх «зацікавлених сторін», необхідно сформулювати перелік вимог до корпоративної системи нематеріальної мотивації. З цього списку складаються ключові цілі для ейдчарів:

- збалансувати систему мотивації;
- оцінити вже реалізовані проекти і виділити найбільш успішні, т.е. те, які внесли суттєвий внесок в виконання планів і поставлених завдань;
- ознайомити всіх працівників з успішними проектами;
- розробити механізми і створити традиції публічного визнання заслуг працівників, учасників в розробці успішних проектів.

Таблиця 1

Використовувані канали внутрішніх комунікацій

Канали комунікацій	Формат подачі інформації
Корпоративні засоби масової інформації: – інформаційний стенд; – інформаційні розсилки (пресс-релізи, повідомлення); – публікації в корпоративному виданні; – інтернет (корпоративний www-сайт)	– статті про ході змагання, інтерв'ю з номінантами і переможцями певних етапів і на заключному етапі, фотографії нагородження і т.п.; – створення на корпоративному порталі спеціалізованого форуму для обговорення матеріалів про змагання; – створення на інтернет порталі «Доска пошани», де буде розміщена інформація про лауреатів премії і найкращих проектах.
«Доска пошани»	інформаційний стенд з фотографіями і коментарями про найкращих працівників і інформації про їх досягненнях.
Оцінка лояльності і залученості працівників	включення в анкети для проведення щорічних опитувань спеціальних питань, пов'язаних з проектом.
Фокус – групи з працівниками	– підведення підсумків поточного етапу змагання; – розробка рекомендацій для наступного розвитку проекту.

После того, как определены цели и задачи, необходимо обозначить главные принципы проекта нематериальной стимуляции. Во-первых – проект должен охватить всех сотрудников компании; во-вторых – проект должен иметь временные рамки (как правило, на протяжении года). В этот период будет поддерживаться высокий уровень позитивной конкуренции между сотрудниками. И еще одно обязательное условие, ход соревнования должен максимально широко освещаться с использованием внутренних средств коммуникации, представленных в таблице 1. При разработке PR-концепции необходимо выбрать такие коммуникационные каналы и форматы подачи информации, которые будут обеспечивать наиболее эффективное освещение проекта, привлекут внимание сотрудников, обеспечат постоянную поддержку «конкурентной составляющей» проекта.

Таким образом, рассмотренная форма нематериальной мотивации дает возможность «рождению» иных проектов и форм стимуляции творческих инициатив персонала компании. Это живой процесс, который позволяет обновлять и актуализировать новые проекты. Это так же дает возможность сотрудникам компании более широко осознать и понять все элементы корпоративной культуры компании. В таком процессе улучшается психологический климат в коллективе, повышается инициативность сотрудников, появляются сотрудники – носители корпоративного – имиджа компании. Следовательно, создание корпоративной культуры компании, в которой культивируется позитивная конкуренция – это наука и искусство. И если в компании ценятся творчество и здоровые амбиции, сотрудники желают и работают на «полную силу», то в итоге выигрывают все участники процесса – компания, коллектив и потребитель.

Список использованной литературы

1. Ансофф Н. Новая корпоративная стратегия / Н. Ансофф. – СПб.: Питер, 1999. – 416 с.
2. Боумэн К.. Основы стратегического менеджмента / К. Боумэн. – М.: Банки и биржи, 1997. – 175 с.
3. Василенко В.О. Стратегічне управління: навч. посіб. / В.О. Василенко, Т.І. Ткаченко. – К.: ЦУЛ, 2003. – 395 с.
4. Грейсон Дж. Американский менеджмент на пороге XXI века: пер. с англ. / Дж. Грейсон, К. О'Делл. – М.: Экономика, 2001. – 319 с.
5. Гурков И.Б. Стратегический менеджмент организации / И.Б. Гурков. – М.: ЗАО «Бизнес-школа» Интел-Синтез», 2001. – 208 с.
6. Карлоф Б. Деловая стратегия: пер. с англ / Б. Карлоф. – М.: Экономика, 2001. – 239 с.
7. Корпоративная культура. Теория и практика / Э.А. Капитонов, Г.П. Зинченко, А.Э. Капитонов. – М.: Альфа-Пресс, 2005. – 352 с.
8. Сергеева О. Стратегия предоставления услуги / О. Сергеева // Маркетинг и реклама. – 2004. – №10. – С. 22 – 27.
9. Спивак В.А Корпоративная культура / В.А. Спивак. – СПб.: Питер, 2001. – 345 с.
10. Спивак В.А. Организационное поведение и управление персоналом: учеб. пособ. / В.А. Спивак. – СПб.: Питер, 2000. – 412 с.
11. Справочник информационного работника / Р.С. Гиляровский, В.А. Минкина и др.; под. ред. Р.С. Гиляровского. – СПб.: Профессия, 2005. – 552 с.
12. Шейн Е. Организационная культура и лидерство / Е. Шейн; пер. с англ. под ред. В.А. Спивака. – СПб: Питер, 2002. – 336 с.
13. Эйкен Д. Как изменятся задачи и положение руководителя службы персонала в условиях кризиса [электронный ресурс] / Д. Эйкен. – Режим доступа: <http://novslovo.ru/blog/ponimanie-marketinga-ot-dzhova-van-eykена>
Стаття надійшла до редакції 15.09.2011р.

С. Є. Орехова

НЕМАТЕРІАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ В КЕРІВНИЦТВІ ЛЮДСЬКИМИ РЕСУРСАМИ КОМПАНІЇ

Відданість співробітників - важливий фактор рентабельності компанії, тому головною цінністю компанії є її персонал. У зв'язку з цим керівництво успішної компанії зобов'язано приділяти увагу питанням, пов'язаним з ефективною організацією роботи персоналу і підвищенням рівня задоволеності нею. У даній статті розглядається питання про нематеріальну мотивацію персоналу компанії.

Ключові слова: мотивація, управління персоналом, корпоративна культура

S. E. Orehova

MOTIVATION STAFF IN THE OFFICE

Fidelity of employees is an important factor of profitability of the company, therefore the main value of the company is its personnel. In this connection the management of the successful company is obliged to pay attention to the questions connected with the effective organization of work of the personnel and increase of level of satisfaction by it. The question about non-material motivation of the personnel of the company is considered in this article.

Key words: motivation, personnel management corporate culture

УДК 651.5

І. О. Петрова

АНАЛІЗ ДОКУМЕНТНИХ ПОТОКІВ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

У статті аналізуються вхідний, вихідний, внутрішній документопотоки, які утворюються у процесі діяльності органів місцевого самоврядування. Акцентується увага на одній з основних характеристик документопотоків – вид документа.

Ключові слова: документопотоки, документ, вхідний документопотік, вихідний документопотік, внутрішній документопотік, органи місцевого самоврядування.

Формування й розвиток місцевого самоврядування в державі є доказом наявності на її території демократичного управління. Після проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року почався процес розвитку й зміцнення демократичної, правової держави [3, с. 2]. Одним з напрямків цього процесу було створення інституту місцевого самоврядування. Пошук більш ефективної форми цієї системи влади на місцях виявився тривалим. Він завершився після надання місцевому самоврядуванню конституційного статусу та ухвалення Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року [4, с. 17]. В останньому чітко зазначено, що місцеве самоврядування – невід'ємна частина громадянського суспільства, що безпосередньо виявляє волю народу і є однією з основ конституційного устрою демократичної держави. До того ж, 15 липня 1997 року був прийнятий Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування» [4, с. 10]. Таким чином, для подальшого формування й розвитку місцевого самоврядування в Україні були обрані європейські принципи місцевої та регіональної демократії.

Міське самоврядування в Україні – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України [3, с. 42]. Згідно з

ст. 140 Конституції України органами місцевого самоврядування є сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи; районні ради міста, які створюються у містах із районним поділом за рішенням територіальної громади міста або міської ради; районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст [3, с. 43]. Саме органи місцевого самоврядування здійснюють владу на місцях. Вони одними з перших стикаються з бажаннями й вимогами громадян, які зазначені в їх зверненнях до влади стосовно забезпечення різноманітних умов життєдіяльності. Ці питання повинні вирішуватись на місцевому рівні, тому діяльність органів місцевого самоврядування спрямована на забезпечення потреб й інтересів населення.

Оперативність, якість, ефективність рішення проблем місцевого рівня в значній мірі залежить від правильної організації в органах місцевого самоврядування надходження, руху й обробки інформації, носієм якої є документ. Якщо припинити надходження інформації або неправильно її документувати, апарат органів місцевого самоврядування втратить можливість виробляти раціональне рішення та перестане володіти ситуацією. Отже, одним з важливих елементів в діяльності органів місцевого самоврядування є процес фіксування інформації, створення документа й роботи з ним.

У сучасній системі місцевого самоврядування спостерігається зріст обсягу інформації, який сприяє появі величезної кількості документів. Залежно від призначення документи, з якими працюють органи місцевого самоврядування, формуються в документні потоки (документопотоки).

Документні потоки – це сукупність розподілених у часі і просторі документів, які рухаються по комунікаційним каналам від створювачів та виробників до користувачів [5, с. 7]. Дослідження документних потоків будь-якої установи дозволяє не тільки сформулювати уявлення про неї, але й отримати нові відомості про цей об'єкт. Зокрема, прослідкувати прямі й зворотні зв'язки установи як внутрішні, так й з іншими організаціями або громадянами, вивчити її документообіг, а також прогнозувати й планувати розвиток цього об'єкту.

До основних характеристик документопотоку належать: кількісний обсяг, темп зросту, тип і вид документа, матеріальний носій, інтенсивність використання документів потоку [1, с. 8]. Також документопотік характеризується місцем створення чи надходження документів, кількістю інстанцій, їх проходженням, характером і послідовністю операцій з документами [2, с. 166].

Документопотоки мають свою структуру. Вона визначається такими ознаками структури:

– змістовними, які відбивають семантичні, тематичні, типологічні особливості документопотоків (семантична, тематична, типологічна структури документопотоків);

– формальними, які відбивають видові, мовні, географічні, видавничі, авторські, хронологічні характеристики документів, технологічні особливості носіїв інформації та її документування (видова, мовна, географічна, видавнича, авторська, хронологічна структури документопотоків);

– за рівнями та спрямованістю функціонування (вхідні, вихідні та внутрішні документопотоки);

– за складністю напрямів (симплексний та мультиплексний документопотоки) [5, с. 23–27].

Загалом, на думку фахівців, у документного потоку не має стабільних характеристик. Постійною залишається «...його функціональна роль у житті суспільства як основного засобу зберігання, накопичення та передачі відомостей про оточуючий світ у часі та просторі» [1, с. 9]. До того ж, на документопотоки мають вплив специфічні особливості конкретної установи.

У результаті діяльності органів місцевого самоврядування утворюються такі документопотоки: вхідний, вихідний, внутрішній.

Вхідний документопотік органів місцевого самоврядування складається з документів, які утворюються за межами цього об'єкту й надходять до нього. Вхідні документи органів місцевого самоврядування за напрямком формуються в окремі групи, які у свою чергу і складають увесь потік.

До першої групи вхідних документів можна віднести документи від вищих органів управління. До складу цих документів входять рішення, накази, постанови, розпорядження, вказівки, інструкції, листи, запити.

Другу групу складають документи, які надходять від об'єктів нижчого рівня. До них належать переважно листи, звіти, довідки, заяви.

Третя група вхідних документів – це документи від несупідрядних об'єктів або громадських організацій. Представлені вони в основному листами, заявами, інколи довідками, актами. Основна мета взаємодії цих організацій з органами місцевого самоврядування – отримання потрібної інформації, різноманітних дозволів для проведення самостійних або спільних дій з місцевою владою.

До четвертої групи документів відносяться звернення громадян, а саме: пропозиції, зауваження, заяви, клопотання, скарги. Ця група за кількістю документів на день в більшості органів місцевого самоврядування є найоб'ємнішою. Звернення громадян різноманітні за змістом, але більшість все ж таки складають скарги населення та заяви щодо поліпшення умов життя. Незважаючи на прагнення органів місцевого самоврядування правильно й чітко організувати документування й роботу з документами за зверненнями громадян, ґрунтуючись на існуючих нормативно-правових актах, ситуація, яка склалася, залишає бажати кращого. Потік звернень має тенденцію до зросту, особливо у передвиборчий час. При цьому, деяку отриману інформацію не встигають обробляти, виконання рішень виходить за межі встановлених термінів. У результаті управлінський апарат органів місцевого самоврядування частково втрачає контроль над ситуацією, не здатний виробити правильне рішення, задовольнити інтереси громадян та підтримати власний авторитет.

У процесі своєї діяльності органи місцевого самоврядування часто стикаються зі зверненнями громадян, які не входять в межі компетенції певного органу. Проте, ці документи обробляються, реєструються і передаються для виконання, але в більшості випадків вони залишаються невирішеними. Таким чином, заявник одержує проміжну відповідь, його питання залишається відкритим, а працівник (виконавець даного звернення), нераціонально розподіливши свій робочий час, залишає нерозглянутим звернення, що входять до його компетенції; до того ж значно збільшується документопотік за зверненнями громадян.

Отже, четверта група документів вхідного документопотоку потребує більш детальної організації, що в подальшому надасть можливість скорочення документообігу органів місцевого самоврядування взагалі.

Вихідний документопотік органів місцевого самоврядування складається з документів, які утворюються в ньому і надсилаються для використання в інші об'єкти.

Документи вихідного документопотоку також можна розформувати за групами. Цей розподіл відповідає тому, який визначений у вхідному документопотоці.

До першої групи документів вихідного документопотоку відносяться ті, які надсилаються у вищі органи управління. До них належать звіти, акти, листи, довідки, записки, подання, клопотання.

Друга група документів – це документи, які надсилають до об'єктів нижчого рівня. В основному вони представлені організаційно-розпорядчими документами, а саме: розпорядженнями, вказівками, інструкціями, рішеннями. Цей склад доповнюється також листами, запитами.

Третю групу складають документи, які надсилають в несупідрядні об'єкти або громадські організації. За призначенням ці документи є розпорядчими та

інформаційно-довідковими. Вони представлені рішеннями, довідками, листами.

Четверта група документів вихідного документопотоку – це листи-відповіді на звернення громадян.

Внутрішній документопотік представлений документами, які утворюються в органах місцевого самоврядування і використовуються виключно для вирішення управлінських завдань в його межах. Цей документопотік представлений такими документами:

- розпорядження, накази керівництва органів місцевого самоврядування з основної діяльності, з особового складу, з оперативних питань;
- річний та квартальні плани роботи органів місцевого самоврядування та його відділів;
- протоколи засідання колегії органів місцевого самоврядування та матеріали до них;
- протоколи оперативних нарад;
- протоколи засідань та акти роботи постійно діючих комісій;
- посадові інструкції працівників органів місцевого самоврядування;
- графіки чергувань відповідальних працівників апарату органів місцевого самоврядування;
- звіти, аналітичні довідки відділів органів місцевого самоврядування;
- різновиди довідок, записок, заяв;
- документи щодо особового складу;
- бухгалтерська документація.

У внутрішньому потоці такі документи, як рішення та договори з господарської діяльності займають особливе місце. Вони утворюються органами місцевого самоврядування в декількох примірниках, одна частина яких залишається у сторони ініціатора і є внутрішніми документами, а друга частина передається партнеру та визначається, як вихідна документація. Отже, рішення та договори з господарської діяльності мабуть краще розглядати як внутрішньо-вихідні документи зі своїми принципами реєстрації. Це відокремлення може поліпшити загальну систему обліку документів в органах місцевого самоврядування.

До складу внутрішнього документопотоку входять документи, які сприяють появі зайвої інформації, що у свою чергу не скорочує, а навпаки, збільшує документообіг органів місцевого самоврядування. Перш за все, спостерігається велика кількість документів, які дублюють правові акти вищих органів, коли лише достатньо форми ознайомлення. До мінімуму необхідно звести супровідні листи, доповідні та пояснювальні записки. Замінити їх можна усною формою передачі інформації.

Кожний документопотік органів місцевого самоврядування має свої кількісні обсяги, які потім складають обсяг документообігу. Він впливає на збільшення або скорочення штатного складу органів місцевого самоврядування, а також на вирішення питання про придбання відповідної оргтехніки. На сучасному етапі розвитку документаційного забезпечення органів місцевого самоврядування спостерігається тенденція невідповідності реальної кількості документів тій цифрі, яка офіційно зазначена у звітах. Причиною є те, що при визначенні обсягу документообігу здебільшого використовуються тільки два показники: кількість вхідних і вихідних документів. Вони усі реєструються, тому їх легко врахувати. Інший підхід до внутрішніх документів: у загальному обсязі документообігу відображаються тільки правові акти або розпорядчі документи керівників. Решта видів документів – протоколи (постійно діючих комісій, колегій), акти, договори, інформаційно-довідкові документи (службові записки, довідки і т.д.) або залишаються неврахованими, або не реєструється взагалі. До того ж, всередині органів місцевого самоврядування циркулює велика кількість ксерокопій тих чи інших документів, на які не розповсюджуються принципи

обліку. Враховуючи це, необхідним є більш детальний підхід до обліку документів внутрішнього документопотоку.

Між документопотоками (вхідним, вихідним, внутрішнім) органів місцевого самоврядування спостерігається зв'язок. Утворення одного документопотоку обумовлюється існуванням іншого. Якщо розглянути видовий склад документів вхідного документопотоку й порівняти його зі складом вихідного документопотоку, то очевидно, що вхідні документи сприяють утворенню вихідних. Визначна частина документів, які складаються всередині органів місцевого самоврядування, згодом, проходячи через канцелярію, перетворюються у вихідні документи. Можлива також трансформація вхідного документа у внутрішній, а потім у вихідний.

Матеріальним носієм документів будь-якого з трьох визначених документопотоків здебільшого залишається папір. В останні роки для запису, передачі та зберігання інформації в органах місцевого самоврядування почали використовувати флеш-карти. Кількість цього матеріального носію обмежена, тому що процес комп'ютеризації органів місцевого самоврядування на сьогодні триває і потребує вдосконалення.

Раціоналізація документопотоку передбачає рух документів безперервним потоком без затримки. Для досягнення цього розробляється стабільний маршрут руху, який залежить від складу та змісту документів, ступеня регламентації функцій керівництва органів місцевого самоврядування, його заступників, розподілу обов'язків між керівниками та фахівцями відділів цього об'єкту, а також від технології роботи з документами в органах місцевого самоврядування.

У сучасних органах місцевого самоврядування маршрут руху в вихідному та внутрішньому документопотоках достатньо стабільний й мобільний. Більш раціонального підходу в цьому напрямку вимагає документопотік вхідних документів.

Проблема в тому, що вони надходять до безпосереднього виконавця тільки після тривалого шляху зверху вниз, не завжди виправданого. У цьому простежується не тільки данина традиціям, але й специфіка сьогодення, оскільки очолюючий органи місцевого самоврядування голова несе й усю повноту відповідальності за її дії. Отже, він має володіти повним обсягом інформації. Тому, після процедури попереднього розгляду документів, яку виконує служба документаційного забезпечення органів місцевого самоврядування, голова або його заступники дублюють операцію, проставляючи свою резолюцію на вхідних документах.

Тривалим буває маршрут руху вхідного документопотоку з причини відсутності чіткого розмежування питань компетенції між головою органів місцевого самоврядування та його заступниками, керівниками й заступниками відділів, працівниками служби документаційного забезпечення, які здійснюють процедуру попереднього розгляду. Для перестрашування рух вхідного документа починається з його перегляду головою органів місцевого самоврядування.

Крім того, заступники голови органів місцевого самоврядування та керівники відділів можуть відмовитися працювати з документом, який надійшов із служби документаційного забезпечення та не має особистої резолюції керівника.

Взагалі відсутність оптимального маршруту руху документів в установі сприяє поширенню бюрократизму.

Дослідження основних характеристик документопотоку, зокрема кількісного обсягу, виду документа, матеріального носія, інтенсивності використання документів потоку, місця створення чи надходження документа, маршруту руху надає відомості про його стан. Він визначає спроможність органів місцевого самоврядування оперативно та якісно вирішувати життєдіяльні проблеми громади. Правильна організація документопотоків перешкоджає розповсюдженню бюрократизму, тяганини. Тому й увага працівників органів місцевого самоврядування безпосередньо зосереджується на роботі з забезпечення потреб та інтересів населення, яка потім

відбивається в необхідному пакеті документів. Результати аналізування документопотоків допомагають визначитися з засобами, спрямованими на раціоналізацію і оптимізацію діяльності місцевої влади в цілому.

Список використаної літератури

1. Гордукалова Г.Ф. Документальний потік соціальної тематики як об'єкт бібліографічної діяльності: учеб. посіб. / Г.Ф. Гордукалова. – Л.: ЛГІК ім. Н. К. Крупської, 1990. – 108 с.
2. Іванова Т.В. Муніципальне діловодство / Т.В. Іванова. – К., 2004. – 311 с.
3. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 22. – Ст. 344.
4. Місцеве самоврядування в Україні / Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – № 10. – 448 с.
5. Соляник А.А. Документні потоки та масиви: навч. посіб. / А.А. Соляник. – Х.: ХДАК, 2000. – 112 с.

Стаття надійшла до редакції 5.09.2011р.

I. A. Petrova

DOCUMENTARY FLOWS ANALYSIS LOCAL GOVERNMENT

The article analyses incoming, outgoing and internal current information that are created in the process of institutions of local government's activities. To study current information the author uses one of its main characteristics, e.i. a sort of document.

Key words: *current information, document, incoming current information, outgoing current information, internal current information, local self-government organs.*

УДК 130.2

О. В. Попович

ПРОСОПОГРАФІЯ ЯК МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРИ СЛІПИХ КОБЗАРІВ

Розглядається проблема створення колективних біографій сліпих кобзарів, простежуються різні погляди на призначення наукової біографії. Аналізується роль методу просопографії в культурології.

Ключові слова: *культурологія, просопографія, кобзари*

Відпрацювання тезаурусу культурологічної науки зумовлює необхідність уведення в теоретичний ужиток системи нових термінологічних новоутворень, серед яких значний інтерес викликає поняття просопографія - "колективна біографія".

Актуальність досліджуваної проблеми полягає в тому, що тривалий час у науковій літературі (М. Бунге, С. Бербер, Д. Гілберт, Г. Крамер, Р. Карнап, П. Лаплас, Х. Рейченбах, К. Хемпел) основна увага приділялася загальній характеристиці процесу пізнання, з'ясуванню його зв'язків з практикою, аналізу діалектики мислення, а також критиці наявних досліджень тощо. Щодо особливостей наукового пізнання засобами і методами дослідження в науці приділялося значно менше уваги.

Щодо стану розробленості проблеми слід відзначити, що останнім часом положення у цій галузі помітно змінилося. Опубліковано чимало цікавих журнальних розвідок, окремих робіт і монографій (М. Бурбаки, В. Виноградов, С. Гончарук, Б. Гнеденко, О. Ляпунов, М. Попович, Г. Рузавін, В. Садовський, М. Омеляновський), присвячених проблемам логіки і методології наукового пізнання, проте не аналізуються методи, які використовуються в реальному процесі дослідження, мається на увазі саме

теоретичне поле культурологічного знання. Ми вважаємо, що вирішення цієї проблеми можна досягти тільки за допомогою як емпіричних, так і теоретичних методів дослідження. Весь процес подальшого руху наукової думки – від емпірії до теорії, від фактів, даних спостереження, експериментів до гіпотез, закономірностей, теорій – по суті представляє процес вирішення наукових проблем.

Отже, навіть перше теоретичне наближення до проблеми дослідження методу культурології відкриває низку понять і термінів – *міжнауковість, метатеорія, просопографія, колективна біографія, антична біографія, культура сліпих кобзарів, естетика українського кобзарства*, - аргументоване використання яких потребує розробки методологічної системи аналізу, відпрацювання понятійного апарату, структуризації бази методів культурологічного знання та ін.

Винайдення відповідних критеріїв дослідження мають бути стимульовані процесами, що відбуваються сьогодні у гуманітарній галузі, зокрема тенденцією до міжнаукових зв'язків. У випадку осмислення просопографії продуктивність цього руху не можна недооцінювати, адже запропонована визначення моделі одного з методів культурологічного дослідження: *просопографічний метод – це створення колективних біографій - вияв, визначення кола осіб – постановка типових питань – культурологічний аналіз стимулює виникнення певних питань, відповідь на які уможливлуватиме саме науковий діалог*. Одним з них є проблема становлення нового методу, ще не описаного донині у полі культурологічного знання. На сторінках монографії двох авторів “Історіографія просопографії” висловлено слушне спостереження: “... хоча у 2002 р. Асоціація “Історія і Комп’ютер” відзначила своє десятиріччя... проте робіт, присвячених історії формування історичної інформатики жанру – просопографії досі немає ...” [1, с.4]. Такий висновок потребує коментування: історичний параметр виникнення інформаційного жанру просопографії відкриває значні можливості щодо осмислення передумов формування такого нового методу для культурології як просопографія через відпрацювання проблеми виникнення в історії людства методу колективної біографії тощо. Водночас він не передбачає остаточної відповіді на це запитання, так само, як її власне не можуть представити філософія, історія та літературознавство, мистецтвознавство, статистика тощо. Кожна наука у силу своїх специфічних особливостей здатна висвітлити тільки один аспект дослідження феномена нового методу. Що стосується культурології, то перед нею стоїть завдання: описати такий метод, як просопографія, а також пояснити своєчасність появи такого методу. Саме тому науковий діалог видається не тільки продуктивним, але й конче необхідним, що у свою чергу, зумовлює потребу у віднайдені “об’єктивного ланцюга”. Цю функцію, без перебільшення, повинна взяти на себе культурологія, оскільки, з одного боку, вона має безпосереднє відношення до філософського циклу, з іншого – є загальновизнаною метатеорією культурології. Можна припустити, що надання на початку ХХІ ст. європейській культурології статусу основи методології метатеорії було запропоновано такими вченими, як А. Флієр, М. Попович, Л. Круглова, О. Орлова, А. Кармін, В. Межуєв, М. Каган, А. Кравченко та ін.

Якщо звернутися до логіки становлення цього поняття в науці, то слід зазначити, що історія поняття “просопографія” вперше було вжито у 1573 році Антуана дю Верди “Просопографія або опис знаменитих особистостей від створення світу з їхніми портретами”. Просопографічний метод використовувався ще у ХІХ ст. і відродився у 1970-і роки, коли з’явилась низка публікацій з античної просопографії (роботи М. Архайма, А. Шастаньоля, Т. Барнса). Потім просопографічні дослідження були поширені як на нову, так і на новітню історію. За 2001 рік було опубліковано лише три роботи виконані в цьому жанрі. Прикладом може слугувати робота “Російські колекціонери та меценати”, що охоплює історичний період з 1650 до 1990 року (історичний параметр – Авт.).

Як показав наш аналіз опрацьованої джерельної бази з означеної проблеми, багато хто з істориків використовує “образи” або “колективні біографії”, отримані у результаті розробки дослідження інформації баз даних, створених на основі відомостей біографічного характеру, не тільки для вирішення вузько спрямованих завдань, з’ясування характерних рис у “вигляді когось в якійсь історичний період”, проте і для вирішення загальних проблем вивчення соціальних, політичних і культурологічних явищ і тенденцій розвитку історичного процесу необхідні розробки нових методів дослідження.

Цікавим є той факт, що у комп’ютерній мережі кількість публікацій, які склали список публікацій жанру просопографії, дорівнює за даними на травень 2002р. 214 (статистичний параметр – Авт.) [1,с.122]. Автори історичної інформатики просопографії ілюструють як структуру даних за такою схемою:

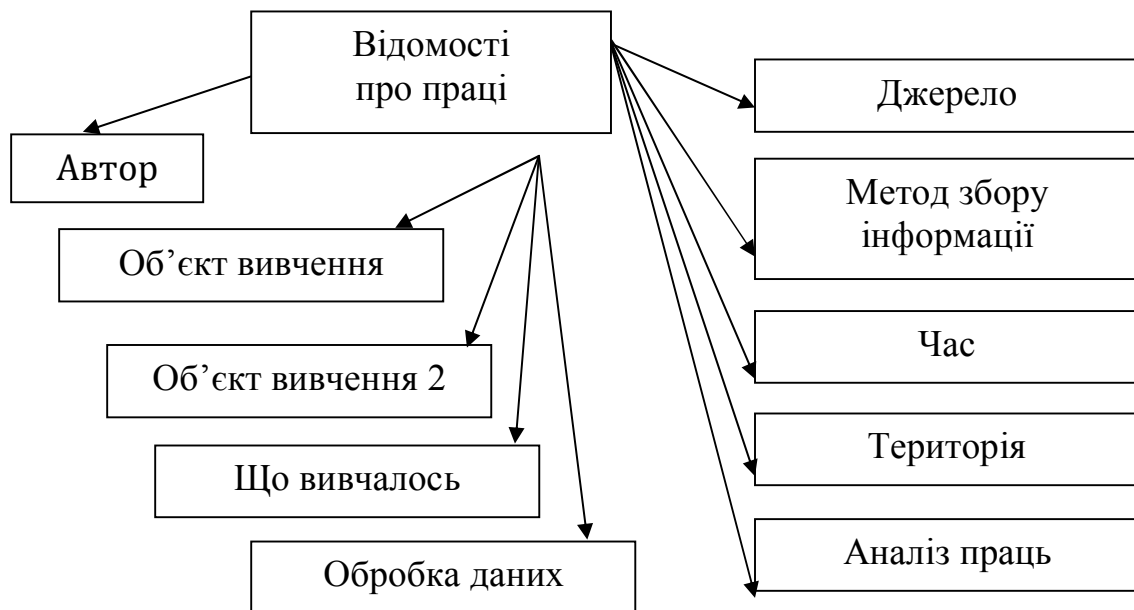

Рис. 1. Структура бази даних “Історіографія просопографії” (за І. Івановою та Ю. Юмашевою)

У цілому початок 80-х років був відзначений важливою особливістю – великою зацікавленістю та подвоєнню кількості робіт, що мають теоретико-методологічний характер для становлення жанру історичної інформатики. Серед авторів можна назвати Л. Бородкіна, В. Дробіжева, Є. Пивовара, А. Соколова, Т. Славко.

Слід зазначити, що протягом 20 попередніх років проходило становлення досвіду, вираженого у детальному проробленні і “зрозумілості” загальних методичних аспектів просопографії як наукового напрямку, його можливостей при вирішенні конкретних проблем, при формулюванні дослідницьких завдань, при певній “заданості” і при певному “очікуванні” результатів, відточення основних методів роботи з масовими структурованими джерелами, практичної свідомості баз даних та інтерпретації результатів.

Отже, можна зробити висновок про те, що такий жанр історичної інформатики, як просопографія у 1990-і роки пережив пік популярності серед дослідників, які працювали в історичному напрямку, що використовували нароби в статистиці (далі ми будемо називати цей параметр – жанр історичної інформатики – Авт.).

Отже, у загальному розумінні, у рамках історичної інформатики з початку 1990-х років під терміном “просопографія” розуміється жанр досліджень, що передбачає вивчення масових джерел з ціллю створення на основі статистичного аналізу їхньої інформації динамічних “колективних біографій”.

Про кобзарство як важливу складову української духовної культури написано вже досить багато, зокрема, це дослідження П. Чубинського, Ф. Колеси, Г. Хоткевича, С. Козака, С. Мишанича, Л. Левчук, О. Дея та інших [9]. Однак мусимо констатувати, що кобзарська традиція досліджена переважно у фольклористичному аспекті. Як нам вбачається, культурологічною ж наукою феномен кобзарства може бути осмислений з позиції просопографії у цій роботі. На наш погляд, на часі також – фіксація процесу формування естетичних чуттів у сліпих кобзарів, саме завдяки чому ми змогли б описати їх колективну біографію. Отже, своє основне завдання ми розуміємо у тому, щоб в культурологічному ракурсі, спираючись на конкретні персоналії, простежити процес формування відчуття прекрасного у тих, хто тривалий час стояв в обороні української духовності й національної самосвідомості. Окреслене завдання ми вважаємо сьогочасним ще й з огляду на те, що в нинішніх умовах значною мірою актуалізується потреба послугоування кращим культурно-мистецьким надбанням минувшини, що сприятиме формуванню всебічно розвиненої особистості в нових історичних умовах. Окрім того, не викликає жодних сумнівів факт, що поставлена нами проблема не лише органічно сполучає загальнолюдське з індивідуальним, а й сприяє співвіднесенню історичної традиції із сучасністю в українській культурі.

Протягом 70-80 рр. у межах радянської гуманітаристики відбулися активні пошуки у площині спорідненої проблематики, натомість з терміном “колективна біографія” як таким культурологи практично не працювали. У зв’язку з цим зосередимося на двох принципових для свого часу працях: “Доля як естетична категорія. Про одну ідею О.Ф. Лосева” (авт. А. Тахо-Годі), “Плутарх і антична біографія” (авт. С. Аверинцев). Зазначені дослідження стимулювали на міркування щодо розробки моделі колективної біографії. Аналізуючи ідею О.Лосева, Тахо-Годі підкреслювала, що уявлення про долю є предметом вивчення історії релігії, античної культури. Авторка загострює нашу увагу на тому факті, що Лосев з самого початку своєї діяльності побачив античність як “... деякий цілісний космос, як цілісний організм, в якому всі частини необхідні, обов’язкові і не можуть бути довільно виключені без шкоди функціонуванню цього організму” [4,с.72]. Вибудовуючи свою теоретичну концепцію останній радянський ідеаліст О. Лосев звертався до історії долі. Категорію долі він вже досліджував у книзі про Гомера у тій частині, де розглядається художня дійсність, “... *героям, богам і долі* відведено у нього не більше і не менше як сто сторінок” [2, с.237-341]. Заслуговує на увагу саме той факт, що хід нашого дослідження привів нас саме до того, що слід вирішити питання: чому ж антична доля виявляється в Лосева, окрім усього іншого, ще й *естетичною категорією*, не втрачаючи свого онтологічного єства, і чому ця естетизація долі характерна саме для античного світу? На нашу думку, відповідь на поставлене питання цілком логічно випливає з лосевської концепції античного космосу, який є “... вищою ідеальною дійсністю, заснованою на пластично-чуттєвих, тілесно відчутних інтуїціях ...” [4,с. 272]. Ми припускаємо, що естетичний аспект надасть нам змогу у подальшому розгляданні виявити просопографію сліпих кобзарів.

Отже, у Тахо-Годі ми знаходимо “... антична людина, зокрема гомерівська, спираючись на примат *чуттєвого* сприйняття, задовольняється саме цією зовнішньою стороною дійсності ...”(виділено – О.П.) [4,с.273].

Виникає питання – а де ж місце просопографії? Тахо-Годі пише: “Цей світ, де *боги є остаточним узагальненням* постійно змінного стихійного життя космосу, доступний людині завдяки антропоморфності, тілесності самих же *богів*” (виділено – О.П.) [4, с.273].

Перша думка виглядає більш як застереження: “... проте боги демонструють людям лише зовнішній бік свого буття ...” при цьому пояснюючи це тим, що у Гомера в “Іліаді” говориться: «... тяжко явлення бога, представшого в собственном виде ...»

(XX, 131. Переклад В.В. Вересаєва). Цей опис нам мимоволі нагадав ніби про враження, коли вперше побачиш сліпих кобзарів.

Друга думка стосується того, як їх власні витоки обумовлені *чимось*, що криється за межами скульптурної картини світу? І це *щось* називається долею, як стверджує знаний філософ, "... антична доля – це найоб'єктивніша дійсність, читаємо ми у Лосева, - закони якої невідомі; проте здійснення цих законів не тільки не заважає героїзму сильної особистості, а навпаки вперше робить її можливим [4,с.325].

Незрозуміло лише з визначення - знають герої свою долю або не знають? Нам дає відповідь на це питання Гомер в "Іліаді" – у згадці про дію героїв, коли пише, що вони могли робити *наперекір долі – hyper moiran* (II, XX, 336). Щоб пояснити наш сумнів: чому Лосев оперує поняттям "естетична доля", бо саме це для нас представляє науковий інтерес, у зв'язку з тим, що нам треба буде описати у подальшому колективну біографію сліпих кобзарів на тлі естетики українського кобзарства, як одного з наукових об'єктів культури. Отже, Тахо-Годі дає нам відповідь, коли стверджує: «... так доля як естетична ідея, що організує весь героїчний світ, створює зрештою стилістично стійку цілісну його картину» (*виділено – О.П.*) [5, с.327]. Постає закономірне питання: як саме це здійснюється? Виявляється, що саме вона (ця естетично організуюча ідея) виступає у вигляді долі "... примушує героя щоразу спочатку і цілком драматично переживати "свою долю", знаходити, так би мовити, свій шлях до "своєї долі" [5, с.329]. Якщо провести аналогію з іншою культурою, мається на увазі колективна доля кобзарів в українській культурі, що мали, як відомо, свою долю, переживали достатньо драматично свою участь упродовж усіх історичних епох української культури. Відтак, ми бачимо, що наш аналіз джерел за означеною тематикою довів, що антична доля словами Тахо-Годі "... не є лише предметом сліпої віри і не є результатом лише філософської теорії, не є лише довільно вередливою фантастичною вигадкою поетів і драматургів, не є лише стихією життя, що викликає жах і хвилювання ... далі вона дає відповідь, що немає для античної людини долі, окрім усього цього і зовсім не в останню чергу, є ще прекрасна і достатньо заспокійлива картина життя, тобто *естетично виразний малюнок буття космічного, внутрішньокосмічного і перш за все людського* (*виділено – О.П.*) [5,с.331].

Більш ніж симптоматичною серед наукових робіт щодо проблеми просопографії, якими відкривається культурологічна наука на території пострадянського простору вважається робота С. Аверинцева "Плутарх і антична біографія".

Аналізуючи проблему "біографія й античність" С. Аверинцев презентує біографію Плутарха, як античну біографію, при цьому підкреслював, що доба античності пов'язана не тільки з розвитком античної риторики, а й зі становленням громадського суспільства. Наш аналіз джерельної бази зазначеної проблематики довів, що цей процес був підготований появою історіографії Геродота, Фукидіда, Ксенофонта, а потім вона (історіографія) набуває своєї класичної форми в роботах Тацита, а також особливо у працях Плутарха та Светонія. Саме цим авторам вдалося презентувати розроблені протиставлені один одному варіанти організації біографічної розповіді від вибудованого за принципом послідовного подійного викладення до протиставлення побудови предметно-тематичної систематизації. Тому можна констатувати той факт, що культурологічна наука отримує у спадщину такий набуток, як "антична біографія".

Концептуальний висновок С. Аверинцева має велике стимулююче значення. З одного боку, він ще раз нагадає дослідникові про необхідність дотримання науково-теоретичної "охайності", з іншого – чітко фіксує дві координати: добу античності, яка досить інтерпретувала проблему методу просопографії та категорію "долі", що зробила її об'єктом ґрунтовного дослідження. Дослідник слушно протиставляє категорію "античної біографії" поняттю "естетична доля героїв" [6].

Вибудовуючи свою теоретичну концепцію, дослідник Аверинцев звертається до специфічного зв'язку міфології й античності, де здійснювалося перше формування настільки важливого для культури розповідного способу комунікації, який у свою чергу стає праобразом колективної біографії. Ми маємо на увазі історії богів, а також історії історичних героїв. Показовою у цьому плані є стаття "Герої" у роботі К. Хоруженка, який вважав, що це поняття виникло у міфології: "... так називали сина або нащадка якого бога і смертної людини ... уже ранні уявлення греків про героїв були досить диференційовані ... під ними розуміли або відважного воїна або благородну людину ... про це свідчить гомерівська "Іліада" ... у той же час вони (герої) не вільні у своїх подвигницьких і геройських справах ... на землі вони виконують волю богів - олімпійців" [7, с.100]. Висновки, а точніше портрет просопографії міфологічних героїв вражають своєю філософською глибиною, але водночас перебувають у площині традиційного, оскільки є виразом хрестоматійних історико-літературних орієнтирів натуралізму.

Природним і логічним видається інтерес до того, як просопографія може виступати ще як один з методів культурології? Важливим видається спостереження щодо осмислення взаємозв'язку методів культурології та методології культурологічної теорії, а саме "... культурологічний метод ... цей термін вживається для позначення вчення про принципи побудови, форми, методи і способи позначення культурологією свого об'єкту дослідження - культури" [7, с.303]. А оскільки предметом нашого дослідження є метод просопографії на матеріалі розглядання культури сліпих кобзарів, то слід дати визначення, що ж таке колективна біографія, за якими критеріями це буде реалізовуватися. Отже, пошуки відповідних критеріїв дослідження мають бути стимульовані процесами, що відбуваються сьогодні у гуманітарній галузі, зокрема становленню тенденції прискіпливого дослідження нових методів, що приведе до закріплення методологічних основ культурології. Цьому буде сприяти визначення властивостей її предмету (у нашому випадку мається на увазі характеристика такого явища, як українське кобзарство протягом кількох історичних епох).

Теоретики, які вивчали культуру, стверджують, що для того, щоб успішно дослідити культуру, слід правильно уявити собі її призначення, закони розвитку, ставлення до суспільного життя, її місце у низці інших явищ. У цьому параграфі ми повинні дослідити просопографію сліпих кобзарів, а серед них сліпих дітей, що займалися кобзарством. Оскільки лише пізнання реальних властивостей і законів розвитку культури допомагає визначити ті методи, за допомогою яких вона може ефективно вивчатися наукою, яку ми намагаємося визначити як метатеорію культурології. Звертаючись до аналізу цієї проблеми, Г. Хоруженко ніби продовжує тенденцію своїх попередників (А.Кребер, Р.Бенедикт, А. Фробеніус, У. Огборн, Ф. Боас та ін.), і сучасників (М. Попович, П. Житецький, К. Черемський, Д. Яворницький, В. Межуєв, А. Кармін, А. Флієр та ін.), які працювали з феноменами культурології, що саме надало можливість виникненню метатеорії культурології - нового напрямку культурологічних досліджень методологічного характеру. Це така теорія, яка повинна проаналізувати структуру, методи (як у нашому випадку, метод просопографії), властивості, закономірності тенденції розвитку культурології, як науки. Водночас, осмислюючи і обґрунтовуючи статус "метатеорії культурології" сучасний дослідник К.Хоруженко стверджує, що становлення метатеорії будь-якої науки – ознака високого рівня її розвитку, що дозволяє їй досягти більш високого рівня логічної самоорганізації [7,с.305].

Починаючи з другої половини ХХ ст. у культурологічній теорії простежується досить потужна тенденція до розширення арсеналу методів у культурологічній методології. Спочатку до її структури входили *культурно-історичний, порівняльно-історичний, діахронічний, синхронічний, типологічний, згодом біографічний,*

семіотичний, психологічний також метод моделювання в аналізі культури, метод ергоцентричний, ідеографічний і номометичний методи та інші. Нам здається, що прийшов час доповнити цей перелік таким методом як *просопографія*.

Прослідкуємо дуже коротко виникнення в науці поняття біографічного методу. Отже, аналізуючи статтю К. Хоруженка у культурологічному словнику щодо біографічного методу, треба зафіксувати, що цей метод, як пише сучасний дослідник проблем з культурології, вперше був застосований французьким критиком Ш.О. Сент-Бьовом в основному літературознавстві. Науковці з літературознавства тлумачать цей метод, завдяки якому література виступає як відображення біографії й особливостей особистості письменника (літературний параметр – Авт.) [7, с.58]. Упадає в око, що саме практика літературознавства при абсолютизації біографічного методу приводить до зменшення ролі духовно-історичної атмосфери, стилю епохи традицій. На нашу думку, цей недолік допоможе уникнути саме ситуація привнесення в поле культурологічного знання метод просопографії. Ми вважаємо, що в теорії культурології такий метод може посісти місце одного з принципів дослідження явищ культури.

Зазначені дослідження стимулювали наші міркування щодо розробки моделі функціонування такого методу культури, який ми визначаємо як метод просопографії.

Звернемося до роботи відомого науковця, літератора Г. Винокура “Біографія і культура” (1927р.). Праці цього вченого стали об’єктом теоретичного переосмислення науковців, що мешкали на пострадянському просторі: Р. Цейтлін, М. Шапіро, В. Жирмунський, Г. Шпет, М. Гершензон, П. Богатирьов, Б. Томашевський та ін., які зосереджувалися, насамперед, на роботі “Біографія та культура”. Робота Г.Винокура – необ’ємна за своїм обсягом, але «універсальна» за змістом.

На нашу думку, підвищений інтерес саме до цього дослідження зумовлювався як об’єктивними, так і суб’єктивними моментами. З одного боку, нарис “Біографія та культура” зберігся у своєму первинному вигляді і можливість ознайомлення з ним не являє особливих труднощів, з іншого боку, зацікавленість теоретиків значною мірою стимулює об’єкт аналізу, яким постає канонізована постать російської літератури О. Пушкіна. З іншого боку, автор передмови до названої роботи, Р.М. Цейтлін слушно підкреслював те, що важко переоцінити внесок Г.Винокура в запровадження наукової біографії в культурологічний дискурс у сучасній гуманітаристиці. Він не побоювався торкнутися найскладнішої і найнебезпечнішої теми, актуальної в ті роки (і пізніше), “критики біографії як фактографічних за роками опису подій життя письменника окремо від його духовного життя, ставлення до соціальних подій, яким письменник, якщо не був безпосереднім учасником то був свідком-сучасником” [3,с.4].

Винокур бачить призначення наукової біографії не в традиційному розумінні як “життепис”, а в історичному пізнанні життєвого шляху героя біографії. При цьому історія героїв – “динамічне ціле, в якому як цілим ж особисте життя стає” [3,с.33] у контексті “соціальної дійсності” [3,с.35]. У цьому розумінні Г.Винокур якимось віддає перевагу вживанню давньоруське слово “житіє” [3,с.37], що точніше виражає предмет біографії як жанру, тобто пізнання процесу модифікації особистості у розвитку [3,с.41].

“Історичний факт (подія тощо) – пише Г.О. Винокур – для того, щоб стати фактом біографічним, має у тій чи іншій формі бути пережитим певною особистістю ... Стаючи предметом переживання, історичний факт отримує біографічний смисл, він має бути пережитим певною особистістю. Для біографа важливо визначити, як виражається певним персонажем це переживання, побачити особливу життєву манеру, вчинок, стиль його дії. Вчинок в історії особистого життя набуває самостійне історичне значення і зміст” [3,с.77]. На численних прикладах Г.О. Винокур показує конкретні прийоми вивчення і розкриття взаємозв’язків між окремими на перший погляд

малозначущими епізодами життя письменника і його творчістю “і ніяк не обмежуся одним...” [3,с.77].

“Біографія – закінчує Г.О. Винокур, ... входить у коло проблем філологічної енциклопедії, тобто циклу наук, що користуються філологічним методом, заснованому на критиці та інтерпретації тексту”[3,с.75].

Саме Г. Винокур безпомилково вказував на те, що біографія, оскільки вона претендує на значення самостійної наукової дисципліни, повинна мати власні й специфічні предмети, одночасно емансипуючи від суміжних і сторонніх галузей знання.

Інтерпретуючи положення щодо методології біографії Винокур стверджував те, що за своїми методами і прийомами біографія може межувати також з філологією, оскільки оволодіння джерелами ... “можливе лише шляхом інтерпретації історичних пам’яток” [3,с.33].

Ми ж вважаємо за необхідне сконцентрувати увагу також на інших положеннях Г.Винокура, що відкривають можливості для дещо інших висновків і узагальнень. Відтак не можна не погодитися з думкою Р. Цейтліна, яка є рефлексією вінокурівської концепції про те, що біографія є проблемою не психологічною, а *культурно-історичною*, і має своїм предметом історії індивідуального життя особистості, включаючи у поле свого вивчення усі ознаки (інтелектуальні, психічні, психофізичні тощо), з якими особистість взагалі подана в історії культури (*виділено – О.П.*).

Як у нашому випадку, складаючи колективну біографію сліпих кобзарів, ми прийшли до висновку, про те що просопографія повинна включати всі вищезазначені ознаки групи, яку ми описуємо у своїй роботі. Отже, непересічним явищем історії культури справедливо вважається українське кобзарство, адже сліпі кобзарі виступали носіями і проповідниками волелюбного духу нашого народу, його лицарської минувшини, національної свідомості.

Хто ж такий сліпий кобзар? Знаходимо відповідь у “Чорній раді” Пантелеймона Куліша (1969 р.): “... звався божим чоловіком сліпий старець – кобзар. Темний він був на очі, а ходив без поводаря у латаній світині без чобіт, а грошей носив повні кишені ... Що ж він робив із тими грошима? Викупляв невільників із неволі ... За теє-то всі поважали його козаки, як батька, і хоть біс здається б попросив у нього останню свитку з плечей за викуп невільника, то й ту б йому б оддав усякий ...” [с.44-45].

Як довів наш аналіз джерельної бази за означеною тематикою (П. Куліш, В.Мішалов, М.Мішалов, К. Черемський, Г. Нудьга, Д. Яворницький, В. Ястребов та ін), стверджували, що кобзарюючи від села до села, від містечка до містечка і виспівуючи в думках про лихоліття і тяжку каторгу козаків, які потрапили у бусурманський полон, кобзарі збирали гроші й на викуп невільників. Такий спосіб визволення невільників був одним із найефективніших.

У 1919 році знаний дослідник П. Житецький у роботі “Про українські народні думи” вказував на той факт, що як правило, бандуристи були серед челяді кожного значного українського шляхтича або військового начальника. За свідченням А.Скальковського “... майже кожен старшина мав у себе маленького хлопця-торбаніста” [с.112]. На Січі у XVII ст. існувала професійна музична школа, що готувала бандуристів. Знаходимо цей важливий факт у колективному дослідженні Ю.Мисика, С.Плохій, І. Стороженка “Як воювали козаки” (1991). Історія зберегла славетні імена незрячих січових співців Йосипа Побіжацького, Андріяна Бурсака, Данила Заболотнього, Петра Загинайла, Гордія Галагана, Онуфрія Порубайка, Мартина Кияшка, Микити Білого, Сохрона Берестяка, Прокопа Півня, Якими Невперези, Федора Деркача, Гната Рогозянського, який керував збором і був легендарний панотець-цехмайстер кобзарського та всього незрячого убогого братства [АІМФЕ с.338 Запис Ф.Дніпровського].

Українська етнографія XIX ст. донесла до нас імена дорогих для кожного з нас кобзарів: Архипа Никоненка, Івана Кравченка-Крюковського, Івана Романенка, Павла Братиці, Миколи Ригоренка, Василя Назаренка, Петра Колибаби, Гната Гончаренка, Остапа Вересая, Андрія Шута та багатьох інших.

Як стверджує сучасна дослідниця І. Романюк, не можна оминати феномен незрячості музикантів. Вважалось, що така людина є відстороненою від мирської суєти своїм фізичним станом і тим самим більше заглиблюється в царину духовного. Позбавлений зору співець, котрий ніс Слово Боже людям, своїм власним горем виказував перевагу духовного над тілесним, був еталоном моральної і духовної чистоти та уособленням невідомого досі явища. Отже, кобзарі і лірники були верствою особливого та самотнього штибу [10,с.115].

Наведені спостереження сучасної дослідниці І.Романюк спонукали нас до прискіпливого читання як архівних, так і сучасних матеріалів, присвячених долі сліпих кобзарів. Натомість поза увагою науковців опиняються роботи їхніх співвітчизників. Цей факт, з одного боку, ще раз підтверджує геніальність вислову “немає пророка у своїй вітчизні”, з іншого – доводить, що подолання наслідків “залізної завіси” відбувається значно легше, ніж заповнення “білих плям” у своїй історії. Водночас не можна не відзначити позитивні кроки, які були зроблені на цьому шляху. Так, у 2001 році К.Черемський пише роботу “Бойове мистецтво українських незрячих співців”, де він указує на те, що “... приплив до кобзарства вишколених у боях колишніх вояків, безумовно, накладав відбиток й на дух та самоорганізацію “сліпецької братії”, корегував і збагачував функції мандрівного співоцтва. У першу чергу, це стосується вдосконалення таємної системи самооборони й фізичного гарту незрячих кобзарів, що подекуди збереглася до початку XX ст. під назвою “костурець” (рукопашний бій “навпомацки” за допомогою палиці) [с.3]. Ми поділяємо точку зору на характеристики кобзарів, яку наводять автори у роботі “Коденская книга и три бандуриста” (1882р.) представлені зібрання протоколів допитів гайдамаків, яких захопили у полон поляки під час придушення Коліївщини, - страшна розповідь про страту трьох козацьких бандуристів – Василя Варченка, Прокопа Скрыги, Михайла, Сокового зятя [с.161]. На питання чому приховували істину про кобзарів, сучасний дослідник історії кобзарства Кость Черемський пише в роботі “Кобзарі і лірники – поводитирі козацьких душ”, що включно що серед польських каральних загонів найрозповсюдженішим засобом катування кобзарів і бандуристів (за т. зв. підбурення до повстань) була кара “роблення ляльки” – обрубання пальців, обрізання вух і язика та осліплення, якщо бандурист був зрячим” [с.1024]. Далі автор стверджує: “Побоюючись зміни вивіреного в громадській opinii поважного іміджу, кобзарський стан не міг дозволити розкриття потаємного існування в своєму середовищі будь-якої боротьби. Для людського загалу сліпці мусили залишитися зовні слабкими й немічними “божими людьми” [с.5].

У 1990 році у Львові вийшла з друку робота Д. Яворницького “Історія запорізьких козаків”, який зазначив: “... серед запорожців ... кобзарство зрелізувало себе не лише співоцтвом, а й споконвічно визначеною місією охоронців давніх традицій, заповітів та звичаїв .. мудре слово кобзаря допомагало запорожцям розв’язати внутрішні суперечки ... а іноді вирішальне значення у прийнятті козацькою громадою рішень про майбутні бойовища ...” [с.142-143].

Як ми знаходимо в архівних документах факти про те, що досить відомими свого часу були імена осліплених татарами козаків-бандуристів Грицька Кобзаря з Іржавця, Андріяна Бурсаказ Константинограда; осліпленого поляками козака Гната Рогозянського з Харківщини. Деякі з січових кобзарів знайшли своє безсмертя в українських думах та піснях. Так, у у записах П.Мартовича знаходимо думи “Степан Погрібняк” та “Іван Храмченко (Копильченко)” – козаки, які втративши зір, стали мандрівними кобзарями, яких супроводжували діти (виділено – О.П.).

Якщо згадати тему нашого дослідження, то слід зазначити, що історія кобзарства донесла до нас імена дітей-кобзарів, як правило, це яскраві представники бандуристсько-лірницької школи – видатні віртуози Грегор Відорт, його син Каетан та онук Франц. Далі треба назвати імена відомих бандуристів, які ще з дитинства захоплювалися грою на бандурі – це Дмитро Гонта та Кость Місевич, Данило Щербина та Олексій Проценко, які брали участь у війні з Московщиною 1917-1921 рр.

“Традиційну народну культуру, що відрізнялася високим відчуттям патріотизму, довго утримували в Україні сліпі кобзарі, яких свого часу оспівав Шевченко, - завважував Роберт Конквест. – Вони мандрували від села до села, заробляючи собі на прожиток виконанням старовинних пісень і дум, і в такий спосіб постійно нагадуючи українцям про їхнє вільне й героїчне минуле. Тепер цей небажаний феномен був придушений. Співців запросили на з'їзд і там усіх заарештували. Більшість згодом розстріляли – що для сталінських поплічників досить логічно, бо зі сліпців було б мало користі, якби їх спробували використати як робочу силу в таборах” [8, 298-299]. Автор роботи згадує тут організований більшовиками в середині 1930-х років Всеукраїнський конгрес лірників і бандуристів, після якого кілька сотень його учасників розстріляли, але Україна пам'ятає своїх синів. Тому ми вважаємо, що треба навести кілька положень про творчість кобзарів.

У зв'язку з цим значний науковий інтерес викликає робота “Слово- символ” (1982) Ол. Мейера релігійного філософа і публіциста, який досліджував проблеми культури, а також велику увагу приділяв естетиці життя, де у нього ключову роль відіграє слово, яке є проривом думки до буття. Ілюстрацією цього положення виступає життєтворчість сліпих кобзарів на теренах української культури.

Цікавим для нашого розгляду є той факт, що в роботах цього автора культура характеризується ним як вираження людської душі, представлені через спільноту (як у нашому випадку) на певному рівні людської цивілізації.

Наведені спостереження однозначно вказують, що Мейер безпосередньо не ототожнює мистецтво та користь, що дає мистецтво. Він підкреслював, що художній твір не можна розглядати лише як корисне знаряддя реалізації якоїсь самостійної мети, яка існує поза сферою мистецтва. Зокрема, він відкидав неправильну, на його погляд, позицію, згідно з якою “мистецтво повинно розкривати істину в чуттєвій формі зображати зазначену між чуттєвим та духовним.

Отже, природним і логічним видається інтерес саме до творчості кобзарів, слід зазначити, що творчість кобзаря – це специфічний тип творчості, де значна вага припадає на суб'єктивний момент, де особливу роль відіграють, з одного боку, конкретні знання самого кобзаря щодо історії країни, її героїв, а з іншого – рівень його фантазії, багатство уяви та емоційності.

Виконуючи пісню чи думу, кобзар проймається тим, про що й про кого співає, складаючи в такий спосіб власний міф про народних героїв, на образах яких і формується величне відчуття патріотизму. Особисте відчуття сліпого співця стає неначе загально природним, що переростає не тільки у надбання нашої культури, а й світовий рівень.

Кобзарський репертуар буквально вражає творами, сповненими багатством і щирістю відчуттів. Примітно, що серед них знаходиться місце і відчуттю перестороги. Це є ще одним свідченням того, що оспівуваний герой – насамперед, звичайна людина, якій відомі і сила, і слабкість. Тому мабуть, пісні та думи наших прадідів пронизані і величчю, і смутком. І пересторогою (“Гей на біду, на горе”, “Ой по горах сніги лежать”, “Ой то ляхи – вражі сини”, “Ой усе лужком та все бережком”, “Та ой, як крикнув же та козак Сірко” тощо).

Згідно з естетичною концепцією А. Бергсона, художня творчість, з одного боку, покликана, спираючись на інтуїцію та позасвідоме, дати простір розвитку міфотворчих

потенцій інтелекту, з іншого, сам процес міфотворчості повинен посилити свідомість, зміцнити самовпевненість людського розуму. Йдеться про те, щоб через ірреальне зміцнювати реальне, через творення художнього світу допомагати людині адаптуватися в реальному світі. На думку А. Бергсона, через надлишковий, додатковий продукт міфотворчості мистецтво спроможне розв'язати ці два нібито взаємовиключні завдання.

Звернімося до життєвого шляху сліпого українського кобзаря Остапа Вересая (1803-1890), який народився в селі Калюжниці на Полтавщині у родині незрячого кріпака-музики, і вже у трирічному віці осліп. Цей славетний український кобзар виконував народні думи, жартівливі та сатиричні пісні, канти та псалми. Серед інших він вирізнявся глибоко експресивною манерою “співогри”. Окрім того, творчість Вересая мала значне ідеологічне навантаження: він виховував у слухачів відчуття патріотизму, української національної самосвідомості.

Думи та пісні українців “від Вересая” записували М.Лисенко і Л. Жемчужников, П. Чубинський, О.Русов, а феномен кобзаря прагнули осмислити І.Франко, Ф.Колеса, С.Тобілевич, М.Грінченко, П.Тичина. Свого часу геніальний Тарас Шевченко подарував Остапу Микитовичу свого “Кобзаря” з дарчим написом. Схвильований образ сліпого бандуриста відбито у творах Максима Рильського (вірш “Любов Вересая”, поема “Мандрівка в молодість”) та Федора Бурлаки (повість “Остап Вересай”). Відомі портретні зображення співця виконані художниками М. Самокишем, М. Маковським, скульпторами В. Знобою, М. Марченком, І. Коломійцем. Про цього “Гомера ХІХ століття” писали відомі діячі культури Англії, Франції, Австрії, Чехії, Польщі, зокрема, Р. Рільке, А. Рембо, В. Фальстон, Ф. Равіта, Л. Куба.

Справжнє визнання прийшло до Вересая після його виступу в Києві на засіданні Південно-західного відділу Російського географічного товариства (1873). Згодом були успішні концерти на Третньому археологічному з'їзді в Києві (1874) та в Петербурзі (1875).

Репертуар О.Вересая склався з численних творів героїчного епосу.

За твердженням відомого фольклориста Ф. Колеси: “... кобзарі мають високе розуміння про своє співацьке призначення, як носителі висших ідей, що відривають людей від життєвої суєти, а підносять Бога, вказують на правду і неправду в людських відносинах, нагадують на смерть і суд і вічність, а з другої сторони удержують пам'ять про історичну минувшину народу, про його страждання й героїчні подвиги. Поетичним словом і грою уміють вони настроювати людські душі на висший лад, уміють витискати чисті сльози благородного зворушення, що підносить людину” [1,с.61].

Симптоматичним з цього приводу є робота відомого англійського філософа, історика і письменника Карлейля Томаса “Герої, шанування героїв і героїки в історії” (1841) за своїм культурологічним значенням серед численних його робіт ми обрали оскільки цього автора можна назвати родоначальником елітарного підходу до культурно-історичного процесу, і в цьому плані він передбачив погляди Ф. Ніцше, К. Леонтєва. Саме на думку Карлейля історію і культуру створюють видатні особистості, а не безлика маса. На нашу думку, саме звернення до аналізу і переосмислення нового методу в культурології – методу просопографії може слугувати майже альтернативою до погляду Карлейля, а можливо й доповненням до теоретичного поля культурологічного знання.

Наш аналіз довів, що *просопографія* – це метод культурології, який досліджує загальні характеристики групи діючих особистостей, що існують у культурі чи локальних культурах, контркультурах, що стосується двох головних проблем: 1) шляхів здійснення ними культурних дій, акцій; 2) культурного сценарію здійснення так званого культурного сценарію колективного життя, шляхів і варіантів культурної місії і реалізації як такої в умовах даної культури.

Отже, ми повинні констатувати, що сучасний рівень культурологічного осмислення біографічної діяльності виникає завдяки таким дослідженням ХХ ст. завдяки роботам Г. Винокура, Дж. А. Гаратті, Д. Стауффера, В.Р. Тейєра, С. Аверинцева, Ю.Лотмана, А. Валєвського, Б.Дубини, В. Шинкарука, Л.Сохань, М. Поповича та ін.

Відтак, метод *просопографії* ми визначаємо як такий метод, що застосовується в культурології для тлумачення такого явища, як відображення колективної біографії, а також її особливостей групи, що описується, у різні історичні епохи в різних культурах або національних культурах, контркультурах тощо. Наприклад, це можуть бути трубадури, менестрелі, мінезингери, трувери, мейстерзингери тощо.

Список використаної літератури

1. Иванова Г.В. Историография просопографии / Г.В Иванова, Ю.Ю. Юмашева – М.: Наука. – 2002. – 162с.
2. Лосев А.Ф. Платоновский объективный идеализм и его трагическая судьба / А.Ф. Лосев // Платон и его эпоха. - М.: Искусство, 1979. – 279с.
3. Винокур Г.О. Биография и культура. Русское сценическое произношение / Г.О. Винокур. – М.: Русские словари, 1997. – 186с.
4. Античная культура и современная наука / А.А. Тахо-Годи, В.В. Бычков, ред. Б.Б. Пиотровский - М.: Наука, 1985. - 344с.
5. Традиция и история культуры. - М.: Наука, 1960. - 375с.
6. Аверинцев С.С. Плутарх и античная биография. К вопросу о месте классика жанра в истории жанра / С.С. Аверинцев – М.: Наука, 1973. – 268с.
7. Хоруженко К.М. Культурология. Энциклопедический словарь / К.М. Хоруженко. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. – 640с.
8. Конквест Р. Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор / Р.Конквест. – К.: Либідь. - 1993. – Т.1 – 321с.
9. Див.: Колеса Ф. Українська усна словесність: Загальний огляд і вибір творів / Ф. Колеса – Львів: Накладом фонду “Учіться, брати мої” [Друк. Наук, т-ва ім. Шевченка], 1938. – 643с.; Труды этнографическо-статистической экспедиции в западно-русский край, снаряженной императорским русским географическим обществом: Материалы и исследования. собранные П.П. Чубинским. – СПб., 1874. – Т.5 – 1086с.; Житецкий П. Мысли о народных малорусских думам / П. Житецкий – К.: Изд-во редакции журн. «Киевская старина», 1893. – 249с.; Максимович М. Сборник украинских песен, издаваемый Михайлом Максимовичем / М.Максимович. – К: В типографии Теофила Гликсберга, 1849. – 116с.; Мишанич С. Дума про думи, або як завойовники боролися з творцями і носіями українського героїчного епосу / М. Мишанич // Актуальні проблеми української літератури і фольклору: наук.зб. – Донецьк: Кассіопея, 1999. – Вип.4. – С.4-12.
10. Романюк І.П. Кобзарсько-лірницька традиція як феномен національної культури України./ І.П. Романюк // Мистецькі обрії, 2004: альманах: наук.-теор. пр. та публіц. / головн.наук.ред. І.Д. Безгін. – К.: ВПП «Компас», 2005. – 464с.
11. Колеса Ф. Українські народні думи. Перше повне видання з розвідкою поясненнями, нотами і знімками кобзарів / М. Колеса. – Львів. 1920. – 160с.
12. Кулиш П. Записки о Южной Руси / П. Кулиш. – СПб., 1856. – С.189-191.
13. Житецкий П. Про українські народні думи / П. Житецкий. – К., 1919. – С.111-112.
14. Яворницький Д. Група кобзарів та лірників на українському ярмаркові // З української старовини / Д.Яворницький – К., 1919. – С. 111-112.

15. Черемський К. Бойове мистецтво українських незрячих співців / К. Черемський // Запорізький Спас. - 2001. - №2. - С.3-5.

Стаття надійшла до редакції 5.09.2011р.

О. V. Popovich

PROSOPHRAFIYA AS METHOD OF CULTURE BLIND KOBZAR

The problem of a collective blind kobzar's biographies, different views can be traced to the appointment of scientific biography. The role of method in cultural studies prosopohrafiyi.

Key words: cultural studies, prosopohrafiya, kobzars

УДК 355.48(4-15)"04/14"

Ю. В. Рябуха

**ВПЛИВ ХРИСТІЯНСЬКОЇ РЕЛІГІЇ НА
СЕРЕДНЬОВІЧНІ ВІЙСЬКОВІ КОНФЛІКТИ**

Простежується взаємозв'язок християнства з веденням військових дій в часи середньовіччя. Церква і війна не протистояли один одному, а користувалися взаємною підтримкою.

Ключові слова: середньовіччя, християнство, війна.

Війни весь час супроводжують людство. Від обмежених локальних конфліктів вони переростають у світові, жертви яких рахуються мільйонами. Неодноразово люди намагалися штучно обмежити кровопролиття, апелюючи до християнських моральних цінностей. Та сама Церква була тісно пов'язана з війною. Хрестові походи здійснені під впливом католицької Церкви призвели до чисельних жертв та спустошень. Неодноразово середньовічні війська використовували християнську символіку в боротьбі один проти одного. Виник цікавий парадокс – пропагандуючи любов, Церква розв'язувала війни. Саме тому є актуальним простежити вплив християнської релігії на ведення воєнних дій.

Як правило, питання пов'язані з взаємодією війни та християнства в певній мірі розглядаються в узагальнюючих працях з історії війн та Середньовіччя. Насамперед слід відзначити роботи Д. Барні[3], Д. Бредбері[4], Г. Хьюїтта[6] та М. Кіна[8]. В радянській історіографії це питання майже не висвітлювалось, за виключенням організації Церквою хрестових походів[1].

Варто насамперед подивитися, наскільки часто духовні письменники, проповідники, теологи вдавалися за прикладом св. Павла до військових образів, говорячи про який-небудь релігійному поведінці або почутті. Їх використовували Жюльєн де Везель у проповіді «Про озброєння лицаря Христового» і папа Інокентій IV, який порівняв Париж, що став інтелектуальним центром, з фортецею; в ранньому Середньовіччі з фортецею часто порівнювали рай. У зв'язку з цим процитуємо лист Жоффруа де Бретейя абатові Жану: «Якщо в донжоні немає оборонної зброї, то його настільки ж важко захищати, як і легко взяти приступом.... Монастир же без бібліотеки - це замок без арсеналу, бо нашим арсеналом є бібліотека. Саме з неї ми отримуємо правила Божого закону, якими, як добрими стрілами, відображаємо натиск Ворога. Саме туди ми йдемо за панциром справедливості, шоломом спасіння, щитом віри і мечем духа, яким є слово Боже». Бернардіно Сієнський в XV ст. написав проповідь «Про війну і напад на рай, або небесний Єрусалим» (De pugna et saccomanno paradisi seu caelestis Ierusalem). А Жерсон говорив про «численне християнське лицарство ангелів»[4,с.47].

У першій половині XIV ст. Бартоломео Урбинський, відлюдник, який жив за статутом св. Августина, який став потім єпископом Урбіно, склав «Трактат про духовну військову справу в порівнянні з мирською» (*Tractatus de re bellica spirituali per comparationem ad temporalem*), де широко використовував античних військових авторів: Валерія Максима, Веґеція, Саллюстія, Фронтін, Тита Лівія і ін

Якщо порівняння і зближення «духовного» (*spiritualia*) з «військовим» (*militaria*) стало звичайною справою, то не тільки тому, що всюдисущість війни в житті середньовічного суспільства давала людям Церкви можливість користуватися більш зрозумілими їх читачам і слухачам образами; важливіше те, що саме духовне життя протягом довгого часу була глибоко пройнято свідомістю безперервної, нещадної боротьби небесного воїнства з диявольськими легіонами. Такий був дух Ключі. «Якщо покликання ключіців і відрізнялося від лицарського, воно все ж таки було героїчним, але мова йшла про боротьбу з дияволом». Літургійну службу цього ордена можна було представити як ритуальне бій з силами зла. Ще в XII ст., Жюльєн де Везель писав у згаданій вище проповіді: «Ми залучені в страшну війну. Лицарі Христові, беріться за зброю.... Будьте мужні, лицарі Христові.... Ворог - у наших воріт, не можна втрачати ні хвилини, потрібно негайно вступати в рукопашний бій. Наші вороги багаточисельні, і вони обсипають нас палаючими стрілами зі всіх сторін. Якщо вони зрозуміють, що ми погано підготовлені і беззахисні, вони, витягнувши мечі, ще сміливіше будуть потрясати зброєю і ще шаленішими будуть осаджувати нас. Це такий ворог, з яким ми не можемо укласти ні самого короткого перемир'я, ні мирного договору»[3,с.60].

У той час, коли лицарство позбавлялося старої ідеї, ще існуючої при Йоні Орлеанському і Хінкмарі Реймському, згідно з якою солдат не може жити відповідно до моральних законів, став швидко розвиватися культ святих воїнів – патронів лицарства, таких як святі Маврикій, Георгій і Михайло, покровителів військових братств і військових фахівців, як св. Себастьян у лучників і св. Варвара у канонірів. У легенді про св. Георгія його битва з драконом зі зброєю в руках відтіснила відмову служити імператору-язичнику. В іконографії зображення св. Михайла в лицарському обладунку затьмарило його зображення в звичайному одязі. Були зараховані до лику святих або блаженних такі правителі-воїни, як Людовик IX (XIII ст.) і Карл Блуаський (XIV ст.). Біографію Людовика Жуанвіль навмисно склав у вигляді диптиха. «У першій частині йдеться, як він керував за заповітами Бога і Церкви на користь свого королівства. У другій частині мова йде про його лицарських діяння та військові подвиги». Якщо в каролінгську епоху архієпископ Ліонський Агобард наказував прибирати з церков будь-які зображення, пов'язані з війною (значить, вони вже були), то пізніше вітражі, фрески, скульптури, капітелі як романського, так і готичного стилю відтворювали значну кількість військових образів: борються воїнів, лицарів з прапорами, мечами, списами тощо. Знаменита скульптура Реймського собору зображує збройного лицаря в кольчужному головному уборі і зі схрещеними руками, що приймає благословення священника. І навпаки, в арміях того часу було безліч релігійних символів. На зброї, наприклад, робили благочестиві написи: так званий меч св. Маврикія, що зберігся в імператорській скарбниці у Відні, з написом: «Людина Божий. В ім'я Господа. Христос перемагає. Христос царює. Христос велить». Прикрашені релігійними образами і написами прапор і вимпел Жанни д'Арк були далеко не єдиними у своєму роді. Такі ж були майже у всіх військах того часу – в бургундських, англійських, лотарингських і т. д. Деякі прапори: прапор св. Якова в Компостела, св. Ламберта в Льежі і орифлама св. Діонісія - були священними і чудотворними. Примітно, що матерчаті хрести різної форми і кольору, які з'явилися, поза сумнівом, під час першого хрестового походу, пізніше, з XIV ст., почали використовуватися як розпізнавальні знаки англійськими, французькими, бретонськими, бургундськими, лотарингськими воїнами[6,с.36]. Тобто, як релігійні символи стали військовими, так

одночасно і військові – релігійними.

Польовому бою зазвичай передувало здійснення релігійних обрядів, і, передбачаючи смерть, люди сповідалися, причащалися, слухали месу і хрестилися. Типовою і класичною була прелюдія до очікуваного бою в 1339 р. поблизу Бюіронфосса між англійцями і французами. «Коли настала п'ятниця, то вранці обидва війська приготувалися до бою і прослухали месу - кожен сеньйор зі своїми людьми і на своїй квартирі. Деякі сповідалися і причастилися, приготувалися до смерті, якщо вона наздожене їх». Говорячи про часто згадуєми в героїчному епосі ритуалі, трувер Кювельє так описав поведінку соратників дю Геклена напередодні битви під Понвалленом: «Взявши хліб, вони його, перехрестивши, благословили і після цього, як на причасті, скуштували. Благочестиво сповідалися друг другу, молитви прочитали, Господа просячи, щоб визволив їх від злих мук»[3,с.90].

Перед битвою при Азенкурі Генріх V і його люди, «перш ніж вступати в бій, стали на коліна і тричі поцілували землю»[2,с.105].

Під час облоги Іврі англійці, побоюючись підходу французів, «зі страху перед боєм вибрали місце, освятили його і посеред поставили хрест»; безсумнівно, вони таким чином визначили місце для поховання, щоб після бою убиті могли бути поховані в освяченій землі.

Під час бою капелани і священники молилися за перемогу своїх військ. Капелан Генріха V згадував про битву при Азенкурі так: «І тоді, поки тривав бій, я, автор цих рядків, сидючи на коні в обозі за лінією битви, і інші священники схилили свої душі перед Богом і, згадуючи все, чому вчить Церква, в серцях своїх благали: "Згадай про нас, Господи! Вороги наші, зібравшись, похваляються хоробрістю. Удар цей і розпорошу, щоб зрозуміли вони, що за нас бореться не хто інший, як Господь наш!"»[8,с.87].

Навіть в бою воїни не забували закликати небесну допомогу, про що свідчить є такі військові кличі: «Святий Георгій» - у англичан, «Святий Діонісій» - у французів, «Святий Ів» - у бретонців і інші («Нотр-Дам-Сен-Дені», «Нотр-Дам-Сен-Жак», «Нотр-Дам-Клекен», «Нотр-Дам-Оксерр »).

Природно, після закінчення боїв відбувалися релігійні обряди - відспівування і поховання мертвих - залежно від місцевих умов або соціального статусу жертв; переможці служили меси на знак подяки і «Te Deum», крім того, вони могли подарувати військові трофеї (знамена, шпори, зброю) будь-яким святилищам, заснувати багатий монастир або скромну капличку. Після битви при Гастінґсі Вільгельм Завойовник заснував абатство Беттл [букв.: «Битва»], головний вівтар якого був зведений на тому самому місці, де загинув Гарольд; Філіпп Август після битви при Бувіні заснував абатство Перемоги поблизу Санліса; Філіпп Валуа після Кассельської битви подарував собору Паризької Богоматері свою кінну статую, а Карл VI після битви при Розбеке приніс в дар собору Шартрський Богоматері свій обладунок. Золоті шпори переможених при Куртре (1302 р.) фламандці розвісили в соборі цього міста, звідки французи забрали їх вісімдесят років потому, після битви при Розбеке. На честь зняття облоги Тарта, в 1442 р., Карл VII велів звести там «красивий хрест і капличку», прикрашені його гербом і з зазначенням дати події, а щоб увічнити пам'ять про нього, щорічно 24 червня мають бути служити месу. Відомо, що Жанна д'Арк, за звичаєм поранених, передала свій обладунок в Сен-Дені, як задовго до неї зробив і Гійом Оранжевий. В інших святилищах також були вклади військових, такі як в Сент-Катрін де Фьербюа поблизу Тура або у францисканській церкві Мадонна-делла-Грація поблизу Мантуї. Дізнавшись про поразку бретонського герцога Франциска II в 1468 р., Людовик XI наказав побудувати поблизу воріт П'єрфон в Комп'єні капелу, присвячену Діві Марії, під назвою Богоматір Порятунку або Добрих Вістей, або ж Благої допомоги. Баталья (домініканська церква і монастир) була заснована в пам'ять про перемогу

Жоана I Португальського при Алжубарроте в 1385 р. і присвячена Богородиці під ім'ям Санта-Марія-Вікторія. Під час кампанії 1476-1477 рр., в результаті якої була здобута перемога під Нансі над Карлом Сміливим (5 січня 1477 р.), лотарінгський герцог Рене II вів свої війська під заступництвом Діви Марії Благовіщення, і її образ був відображений на його «головному прапорі і штандарті». Відвоювавши своє герцогство, він зробив «великі дари» церкви Благовіщення у Флоренції і в «честь Діви Марії цілий рік носив білий одяг». У подяку за перемогу його турботами в 1482 р. була заснована церква при монастирі кордельєров в Нансі, присвячена Діви Марії Благовіщення. А на місці самого бою він звелів побудувати капелу «в вічну пам'ять про перемогу». У цій капелі, освяченою в 1498 р. єпископом Туля Ольрі де Бламоном, яка мала назву Богоматір Перемоги, або Благої допомоги, була поставлена статуя Діви Марії Милосердя. Більш того, в тому самому місці, де було знайдено тіло вбитого герцога Бургундського, поблизу ставка Сен-Жан, був зведений хрест з двома поперечинами. Такий же хрест Рене II дав своїм військам, на знак вшанування його Анжуйським предками частини істинного Хреста, що зберігався в Боже в релікварії. Цей символ, який входив в герб «давньої» Угорщини, нагадував йому також і про Готфріда Бульйонського, нащадком якого він себе вважав[9,с.70]. Цей лотарінгський приклад чудово показує, як напередодні Нового часу мог встановлюватися зв'язок між війною (і перемогою), «національними» культами, амбіціями і династичними традиціями.

Собори, церкви і каплиці зберігали не лише зброю, в якості внесків вміщену військовими, але також і штандарти переможених. 1388 р. герцог Гельдернський після перемоги над брабантцями наказав повісити сімнадцять прапорів знатних переможених під образом Діви Марії в Німвегене. Те саме зробив і Жан Біго, капітан Карла VI, в 1419 р. «Він послав прапори, захоплені у ворога, в собор Паризької Богоматері і в інші церкви з проханням повісити їх як трофей його перемоги». А після однієї з перемог Рене II такі ж трофеї отримала церква Нотр-Дам-ла-Ронд в Меці[5,с.44].

Відзначимо також, що похорони королів, князів і сеньйорів супроводжувалися серією ритуалів, які нагадували про військове ремесло, яким ті займалися за життя. На пишному поховання графа Фландрії Луї де Маля в церкві Сен-П'єр в Ліллі (1384 р.) одні знатні персони для участі в церемонії одягалися в бойові обладунки, інші одягалися в турнірні обладунки; лицарі ж, як би приносячи в жертву, несли бойові та турнірні щити, мечі і прапори і вели бойового і турнірного коней. Примітно, що першою надгробної промовою на честь мирянина не королівського і не княжого стану вважається та, що вимовив єпископ Оксерра Феррі Кассінель в 1389 р. під час заупокійної меси по «доброму коннетаблю» дю Геклену на біблійну тему «Відомий він до краю землі» («Nominatus est ad extrema terrae»). Знатні люди не тільки наказували зображати себе на надгробних плитах у військовому вбранні, а й епітафії повинні були в церквах нагадувати про їхні подвиги і виховувати військову славу.

Але не всі церковники підтримували збройні конфлікти. Не одноразово рухи за мир, справжні кампанії заради заспокоєння і примирення розвивалися на Заході з дозволу, благословиня та за участю Церкви та духовенства. Папство, великі знавці католицького права і теологи відчували явне занепокоєння з приводу воєн між християнами. Критерії справедливої війни, чітко визначені з другої половини XII в., приводили до осуду дуже великого числа конфліктів, тому папи і їх легати особливо благоволили до арбітражу, судових інстанцій і переговорів. Від Данте до Вікліфа, від Марсилия Падуанського і П'єра Дюбуа, чеського короля Іржі з Подебрад до Еразма Роттердамського передавалася незнищенна надія - серйозний, хоч і ілюзорний проект створити під егідою єдиної влади або суверенної асамблеї нове християнське суспільство, де війна була б заборонена по закону і не відома на ділі. В окремі епохи світ ставав справжньою політичною концепцією, предметом загальних сподівань. І поряд з літературою про війну існувала література про світ: «Книга миру» Христини

Пізанської, «Книга миру» Жоржа Шатле, кілька промов і проповідей Жана Жерсона. Додамо, що якщо політики, світська і духовна еліта не прагнули до миру за всяку ціну і вважали, що краще справедлива війна, ніж неправий світ, то ставлення народу було іншим. «Усі добре знають, що коли доводиться судити й рядити про війну, то бідним людям краще не втручатися, оскільки вони тільки й мріють про те, щоб жити в світі»[2,с.51].

Моральне занепокоєння з приводу війни взагалі або приватних конфліктів виявлялися тут і там. Петро Даміані в XI ст. заявляв, що «ні за яких умов не можна братися за зброю, щоб захистити віру Вселенської церкви, а ще менше дозволено людям вдаватися до боїв заради земних, минутих благ». У XII в. хтось Нігер протестував проти хрестового походу, сумніваючись, що він відбувався з волі Божої. Згідно з різними французькими хроністами, англійський лицар Джон Корнуельський, втративши сина, убитого з гармати при облозі м. Мо в 1420 р., побачив у цьому знак, що війна ведеться Генріхом V проти волі Господа і нерозумно; боячись погубити душу в цьому несправедливому конфлікті, він покинув експедиційний корпус, повернувся до Англії і дав клятву ніколи не воювати проти християн[2,с.106].

Найбільш закінчене вираження середньовічної ідеї ненасильства слід шукати у маргіналіїв, еретиків та їх симпатиків. На початку XIII ст. група вальденців дозволила папі Інокентію III переконати себе повернутися в лоно офіційної Церкви, але за умови звільнення від військової служби. Пізніше в Італії таким же звільненням користувалися терціарії ордена св. Франциска. Одна прихильниця вальденців, допитана в 1321 р. єпископом Пам'є Жаком Фурньє, заявила: «Вбивство християнина в будь-якій війні є гріхом».

А на думку «досконаліх» катарів, всякому людині заборонено вбивати собі подібного, будь то під час війни або захищаючись від лиходія. Будь-яка війна розцінювалася ними як злочинна, і солдат, повинуючися командирі, як і суддя, що виносить смертний вирок, - не хто інші, як вбивці. Тут, як і в інших питаннях, катари відродили деякі положення вчення доконстантиновської Церкви. Пацифізм був однією зі складових і вчення лоллардов, і не виключено, що згаданий вище англійський лицар був якимось пов'язаний з цією релігійною течією. Згідно Ніколасу Герефорду, «Ісус Христос, ватажок нашого воїнства, вчив нас законом терпіння, щоб ми відмовлялися від тілесних битв». Одне з дванадцяти положень лоллардов, засуджених в 1395 р., свідчить, що «вбивство в битві ... суперечить Нового Заповіту зважаючи заповіді Христа любити ближнього, мати милосердя до своїх ворогів і не вбивати їх». Інше їхнє становище згадує зброярня ремесло серед ремесел, непотрібних для людини, і воно підлягає скасуванню задля вдосконалення чесноти. Вікліф ж критикував використання Старого Заповіту для виправдання війни[4,с.180].

Процеси проти лоллардов, проведені в єпархії Норвіча в 1428-1431 рр.. показують, що, на думку одного з обвинувачених, які б не були обставини, боротися - значить творити зло, а більшість інших стверджують, що злом є навіть боротьба за свою батьківщину або спадщину. Аргумент у всіх був один: участь у боротьбі свідчить про нестачу милосердя. Для цих лоллардов злом є також засудження на смерть, навіть і за законом, убивць, злодіїв, зрадників, бо помста має бути надано Богу.

На протигагу пацифістських поглядів лоллардов кембріджські теологи Уолтер Брют і Вільям Суїндербі у 1393 р. сформулювали офіційну позицію Церкви: «Боротьба на захист справедливості як з невірними, так і з християнами - справа свята і дозволене, інша ж думка є помилкою. Згідно з цим твердженням, християнам не дозволено боротися з невірними, язичниками та іншими навіть з метою їх насильницького навернення в християнство, не можна також боротися і з християнами задля підтримання справедливості. Ця думка помилкова і являє собою оману з наступних причин. По-перше, жоден християнський король тоді не зміг би захищати свої землі від

завойовників і зрадників, і король Англії не мав би права захищати своє королівство від французів, шотландців чи кого-то другого. По-друге, вчення отців Церкви підтримувало і виправдовувало справедливі війни, дозволяючи християнам вести їх, якщо метою є захист справедливості чи охорона Церкви і католицької віри. Тому визнані Церквою святі відпускали гріхи тим, хто воював в ім'я цієї мети, і сам Господь схвалював такі справедливі війни і насправді часто наказував обраному народу братися за зброю, про що свідчить майже весь Старий Завіт. Саме в цьому полягає істинно католицьке вчення, а все противне йому, як вищесказане, - помилка. Положення про те, що християнинові заборонено захищатися і чинити опір, коли на нього нападають, також є помилкою. Згідно з цим твердженням, християни не можуть вільно і рішуче захищатися, коли їх ображають, нападають на них або здійснюють будь-яке інше насильство. Ця думка суперечить благу загального миру, всякому порядку управління і розуму. Дотримуватися потрібно не цього помилкового думки, а протилежного, згідно з яким християни можуть рішуче захищатися, насамперед, у разі несправедливих образ і проти сили вживати силу, особливо коли кривдників не чекає швидке покарання»[4,с.189].

Відзначимо також, що в гуситському русі, поряд з течією, виправдовували війну і опір хрестоносцям в ім'я істини, невинності і вітчизни, було й інша течія, що проповідувало ненасильство, яке представляв теоретик Союзу богемських братів Петро Хельчінській. Він глузував над тими, хто по п'ятницях утримувався від свинини і в той же час з легкістю проливав людську кров; на його думку, перше століття існування Церкви, коли вона була міротворіцею, - вік золотий, бо християнський закон як закон любові забороняє вбивство, таким чином, що виконують його повинні, звичайно, коритися державі, віддаючи кесарю кесарево, але відмовляючись при цьому від публічних функцій і військової служби[4,с.203].

Інакше кажучи, з одного боку, ці неортодоксальні течії поширювали на колективи і органи державної влади ті заборони, які Церква традиційно накладала тільки на приватних осіб, з іншого ж боку, вони ставили в обов'язок всьому співтовариству християн миролюбність, яку офіційна Церква вимагала від духовних осіб і людей, що прагнуть досконалості.

У світлі цього здаються зрозумілими відповіді вальденського диякона Раймона де Сент-Фуа, дані на інквізиційному допиті Жаку Фурньє в 1321 р. Дійсно, еретик заявив, що «світській владі дозволено карати злочинців, бо без цього не буде ні миру, ні безпеки людям», він вважав навіть, що «справедливо і законно стратити» еретиків, таких, як маніхеї, «якщо вони не хочуть повернутися в лоно істинної віри і Римської церкви», він допускав також, що «ті, хто вбиває або засуджує до смертної кари негідників або еретиків, перебувають у стані порятунку», він вважав, що дозволено і справедливо воювати з язичниками і невірними, що не бажають, незважаючи на навіювання церкви, звернутися до істини, і що християнський государ вправі вести війну з християнами, «щоб відбити напад або покарати за святотатство і непокору». Але що стосується його самого, то будучи «досконалим», він відмовлявся брати участь у всіх цих насильницьких діях, і навіть якщо б якийсь бандит хотів убити його, то він лише спробував би перешкодити йому палицею або мечем, і якщо б при цьому він, на нещастя, випадково його вбив, то зробив би гріх, правда, не такий тяжкий, як вбивство доброї людини[4,с.198].

Починаючи з імператора Костянтина, християнізація військової функції, в чому можна бачити майже неминучий наслідок християнізації влади, завершилася своєрідною сакралізацією війни, зростанням престижу воїна і військового ремесла. Збройна боротьба людей стала сприйматися як цілком похвальне діяння, а військова доблесть - як майже надлюдська чеснота. Настільки суворий теолог, як Жерсон, який писав, правда, в жорстоких умовах пароксизму Столітньої війни, дійшов навіть до того,

що «мучениками Божими» назвав «воїнів, які ризикують життям по доброму наміру за праве діло, на захист справедливості та правди». Не дивно тому, що простий мирянин Гастон Фебюс у своїй «Книзі молитв» звертається до Бога зі словами: «І я молю тебе, Господь, дати мені славу зброї, як Ти багато раз щедро давав, так що милістю Твоєю у сарацинів, євреїв та християн, в Іспанії, Франції, Англії, Німеччини та Ломбардії, по цей і по той бік моря, моє ім'я всюди відомо. Де б я не був, я скрізь перемагав, і Ти надав мені всіх моїх ворогів, і тому я знаю Тебе досконало».

Скільки б Церква у своїх поглядах на війну не проявляла стримування і настороженості (часто приховуючи їх за допомогою абстрактної схоластичної лексики і формальної логіки), тим не менш християнство і війна, Церква і воїни не протистояли один одному, а загалом, добре ладнали і користувалися взаємною підтримкою. Середньовічний пацифізм був пов'язан головним чином саме з еретичними впливами, а не з ортодоксальною Церквою. Середньовічні клірики, безсумнівно, погодилися б прийняти на свій рахунок слова Лакордера, сказані на похоронах генерала Друо: «Немає іншої більш вірною аналогії, ніж аналогія між ченцем і солдатом: та ж дисципліна і та ж самовідданість».

Список використаної літератури

1. Заборов М.А. Крестоносцы на Востоке / М.А. Заборов. – М.: Наука, 1980. – 320 с.
2. Куркин А.В. Рыцари: последние битвы / А.В. Куркин. – СПб.: Полигон, 2004. – 512 с.
3. Barnie J. War in Medieval English Society / J. Barnie. – London: Weidenfeld, and Nicolson, 1974. – 346 p.
4. Bradbury J. The Routledge Companion to Medieval Warfare / J. Bradbury. – London-N-Y, 2004. – 412 p.
5. Gravett C. Knights at Tournament / C. Gravett. – Oxford: Osprey Publishing, 1988. – 64 p.
6. Hewitt H. The Organization of War Under Edward III: 1338-1362 / H. Hewitt. – Manchester: Manchester U P, 1966. – 260 p.
7. Hooper N. The Cambridge Illustrated Atlas of Warfare: The Middle Ages / N. Hooper, M. Bennet. – Cambridge University Press 1996 – 192 p.
8. Keen M. The Laws of War in the Late Middle Ages / M. Keen. – London: Routledge & K. Paul, 1965. – 350 p.
9. Turnbull S. The Book of the Medieval Knight / S. Turnbull. – London: Brockhampton Press, 1995. 192 p.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2011р.

Y. V. Ruabukha

WAR AND THE CHRISTIAN RELIGION IN THE MIDDLE AGES

Retrace the relationship of Christianity to the conduct of hostilities in the Middle Ages. The Church and the war is not opposed to each other and enjoy mutual support.

Key words: Middle Ages, Christianity, war.

УДК 316.9:159.9.019Виготський

С. Ю. Сабадаш

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ВИТОКИ ТВОРЧОСТІ Л. С. ВИГОТСЬКОГО

У статті розглядаються життєвий та творчий шлях відомого психолога, культуролога, літературознавця Льва Семеновича Виготського. Зазначено, що його культурно-історична теорія розвитку особистості має велике значення, тому що показує розуміння механізмів перетворення культури в світ особистості й породження в процесі розвитку особистості самої культури.

Ключові слова: культура, особистість, культурно-історична теорія, марксизм, психологія мистецтва.

Філософи, культурологи й психологи намагаючись осмислити наукову спадщину Л. С. Виготського, дивуються геніальності ідей цього вченого. «Моцарт у психології» так назве свою роботу про нього американський методолог С. Тулмін [1]. про засновника культурно-історичної психології Левові Виготського не перестають сперечатися представники найрізноманітніших напрямків гуманітарного й природнього знання, науки й мистецтва. Більше того, що далі в часі ми відходимо від Л. С. Виготського, то вище оцінюємо його роль у культури й суспільстві.

Біографія Л. С. Виготського не надто багата зовнішніми подіями. Життя його було наповнене зсередини. Щедро обдарований звищ, це був тонкий психолог, ерудований мистецтвознавець, талановитий педагог, великий знавець літератури, блискучий стиліст, спостережливий дефектолог, винахідливий експериментатор, вдумливий теоретик. Усе це так. Але насамперед Виготський був мислителем.

Лев Семенович Виготський, другий з восьми дітей банківського службовця, народився 5(17) листопада 1896 р. в Орші, поблизу Мінська. Його батьки були людьми небагатими, але високоосвіченими, володіли кількома мовами. Їхній приклад наслідував і син, досконало опанувавши англійську, французьку та німецьку мови.

В 1897 р. родина переїхала в гомель, який Виготський завжди вважав своїм рідним містом. Тут пройшли його дитячі роки, тут в 1913 р. він з відзнакою закінчив гімназію. Продовжити освіту Виготський вирішив у Московському університеті. Йому поталанило – він потрапив в «процентну норму» для осіб єврейського походження. Для цієї категорії молодих людей вибір факультетів був невеликий. Найбільш реальні перспективи професійної кар'єри обіцяла спеціальність або лікаря, або юриста. При виборі спеціальності юнак піддався умовлянням батьків, яким здавалось, що медична освіта зможе забезпечити синові в майбутньому цікаву роботу й належне забезпечення існування. Але заняття на медичному факультеті не захопили Виготського, і менше ніж через місяць після вступу в університет він перевівся на юридичний факультет. Закінчення цього факультету відкривало можливостівступу до адвокатури, а не на державну службу. Це дозволяло жити поза «межею осілості».

Поряд з державним університетом Виготський відвідував заняття в навчальному закладі особливого типу, створеному на кошти ліберального діяча народної освіти А. Л. Шанявського. Це був Народний університет, без обов'язкових курсів і відвідувань, без заліків і іспитів, де міг навчатися за бажанням кожен охочий. Диплом Університету Шанявського офіційного визнання не мав. Однак рівень викладання був там надзвичайно високий. Справа в тому, що коли після студентських заворушень 1911р., репресій, що пішли за цим, Московський університет на знак протесту проти політики уряду покинули понад ста видатних учених (у тому числі К. А. Тімірязев, В. І. Вернадський, С. А. Сакулін, С. А. Чаплигін, Н. Д. Зеленський та ін.), багато хто з

них знайшли притулок у народному Університеті Шанявського. Психологію й педагогіку тут викладав П. П. Блонський.

Інтерес до психології пробудився у Виготського в студентські роки. Перші книги із цієї області, про які з упевненістю можна говорити, що вони були ним прочитані, - це відомий трактат А. А. Потебні «Думка й мова», а також книга У. Джемса «Різноманіття релігійного досвіду». С. Ф. Добкин називає також «Психопатологію повсякденного життя» З. Фрейда, яка, за його словами, дуже зацікавила Виготського [2, с. 35]. Імовірно, цей жвавий інтерес згодом привів Виготського до лав Російського психоаналітичного товариства. Судячи з праць Виготського, ідеї Фрейда помітного впливу на нього не мали, чого, навпаки, не можна сказати про теорію А. Адлера. Поняття компенсації, центральне для індивідуальної психології Адлера, згодом стає наріжним каменем дефектологічної концепції Виготського

Цікаво зауважити, що спеціальної психологічної освіти як такої на той час практично не існувало, і Л. С. Виготський, як і більшість піонерів цієї науки, дипломованим психологом не був.

В офіційній довідці про свою науково-дослідну роботу Виготський записав: «Почав займатися дослідницькою роботою в 1917 рю, по закінченню університету. Організував психологічний кабінет при педтехнікуі, де вів дослідження».

Ці слова відносяться до гомельського періоду його діяльності. У рідне місто Виготський повернувся в 1917 р. і взявся викладацькою роботою. У Гомелі ним було написано два великі рукописи, незабаром привезені в Москву, - «Педагогічна психологія» (видана в 1926р., та перевидано в 1991р.) і «Психологія мистецтва», захищена як дисертація, але опублікована лише через багато років після його смерті, а до того ходила в списках і користувалася популярністю як серед нечисленних на той час психологів, так і серед діячів мистецтва. Обидві праці дають підстави говорити про «раннього» Виготського як про зрілого самостійного мислителя, високоерудованого шукача нового шляху розробки наукової психології в умовах історичної ситуації, коли психологія на Заході була охоплена кризою, а в Росії ідеологічне керівництво країни вимагало впровадження в науки принципів марксизму.

Виготський був марксистом (як він сам говорив, матеріалістом у психології), і це певною мірою визначало його наукові погляди. Коли ми говоримо про марксизм Виготського, то аж ніяк не маємо на увазі той вульгаризований псевдомарксизм, який, починаючи з 1930 року, увійшов в офіційну радянську ідеологію як складова частина. Ні, Виготський був справжнім марксистом-діалектиком, об'єктивно примикаючи до групи А. М. Деборіна, в 1930 році засудженої Сталіним за «правий ухил».

У Росії в передреволюційний період у науковому вивченні психіки виникла парадоксальна ситуація: з одного боку, існували психологічні центри (головний з них – Психологічний інститут при Московському університеті), де домінувала, відживаючи своє століття, психологія свідомості, яка будувалася на суб'єктивному методі; з іншого боку, розробками російських фізіологів була створена наука про поведінку, що спиралася на об'єктивний метод. Її дослідницькими програмами (авторами яких були В. М. Бехтерев та І. П. Павлов) дозволили вивчати закономірності дії механізмів поведінки, виходячи з тих же принципів, якими послуговуються усі природничі науки. Концепція свідомості трактувалася як ідеалістична. Концепція поведінки (заснована на умовних рефlekсах) – як матеріалістична. З перемогою революції, коли державно-партійні органи зажадали повсюдно винищити ідеалізм, ці два напрямки опинилися в нерівному положенні. Рефлексологія (у широкому розумінні) одержувала всіляку державну підтримку, тоді як з прибічниками поглядів, що вважалися далекими від матеріалізму, розправлялися за допомогою різних репресивних заходів. У цій атмосфері Виготський зайняв своєрідну позицію: він звинуватив у дуалізмі рефлексологів, котрі повсюдно тріумфували свою перемогу. Його первісний план зводився до того, щоб

об'єднати знання про поведінку як системи рефлексів із залежністю цієї поведінки, коли мова йде про людину, від її свідомості, втіленої в мовних реакціях. Цю ідею він поклав в основу своєї першої програмної доповіді, з якою виступив у січні 1924 р. в Петрограді на з'їзді дослідників людської поведінки.

Мова доповідача, «освітянина» з Гомеля, звернула на себе увагу учасників з'їзду новизною думки, логікою викладу, переконливістю аргументів. Та й усім своїм виглядом Виготський виділявся серед звичних облич. Чітка й стилістично досконала доповідь не залишила сумнівів, що доповідач добре підготовлений до представницьких зборів і вдало викладає текст, що лежав перед ним на кафедрі. Коли ж після доповіді один з делегатів підійшов до Виготського, то здивовано побачив, що ніякого тексту такої великої доповіді не було. Перед доповідачем лежав чистий аркуш паперу. Цим делегатом, що забажав висловити захоплення виступом Виготського, був молодий науковець, добре відомий своїми експериментальними роботами (яким патрунував сам Бехтерев) і своїми заняттями психоаналізом - (з ним листувався сам Фрейд), а згодом і всесвітньо відомий вчений-психолог А. Р. Лурія. У своїй науковій біографії Лурія писав, що життя своє він поділяє на два періоди: маленький, несуттєвий – до зустрічі з Виготським, і великий та істотний – після знайомства з ним [3, с. 13].

Доповідь, зроблена Виготським, зробила на Лурію таке враження, що він, незважаючи на молодість, будучи вже тоді вченим секретарем Психологічного інституту, відразу кинувся переконувати очільника інституту К. Н. Корнілова, що цю нікому невідому людину з Гомеля треба переманити в Москву. Виготський пропозицію прийняв, переїхав у Москву, і його оселили прямо в інститутському підвалі. Працювати він почав у безпосередньому співробітництві з А. Р. Лурією і А. Н. Леонтьєвим. Він вступив до аспірантури й формально був ніби би учнем Лурії й Леонтьєва, але відразу ж став, по суті, їх керівником – утворювалася знаменита «трійка», що потім переросла у цілу групу. Ніхто з цих молодих людей, хоч входили вони в це своєрідне об'єднання, тоді не припускав, що доля звела їх із чудовою людиною, яка у свої 27 років уже склалася як талановитий і глибокодумний вчений. Вони не знали, що в 19 років він написав чудову роботу «Трагедія про Гамлета, принца Датського» та низку інших добре відомих сьогодні робіт (психологічний аналіз байок і оповідань І. Буніна); що до приїзду в Москву він встиг виробити принципово новий погляд на психологію мистецтва і його роль у житті людини, по суті справи, заклавши основи психологічного підходу до літературної творчості. Сам Виготський про ці свої праці не згадував, а його товаришам по роботі в Психологічному інституті і на думку не спадало, що в нього може існувати ще одне велике коло інтересів – настільки глибокими були думки, якими він ділився, що, здавалося, такі ідеї не можуть залишити в свідомості людини місця ні для чого іншого.

З переїздом у Москву його приваблює особлива сфера практики – робота з дітьми, знедоленими різними розумовими й фізичними дефектами.

Виявивши блискучі організаторські здібності, він заклав основи дефектологічної служби, і надалі став науковим керівником існуючого понині спеціального науково-практичного інституту. Найважливішим напрямком досліджень Виготського в перші роки московського періоду став аналіз загальної ситуації у світовій психології. Він пише передмови до російських перекладів робіт лідерів психоаналізу, біхевіоризму, гештальтизму, прагнучи визначити важливість кожного з напрямків для розробки нової картини психічної регуляції.

Ще в 1920 р. Виготський захворів на туберкульоз, і з тих пір спалахи хвороби не одноразово доводили його до «граничної ситуації» між життям та смертю. Один з найважчих рецидивів звалився на нього наприкінці 1926 р. Тоді він, потрапивши в лікарню, взявся за одне з головних своїх досліджень, якому дав ім'я «Зміст психологічної кризи».

Думка Виготського розбудовувалася в зовсім новому для тодішньої психології напрямку. Він уперше показав – не відчув, не припустив, а аргументовано продемонстрував, - що наука ця перебуває в найглибшій кризі. Він умирав від туберкульозу, лікарі дали йому три місяця життя, і в лікарні він гарячково писав, щоб встигнути викласти свої головні міркування.

Суть спостережень і висновків Виготського в наступному. Психологія фактично розбилася на дві науки. Одна – пояснювальна або фізіологічна, вона насправді розкриває зміст явищ, але залишає за своїми границями всі найскладніші форми людської поведінки. Інша наука описова, феноменологічна психологія, яка, навпаки, бере найскладніші явища, але розповідає про них, тому що, думку її прихильників, явища ці не піддаються поясненню.

Вихід з кризи Виготський бачив у тому, щоб відійти від цих двох зовсім незалежних дисциплін і навчитися пояснювати найскладніші прояви людської психіки. І отут був зроблений найкапітальніший крок в історії радянської психології. Теза Виготського була такою: щоб зрозуміти внутрішні психічні процеси, треба вийти за межі організму й шукати пояснення в суспільних відносинах цього організму із середовищем.

Виготський любив повторювати: ті, хто сподівається знайти джерело вищих психічних процесів усереднені індивідуума, припускаються тієї ж помилки, що й мавпа, яка намагеться виявити своє відображення в дзеркалі за склом. Не всередині мозку або духу, але в знаках, мові, знаряддях, соціальних відносинах прихована розгадка таємниць, що інтригують психологів. Тому Виготський називав свою психологію або «історичною», оскільки вона вивчає процеси, що виникли в суспільній історії людини, або «інструментальною», тому що одиницею психології були, на його думку, знаряддя, побутові предмети, або ж, нарешті, «культурною», тому що ці речі і явища народжуються й розбудовуються в культурі, - в організмі культури, у її тілі, а не в органічному тілі індивіда.

Розвиток ідей культурно-історичної психології не припиняється й на сучасному етапі наукової думки. Їхнє значення вийшло далеко за межі психології і набуло міждисциплінарного характеру. Відомий російський психолог, академік А. Г. Асмолов так говорить про культурно-історичну теорію Виготського: «Той, хто поринає в таємний задум культурно-історичної психології, той явно й неявно переходить від аналізу «свідомості поза культурою» і «культури поза свідомістю» до збагнення таємниці взаємопереходів, перетворень соціальних зв'язків у світ особистості й створення особистістю з матеріалу цих зв'язків світів людської культури. *Усвідомити початковий задум культурно-історичної психології й означає побачити в ній дисципліну, що вивчає знання про розвиток людини в природі й суспільстві, предметом якої є розуміння механізмів перетворення культури в світ особистості й породження в процесі розвитку особистості самої культури*» [4, с. 19].

Ще в «Психології мистецтва» Виготський увів поняття естетичного знака як елемента культури. Звертання до знакових систем, які творяться культурою народу й служать посередниками між тим, що позначається системами знаків, і суб'єктом (особистістю, яка ними оперує), змінило загальний підхід Виготського до психічних функцій. По відношенню до людини, на відміну від тварин, він розглядає знакові системи як засоби культурного розвитку психіки. Це глибоко новаторське уявлення спонукало його виділити в коло психічних функцій людини знаково-опосередкований рівень їх організації.

Знайомлячись із марксизмом, він переносить на знаки марксистське вчення про знаряддя праці. Знаки культури – це також знаряддя, але особливі, психологічні. Знаряддя праці змінюють речовину природи. Знаки ж змінюють не зовнішній матеріальний світ, а психіку людини. Спершу ці знаки використовуються в спілкуванні

між людьми, у зовнішній взаємодії. А потім цей процес із зовнішнього стає внутрішнім (перехід ззовні усередину був названий інтеріоризацією). Завдяки цьому й відбувається розвиток вищих психічних функцій. Ці ідеї знайшли відбиток в його праці «Розвиток вищих психічних функцій», написаній у 1931 році.

Керуючись цією ідеєю, Виготський і його учні здійснили великий цикл досліджень розвитку психіки, насамперед таких її функцій, як пам'ять, увага, мислення. Ці роботи ввійшли в золотий фонд досліджень розвитку психіки у дітей. Впродовж кількох років головна дослідницька програма Виготського полягала в детальному експериментальному вивченні взаємозв'язку між мисленням і мовою. Тут на передній план виступило значення слова (його зміст, вкладене в нього узагальнення). Те, як значення слова змінюється в історії народу, давно вивчалось лінгвістикою. Виготський і його школа, простеживши стадії цієї заміни, відкрили, що це відбувається в процесі розвитку індивідуальної свідомості. Підсумки цієї багаторічної роботи узагальнила його монографія «Мислення й мова» (1934), яку він, на жаль, так і не побачив надрукованою, але вона стоїть на книжкових полицях тисяч психологів у багатьох країнах світу.

Працюючи над монографією, він одночасно підкреслював важливість вивчення мотивів, які рухають думкою, тих спонукань і переживань, без яких вона не виникає й не розбудовується.

Цій темі він приділив основну увагу у великому трактаті про емоції, якій знов-таки залишився неопублікованим на протязі десятків років. Слід пам'ятати, що всі свої роботи, які стосуються розвитку психіки людини, Виготський безпосередньо зв'язував із завданням виховання й навчання дитини. У цій області ним був висунутий цілий цикл продуктивних ідей, зокрема концепція «зони найближчого розвитку», котра набула особливої популярності. Виготський наполягав на тому, що ефективним є лише те навчання, яке «забігає вперед розвитку», немов би тягне його за собою, виявляючи можливості дитини вирішувати за участі педагога завдання, з якими вона самостійно впоратися не може.

Виготським було обґрунтовано безліч інших новаторських уявлень, вподальшому розвинутих його численними учнями й послідовниками.

За оцінкою Ярошевського, «незважаючи на ранню смерть (він не дожив до 38 років), жоден з видатних психологів світу не міг збагатити свою науку настільки вагомо й різнобічно, як Виготський» [5, с. 380]. Йому доводилося повсякденно долати безліч труднощів, пов'язаних не тільки зі станом здоров'я, що катастрофічно погіршувався, з матеріальними негараздами, але й зі скрутою, викликаною тим, що йому не надавалася гідна робота, а щоб заробити, на прожиток доводилося їздити читати лекції в інші міста. Йому важко вдавалося прогодувати невелику родину. Одна із слухачок його лекцій А. І. Липкіна, згадує, «що студенти відчуваючи його велич, дивувалися тому, як бідно він одягнений. Лекції він читав у доволі потертому пальті, з-під якого виднілися дешеві брюки, а на ногах (у суворому січні 1934 р.) – легкі черевики. І це у важко хворого туберкульозом! На його лекції стікалися слухачі з багатьох московських вишів. За звичай аудиторія була переповнена й лекції слухали стоячи біля вікон. Походжаючи аудиторією, заклавши руки за спину, висока, струнка людина з дивно променистими очима й нездоровим рум'янцем на блідих щоках рівним, спокійним голосом знайомила слухачів, які ловили кожне його слово, з новими поглядами на психічний світ людини, які для наступних поколінь набудуть цінності класичних». [6, с. 195]

До цього слід додати, що неортодоксальний зміст психологічного аналізу, який культивував Виготський, на жаль, постійно викликав у пільних ідеологів підозри у відступах від марксизму.

Після сумнозвісної постанови 1936 р. його праці, присвячені дитячій душі,

потрапили в проскрипційний список заборонених. З ліквідацією педології, одним з лідерів якої він був оголошений, вони опинилися в «спецхране. Пройшли десятки років, перш ніж він визнаний в усьому світі найбільшим новатором і почався триумфальний хід його ідей.

Коли навесні 1934 р. його через черговий страшний напад хвороби відвезли в санаторій Срібний Бор, він взяв із собою тільки одну книгу – улюбленого шекспірівського «Гамлета», замітки до якого служили для нього впродовж багатьох років своєрідним щоденником. У трактаті про трагедію він ще змолоду записав: «Не рішучість, а готовність – такий стан Гамлета» [7, с. 453].

Виготський помер 11 червня 1934 року в Москві від туберкульозу.

За відведений йому строк Виготський вніс у скарбницю знань більше будь-якого психолога за всю історію науки про людину.

Хоча рання смерть не дозволила Виготському реалізувати багато перспективних програм, його ідеї, що розкрили механізми й закони культурного розвитку особистості, розвитку її психічних функцій (уваги, мови, мислення, афектів), виробили принципово новий підхід до основоположних питань формування особистості. Бібліографія праць Л. С. Виготського нараховує 191 роботу. Ідеї Виготського одержали широкий резонанс у всіх науках, що досліджують людину, у тому числі в лінгвістиці, психіатрії, етнографії, культурології, соціології. Вони визначили цілий етап у розвитку гуманітарного знання й понині зберігають свій евристичний потенціал.

Коментуючи працю Лева Семеновича Виготського «Психологія мистецтва» В'ячеслав Іванов одним із перших вказав на міждисциплінарний характер культурно-історичної теорії. Він відзначає, що Виготський залашив «незгладимий слід у цілому комплексі соціальних і біологічних наук про людину (психології, психіатрії, дефектології, педагогіці, педології, лінгвістиці, літературознавстві), у тому числі й таких, які за його життя ще не існували (психолінгвістика, семіотика, кібернетика)» [7, с. 496].

З поверненням у наукове життя ідей і праць Лева Виготського розширюються й межі значущості його ідей: «... у побудованій Л. С. Виготським концепції історії культури як розвитку систем знаків, що служать для управління поведінкою, знайшла вирішення проблема співвідношення культури й психології особистості. Саме це коло ідей Л. С. Виготського, розвинене його школою, останніми роками виявляє все більший вплив на світову науку. Найважливіші зрушення намічаються при засвоєнні систем культури наступним поколінням, можливості якого виявляються саме на етапі трансформації при засвоєнні. Взаємодія особистості й суспільства, що створює сприятливе або несприятливе середовище для розвитку задатків особистості (у тому числі й генетично визначених), в працях Виготського і його школи вперше почало досліджуватися експериментально» [8, с. 13].

Список використаної літератури

1. Тулмин С. Моцарт в психологии // Вопросы философии. – 1981. – №10. – С. 127–137.
2. Добкин С.Ф. Выготский Л.С.: начало пути // Л.С. Выготский Ранние статьи. – Иерусалим: Иерусалимский издательский центр, 1996. – 108 с.
3. Лурия А.Р. Этапы пройденного пути: научная автобиография / А.Р. Лурия. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 184 с.
4. Асмолов А.Г. Культурно-историческая психология и конструирование миров / А.Г. Лурия. – М.: Институт практической психологии, Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. – 768 с.
5. Ярошевский М.Г. История психологии: от античности до середины XX века / М.Г. Ярошевич. – М.: Академия, 1996. – 416 с.

6. Степанов С.С. Психология в лицах / С.С. Степанов. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2001. – 384 с.
 7. Выготский Л.С. Психология искусства / Л.С. Выготский, предисл. А.Н. Леонтьева; коммент. Л.С. Выготского, В.В. Иванова; общ. ред. В.В. Иванова. – 3-е изд. – М.: Искусство, 1986. – 573 с.
 8. Иванов В.В. Культурная антропология и история культуры / В.В. Иванов // Одиссей. Человек в истории. – М.: Наука, 1989. – 198 с.
- Стаття надійшла до редакції 5.09.2011р.

S. Y. Sabadash

CULTUROLOGICAL ORIGINS OF CREATIVITY L.S.VYGOTSKY

The article views the life and the career of a famous psychologist, an expert in cultural and literature studies Lev Semyonovich Vigotsky. It's defined that his cultural and historical theory of personality development has a great value because it presents the understanding of transformation mechanisms into the world of personality and production in the process of development of culture itself.

Key words: culture, personality, cultural and historical theory, Marxism, psychology of art.

УДК 061.23

Ю. С. Сабадаш

ЖИТТЯ ТА ТВОРЧИСТЬ БЕНЕДЕТТО КРОЧЕ: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

В статті розглядається життєвий та творчий шлях відомого італійського вченого Бенедетто Кроче. Зазначається, що його твори значною мірою вплинули на розвиток європейської філософської думки в першій половині ХХ століття, а також що всі новаторські течії цього періоду в італійському мистецтві та літературі спиралися на естетику Кроче.

Ключові слова: гуманістичне світобачення, інтуїція, теорія актуалізму, антигуманізм, "художній геній", естетичне пізнання, «концепція елітаризму», міместичне мистецтво.

Кінець ХІХ – перша половина ХХ століття тою чи іншою мірою в історії італійської культури просякнуті ідеями гуманізму і ці ідеї все яскравіше виявляються в позиціях конкретних діячів. Це зрозуміло: адже двадцять років ХХ століття позначені в Італії утвердженням фашистської диктатури і гуманістичне світобачення сприймається як акт громадянської зрілості італійців.

У цій статті ми сконцентруємо увагу на специфіці трансформації гуманістичного світобачення в концепції Б.Кроче. Зазначимо, що складність аналізу його концепції полягає, по-перше, у відсутності повного обсягу публікацій в українському та російському мовному просторі, а це обумовлювало неможливість послідовної корекції авторських інтерпретацій, зокрема, перекладу термінів і понять. А по-друге, в зазначеному мовному просторі дослідження італійської філософії чи естетики ХХ століття відбувалося вкрай рідко і сьогодні ми маємо лише окремі напрацювання щодо часткових зрізів спадщини Кроче (В.Асмус, Г.Дубов, О.Єгоров, Л.Лечук, Л.Топурідзе).

В історію світової науки Бенедетто Кроче (1866–1952) увійшов як один з найвидатніших європейських філософів ХХ ст., і не тільки через суперечки, які він збудив, і не через його полеміку щодо таких модних на ту пору поглядів, як позитивізм,

матеріалізм та різні метафізичні системи, а насамперед через той величезний позитивний внесок, який він зробив у наукову думку завдяки намаганням відстоювати гуманістичну орієнтацію.

У 1883 році через землетрус у Казаміччіолі Кроче втратив батьків і сестру, а сам на все життя залишився інвалідом. Після цього він присвятив весь свій час навчання і письменству (тільки опубліковані його роботи становлять понад сімдесят томів), і принаймні в молодості інтенсивність його занять посилювалася бажанням забути болісні спогади.

Після катастрофи Бенедетто і його брат Альфонсо жили у Римі, в родині Сільво Спавенти, їхнього далекого родича. Саме тоді Кроче бував на лекціях Антоніо Лабріюли, марксиста і частого гостя в будинку Спавенти, за посередництвом якого і познайомився з новою для себе дисципліною – економікою. Пояснюючи неприйняття модних тоді позитивістських і емпірицистичних поглядів, Кроче посилався на лекції Лабріюли і на твори де Санктіса.

У 1885 році, не завершивши освіти, Б. Кроче повернувся до Неаполя і почав управляти маєтками родини. У той же час він заглибився в муніципальну і політичну історію і написав декілька нарисів, виданих у книзі про Неаполітанське повстання 1799 року. Подальше завдання – опис національного і духовного життя Італії з часів Ренесансу – спонукало Кроче самостійно досліджувати природу історії і пізнання. Саме тоді він вперше прочитав «Нову науку» Джамбаттісти Віко. Кульмінацією цих досліджень стало опубліковане в 1893 році есе «Історія, підведена під загальне поняття мистецтва», у якому він висвітлив взаємини між мистецтвом та історією і показав, що інтуїтивне пізнання одиничного об'єкта є необхідною умовою як естетичного вираження, так і історичного знання.

У 1895 році Ламбріюла просив Кроче про допомогу у справі публікації деяких робіт Карла Маркса. Проведені Б. Кроче дослідження спонукали його вступити в полеміку з економістом і соціологом Вільфредо Парето. Внаслідок обміну думками, Кроче висунув принципово нову тезу про те, що економічна діяльність являє собою звершення волі, що діє незалежно від морального вибору. Від цього погляду він не відмовиться до кінця життя. На його думку, економічний акт всезагальний у тому сенсі, що за своїм статусом він не поступається трьом іншим виразникам людської свідомості: естетиці, логіці та етиці.

У 1902 році Бенедетто Кроче і Джованні Джентіле оголосили про початок видання «*La Critica: Rivista di letteratura, storia e filosofia*» («Науковий журнал: література, історія, філософія») – часопису, що виступав за антиметафізичний і методологічний підхід до літературної критики, історії та філософії. Його метою був подальший розвиток гуманістичної традиції в науці і людській духовності. Так, О. Топурідзе звертає нашу увагу: «З цим журналом Кроче пов'язує початок нової ери в своєму житті, бо робота в ньому означала поєднання обов'язків вченого і громадянина. Впродовж всього свого тривалого життя Кроче боровся за утвердження гуманістичних ідеалів. Для нього був неприйнятний будь-який прояв антигуманізму і знецінення людської особистості як у філософії, так і в мистецтві [1, с. 6]».

У тому самому році Б. Кроче опублікував свою першу велику культурологічну роботу «Естетика як наука про вираження і як загальна лінгвістика». Тут він доводив автономність мистецтва, відмінного, наприклад, від історії, філософії чи емпіричних наук. За цією книгою вийшли три додаткових томи з логіки, економіки й етики. Метою цього чотирикнижжя було дати вичерпний огляд типів діяльності людського духу. Після публікації книг про Віко і Гегеля видатні філософські заслуги Б. Кроче здобули суспільне визнання, і в 1910 році йому було пожалуване довічне сенаторство.

У 1920 році Джованні Джолітті, прем'єр-міністр Італії, попросив Бенедетто Кроче обійняти посаду міністра освіти, на якій Кроче пробув усього один рік, після чого

Муссоліні замінив його Дж. Джентіле. У наступні двадцять років фашизму книги Кроче були вилучені з навчальних програм, а їхнє місце зайняли роботи Джентіле, який був другом Кроче майже з дитинства.

Варто зазначити, що вплив Дж. Джентіле і як політика, і як науковця на італійську культуру першої половини ХХ ст. був величезний і з його думкою рахувалися в різних структурах влади. В університетах його слово часто було вирішальним, але за межами Італії його теорія актуалізму не залишила помітного сліду, хоча його філософський таланти і авторитет були незаперечними. Він вважався віртуозом «думки, що розмірковує вголос», і тим майже гіпнотично впливав на мислення інших. Проте по смерті автора теорії актуалізму цей ефект зник, а подальша філософська наука втратила до нього інтерес.

Дж. Джентіле з його філософською системою актуалізму неодноразово виступав як ідейний супротивник Б. Кроче. Проте в сфері естетики погляди Б. Кроче і Дж. Джентіле багато в чому були дотичні. Досить порівняти ставлення обох до питання про матеріальність мистецтва. Згідно з Дж. Джентіле, для якого єдиною реальністю є «актуальна мисляча думка» суб'єкта, з якої виводиться природа, матерія й об'єктивна ідея, мистецтво цілком зводиться до внутрішнього досвіду. Фізична матеріальність твору мистецтва, як і у Б. Кроче, не має, на його думку, жодного значення, і твір існує лише в душі художника або у внутрішньому досвіді того, хто його споживає.

Об'єктивну, з нашої точки зору, порівняльну паралель у філософських поглядах Б. Кроче та Дж. Джентіле на естетичну роль споживача мистецтва, у тому числі й виконавця, відзначає Н. Корихалова, коли розглядає концепцію невіддільності інтуїції й вираження: «Позиція Кроче в цьому питанні, – стверджує дослідниця, – збігається з тим тлумаченням, яке дає процесові сприйняття мистецтва інший італійський філософ – Дж. Джентіле. На думку останнього в процесі сприйняття відбувається “переклад” твору, його “перестворення”, підсумком чого є щораз нове перероблення [2, с. 57]».

У 1923 році формується кабінет Муссоліні, відносно якого Бенедетто Кроче ще має ілюзії, це «рванш попряного патріотизму, галаслива поява нового, покоління, яке перемогло у війні». «Як інтелектуал і моральна людина я – родом з ліберальної традиції Рисорджименто [3, с. 5]», – характеризує свою позицію Кроче.

Опублікований Джованні Джентіле 21 квітня 1925 року «Маніфест інтелектуалів-фашистів» спричинив фурор не тільки в середовищі філософів. Дж. Джентіле провів аналогію між фашизмом і «Молодою Італією» Дж. Мадзіні епохи Рисорджименто. Лібералізм Кроче він називає агностичним, свободою зречення – така система знайома лише з зовнішніми проявами свободи. Нову ідею держави може дати лише меншість, фашистська організація молодих – рішучих, озброєних чорносорочечників. Прихід до влади – лише початок конструктивного процесу. Нова етична держава – це «суворе розуміння життя, релігійна серйозність; невіддільність теорії від практики, слів від справи. Воно не живописує кольорові ідеали, десть знайдені над світом [3, с. 7]».

У відповідь на «Маніфест інтелектуалів-фашистів» Б. Кроче пише на прохання Джованні Амендоли «Маніфест інтелектуалів-антифашистів». З сотнями підписів він був опублікований в «Mondo» та інших газетах. На з'їзді ліберальної партії 28 червня 1925 року Б. Кроче закінчив промову словами: «Досить тішитися фантазіями про можливу перемогу, необхідно всіма способами тримати свій курс, щоб бути в опозиції до влади».

1 листопада 1926 року фашисти вчинили розгром в неаполітанському будинку філософа «Palazzo Filomarino». Міжнародна преса відреагувала миттєво на захист Б. Кроче, проте його ім'я було викреслено зі всіх академічних списків, «Короткий виклад естетики» потрапив до переліку заборонених книг, а сам автор – під поліцейський нагляд.

Спроба розібратися у суті цього складного періоду в житті Б. Кроче була зроблена у монографії Л. Левчук «Мистецтво в боротьбі ідеологій», в якій, зокрема, підкреслюється

значення публікації у 1925 році Дж. Джентіле вищезгаданого маніфесту на підтримку фашистської диктатури Муссоліні. Аналізуючи позицію Б. Кроче, Л. Левчук пише: «Кроче формально осудив фашистську диктатуру, ставши автором контрманіфесту. Але фактично до прогресивної громадськості Італії він не пристав. Його своєрідним девізом стали слова: “Змішувати політику і літературу, політику і науку – це помилка”. Критикуючи фашизм, Кроче водночас критикував і марксизм. Така позиція філософа, по суті, влаштовувала Муссоліні [4, с. 3]».

Проте подібна позиція відбивалася на силі і глибині гуманістичних спрямувань філософа. У період зіткнення традиційного італійського гуманізму з антигуманізмом (Муссоліні, Дж. Джентіле або Т. Марінетті) Кроче виявився прихильником концепції «атлантизму» (очікування).

З цього приводу О. Оніщенко зауважує: «Життєва позиція Б. Кроче базувалася на принципі – “бути над політикою та ідеологією”, принципі, що згодом став підґрунтям його концепції “атлантизму” – очікування. Теоретичні міркування італійського філософа, насамперед ідея “атлантизму”, містять у собі могутній евристичний потенціал [5, с. 119]».

Хоча Кроче залишався на свободі, йому не давали спокою. Його праці з історії, завершені в цей період, свідчать, якого великого значення він надавав «свободі» як орієнтовному поняттю історичної оповіді і самої історії людства. У 1944 році, в Салерно, Б. Кроче став міністром без портфеля нового демократичного уряду, до того ж з 1944 по 1947 рік він залишався президентом ліберальної партії.

У 1943 році замість часопису «La Critica» починає видаватись «Quaderni della Critica» («Критичні зошити»), зі сторінок якого голос Кроче мав потужний вплив на італійську культуру. «Критичні зошити» стали ареною суперництва різноманітних точок зору поборників за владу, що брали початок в культурній спадщині руху опору. Молоді, критично настроєні інтелектуали вважали гуманістичний лібералізм Кроче надто елітарним, традиційним і консервативним, щоб він міг стати на чолі «нової італійської культури».

Філософська система Кроче випередила на півстоліття загальний напрям розвитку італійської думки – філософії, естети, філософії історії, літературної і мистецтвознавчої критики та інших суспільних наук. Вся італійська культура ХХ ст., і та, яка йшла його шляхом, і та, яка протиставлялася йому, відштовхувалася від концепцій Б. Кроче. З цього приводу А. Грамші казав: «Його величезна популярність і вплив, які розповсюдилися далеко за межі академічних кіл, пояснюються моральною суттю його особистості, досконалістю його літературного стилю і, що головне, близькістю його філософії до філософії життя, значно ближчої, ніж це характерно для будь-якої іншої філософії [6, с. 179]».

Критики виділяють різноманітні стадії в еволюції мистецтвознавчої концепції Бенедетто Кроче. Так, Салінарі пише: «В цілому, теоретична і практична діяльність Кроче – дуже складне і суперечливе явище, яке поєднує в собі прогресивні і реакційні аспекти. Тому об'єктивна оцінка крочеанської думки повинна враховувати обидві сторони медалі... Вказані аспекти завжди наявні в думці Кроче, проте до 1920 року переважають прогресивні, а з 1920 року регресивні аспекти [7, с. 105–106]».

Великого значення мають погляди Б. Кроче на суть естетичного і його інтерпретація проблеми вираження. Рання теорія Кроче описувала мистецтво як пізнавальне інтуїтивне вираження конкретного почуття. Цікаво, що поняття «вираження» з'являється ще у першому виданні його книги «Естетика як наука про вираження і як загальна лінгвістика» (1902), яка здобула всесвітнє визнання. Кроче розрізняв інтуїцію як форму від змісту вираження. Поняття «вираження», вважає Кроче, «охоплює різні прояви людини і кожному дано випробувати в собі самому те світло, яке йому вдається, сформулювати для себе самого свої враження і свої відчуття. Тоді відчуття і враження

силою слова переходять з темної сфери психіки в ясність споглядального духу [8, с. 19]». За словами української дослідниці М. Салєєвої, погляди Б. Кроче на суть естетичного і його інтерпретація проблеми вираження – «це “ноу-хау” італійського митця має не проминути значущість [9, с. 102]».

Пізніше, попрацювавши літературним критиком і врахувавши погляди інших, Кроче доповнив свою концепцію мистецтва ще однією характерною ознакою – ліризмом. Згідно з Б. Кроче, ліризм закладений у «житті, русі, емоції, вогні, почутті художника... Коли має місце емоція і почуття, багато чого прощається; якщо ж їх немає, ніщо не здатне втілити їхню відсутність [3, с. 80]». «Саме завдяки введенню Кроче поняття ліричної інтуїції, – зауважує М. Салєєва, – поглиблюється і поняття “вираження”, особливо у сфері мистецтва, набуваючи потроху маркіруючого відтінку, який додає новий понятійний сенс – “виразність”, як позитивний сенс вираженню, що відбувається [9, с. 103]». За словами Б. Кроче: «Невираженому можна приписати існування, але не можна його зробити ствердним, бо єдиним свідченням ствердного може стати втілений і виражений образ [3, с. 211]». Зв'язок інтуїції «в єдиному акті з формою його вираження [3, с. 211]» і виливається у виразність. М. Салєєва наголошує, що: «Б. Кроче поглибив проблематику гегелівського співвідношення змісту і форми, поглибив саме за рахунок глибокого осмисленого розуміння емоційно-інтуїтивного субстрата творчого процесу. Саме в цьому позначився його колосальний досвід видатного художнього критика [9, с. 103]».

Згодом в есе «Тотальність художнього вираження» (1918), Кроче поглиблював та уточнював концепцію мистецтва, а також описував іншу його важливу якість – естетичну всезагальність. Хоча до 1918 року Кроче не розробляв категорію «естетична всезагальність», в його «Посібнику з естетики» (1913) знаходимо дещо близьке до неї: суть інтуїціонального процесу. Ці категорії можна ототожнити, оскільки мистецтво являє собою естетичний синтез почуття, образу та інтуїції. Кроче ввів це нове поняття у свою концепцію мистецтва через те, що до цього його схиляв досвід інтерпретації творів таких космічних, за його висловом, авторів, як Данте, Аріосто, Шекспір, Корнель і Гете, так і через зауваження опонентів, які висловлювали жаль з приводу відсутності поняття «всезагальність» у наведеному Кроче переліку визначальних характеристик мистецтва. Визнати естетичну всезагальність означало ввести в ужиток поняття «співпереживання» і припустити, що конкретне вираження знаходить відгук у серці кожної людини. Деякі критики відзначали, що додання категорії всезагальності зблизило крочевську концепцію естетичного вираження з іншими формами вираження людського духу – наприклад з логічними й етичними. І хоча зміст його книг свідчить, що він послідовно підтверджував автономність і самобутність мистецтва, у його пізніх роботах можна розрізнити всезростаюче розуміння взаємопов'язаності чотирьох основних виражень свідомості поряд із допущенням того, що раціонально-етичне надає матеріал, який за допомогою творчої уяви трансформується в естетичну інтуїцію.

Мистецтво, згідно з Б. Кроче, байдуже до інтелектуального знання, а художність не залежить від ідеї твору, тобто це є «інтуїтивне пізнання». У ньому будь-який елемент (філософські сентенції, діалог про роман та ін.) є складовою загальної інтуїції, яку не можна замінити перцепцією, що пізнає факти або події, реальне та ірреальне тісно переплетені, тому що «будь-яка естетична інтуїція експресивна». «Інтуїція активна настільки, наскільки вона виражена, – стверджує Б. Кроче. – Те, що характеризує інтуїцію, – це настрої як стан душі... Порив, вкладений в образ, – ось що таке мистецтво. Характеристика мистецтва – універсальність і космічність. Художнє відчуття – не щось особисте, а “універсум, побачений *sab specie intuitionis*” (з погляду інтуїції) [3, с. 22]».

Взагалі естетична концепція Б. Кроче, як відзначає Л. Левчук в своїй роботі «Західноєвропейська естетика ХХ століття», має цінність і як теоретичне явище, і як наслідок багаторічного спілкування філософа з художньою інтелігенцією Італії та інших

країн Європи, і як спроба охопити суперечливі процеси розвитку європейського мистецтва в умовах утвердження ідеології фашизму. Вона справила значний вплив на естетичні пошуки європейських теоретиків другої половини ХХ ст. Л. Левчук підкреслює, що «вагомість теорії Кроче визнана багатьма філософами й мистецтвознавцями: Г. Рідом, Л. Вентурі, Г. Арістарко, Дж. Спінгаром та ін. [10, с. 46]».

Заслугове на увагу ще один аспект естетичної концепції Кроче: вона мала переважно гносеологічний характер. Згідно з цією концепцією процес пізнання може відбуватися двома шляхами: інтуїтивним і логічним. Інтуїтивний процес пізнання здійснюється за допомогою креативної фантазії й може сприймати індивідуальні, окремі речі, а результатом його буде образ. Логічне пізнання охоплює вже не окремі речі, а зв'язки між ними, і його результатом виступає поняття. Особливу увагу Б. Кроче приділяє інтуїтивному пізнанню, стверджуючи, що воно відіграє значну роль у «повсякденному житті», оскільки до нього «звертаються безперервно», навіть політик, вчений, критик віддає перевагу інтуїції перед розумом.

В той же час Б. Кроче відстоює думку, що крім вагомості ролі інтуїції в повсякденному житті, потрібен господар. Таким господарем є інтелект. «Інтуїція незряча, інтелект надає їй зору [3, с. 23]», – підкреслює філософ. Ця теза, на наш погляд, є своєрідним вступом до його теорії інтуїції. Справді, важко уявити й осмислити інтуїцію поза інтелектом. Але, коментуючи цей постулат, Л. Левчук зазначає: «Здавалося б, розкриття взаємозв'язку інтуїції та інтелекту за провідної ролі останнього надасть змогу філософу науково осмислити інтуїцію як одну із форм пізнання. Однак цього, на жаль, не сталося [10, с. 48]». Кроче несподівано швидко відмовляється від щойно висловленої думки й висуває фактично протилежну тезу: «...Інтуїтивне пізнання не потребує хазяїна, не має необхідності на будь-кого спиратися, не повинне позичати чужі очі, бо має свої власні, яким властива надзвичайна сила проникнення [3, с. 24]».

Показово, що, розвиваючи далі свої ідеї, філософ визнає, що існують «інтуїції, пройняті поняттям». Він певен, що, потрапивши під вплив інтуїції, будь-яке поняття втрачає свою самостійність, перестає бути тим, чим було, перетворюється на придаток інтуїції, на її елемент. Водночас Б. Кроче визнає й іншу залежність, коли поняття підпорядковує собі інтуїцію. Таким чином, впливає думка, що існує дві форми людської діяльності: наукова й художня. Вони мають бути пов'язані з двома формами процесу пізнання. Якщо в процесі пізнання провідна роль належить інтуїції, то має місце художня творчість, якщо поняттю – наукова. Отже, художнє пізнання цілком інтуїтивне.

У контексті нашого дослідження важливо додати, що в працях Л. Левчук докладно висвітлено і такий важливий аспект наукових міркувань Б. Кроче, як встановлення співвідношення між інтуїцією та духом. Інтуїція, на думку Кроче, породжується «духом» і існує як форма духовної активності. Кроче вважає, що дух, тісно пов'язаний з інтуїцією, діє інтуїтивно у трьох сферах: у творчості, формуванні, виразі. Причому, вираженню надається надзвичайно широкий зміст. Це не тільки словесний вираз, а й вираз «за допомогою лінії, кольору, звука». Цікаво, що, згідно з Кроче, розкриття здібностей людини теж пов'язане з виразом. Навряд чи важливо, розмірковує філософ, у якій саме сфері людської діяльності розкривається вираз. Важливе інше: при цьому завжди присутня інтуїція. Вираз є невід'ємною її частиною, а будь-яка спроба знайти відмінність між інтуїцією та виразом – ілюзія. Намагання роз'єднати їх призведе до зникнення обох складових, які правомірно розглядати лише в їхній цілковитій тотожності та єдності.

Проте крочеанське філософське осмислення інтуїції надзвичайно цікаво викладене щодо висвітлення певних проблем мистецтва: оскільки однією зі сфер інтуїтивної діяльності духу є творчість, Б. Кроче, пов'язавши творчість з інтуїцією, будує «концепцію елітаризму». При цьому він повністю ізолює мистецтво від усіх інших сфер суспільного життя: політики, моралі, ідеології тощо. Воно постає у нього як «чистий акт

духу». Мистецтво як інтуїтивну діяльність, говорить Б. Кроче, відрізняє від інших форм людської діяльності тільки кількісна міра виразу. Іншої відмінності мистецтва від «не мистецтва», тобто від нехудожньої діяльності, для Кроче не існує. Він вважає, що запропонована ним кількісна відмінність художньої форми діяльності від інших форм, а також відмінність між митцем та іншими людьми криється лише в кількісних показниках обдарованості. Цей «кількісний» показник обдарованості – надзвичайно важлива ідея Б. Кроче.

Торкаючись іншої важливої проблеми – художньої геніальності, Б. Кроче продовжує розвивати теорію «кількісної» відмінності: «...Тільки кількісну різницю можемо ми визнати... суттєвим моментом змісту слова “геній”, або “художній геній”, на відміну від “не генія”, від “звичайної людини” [3, с. 25]». Погляди сучасних філософів критикують цю «механічну» оцінку творчої обдарованості митця. Так, Л. Левчук висловлює заперечення правомірності даного підходу: «Важко собі уявити більш спрощений, механічний підхід, ніж той, що застосовує Кроче при розв’язанні цієї проблеми. Як просто було б вирішити питання про геніальність, коли б лише міра розуму, таланту та емоцій відрізняла геніальних людей від вульгарних спроб своїх колег вагою мозку або рисами зовнішності геніальних людей пояснити найскладніші особливості їхнього таланту [10, с. 50]». І продовжує: «Така залежність між обдарованістю, талантом і геніальністю, безперечно, існує і може розглядатися, за термінологією Кроче, як кількісна відмінність. До речі, слід зауважити, що саме така характеристика обдарованості найбільш поширена. Але, враховуючи кількісний фактор при визначенні художньої обдарованості, не варто забувати про складну залежність, що існує між різними сторонами творчості, зокрема між кількісним і якісним факторами [10, с. 50]».

Однак, на нашу думку, не все в кількісній теорії творчості Б. Кроче викликає заперечення. Не можна не погодитися з філософом, коли він акцентує увагу на свідомому характері творчості: «Інтуїтивна, або артистична, геніальність, як і будь-яка інша форма творчої активності, завжди свідома, інакше вона знаменувала б собою незрячий механізм [3, с. 28]». Така точка зору вигідно відрізняє концепцію Кроче від спроб сучасних західних теоретиків розглядати творчу обдарованість як прояв ненормальності чи неврозу художника. Проте й ці положення вчення Кроче працюють передусім на ідею елітаризму: адже ті, хто сприймає художні твори, на його думку, в більшості своїй позбавлені здатності до глибокого, свідомого аналізу, оцінки й керуються миттєвими враженнями, настроями, емоціями.

Слід додати, що згадані нами розбіжності в міркуваннях Б. Кроче та сучасних філософів свідчать насамперед про виняткову складність глибин людської творчої сутності, і заслуга Кроче полягає в сміливих пошуках відповіді на питання про її розвиток і реалізацію.

Ще одна важлива робота Б. Кроче – «Поезія і література: введення в їх критику й історію» (1936) – узагальнила і прояснила підхід філософа до художніх жанрів з погляду літературної критики. Тут прозаїчні жанри охарактеризовані як міместичне мистецтво, що не досягає висот ліричного і космічного вираження. Дуже докладно, із залученням ранніх критичних статей автора, «Поезія і література» висвітлює розбіжності між справжнім поетичним вираженням і різноманітними формами не-мистецтва, а також їхній взаємозв’язок. Позиція Б. Кроче була ясна: є «гарна література», але часом у справжній поезії повинне бути місце і непоетичному віршу.

Для Б. Кроче не існує літературних жанрів: мистецтво єдине в своїх проявах, вигадані на догоду інтелекту класифікації (лірика, епос, драма, комедія) чужі мистецтву як такому. Отже, вторгнення логічного в сферу естетичного веде до помилки – інтелектуалізації мистецтва. На думку Б. Кроче, «Просто фізичної краси також не існує, бо прекрасне, за його визначенням, завжди виключно духовне. Те, що ми називаємо в

природі “красивим”, тільки матеріал, який можливо, знайде форму прекрасного, пройшовши через горнило творчого натхнення. Не слід плутати експресію в мистецтві з його зовнішніми проявами [3, с. 86]». Художня техніка належить до зовнішнього плану, артистична експресія як така – завжди інтуїція. Технічне в мистецтві належить до практичної активності, пов’язаної з узагальненням. В творчості персональне зникає: «Поет – це його поезія і тільки». Данте і Шекспір – це їхні нетлінні творіння, їх мовою говорить сам Дух.

Нетрадиційним, на наш погляд, є і той факт, що Кроче «ототожнює лінгвістику і естетику [3, с. 148]», наголошуючи, що мова суттєвим чином експресивна. Значить, мова – естетичне творіння. Логічна форма мови, її граматична структура – результати втручання інтелекту в її органічне життя.

Етика, згідно з Кроче, – це прагнення до універсального, яким врешті-решт є саме життя. Універсальне (сам Дух) – Реальність, взята в єдності думки і волі. Життя в своїй основі – свобода, вічне творіння, прогрес. «Моральна людина в прагненні подолати себе як часткове, перетворюється на Дух, який є Реальність, Життя і Свобода [3, с. 69]».

Варто вказати і на величезну роль та заслугу Кроче-мораліста: він вчить жити і конструює принципи поведінки, що не мають відношення ні до одного релігійного віросповідання, більше того, вчить по можливості «жити без релігії».

Про широке визнання філософських поглядів Б. Кроче свідчить і той факт, що в 2002 році 50-річчя від дня його смерті відзначалося в Італії численними науковими симпозиумами, конференціями та виставками, а всі поважні органи друку відгукнулися на цей ювілей статтями знаних авторів. Так, газета «Авеніре» надрукувала коментар Вітторіо Поссенті під заголовком «Кроче, переполовинена релігія», в якому спочатку наводиться цитата з Б. Кроче: «Ніяке суспільство не змогло б існувати без релігійності, тобто без поезії, без героїзму, без свідомості універсальності, без гармонії, без відчуття аристократичного». Вислів, характерний для великого спадкоємця італійської гуманістичної традиції, який був релігійною людиною *sui generis*. Кроче сповідав так звану «релігію свободи» – релігію без Трансцендентного Бога, яка прагне зберегти Божественне у формі іманентності. Кроче припускав, що «трансцендентній концепції життя, можливо, судилося зникнути – її замінить концепція іманентна»; тому він вважав за краще жити без Церкви. Але в різні періоди ХХ ст. можна було переконатися, що «релігія свободи» перетворювалася на «свободу від релігії», від будь-якої релігії – як на Заході, так і на Сході, хоча і по-різному. Концепція «іманентного Божественного» розкололася у зіткненні з атеїзмом. Віра в своєрідну божественність людини так і не отямилася після удару, нанесеного атеїзмом. Правда, в 1941 році Б. Кроче написав своє відоме «сповідання віри» – «Чому ми не можемо називати себе християнами», – але, відрізняючи емпіризм і позитивізм, сам він зупинявся на абсолютному історизмі, що відкидає саму ідею трансцендентної релігії.

Висвітлюючи міжнародний вплив мистецтвознавчих праць філософа, О. Оніщенко підкреслює: «Популяризації теорії інтуїтивізму в країнах Західної Європи значною мірою сприяли саме теоретичні розробки Б. Кроче. ...Беручи за основу бергсоніанську ідею “естетичної інтуїції” та “сприймальних здібностей духу”, що зумовлюють здатність митців бачити значно глибше, ніж це роблять звичайні люди, Б. Кроче сформував свою систему “філософії духу”, в межах якої розробив власну модель феномена мистецтва [5, с. 119]».

Бенедето Кроче і сьогодні залишається вчителем гуманізму, вплив його ідей був надзвичайний: всі новаторські течії в італійському мистецтві і літературі більшою чи меншою мірою спиралися на естетику Кроче; метод Кроче виховав ціле покоління італійських критиків. Кроче – один з видатних стилістів в італійській літературі. За межами Італії він справив особливо сильний вплив на німецьку ідеалістичну думку (К.Фосселер, Л.Шпітцер та ін.), а також на англійських та американських філософів та

естетиків. Зазначимо, що ціле покоління американських теоретиків, які обстоювали тенденцію поєднання естетики з мистецтвознавством, орієнтувалися саме на концепцію Кроче. На нашу думку його унікальна спадщина потребує подальшого глибокого вивчення, особливо мистецька концепція.

Список використаної літератури

1. Топуридзе Е.И. Эстетика Б. Кроче: моногр. / Е.И. Топуридзе. – Тбилиси: Мецниереба, 1967. – 210 с.
2. Корыхалова Н.П. Интерпретация музыки: теоретические проблемы музыкального исполнительства и критический анализ их разработки в современной буржуазной эстетике / Н.П. Корыхалова. – Л.: Музыка, 1979. – 208 с.
3. Croce B. Estetica come scienza dell' espressione e linguistica generale: teoria e storia / B. Croce. – 6. ed. riveduta. – Bari : Laterza, 1928. – XXVIII, 560 p.
4. Левчук Л.Т. Мистецтво в боротьбі ідеологій / Л.Т. Левчук. – К.: Політвидав України, 1985. – 149 с.
5. Оніщенко О.І. Художня творчість у контексті гуманітарного знання: моногр. / О.І. Оніщенко. – К.: Освіта, 2001. – 179 с.
6. Грамши А. О литературе и искусстве / А. Грамши ; пер. с итал. Э. Егермана и В. Бондарчука ; авт. предисл. и ред. А. Лебедев. – М. : Прогресс, 1967. – 263 с.
7. Salinari C. La gestione del realismo / C. Salinari. – Firenze : Parenti, stampa 1960. – 188 p.
8. Кроче Б. Эстетика как наука о выражении и как всеобщая лингвистика / Б. Кроче. – М. : Интрада, 2001. – 160 с.
9. Салеева М. Эстетика Бенедетто Кроче: от интуиции до выразительности / М. Салеева // Філософія етнокультури та морально-естетичні стратегії громадянського самовизначення: зб. наук. ст. – Чернігів, 2006. – С. 102–103.
10. Левчук Л.Т. Західноєвропейська естетика ХХ століття : навч. посіб. / Л.Т. Левчук. – К. : Либідь, 1997. – 224 с.

Стаття надійшла до редакції 5.09.2011

Y. S. Sabadash

LIFE AND WORK OF BENEDETTO CROCE: CULTUROLOGICAL ASPECT

The article examined life and career of the famous Italian scientist Benedetto Croce. It is reported that his work is largely influenced the development of European philosophical thought in the first half of the twentieth century, and that all innovative trends of this period in Italian art and literature were based on aesthetics Croce.

Key words: *humanistic world view, intuition, theory aktualizmu, antyhumanizm, "artistic genius", aesthetic cognition, "the concept of elitism," mimestychne art.*

УДК 044.87

А. А. Черуха, Я. М. Мельник

КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК НАПРЯМ РЕГІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Розглядається сутність регіональної культурної політики України та особливості її реалізації у регіонах України.

Ключові слова: *регіональна культурна політика, мистецтво, художня діяльність.*

Проблеми регіонального культурного розвитку і широких сталих міжрегіональних контактів викликають у сучасних умовах особливу зацікавленість дослідників діяльності вищих навчальних закладів, про що свідчить низка науково-практичних конференцій, проведених останніми роками не лише у Рівному, Тернополі, Івано-Франківську, але й у Києві, Харкові, Одесі тощо [1]. Окреслена проблематика й надалі залишається предметом особливої уваги держави [2], її керівних органів на місцях та органів місцевого самоврядування, адже сприяє ознайомленню широких верств населення, особливо його молоді генерації, з культурно-мистецькою спадщиною та її збереженням, формуванню національної свідомості тощо. Подібні кроки дістали й відповідну державну організаційно-фінансову підтримку.

Так, лише упродовж 2008-2010 років ухвалено низку Указів та розпоряджень Глави держави й Уряду стосовно цього питання, серед яких «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 16 травня 2008 року «Про стан виконання рішень РНБО України щодо ситуації в АР Крим», «Про невідкладні заходи щодо розвитку м.Києва», «Державна стратегія регіонального розвитку» та ін.; проведено слухання зазначених вище питань на засіданнях відповідних депутатських комісій, Колегіях різних рівнів тощо. Ухвалення останнім часом нового Закону України «Про культуру» (грудень 2010 року) також значною мірою сприятиме покращенню культурної діяльності на регіональному рівні і в державі загалом.

Важливим засобом зміцнення міжрегіональних культурних контактів сьогодні залишається гастрольно-концертна діяльність, у рамках якої останнім часом відбулися концертні турне Національного українського народного хору імені Г.Г.Верьовки, Національного оркестру народних інструментів України, інших мистецьких колективів та окремих виконавців. Чимало обласних концертних об'єднань здійснили подібні турне по Україні, сприяючи таким чином ознайомленню місцевого населення із культурно-мистецькими здобутками.

Особливий культурний ефект дають обмінні гастрольні заходи колективів Західної України на Сході держави і навпаки. Проведення творчих конкурсів, конференцій (прикладом чого є низка виїзних заходів, проведених за участю представників Міністерства культури), сприяють поступовому усуненню штучної стіни у сприйнятті духовних цінностей Заходу і Сходу України, духовному єднанню її населення. І власне культурний чинник у сучасних умовах яскравіше сприятиме розв'язанню тих питань, що все ще не розв'язуються політичними силами.

У той же час існує низка проблем, що стримують подібну практику. Такими, на нашу думку, є **організаційно-фінансові питання**, які можуть бути вирішеними лише за допомогою ухвалення відповідних документів на рівні держави (розробка і вдосконалення законодавчої бази стосовно гастрольної діяльності, порядку проведення всеукраїнських фестивалів народного мистецтва, матеріально-технічного забезпечення сфери культури, формування в суспільстві об'єктивного уявлення про вітчизняну історію й культуру та формування відповідного культурного іміджу України на світовій арені, розробка нових моделей співпраці громадського та державного сектора культури і мистецтв, формування дієвих механізмів підтримки різноманітних ініціатив у сфері культури, а також деталізація вже відомих магістральних напрямів – доплата за вислугу років клубним працівникам, внесення змін до «Формули розподілу обсягів міжбюджетних трансферів...» тощо).

Серед інших питань - розширення й стимулювання різноманітних регіональних культурних програм, спрямованих на забезпечення населення українською книгою, підтримка місцевих митців за допомогою широкого спектру іменних стипендій, грантів, творчих стажувань, культурних взаємообмінів тощо, потрібних для завершення й оприлюднення результатів їх творчої праці, що сприятиме прискореному формуванню оригінальних мистецьких шкіл, появи яскравих художніх зразків,

покращенню діяльності факультетів підвищення кваліфікації працівників культури тощо. Та й розробка моделі працівника культури для сучасних, вже значно змінених умов – теж є достатньо складною теоретико-прикладною проблемою управлінських структур і ВНЗ регіонів.

Провідною у цьому контексті, є, на нашу думку, роль Міністерства культури України, здатного виступити координатором зусиль, приміром, обласних центрів народної творчості, в окресленій вище проблематиці.

Не менш важливими стосовно впливу на культурний клімат країни залишаються й **місцеві організаційно-фінансові проблеми**, розв'язання яких залежить значною мірою від фахової освіти, менеджерських здібностей керівників місцевих органів влади, зацікавлення державного керівництва культурною проблематикою та, власне, й керівників самих мистецьких колективів, що, при відповідному бажанні й адміністративній волі, постійному вдосконаленню власного фахового рівня тощо можуть значно покращити рівень культурного обслуговування населення в областях чи регіонах загалом. За умови проведення моніторингу запитів, інтересів місцевого населення стосовно їх культурних потреб, можливе швидке створення мобільних концертних груп, здатних діяти на госпрозрахункових засадах. За допомогою навіть таких кроків можна було б значно покращити і фінансовий рівень установ культури області, рівень культурного обслуговування населення, особливо його сільської частини, яка й надалі залишається обмеженою у доступі до якісних культурних послуг (Ця проблема особливо актуальна для Західної України, понад третину населення якої складають жителі села, причому не західноєвропейського чи американського, фермерського з усім притаманним йому набором культурних послуг, а власне українського, із глибокими слідами патріархальності і у відносинах, і в технологіях, способі життя тощо. З іншого боку, саме це залишається однією із причин того, що художня аматорська творчість і надалі залишається привабливим чинником для дозвілля її населення, незважаючи на достатньо потужний потенціал засобів масової інформації, шоу-бізнесу, що постійно впливає на населення українського села. Проте саме село й надалі залишається осередком консервації культурних традицій, мови тощо. І мігруючи до міст, молодь і надалі буде залишатися вірною цим традиціям, а, отже, менше підпадатиме під негативні впливи).

До їх (керівників місцевого рівня) компетенції входить також моніторинг фахового стану своїх спеціалістів у підлеглих установах, віднайдень коштів та фінансування підготовки (перепідготовки) необхідних кадрів за рахунок держзамовлення у місцевих університетах або філіях НАКККіМ, що діють у регіонах, постійна увага до вже працюючих молодих фахівців у районах, допомога їм у подальшому професійному становленні тощо. Потребує значної уваги й кваліфікована атестація керівних кадрів, які опікуються галуззю на місцях, удосконалення критеріїв її оцінки тощо. Тож лише координація подібних зусиль місцевих і державних структур, навчальних закладів різних рівнів акредитації у цьому напрямі дасть змогу країні одержати належний ефект у зміцненні єдиного культурного простору України.

Список використаної літератури

1. Культурологічний дискурс сучасного світу: від національної ідеї до глобалізаційної цивілізації: матеріали II Всеукр.наук.-практ. конф. – К.: Міленіум, 2007; Динаміка культуротворчих процесів в Україні: матеріали Всеукр. Наук.-практ. конф. – К.: Національна Академія образотворчого мистецтва і архітектури, 2009; Культура XXI століття: стан, проблеми, перспективи: матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. У 2-х тт. – Рівне: РДГУ, 2009; Історична Волинь і проблеми духовного відродження України / О.Зень та ін. – Рівне, 2010.

2. Реалізація державної політики в галузі культури: аналітичний звіт Міністерства культури і туризму за 2008 рік. – К.: ДАКККіМ, 2009.

Стаття надійшла до редакції 5.09.2011р.

A. A. Cheruha, Y. M. Melnik

CULTURAL AND ARTISTIC ACTIVITIES AS THE DIRECTION OF THE REGIONAL CULTURAL POLICY

Essence of regional cultural policy of Ukraine and feature of her realization is examined at local level.

Key words: regional cultural policy, art, artistic activity.

УДК 377.5

В. В.Харабет

НАРОДНАЯ ПЕДАГОГИКА В КОНТЕКСТЕ ИСТОРИИ ГРЕЧЕСКИХ ТРАДИЦИЙ.

В статье на основе изучения истории, народных традиций и обычаев, представлены страницы народной педагогики мариупольских греков в контексте традиций, сложившихся во времена Античной Греции и Одиссеи мариупольских греков и оставивших свои следы в народной педагогике мариупольских греков.

Ключевые слова: Античная Греция, мариупольские греки, мифология, народная педагогика, афоризмы, пословицы и поговорки.

Греческая народная педагогика, как и классическая педагогика древних греков, своими корнями уходит в Античные времена. Древнегреческий фольклор и произведения классиков несут в себе историю народа.

Народная педагогика - это творчество многих поколений народа, это мудрость народа. Как составляющая культуры народа, народная педагогика сохраняется в фольклоре (сказках, легендах, пословицах, поговорках и песнях), а также в народных обычаях и традициях.

Культура мариупольских греков и народное творчество всегда привлекали историков, краеведов и деятелей культуры. Ф.Хартахай, В.Кечеджи, Д.Айналова, Г.Костоправ, А.Шапурма, А.Ашла, В.Бахтаров, В.Киор, В.Харагай, В.Кузьминков, сохранявшие в своих произведениях жемчужины народной мудрости.

« **Фос та матя-с!** » – свет глазам твоим, говорим мы и прикасаемся к роднику народной мудрости греческого народа. Эти первые, традиционные слова поздравления и пожелания молодым, вступающим в семейную жизнь, удивительным образом созвучны философии античности и древнегреческому языку, своими корнями, уходящему во второе тысячелетие до нашей эры.

Народная педагогика прошлого не отрезана от нас временем. Она и сегодня продолжает жить в народных обычаях, традициях и в фольклоре, являясь отражением исторических событий одиссеи мариупольских греков.

У каждого народа своя история. Одиссея мариупольских греков оставила свои следы на страницах народной педагогики. События, связанные с Крымским периодом мариупольских греков, с поселением древних греков на берегах Тавриды, с колонизацией древними греками – ахейцами Ионического побережья Малой Азии и, наконец, с исторической родиной - Древней Грецией – продолжают жить и сегодня, в народных обычаях, в традициях и в фольклоре мариупольских греков, оставаясь воспитывающими ценностями в современной жизни мариупольских греков.

Содержащие в народной педагогике мариупольских греков вечные общечеловеческие ценности пронизывают века и даже тысячелетия. Исторические события, мифологические сказания, географическая среда обитания и культура греков нашли свое отражение в поговорках и пословицах, сохраненных народом и собранными подвижниками народного творчества мариупольских греков.

Яркое отражение в народной педагогике народов мира является среда обитания народа. Эта общечеловеческая традиция находит свое отражение и в народной педагогике греков. Географическая среда обитания и хозяйственный уклад мариупольских греков были удивительно традиционны в их исторической судьбе. Горы, плодородные долины и моря - таковы природные условия, в которых греки испокон веков занимались скотоводством, земледелием и рыболовством. Все это не могло не отразиться и в народном фольклоре, и, в частности, в поговорках и пословицах.

«Живи, пока живут горы», «Стени любят пахарей, а горы - смелых», «Дружба горы рушит» - таковы сохранившиеся афоризмы, в которых горы придают им географический колорит. Приведенные поговорки не могли сложиться в период двухсотлетнего проживания греков в Приазовье, ввиду отсутствия гор в данном крае. Поиск корней изречений, связан с многовековой одиссеей греков.

Вернемся на родину мариупольских греков в Тавриду (Крым), где судьба отвела им более двадцати столетий жизни. Греческие поселения в Крыму занимали побережье от Херсонеса (район современного Севастополя) и до Кафы (Феодосия). Основными местами расселения были побережье моря, горы и предгорные районы полуострова. Природные районы Крыма благоприятствовали скотоводству и земледелию, которые были приоритетными в хозяйственном укладе греков. Возможно, в этих живописных местах и зародились данные поговорки.

Однако не исключается, что они могли появиться на южных берегах Тавриды вместе с ионийскими греками, составляющими основную часть колонистов в период греческой колонизации Северного Приазовья в У1-1У вв. до н.э. При этом более 80 колоний, основанных в проливе и на побережье Понта Эвксинского (Черного моря), принадлежали выходцам из крупного города Малой Азии – Милета, достигшего расцвета У11 до н.э..

Милет был расположен между двумя бухтами Эгейского моря. За городом простиралась плодородная равнина, которая упиралась в Анатолийское плоскогорье. Поэтому вполне можно предположить, что хозяйственный уклад земледельцев и скотоводов Милета мог послужить рождению исключительных афоризмов, которые вместе с милетцами - колонистами появились и на берегах Тавриды.

Исторический ход событий естественно выводит на вопрос: кто были основатели Милета? Для ответа следует обратиться к истории Древней Греции во второе тысячелетие до нашей эры. В этот период северо-восточная часть Фессалии, представляющая собой плодородную равнину, окруженную со всех сторон горами, и гористое побережье Пелопоннеса были заселены ахейцами - одним из древнегреческих племен. В ходе интенсивных переселений, охвативших греческие племена около X11 века до н.э., ахейцы покинули Фессалию и Пелопанес и заселили острова Эгейского моря и западное побережье Малой Азии, и в X1 в. до н.э. основали город Милет. Поэтому не исключается, что эти оригинальные выражения могли зародиться и среди ахейцев, занимающихся земледелием и скотоводством в столь характерных для греков природных условиях, и вместе с ахейцами - колонистами появиться на берегах Малой Азии, а затем в Тавриде, и, спустя несколько тысячелетий, продолжают жить в народном фольклоре греков Приазовья.

...Народная память мариупольских греков хранит мудрость, своими корнями, уходящую в мифологические сказания древних греков. Размышления о жизни и смерти,

о месте человека в этой жизни и его делах были характерны для греческой философии. Об этом и сохранившаяся поговорка *« Ты идешь вперед, а Харон идет следом »*. Следует отметить, что это не единственный афоризм с упоминанием мифического героя древних греков. Известна еще поговорка *«Харон пришел взять кого-то, и все посмотрели на невестку»*. Более известна во многих греческих селах Приазовья поговорка *«Чтоб тебя забрал Харон!»*

Следы мифического персонажа Древней Греции Харона прослеживаются и в сохранившихся обычаях мариупольских греков. И сегодня в греческих селах Приазовья встречаются случаи, когда умершему кладут в руку медную монету (пятак). В древнегреческом мифе медная монета предназначалась Харону, переправляющему души умерших через реку Ахерон и получавшему за это обол (мелкая медная или серебряная монета), который клали в рот умершему.

Мифическое начало заключено и в поговорке *«Явилась Челпан - близок уже день»*. Если принять во внимание, что «Челпан» по татарски- утренняя звезда, которая ассоциируется с древнегреческой богиней утренней зари Эос, тогда поговорка приобретает мифический оттенок: *«Явилась Эос - близок уж день»*. Сестра Гелиоса, богиня Солнца, розовопестрая богиня утренней зари Эос предшествует его появлению на горизонте и проливает слезы-росянки по своему прекрасному сыну, погибшему в Троянской войне. Поговорка по содержанию и звучанию перекликается со стихом Гомера *«Встала из мрака младая с перстами пурпурными Эос»*. Сопоставляя и сравнивая крымский вариант поговорки со стихом Гомера и древнегреческим мифом об Эос, можно предположить, что изречение своими корнями уходит в античные времена. В процессе длительного проживания греков в окружении доминирующей мусульманской культуры богиня Эос получила татарское имя - Челпан, или татары могли позаимствовать древнегреческую поговорку, заменив имя древнегреческой богини Эос на татарское – Челпан. Подобное переплетение культур весьма характерно для многонациональных районов проживания народов.

Из известных афоризмов особо выделяется поговорка *«Два товарища могут и Геракла победить»*. Ее отличительной особенностью является упоминание о Геракле - мифическом герое Древней Греции, о подвигах которого знали все греки.

В античности знание мифологии было естественным и необходимым для греков, как знание Библии для христианина. Знакомство с мифами начиналось с детских лет и не прекращалось всю жизнь. Мифы незаметно переходили в повседневную жизнь греков. Известно, что совершая свой четвертый подвиг, Геракл побывал в Скифии в погоне за керинесской ланью.

Такова легенда, а исторические факты свидетельствуют, что скифская культура находилась под сильным влиянием греческой, да и скифские цари предпочитали греческий образ жизни. Таким образом, Геракл был близок как грекам, так и скифам. О его пребывании на берегах Понта Эвксинского рассказывается в известных легендах Крыма. Геракл в поисках пастбищ перегонял стадо быков на восток за Понт Эвксинский, где и повстречался со змееногой богиней Апа. У них родилось три сына. Только младшему сыну Скифу удалось натянуть тетиву Гераклового лука, и он остался на этих землях. От него пошло скифское племя, поселившееся в таврийских и приднепровских степях. Для мариупольских греков эти некогда легендарные земли, через несколько тысячелетий стали «землей обетованной», и поэтому упоминание имени Геракла в народном фольклоре мариупольских греков имеет историко-мифологические предпосылки.

В Древней Греции, наряду с зерновыми культурами, были распространены виноградники, которые вместе с пашнями, плодовым садом и огородом составляли земельный участок. О виноградарстве и виноделии упоминается уже в Гомеровских поэмах. Виноградная лоза являлась любимым элементом украшения предметов быта

греков. Согласно древнегреческим мифам виноград грекам подарил Дионис - бог виноградарства, виноделия и веселья. Даровав людям вино, Дионис радуется этим их сердца и отгоняет всякую печаль и заботы. Особая роль виноградарства в жизни греков отмечена в сохранившейся поговорке **«Отец подарил сыну виноградник, а сын не дает отцу даже одну гроздь»**. В патриархальном укладе греческих семей виноградник выступает как мера нравственных отношений между сыном и отцом. Такова была высокая значимость винограда в жизни древних греков.

Древние греки, знавшие и ценившие меру во всем, старались не превращать пиршество в пьянство и презрительно относились к безмерному питью. Когда древнегреческому философу Аристиппу кто-то хвастался, что может много выпить и не быть пьяным, он отвечал, что это свойственно и мулу. Чувства меры прослеживаются в народной мудрости мариупольских греков: **« Не спрашивай, пьет ли, спроси, есть ли у него ум, после того как выпьет»**.

«Пьянство есть упражнение в безумии»- наставлял древнегреческий философ-математик Пифагор, а через двадцать пять столетий народная мудрость греков Приазовья продолжает предупреждать о пагубном влиянии вина: **«Вино вовнутрь - ум твой наружу»** ». Осуждение пьянства звучит и в афоризмах **«Ели, пили пока чарухи (лапти) не пропили»**, или **«Еще не пил, а уже пьяный»**

Значительную часть земли Крыма, особенно на его южном берегу, занимали виноградники и сады. В приусадебных садах мариупольских греков обязательно росли яблони, груши, абрикосы, вишни, сливы. Это находит свое отражение в пословице **«Дед посадил яблоню, отец посадил грушу, а ты посади яблоню и грушу»**. Она говорит о большом значении, которое греки придавали преемственности в добрых делах человека и сохранению окружающей природы. Таковы традиции, своими корнями, уходящие в тысячелетнюю культуру греков, которые, решая свои жизненные важные проблемы, соизмеряли их с окружающей природой, сохраняя ее в первозданном виде.

Исторические события более двухтысячелетнего периода жизни мариупольских греков в Тавриде не могли не оставить следа в народном фольклоре.

...Херсонес, основанный в V в. до н.э., в первом веке нашей эры становится центром христианства. Здесь, в Херсонесе, крестили князя Владимира и его окружение, а затем греческие священники отправились в Киев, где в водах Днепра произошло крещение «всего Руси». В народном фольклоре греков-христиан появляются афоризмы, несущие божественное начало: **«Каждый за себя - один Бог за всех»**, **«Если есть Бог в сердце у тебя, всегда будут успешны твои дела»**, **«Человека обманешь - от Бога не спрячешь»**, **«Кто делает добро и не попрекает, тому Бог возвращает»**, **«Без доброго дела не даст пользы вера»**, **«Кто грешит, тот всегда ошибается, лишь вначале его дорога ширится, а загон сужается»**, **«Бог дает, Бог берет»** - так народная мудрость греков восприняла откровения святого Иоанна Богослова: «Я есть Альфа и Омега, начало и конец, говорит Господь».

...В XII веке в Крыму появляются венецианцы и генуэзцы, а концу XIV века генуэзцы полностью овладевают южным берегом. В глазах греков они выглядели захватчиками и поработителями. Спустя семь столетий отголоски этих событий слышатся в устрашающей поговорке **«Чтобы тебя схватил генуэзец!»**.

...Крымский период мариупольских греков характеризуется непростыми отношениями христиан и мусульман, что особенно ярко выразилось в поговорке **«Ради еды готов в Стамбул вброд идти»**. Так в народе говорили о человеке жадном, бесчестном, ради корысти способном преступить границу чести и предать христианскую веру. Появление этого изречения можно отнести ко времени падения Константинополя, который одиннадцать веков был столицей Византийской империи и оплотом христианства, пока турки не захватили город и в 1453 году не переименовали

его в Стамбул. События были с болью восприняты христианами, что и отразилось в поговорке.

После потери Крымским ханством своей независимости, оно с 1475 года становится вассалом Турции. Русско-турецкие отношения в очередной раз обострились в период царствования Екатерины II. Война между двумя этими государствами завершилась в 1774 году, однако не принесла России свободного выхода к Черному морю. И тогда был предпринят подрыв могущества ханства путем переселения греков из Крыма на земли, подвластные скипетру России. Известно, что многие промыслы, торговля, садоводство, виноградарство и почти все земледелие были в руках христиан. Они были кормилицами Крымского ханства

Ремесленничество было развито среди греков. Ядро турецких войск-янычар также составляли греки. Поэтому, как бы ни относились правители Крыма и Турции к грекам, они понимали и вынуждены были поддерживать их хозяйственный уклад. Экономическое положение греков не было на грани бедности, но нравственная приниженность на своей исторической родине, тысячелетние традиции свободы и демократии вызывали внутренний протест.

Организованное переселение при сложившихся исторических обстоятельствах вызвало противоречивые отношения со стороны греков к этим событиям. Несмотря на тяготы жизни в Крыму, не все греки морально готовы были покинуть свою тысячелетнюю родину. Были даже обращения к хану с просьбой об их защите. Эти трагические события разделили умы и сердца христиан и мусульман, что очень выразительно запечатлено в сохранившейся поговорке **«Кто покидает родину, думает, что он умнее всех, а остальные дураки»** и **«Достойный человек из Крыма (насиженного места) не уйдет»** (Поговорка сохранилась в семье поэта В.Киора.)

Содержание и форма обращения позволяют предположить, что они родились в среде живших в Крыму, где по разным причинам оставалась несколько сот христиан. Чего больше в этих словах: осуждения оставшимися покидающих родину или оправдания оставшихся перед собой и своей судьбой за выбор решения? Но и тех, и других объединяет безысходность и покорность судьбе. Однако нельзя не обратить внимание на то, что в поговорках прослеживается мысль о существовании выбора греками своего решения. Несмотря на присутствие российских войск в Крыму, активное воздействие российских чиновников и крымских священнослужителей, подталкивающих христиан к быстрейшему переселению, судя по поговорке, окончательное решение оставалось за христианами. Те, кто покидал свою Крымскую родину и переселялся в Приазовье с надеждой и верой в божью благодать, как и те, кто оставался в Крыму, не менее были уверены в своей правоте. Выбор был и в процессе переселения и поселения на новом месте. О чем свидетельствуют известные факты. Часть переселенцев повернули обратно в Крым. Возвращались греки и из Приазовья, недовольные условиями, предоставленными им на новом месте.

Однако значительная часть переселенцев, придерживаясь поговорки **«Прошлого не вернуть, мертвого не воскресить»**, стали обустроивать отведенные им земли, которые вряд ли им предсказывал Дельфийский оракул.

...В поисках золотого руна – символа счастливой благодатной жизни - греческие колонисты в античные времена устремлялись все дальше и дальше на земли, которые, по представлению древних греков, были заселены человеком. Так уж распорядилась история, что завершить эту одиссею и достичь заветной ойкумены не по своей воле выпало на долю небольшой части потомков древних греков-колонистов - мариупольским грекам. Нравственным напоминанием поколениям об этой трагической и удивительной истории мариупольских греков является поговорка: **«Самое плохое, когда человек не знает своих корней»**.

Прикоснувшись к рыбным богатствам Меотиды (древнегреческое название

Азовского моря), древние греки-колонисты воскликнули: *«Море Меотиды не пересохнет!»*. Неиссякаемым оказался и родник народной мудрости их потомков - мариупольских греков.

Представленный сравнительный анализ народного творчества мариупольских греков с древнегреческими мыслями мудрецов, а также народную педагогику мариупольских греков в контексте исторических событий народа позволяет высказать некоторые предположения требующие более глубокого исследования.

Сохранившиеся афоризмы в народной педагогике мариупольских греков своей лаконичностью и глубиной философской мысли созвучны древнегреческим афоризмам. Следует отметить, что, несмотря на огромное временное пространство, разделяющее мариупольских греков с исторической родиной, в народной педагогике мариупольских греков продолжают сохраняться изречения древнегреческих мудрецов.

Глубокий след в народной педагогике мариупольских греков оставили события, связанные с переселением в Приазовье. Неоднозначность отношений между крымскими христианами ярко отразились и в народном творчестве. Если историки смотрели на эти события через время и «со стороны», тогда как переселенцы на себе ощутили эти события, оставившие глубокий след в памяти мариупольских греков.

Объективность анализа исторических событий возможно в сочетании исторической науки и народной педагогики. Если историческая наука хронологически описывает происходящие события, тогда как в судьбе народа на многие годы оставляют глубокий след в истории народа, а народная педагогика хранит происходящие события, напоминая новому поколению: *«Прошлое не отрезано от нас временем»* и *«Если знаешь прошлое, услышишь и настоящее»*.

Список використаної літератури

1. Джуха И.Г. Одиссея мариупольских греков: очерки истории / И.Г. Джуха. – Вологда: ПиС, 1993. - 160 с.
2. Зубар В.М. Херсонес Таврический / В.М. Зубарь. – Киев: Наук. думка, 1997. - 125 с.
3. История Древней Греции: учеб. / под ред. В.И. Авдиева, А.Г. Бокщанина и Н.Н. Пикуса. - М.: Высшая школа, 1972. - 424 с.
4. Кір'яков Л. Тисячі перлин (Афоризми, прислів'я, та приказки приазовських греків): грецькою та російською мовами / Л. Кір'яков, Д. Патрича. - Донецьк: Донбас, 1993. - 143 с.
5. Кузьминков Л.Н. Переселение крымских греков в Северное Приазовье в 1777-1780 гг. / Л.Н. Кузьминков. – Мариуполь: Приазовский рабочий, 1997. - 118 с.
6. Кесменджи П.А. Греки Крыма / П.А. Кесменджи. - Симферополь: Амена, 2001. - 132 с.
7. Легенды Крыма / сост. Г. Таран. – Симферополь: Таврия, 1973. – 189 с.
8. Стельмахович М.Г. Народна педагогика / М.Г. Стельмахович. – К.: Рад. шк., 1985. - 312 с.
9. Суханов И.В. Обычаи, традиции и приемственность поколений / И.В. Суханов. – М., 1976.-216 с.
10. Тахо-Годи А.А. Греческая мифология / А.А. Тахо-Годи. – М.: Искусство, 1989. - 304 с.
11. Тунман. Крымское ханство / Тунман. – Симферополь: Таврия, 1990.-96 с.

Стаття надійшла до редакції 5.09.2011

В. В. Харабет

НАРОДНА ПЕДАГОГІКА В КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ ГРЕЦЬКИХ ТРАДИЦІЙ

У статті на основі вивчення історії, народних традицій і звичаїв, представлені сторінки народної педагогіки мариупольських греків у контексті традицій, що склалися

за часів Античної Греції та Одиссеї мариупольських греків і залишили свої сліди в народній педагогіці мариупольських греків.

Ключові слова: Антична Греція, Мариупольські греки, міфологія, народна педагогіка, афоризми, мостини і приказки.

V. V. Harabet

FOLK PEDAGOGY IN THE CONTEXT OF THE HISTORY OF THE GREEK TRADITION

The article, based on the study of history, folk traditions and customs are folk pedagogy page Mariupol Greeks in the context of the traditions established at the time of ancient Greece and the Greek Odyssey, Mariupol, and left its traces in folk pedagogy Mariupol Greeks.

Key words: Ancient Greece, mariupol greeks, mythology, folk pedagogy, aphorisms, proverbs and floorboards.

УДК 7.035

С. М. Холодинська

ВИДИ МИСТЕЦТВА ЯК ОБ'ЄКТ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ У XVIII-XIX СТ.

Зазначено, що у XVIII - XIX ст. відбувається повноцінна постановка проблеми класифікації видів мистецтва. Проаналізовано проблема видів мистецтва як суттєва частина естетичної та мистецтвознавчої теорії у творчості Й. Гете, І. Канта, Г.В.Ф. Гегеля, М. Мендельсона, Ш. Баттьо, Ф. Шіллера, Ф. Шеллінга та А. Шопенгауера).

Ключові слова: види мистецтва, витончені мистецтва, «механічні» види мистецтва, видова специфіка мистецтва.

Видові властивості мистецтва виявляються у конкретну історичну епоху й у різних художніх культурах по-різному.

Естетична думка XVIII ст. впритул наблизилася до створення теорії “витончених мистецтв”. Характерно, що необхідність її появи зовсім не була безперечною для тогочасних філософів і митців. Так, наприклад, Гете у фрагменті “Витончені мистецтва” (1772) поставив під сумнів створення такої теорії, вважаючи, що її поява поки передчасна, тому що процес її створення повинний бути поступовим просуванням “від механічного досвіду до інтелектуального”, “від розтирання фарб і натягування струн до справжнього впливу мистецтв на серце і думку”. Лише на цьому шляху, на його думку, може бути створена “жива теорія”, що змогла б підбадьорити аматора і допомогти генієві [4,с.72].

Цікавий і інший його фрагмент – “Мистецтво і ремесло” (1797). Пов’язуючи “початок” мистецтва з корисністю, Гете думав, що будь-який предмет повинний мати приємну форму. З цього природного відчуття пристойності, за словами Гете, і виникають перші досвіди мистецтва. І якщо найостанніший митець бажає піднятися на вищу сходинку мистецтва, то він повинний мати це відчуття [4,с.102]. Гете розмежовував твори, створені справжнім митцем, і предмети, зроблені “механічним умільцем”, тому що “його тисячний твір нічим не відрізняється від першого й існує тисячократно” [4,с.104]. Існування “механічних умільців”, писав Гете, пов’язане з машинним і фабричним виробництвом, а “високорозвинені механізми, удосконалене ремісниче й фабричне виробництво обіцяють мистецтву повну загибель” [4,с.104]. Тут

Гете не стільки розділяє “витончені” й “ручні мистецтва”, скільки фіксує наслідки впливу машинного виробництва, яке витіснило ручну індивідуальну працю. Так чи інакше, у нього вже явно “просвічує” галузь вільного мистецтва, межі якої все ясніше позначаються навколо “витончених мистецтв”.

Подальше осмислення феномену “витончених мистецтв” пов’язане з ім’ям Іммануїла Канта (1724–1804). Так, німецький філософ висловлює важливу думку, що немає “такого образотворчого мистецтва, в якому б не було чогось механічного, що можна осягти згідно з правилами і що можна успадковувати за правилами... Геній може дати тільки багатий матеріал для творів витонченого мистецтва; обробка його і форма вимагають вихованого таланту” [7,с.326].

Інтерпретуючи кантівську позицію, О. Оніщенко підкреслює: “розробляючи модель “витончених мистецтв”, І. Кант виділяє три основні види: словесне, образотворче і мистецтво гри почуттів, кожний з яких має свою внутрішню структуру. Так, у словесному мистецтві філософ виокремлює красномовність і поезію; у зображальному – пластику (ліплення, зодчість) і живопис; у мистецтві гри почуттів – музику і мистецтво фарб” [10,с.33].

Зазначимо, що аналіз та оцінка естетичних робіт І.Канта має певну традицію в роботах В. Асмуса, М. Афанасієва, А. Гулиги, Т. Верещагіної та ін. Не можна також не враховувати і той факт, що більшість відомих естетиків у контексті дослідження конкретних проблем так чи інакше торкаються естетичних ідей видатного німецького філософа. Тому іноді доцільно звертатися до позицій Ю. Борева, М. Кагана, М. Овсянникова та ін. Проте, і в першому, і в другому випадках найменше уваги звернено на проблему видів мистецтва в естетиці Канта.

Розробка проблеми видів мистецтва І. Кантом відбувалася у період, коли представники і німецької, і французької естетики приділяли певну увагу зазначеній проблемі. Відомий російський естетик М. Каган вважає, що перша половина XVIII ст. засвідчила процес зближення “річища філософського та річища мистецтвознавчого”. У цьому процесі яскраво виявилася тенденція до розширення кількості видів мистецтва, які потрапляли в поле зору дослідників. Якщо традиційно вивчався один вид мистецтва, то Лессінг вже порівнює два, а саме: поезію та живопис. На думку М. Кагана, слід віддати належне французу Ш. Баттьо, який у трактаті “Витончені мистецтва, зведені до єдиного принципу” (1746) оперує сьома видами мистецтва: поезія, живопис, музика, архітектура, красномовство, скульптура та танець. М. Каган зазначає: “... відмітимо відразу ж значимість самої постановки питання, запропонованої Ш. Баттьо: по-перше, теоретика цікавить не співставлення різних мистецтв як таке в ім’я з’ясування особливостей кожного (що було головним предметом уваги, наприклад Лессінга), а саме “єдиний принцип”, який зближував усі види мистецтва, тобто загальнохудожній інваріант” [5,с.3].

Значення точки зору Ш. Баттьо для утвердження проблеми видів мистецтва як самостійної і самодостатньої важко переоцінити. Саме ідеї цього французького дослідника, який намагався залучити до вивчення видів мистецтва проблему смаку та врахування необхідності наслідування “прекрасній природі”, враховувалися М. Мендельсоном – німецьким естетиком, автором робіт “Про основні принципи витончених мистецтв та наук” (1757) та “Про піднесені і наївні у витончених мистецтвах” (1758). М. Мендельсон досить близький у своїх ідеях до концепції Ш. Баттьо, але сім видів мистецтв мають у нього додаткові класифікаційні засади. Так, поезію і красномовство він відносить до “витончених наук”, а музику, танець, живопис, скульптуру й архітектуру – до “витончених мистецтв”. Крім цього, окремі види мистецтва мають додаткові характеристики: поезія і красномовство – алегоричні, живопис, архітектура і скульптура – статичні, танець – динамічні. Оцінюючи ідеї М. Мендельсона, Т. Верещагіна зазначає: “Класифікація Мендельсона мала вплив на

наступні спроби німецьких теоретиків розробити морфологію мистецтва. При всіх відмінностях такого роду класифікацій, характерним для даного етапу розвитку німецької естетики виявляється саме бажання створювати всеохоплюючі системи мистецтв” [1,с.43].

Ми зупинилися на двох прикладах докантівського підходу (маються на увазі сучасники І. Канта – С.Х.) до проблеми видів мистецтва, наголосивши на найпоказовіших тенденціях. У цей час також йшли певні наукові розвідки в естетичній теорії Італії та Англії.

Отже, І. Кант мав певне підґрунтя, спираючись на яке він мав змогу зробити потужний крок вперед у концептуалізації проблеми видів мистецтва. Складність аналізу проблеми видів мистецтва в естетиці Канта обумовлена, на нашу думку, тим, що розгляд мистецтва філософ пов’язує з поняттям “гра”. На це слушно звертає увагу Т. Верещагіна, яка, підсумовуючи естетико-мистецтвознавчу концепцію Канта, наголошує: “Мистецтво – це гра, яка приємна сама по собі і має задоволення від чистого руху суто людської здібності – сили уяви” [1,с.64]. Саме мистецтво як гра визначає розподіл мистецтва на “механічні” та “естетичні” види”.

“Механічні” види мистецтва, вважає І. Кант, зорієнтовані на пізнання, на створення образів, відповідних дійсності. “Естетичні” види передусім передбачають отримання почуття задоволення. Змістом цих груп мистецтв є конкретні види, які в розумінні Канта є досить строкатими, адже поруч з традиційними – музика, поезія, пластика (скульптура і зодчество), живопис – філософ визначає і красномовство. Серед традиційних видів мистецтва найвиразнішим є, за Кантом, поезія, яка „розширює душу тим, що дає уяві свободу і в межах даного поняття обирає з безмежного різноманіття можливих форм ту, що узгоджуються з ним, яка зв’язує зображення поняття з таким багатством думок, адекватним якому не може бути жоден вираз у мові, і, отже, естетично підноситься до ідей. Поезія зміцнює душу, дозволяючи їй відчутти свою вільну, самодіяльну і незалежну від природного призначення здатність розглядати природу як явище і судити про неї за переконаннями, які сама природа не дає в досвіді ні відчуття, ні розуму...” [7,с.510].

Ще одна особливість підходу Канта до проблеми видів мистецтва є його спроба дещо принизити роль музики, яка з часів античності займала помітне місце в структурі видів мистецтва: „Далі за поезією я б назвав, якщо йдеться про привабливість і душевне хвилювання, те мистецтво, яке ближче за все до нього із словесних мистецтв і дуже природно з ним з’єднується, а саме музику. Бо хоча музика і говорить тільки за допомогою відчуттів без понять, тим самим, на відміну від поезії, не залишає нічого для роздуму, вона різноманітніша, і, не дивлячись на свою минуність, глибше хвилює душу; правда, її швидше можна назвати насолодою, ніж культурою (збуджувана нею разом з тим гра думок є лише вплив якоїсь нібито механічної асоціації), і за судженням розуму вона має меншу цінність, ніж будь-який інший вид прекрасного мистецтва” [7,с.511].

Міркуючи про образотворчі мистецтва, Кант віддає перевагу живопису „частково тому, що він як мистецтво малюнка покладений в основу всієї решти видів образотворчого мистецтва, частково ж тому, що він здатний значно глибше проникати в коло ідей і відповідно до нього розширювати коло споглядання більшою мірою, ніж це доступно іншим видам мистецтва” [7,с.512].

У післякантівський період певного значення набувають ідеї І. Гердера та Ф. Шіллера. Якщо проблема видів мистецтва пройшла повз увагу Гердера, то Шіллер, на думку М. Кагана, передбачає “геніальну ідею Гегеля про нерівномірний розвиток різних видів мистецтва, пов’язаний з особливими можливостями й особливими перепонами, з якими кожний з них зустрічається в ту чи іншу добу” [6,с.83].

Для естетики Шіллера властивий історичний погляд на становлення видів

мистецтва. В умовах первісного суспільства переважає інтерес до живописних форм та пластики, а в умовах нового часу набирає особливої художньої значущості поезія. Але, на думку Шіллера, врешті-решт не поезія виявиться вершиною художнього розвитку, а “єдність реального й ідеального, форми і змісту”. Якщо така єдність коли-небудь здійсниться, то, вважає Шіллер, можна буде говорити про своєрідну трансформацію власне проблеми видів мистецтва в проблему творчості, яка чітко усвідомила свою ціль.

До ідеї Шіллера близькі розміркування І. Гете, який, оперуючи поняттями “реальне” й “ідеальне”, зв’язав їх з поняттям “правдоподібність”, відштовхуючись від якого він висловив окремі зауваження стосовно видів мистецтва. І. Гете високо цінував літературу в усьому розмаїтті її жанрів, а також живопис, тобто ті мистецтва, які, на його думку, здатні впритул наблизитися до природи, стосовно якої митець виступає водночас “і господарем, і рабом”. Найкритичнішу оцінку з боку Гете отримує опера, яка не має нічого спільного з правдою життя.

Подальший розвиток проблема видів мистецтва отримує в естетиці Г.В.Ф. Гегеля (1770-1831). Гегелівська концепція видової специфіки мистецтва досить детально проаналізована в роботах А. Гулиги, М. Кагана, М. Овсянникова, В. Селіванова, В. Скатерщикова та ін. Проте, незважаючи на інтерес до неї з боку відомих фахівців, певний потенціал щодо її теоретичного аналізу залишається. Особливо переконливо це підтверджується подальшим – післягегелівським – розвитком естетичної науки, яка продовжувала нарощувати інтерес до видової специфіки мистецтва, передусім в контексті винаходу фотографії, “рухливих малюнків”, а пізніше – кінематографа. Певні нові наголоси можна зробити і в реконструкції історії естетики, зокрема у розгляді ідей Гегеля з урахуванням кантівської позиції. Аналізуючи перехід проблеми видів мистецтва, так би мовити, від кантівського до гегелівського рівня, О. Оніщенко зазначає: “Як відомо, теоретичні орієнтири Гегеля розходилися з концептуальною спрямованістю Канта, але на терені аналізу видової специфіки мистецтва їхні позиції мають спільний знаменник” [10,с.33]. Цим “спільним знаменником” О. Оніщенко вважає “знакові праці XVIII ст.”, а саме – праці І. Вінкельмана та Г.Е. Лессінга. Ми до цього переліку ще додамо Ш. Баттьо та М. Мендельсона, врахування позиції яких поглиблює, на нашу думку, уявлення про дійсно тернистий шлях, який пройшла проблема видів мистецтва в догегелівський період. Ці твердження доцільно доповнити думкою відомого російського естетика В. Селіванова, який вбачає заслугу Гегеля передусім в тому, що він “вгадав” взаємозв’язок видів мистецтв, а “вірно знайдений спосіб визначення одного виду через другий усередині цілісної системи, діалектика взаємопереходів й взаємообумовленості багато в чому долають схематизм шеллінгівської системи і доводять до логічного фіналу пошуки системоутворюючого принципу, властиві для естетики другої половини XVIII – початку XIX ст.” [11,с.189].

Підкреслимо, що гегелівський підхід спрямований не на періодизацію в контексті конкретного виду мистецтва, а на загальну видову модель. Гегель побудував, як відомо, цілу систему, в якій висування кожного з мистецтв пов’язане з певними ступенями художнього розвитку людства. Ранній, символічний стадії, якій властиве “лише шукання втілень в образній формі”, відповідає панування архітектури. Другій (класичній стадії) – перевага скульптури, яка засвідчує гармонію духовного й чуттєвого. І, нарешті, третій (романтичній) – відповідають живопис, музика і поезія, яка є утіленням духовного начала. Подібно до інших умоглядних систем, система розвитку мистецтв, запропонована Гегелем, спирається лише на окремі, “вихоплені” ознаки з безмежного різноманіття в художньому розвитку країн і народів. Чим наполегливіше ми намагаємося історично і географічно конкретизувати її, тим виразніше вона розпадається. Зокрема, спостереження над шляхами мистецтв від XVI до кінця XVIII ст. не підходять ні під яку “стадію” або “ступінь” гегелівської системи – ані в змісті

самого визначення тієї або іншої стадії, ані в змісті послідовного “висування” мистецтв.

Для кожної історичної ситуації, для кожної країни в даних суспільних умовах проблему характерної переваги мистецтв доводиться вирішувати заново, у залежності саме від того, якої художньої специфіки вимагає прогресивне світосприймання епохи. І вже напевно панування живопису в Голландії XVII століття і музики у Відні кінця XVIII століття не визначається приходом романтичної стадії за Гегелем. Хоча символічна стадія давно залишилася позаду, а в епоху Ренесансу скульптура вийшла (до речі сказати, разом з живописом) на перший план, великого значення архітектури в XVII ст. теж заперечувати не можна.

У концепції Гегеля, вважає О. Оніщенко, слід зазначити важливий продуктивний момент, що дає можливість розглянути проблему виду мистецтва як виразника світогляду свого часу. Вона поділяє думку В. Міхальова, який у своїй роботі “Видова специфіка і синтез мистецтв” зауважує: “...аналіз соціальної динаміки видів мистецтва приводить до висновку про існування в кожену добу основного виду мистецтва, що дуже показово виражає особливості художнього світосприймання свого часу” [9, с.41].

Гегель відмовляється від ілюзії рядоположності різних мистецтв, їх байдужої одночасності або, навпаки, їх нерухомої протиставленості один одному. Для нього види мистецтва – розвиток ідеї прекрасного, різні ступені становлення: „...все, що реалізують в окремих художніх творах приватні мистецтва, - це згідно з своїм поняттям, лише загальні форми ідеї прекрасного, яка розвивається. Широкий пантеон мистецтва підноситься як зовнішнє здійснення цієї ідеї; його архітектором і будівничим є дух прекрасного, що творить самого себе...” [2, с.96]. Така типологія теоретика стає динамічною безперервністю життя мистецтва.

Відомо, що Гегель у структуру своєї естетичної концепції заклав взаємини між п'ятьма головними видами мистецтв, а саме: архітектурою, скульптурою, живописом, музикою та поезією. Одночасно Гегель проаналізував закономірності роз'єднання поетичного мистецтва на роди: епічний, ліричний і драматичний. А третю частину своїх лекцій він назвав “Система окремих мистецтв”, тим самим зробивши проблему морфології мистецтва однією з найважливіших в естетичних творах XIX-XX ст. У середині кожного з розподілів Гегель устанавлює знову три етапи розвитку кожного з видів мистецтв. В архітектурі – символічна, класична, романтична архітектура; у скульптурі – єгипетська, грецька і римська, і, нарешті, християнська скульптура; у живописі – візантійська, італійська, а також нідерландська і німецька. Музику він розглядає як супровід, як самостійну музику, та значну увагу приділяє художньому виконавству музичних творів [3].

Аналіз історичного розвитку і класифікація мистецтв Гегеля, хоча й відрізняються, на перший погляд, стрункістю і завершеністю, все ж таки недосконалі через порушення основних методологічних принципів. Історичного принципу Гегель не дотримується, коли, наприклад, розглядає мистецтво окремої країни (наприклад, мистецтво Давньої Греції) поза його розвитком, як єдине й незмінне ціле і коли довільно опускає цілу епоху в історії мистецтва (скульптура епохи Відродження). У класифікації мистецтв Гегель також припускається порушення логічного принципу.

Сучасник Гегеля Ф.В. Шеллінг (1775–1854) керується у своїх естетичних дослідженнях методом “конструювання”. Він конструює ідеальну модель світу мистецтва за допомогою декількох категорій – ідеальне й реальне, суб'єктивне й об'єктивне, нескінченне й кінцеве, воля й необхідність. За думкою Шеллінга, мистецтво – це ніби завершення світового духу, у ньому знаходять об'єднання у формі кінцевого суб'єктивне й об'єктивне, дух і природа, внутрішнє й зовнішнє, свідоме й несвідоме, необхідність і воля. Таким чином, мистецтво виступає як споглядання абсолюту.

Мистецтво, вважає філософ, як і природа, є щось цілісне. Тому і всі види, роди та

жанри мистецтва внутрішньо пов'язані, становлять єдине ціле. Але Шеллінг пішов ще далі: він не тільки розглядає різні види і жанри мистецтва з погляду їхнього органічного зв'язку між собою, такий же зв'язок він встановлює між мистецтвом, мораллю та філософією. Філософська система Шеллінга базується на постулюванні двох контекстів: ідеального й реального, відповідно яким ним поділена й система мистецтв. До реального контексту він відносить музику, архітектуру, живопис і пластику, до ідеального – літературу. Адже філософ відчував штучність свого принципу класифікації мистецтв, тому він вирішив ввести ще й додаткові категорії: рефлексію, підпорядкування й розум. Однак і при цьому класифікація залишалась досить штучною.

Характеристика окремих видів мистецтв починається Шеллінгом з музики. Цей вид мистецтва Шеллінг знав погано, тому ця частина вийшла найбільш слабкою, і філософу довелося обмежитися тільки найзагальнішими зауваженнями. Живопис, за Шеллінгом є першою формою мистецтва, що відтворює образи. Шеллінг докладно зупиняється на характеристиці малюнка та колориту, особливу увагу приділяє їх синтезу, хоча все ж таки, малюнок для нього має більше значення. Поряд з малюнком для Шеллінга велике значення має і світло. Архітектуру й скульптуру філософ вважає мистецтвом пластики, що синтезує в собі музику й живопис. Архітектуру він розглядає в плані відображення в ній органічних форм, разом з тим підкреслюючи її спорідненість з музикою (для нього архітектура – це “застигла музика”). Оскільки предметом скульптури є людське тіло, в якому Шеллінг вбачає осмислений символ всесвіту, тому цей вид мистецтва посідає в системі філософа найважливіше місце. Саме скульптура завершує, на його думку, реальний контекст мистецтв.

На відміну від образотворчих мистецтв, які відтворювали абсолютне в конкретному, матеріальному, тілесному, поезія, вважає Шеллінг, – здійснює це в мові. На його думку, мистецтво слова – це мистецтво ідеального, вищого ряду. Тому Шеллінг вважає, що поезія здатна виражати сутність мистецтва взагалі. В основі специфікації окремих видів поезії – лірики, епосу і драми – як і в усіх інших випадках, полягає співвідношення ідеального й реального. У ліриці втілюється нескінченне в кінцевому, драма розглядається ним як синтез кінцевого й нескінченного, реального й ідеального. Окремо Шеллінг аналізує також лірику, епос і драму. Спроба класифікації видів і жанрів мистецтва Шеллінгом викликає інтерес, тому що, на його думку, всі види мистецтва внутрішньо пов'язані. На нашу думку, в естетиці Шеллінга, зокрема у праці “Філософія мистецтва”, знаходяться витoki багатьох сучасних теорій мистецтва.

Після Гегеля і Шеллінга нову структуру видів мистецтв запропонував А. Шопенгауер (1788–1860), на думку якого більш низький рівень посідає “зодчество”: „...я бачу красу архітектури головним чином у тому, що вона відкрито виражає й здійснює свої цілі найкоротшим і природним шляхом” [12,с.635]; наступний – “прекрасне садівництво” і “ландшафтний живопис”: „Красивий пейзаж приводить...до катарсису розуму, як музика, за Арістотелем, – до катарсису духу. Перед обличчям прекрасної природи думка працює правильніше, ніж коли-небудь” [12,с.617]; наступний ступінь належить “поезії”, яку він визначає як „мистецтво, що словами впливає на фантазію” [12,с.648]; а найвищий закріплений за “трагедією”: „Та насолода, яку приносить нам трагедія, заснована не на відчутті прекрасного, а на відчутті піднесеного, і навіть є вищим ступенем останнього. Бо подібно тому, як вид піднесеного в природі відволікає нас від інтересів волі й занурює нас у стан чистого споглядання, так і трагічна катастрофа відволікає нас навіть від самої волі до життя” [12,с.662]. Основною ознакою цієї моделі слід, на наш погляд, визнати її недосконалість. Критикуючи концепцію цього теоретика, О. Оніщенко зазначає: “Так, навряд чи можна визнати “трагедію” видом мистецтва, оскільки задовго до А. Шопенгауера вона одержала жанровий статус, можливості якого виявляються майже

в усіх видах мистецтва. При цьому філософ “ігнорує” театр і, зауважимо, робить це в той історичний період, коли художні досягнення цього виду мистецтва яскраво виявили себе” [10, с.36–37]. А. Шопенгауер також не відчуває якісної різниці між видом мистецтва (живопис, зодчество) і засобом оформлення, доповнення, здійсненого природою (прекрасне садівництво).

В останні роки в українській естетиці з’явилися дві роботи, які послідовно розкриваючи естетичні погляди А. Шопенгауера, торкаються і проблеми видової специфіки мистецтва. Ми маємо на увазі монографії Г. Макаренка “Ірраціоналістична естетика XIX століття: музичний аспект” (К., 2001) та “Творчість диригента: естетико-мистецтвознавчі виміри” (К., 2005).

Г. Макаренко намагається знайти аргументи, які пояснили б не стільки захоплення Шопенгауера музикою (визначальна роль музики серед інших мистецтв, як ми намагалися показати, визнавало чимало дослідників) скільки його ставлення до музики як “метамистецтва”. Г. Макаренко переконаний, що саме музика вважалася філософу тим засобом, який дозволить реалізувати шопенгауерівську мрію про “мистецтво як своєрідний новий світ”. Музика – більше, ніж будь-який інший вид мистецтва – має чинники, які стимулюють творчість, активізують “процес пізнання “чистим” суб’єктом самої суті волі та її проявів – ідей, множинність яких складає весь існуючий світ” [8,с.293]. Музика, на думку Шопенгауера, “...у протилежність до всіх інших мистецтв, зображує не ідеї, або ступені в об’єктивуванні волі, а безпосередньо саму волю, ...вона впливає на волю, тобто на відчуття, пристрасті й афекти слухача, безпосередньо викликаючи в них швидкий підйом або настроювання їх навіть на інший лад” [12,с.685].

На наше глибоке переконання, в позиції А. Шопенгауера стосовно музики слід “Шопенгауера-людину” відокремити від “Шопенгауера-теоретика”. Як людина, як приватна особа, він мав право захоплюватися чи “обожнювати” будь-який вид мистецтва. Як теоретик, він повинен був розуміти, що жодний вид мистецтва не має переваг над іншим. Саме в самодостатності і самоцінності кожного виду полягає їх здатність “працювати” з усією чуттєвою природою людини, допомагаючи найповніше відтворювати навколишній світ.

Нові підходи до проблеми видів мистецтва пов’язані з другою половиною XIX – початком XX ст. Представники позитивізму відкидали історико-теоретичний підхід Гегеля до класифікації мистецтв і зверталися за допомогою до психологічного методу, впровадженого в естетику Г.Т. Фехнером. Так, прибічники “психологічної естетики” (О. Кюльпе, Ч. Огден та ін.) виходили з того, що класифікація мистецтв повинна ґрунтуватися на відмінності способів чуттєвого сприйняття художніх творів. Відповідно види мистецтва поділялися на “оптичні”, “акустичні” та “оптично-акустичні”, а іноді, щоб “нюхові та смакові не було прикро”, у царство мистецтв вводилися кулінарія та парфумерія.

Ще раз підкреслимо, що існування різних видів мистецтв викликане тим, що жодне з них своїми власними засобами не може подати всеосяжну художню картину світу. Таку картину може створити тільки вся художня культура людства в цілому, що складається з окремих видів мистецтва.

Слід зазначити, що в процесі теоретичного осмислення мистецтва робилися спроби протиставлення одних видів мистецтв іншим та їхній розподіл на провідні й другорядні. Така постановка питання була пов’язана з тим, що дійсно в процесі історичного розвитку окремі види мистецтв одержують домінуюче звучання. Так у XIX ст. визріває ситуація, коли окремі види мистецтва досягають воістину класичної досконалості, поступово відбувається інтеграція різних сфер художнього продукування, робиться акцент на синтезі мистецтв як творчій перспективі його розвитку. Подібна ситуація стала характерною й для мистецтва XX ст., коли поява його

“нових” видів (кіно і телебачення) не тільки не сприяла зникненню “старих”, а, навпаки, збагатила жанрову палітру кожного з них.

Список використаної літератури

1. Верещагіна Т.Г. Естетика Канта / Т.Г. Верещагіна // Лекції по історії естетики. – Л.: Изд-во Ленинград. ун-та. – 1974. – Кн. 2. – С. 49 – 68.
2. Гегель Г.В. Ф. Естетика : в 4 т. Т. 1 / Г.В. Гегель. – М.: Искусство, 1968. – 312 с.
3. Гегель Г.В. Ф. Естетика : в 4 т. Т. 3 / Г. В. Гегель. – М.: Искусство, 1971. – 624 с.
4. Гёте И.В. Об искусстве: сборник / И.В. Гете; сост. А. В. Гулыгин. – М.: Искусство, 1975. – 623 с.
5. Каган М.С. Становление и развитие эстетики как философской дисциплины во второй половине XVIII – первой трети XIX вв. / М.С. Каган // Лекции по истории эстетики. – Л.: Изд-во ЛГУ. – 1974. – Кн. 2. – С. 3–17.
6. Каган М.С. Эстетика Гердера, Шиллера, Гете / М.С. Каган // Лекции по истории эстетики. – Л.: Изд-во ЛГУ. – 1974. – Кн. 2. – С. 69 – 93.
7. Кант И. Критика способности суждения. Ч. I. Критика эстетической способности суждения / И. Кант // Кант И. Сочинения: в 6 т / И. Кант. – М.: Мысль, 1966. – Т. 5. – С. 161 – 514.
8. Макаренко Г.Г. Творчість диригента: естетико–мистецтвознавчі виміри / Г.Г. Макаренко. – К.: Факт, 2005. – 328 с.
9. Михалёв В.П. Видовая специфика и синтез искусств / В.П. Михалёв. – К.: Наукова думка, 1984. – 100 с.
10. Оніщенко О.І. Художня творчість у контексті гуманітарного знання / О.І. Оніщенко. – К.: Вища школа, 2001. – 179 с.
11. Селиванов В.В. Эстетика Гегеля / В.В. Селиванов // Лекции по истории эстетики. – Л.: Изд-во ЛГУ. – 1974. – Кн. 2. – С. 174 – 190.
12. Шопенгауэр А. Мир как воля и представление. Дополнения / А. Шопенгауэр; пер. с нем. Ю. И. Айхенвальд. – Мн.: Харвест, 2005. – 992 с. – (Философия).

Стаття надійшла до редакції 5.09.2011

S. M. Holodynska

ARTS AS THE OBJECT OF THEORETICAL ANALYSIS IN THE XVIII-XIX CENTURIES.

It has been pointed out that in the 18th-19th centuries arts classification issue was raised to its full volume. Arts issue was analysed as an essential part of the aesthetic and art history theory in the creative art of J. Goethe, I. Kant, G.W.F. Hegel, M. Mendelssohn, C. Batteux, F. Schiller, F. Schelling, A. Schopenhauer).

Key words: arts, fine arts, “mechanical” arts, aspects of specificity of arts.

УДК 316.723

А. В. Шелякіна

НАВЧАННЯ МИСТЕЦТВУ ЯК ЗАСІБ ІНТЕГРАЦІЇ В АМЕРИКАНСЬКУ КУЛЬТУРУ (ДОСВІД ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ)

Стаття присвячена основним напрямкам навчання мистецтва в США на початку ХХ ст. як засобу інтеграції в американську культуру.

Ключові слова: американська культура, мультикультуралізм, інтеграція, американізація, художня освіта, вивчення картин, студійна робота, художній музей та ін.

Національний розвиток будь-якої поліетнічної держави супроводжується низкою проблем та складнощів, оскільки вимагає співіснування на одній території людей різних національностей та расових груп, відмінних одне від одного в релігійному та культурному плані. Для Сполучених Штатів національне питання завжди було й залишається одним із найголовніших в історії країни. Але сьогодні явище мультикультуралізму вийшло за кордони цієї країни й набуло статусу загальносвітового, що призвело до пошуку нових прийнятних стратегій розвитку культур. Не стоїть осторонь цих проблем і українська гуманітаристика, опановуючи досвід різних країн, зокрема США. Питання інтеграції в іншу культуру, міжкультурного діалогу, методів його активізації, «американізація» українського суспільства, яка часто проявляється в некритичному ставленні до американського способу життя, коли запозичуються далеко не кращі зразки американської дійсності, робить вивчення позитивного досвіду Сполучених Штатів в царині полікультурного, морально-етичного, естетичного виховання та розвитку особистості актуальним для сучасної України.

Дослідженню особливостей американської культури присвятили свій науковий доробок О. Гаганова (полікультурна освіта в системі загальної шкільної освіти), В. Жуковський (основні етапи морального виховання в США, проблеми моралі серед християнської молоді США), О. Заболотна (підходи до громадянської освіти в США), С. Лук'янчук (завдання полікультурного виховання в американському суспільстві), О. Романова (релігійний фактор у політичному просторі США), І. Цапенко (соціально-політичні наслідки міжнародної міграції населення) та ін.

Мета статті – проаналізувати основні напрямки та цілі навчання мистецтва в американській школі в п.п. ХХ ст. як одного із засобів інтеграції в американську культуру.

Початок ХХ ст. в історії США відзначився процесом надто активної іміграції. Тільки за перші 15 років більше 13 мільонів людей прибули до Сполучених Штатів. Такий активний приплив іноземців не міг не позначитись на соціально-економічній та культурній ситуації в країні. Етнічне різноманіття в зазначений період розглядалось як загроза американській ідентичності, яка вбачалась в максимальній національній одноманітності. Потрапивши до невідомого, «ворожого» культурного середовища, імігранти перебували під постійним тиском, що призвело до дуже низького ступеня асимільованості значної кількості так званих «нових» імігрантів з країн Південної, Центральної та Східної Європи, які не встигали адаптуватися до нових умов життя – не знали англійської мови, прагнули відокремитися, зберегти свої національні традиції.

Задля запобігання «розмивання» американської культури набув обертів процес «американізації» нових прибульців, в якому головна роль відводилась освіті. Для того, щоб стати повноцінним членом американського суспільства, необхідно було, в першу чергу, опанувати англійську мову, що давало можливість отримати роботу, участь у політичному житті спочатку на рівні муніципалітету, а потім – держави. Мобілізувались релігійні, освітні, політичні інститути, ставлячи на меті прискорити американізацію імігрантів та національних меншин. Їх навчали англійської мови у школах і на виробництві, впроваджували політику виховання віри в американські цінності та інститути.

В цей період навчання мистецтва в школах відводилась значна роль, і вивчення мистецьких творів було важливою частиною шкільних навчальних програм. Прогресивні реформатори розуміли, що мистецтво протягом століть було інструментом контролю з боку релігії, уряду та панівних соціальних груп. На початку ХХ ст. воно було потужним засобом впливу, що здійснювався за допомогою реклами, підручників, журналів, газет тощо. Отже, мистецтво вбачалось не тільки ядром й головним засобом естетичного виховання, але й інструментом, завдяки якому діти імігрантів могли

скоріше адаптуватися до нового середовища, оскільки вони, візуально контактуючи з творами мистецтва, переживати певні почуття та емоції, для чого знати досконало англійську мову було не обов'язково. Крім того, мистецтво вирішувало компенсаторні завдання – відвертало людину від гірких життєвих переживань і готувало її до боротьби за поліпшення світу й утвердження свого місця в ньому.

В кінці XIX – початку XX ст. виник цілий рух, що мав не меті вивчення мистецьких творів в школах (*the Picture Study Movement*) [5]. Одним із його завдань було залучити не тільки дітей до світу мистецтва, а й через них – їхніх батьків. В програму включали тільки ті твори, які несли в собі моральний зміст, тому що моральному та патріотичному вихованню (і особливо імігрантів) відводилась значна роль. Абстрактний живопис був заборонений, оскільки він відтворював радше внутрішній настрій автора, ніж впізнаваний образ об'єкта. На заняттях працювали з чорно-білими репродукціями картин. У той час не приділяли уваги тому факту, що репродукції не передавали ані кольору, ані текстури, ані інших важливих якостей художнього твору. Побутувала думка про те, що «Великі картини настільки прекрасні, що зберігають цю красу і в чорно-білій репродукції, тим самим залишаючись багатим полем для дослідження» [6]. Головне – це високі ідеали, які вони у собі несуть. У 1906 р. в журналі «Мистецтво в школі» були надруковані рекомендації, в яких, зокрема, говорилось: «Картини мають бути простими за композицією, зрозумілими для дітей шкільного віку; яскравої імітації акварелей слід уникати» [6]. Більш того, побутувала думка, що такі неяскраві, ненав'язливі копії чорно-білого або коричневого кольору спонукатимуть дітей з нетрів до чистоти й порядку.

Більшість викладачів того часу самі ніколи не бачили аутентичних творів мистецтва, які презентували на уроках. І тому до кінця не розуміли різницю між ними та чорно-білими репродукціями. Багато з них не мали освіти в галузі мистецтва взагалі, достатньо було прочитати рекомендовані методичні вказівки і презентувати картину.

Яким був типовий урок у ті часи? Вчитель презентував репродукцію картини, маленькі чорно-білі копії якої (схожі на сучасні дитячі картки) роздавалися кожному учневі окремо. Він надавав певну інформацію про картину, історію її створення, біографічні дані про автора. Урок відбувався в інтерактивному режимі, учні відповідали на запитання, дискутували, що також сприяло розвитку навичок спілкування англійською мовою. Така, на перший погляд, нехитра методика призвела до певних результатів – інтерес до мистецтва у суспільстві, значна частина якого на той час складалась із малограмотних імігрантів, став зростати, і п.п. XX ст. пройшла під гаслом «Мистецтво – для кожного!», коли воно вже розглядалось не як привілей для обраних, а стало доступним широким колам людей.

Дійсно, в зазначений період внаслідок науково-технічного прогресу почала стиратись межа між повсякденним життям та мистецтвом, останнє поступово набувало утилітарного характеру. Вище зазначений рух став можливим лише завдяки розвитку науково-технічного прогресу, оскільки раніше було б неможливо, наприклад, надрукувати таку величезну кількість репродукцій. Вторгнення „некласичних форм” та підходів в образотворче мистецтво, а також методику викладання предметів, пов'язаних з ним, сприймалося деякими вченими як руйнування чогось дуже важливого, що ще зберігала в собі художня практика кінця XIX ст. Але, мабуть, проголошення тези про смерть мистецтва стало початком нової фази його розвитку й функціонування. І якщо Т. Адорно, обурюючись процесом стирання межі між життям та мистецтвом, називав останнє „рядовим” незчисленної „армії” споживчих товарів [1, с. 27–28], то відомий американський культуролог і естетик Т. Манро вітав такий стан речей і наголошував на утилітарній функції мистецтва: „Будь-яка домогосподарка, що прикрашає свій дім або сад, хлопчик або дівчинка, які вішають малюнок на стіну, хай би, яким незграбним він був, виражають себе в мистецтві... Будь-який бізнесмен, що

турбується про свій офіс, будь-який комітет, що дбає про благоустрій села, прибирає сміття з вулиць та парків... – усі вони роблять внесок у творення мистецтва. Для них це може бути обов'язковим заняттям після робочого дня або хобі, але в мистецтві все це є, нині воно демократичне і що далі, то стає демократичнішим” [4, с. 298].

У 1920-х р.р. цей рух почав згасати. З'явилося все більше прибічників тієї точки зору, що такий спосіб навчання мистецтва недостатньо сприяє розвитку особистості. Картки-репродукції, які були лише тінню великих полотен, і інформація, спрямована на морально-етичне виховання, слугували засобами передачі інертної маси знань, тоді як мистецтво є поняттям набагато ширшим і несе у собі значно більше функцій.

Настав час більш прогресивної ідеї – творча діяльність студентів, а не сам художній твір мають відігравати головну роль. Серед інтелектуалів та митців стала панувати теза, що мета освіти (і художньої освіти, зокрема) – розвивати здібності людини будь-якого віку, активізувати, гармонізувати й спрямувати природжені здібності індивіда. Так, відомий педагог і філософ того часу Дж. Дьюї в праці «Демократія й освіта» [2] висунув тезу про те, що мета освіти – забезпечити умови для розвитку особистості, її соціальної ефективності, а також сформувати такі моральні якості як прямота, неупередженість, цілеспрямованість та відповідальність. Мистецтву в цьому процесі відводилась значна роль, оскільки Дьюї неодноразово підкреслював, що воно має стати частиною життя людини, критикуючи при цьому теорію «чистого мистецтва» [3].

У зв'язку з цим багато викладачів, естетиків та психологів вважали, що єдиний можливий спосіб сприймати й вивчати мистецтво – це брати участь у процесах, пов'язаних з художньою творчістю. Набув популярності новий етап – студійна робота (*studio work*), де навчання мистецтва стало сприйматись як виключно творчий процес.

Нові види діяльності в царині естетики, мистецтвознавства й педагогіки сприяли появі нових вчень, експериментальних навчальних, а також спеціальних музейних програм і фондів, як, наприклад, фонд колекціонера Альберта Барнеса, який організував галерею мистецтв як, свого роду, навчальну лабораторію для вивчення творів при безпосередньому контакті з ними. До 20-х р.р. учні були позбавлені можливості вивчати аутентичні мистецькі твори. Галерея А. Барнеса, в якій працювали згадувані нами Дж. Дьюї та Т. Манро, відкривала перед студентами унікальні можливості не тільки напряму сприймати мистецтво, а й слухати лекції видатних естетиків та культурологів того часу.

У зв'язку із зазначеними змінами художні музеї стали наділяти новою важливою функцією. Тепер вони розглядались як засіб залучення індивіда в історико-культурний простір, що дозволяло йому усвідомити себе як суб'єкта культури, зрозуміти своє місце в історико-культурному процесі. Так, наприклад, Т. Манро у працях „Освітні функції музеїв мистецтва” [4, с. 332–338], „Художні музеї та середня школа” [4, с. 362–373], „Практичні заняття в художніх музеях” [4, с. 373–377], „Художній музей: робота з дітьми” [4, с. 356–362] наголошував на тому, що в музеї відбувається трансляція духовного та культурного досвіду, накопиченого за довгі часи, що надає музею невичерпний освітній потенціал. Крім того, музей, на його думку, є осередком зіткнення культур, охоронцем вічних цінностей, різноманітних картин світу, представлених у матеріальних предметах: „Функція музею – добирати, зберігати, виставляти та інтерпретувати ті мистецькі твори, які вважаються найбільш цінними для людства, а також прищеплювати втілені в них цінності. У цій місії багато естетичних концептів і теорій мають знайти практичне застосування, а музей є свого роду лабораторією, відкритою не лише для виключно теоретичної роботи, а й активного дослідження мистецьких творів” [4, с. 341]. З цитати випливає, що музей у той час вже розглядався не як суто споглядальний простір, де людина була пасивним спостерігачем, а як місце потужного інформаційного та емоційного впливу, який відбувався завдяки

просвітницькій роботі професійного персоналу.

В багатьох музеях існували порожні кімнати для студійної роботи, яку вважалося бажаним проводити поруч з мистецькими творами, щоб мати можливість консультуватись: «Мистецтва треба навчати у тісному контакті з останнім. Навчання без оригінальних мистецьких творів, застосовуючи лише підручники, слайди або фотографії, є слабкою імітацією цього процесу» [4, с. 356].

Отже, виступаючи одним із засобів адаптації до нового культурного середовища, музей брав на себе місію навчального закладу, який впливав одночасно на інтелектуальну, емоційну, моральну сферу людини. Кінцевою метою музейних освітніх програм було розвинути творчу особистість, здатну сприймати ціннісний потенціал інших культур.

Розглянуті напрямки навчання мистецтва, які були панівними в п.п. ХХ ст., відігравали важливу роль у процесі інтеграції індивіда в нову культуру. Не дивлячись на різні підходи та цілі, вони сприяли розвитку культури нації загалом, а також кожного окремого індивіда, як її представника. Результатом діалогу з мистецтвом був процес самовідкриття й самовизначення особистості, де кожна нова зустріч з мистецьким твором ставала ще однією цеглиною у побудові світу культури в самому собі.

Список використаної літератури

1. Адорно Т. Эстетическая теория: пер. з нім. / Т. Адорно. - М.: Республика, 2001. - 526 с.
6. Дьюи Дж. Демократия и образование: пер. с англ / Дж. Дьюи. - М.: Педагогика-Пресс, 2000. - 382 с.
7. Dewey J. Art as Experience / J. Dewey. - New York: Milton, Balch and Co, 1934. - 368 p.
8. Munro T. Art Education, Its Philosophy and Psychology. Selected Essays / T. Munro. - New York: The Liberal Arts Press, 1956. — XVI, 380 p.
9. Seabolt B.O. Defining Art Appreciation [електронний ресурс] / BO. Seabolt // Art Education. - 2001. - July. - Режим доступу: <http://www.findarticles.com>. — Title skreen.
10. Stankiewicz M.A. Reproductions in Picture Study [електронний ресурс] / M.A. Stankiewicz // Studies in Art Education. - 1985. - Vol. 26, № 2 . - P.88-92. - Режим доступу: <http://www.jstor.org/stable/1320564?origin=JSTOR-pdf>.

Стаття надійшла до редакції 5.09.2011

A. V. Sheliakina

TEACHING ART AS A MEANS OF INTEGRATION IN AMERICAN CULTURE (experience of the first half of the century)

This article deals with the main trends of art education taking place in the U.S.A. at the beginning of the XX-th century as the means of integration into American culture.

Key words: *American culture, multiculturalism, integration, americanisation, art education, picture study, studio work, art museum etc.*

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 316.723

В. М. Вергизова

РЕГИОНАЛЬНЫЙ ФАКТОР ЭТНОКУЛЬТУРНЫХ ИДЕНТИЧНОСТЕЙ МОЛОДЕЖИ ПРИАЗОВЬЯ

Стаття присвячена дослідженню особливостей етнокультурних ідентичностей молоді українського Приазов'я. У статті розглядається етнонаціональний склад населення, історичні особливості та фактори, що вплинули на створення специфічного «культурного клімату» даного регіону.

Ключові слова: етнокультурні ідентичності, етнодиференціація, національність, етнічність.

Все современные общества характеризуются определенными степенями разнородности. Мировые глобализационные процессы не только не сглаживают, а скорее актуализируют организацию разнородности, чем экспансию разнородности. Именно эти разнородности и приводят к артикуляции специфических черт локально-региональных обществ, вырастает значение культурных отличий. Процессы дифференциации (как парадоксальное следствие глобализационных процессов) делают проблему идентичности центральной темой общего дискурса.

Сейчас во всем мире осуществляется поиск ценностных основ для существующих идентичностей. Он сопровождается «кризисом идентичности» и характерен в первую очередь переходным обществам. Преодоление этого кризиса возможно исключительно на основе новой стратегии общественного развития, которое предусматривает не только продвижение к стабильной демократии в стране, но и возрождение этнонациональной и культурной самобытности всех общностей, которые проживают на территории Украины. Сегодня в украинском обществе функционируют различные идентичности: национальные, политические, социальные, религиозные, профессиональные, локальные, групповые, личностные, этнические, культурные и региональные. Они пытаются приобрести легитимность и проецироваться в соответствующих идентификационных практиках.

Наиболее ярко проявляется альтернативность в региональном контексте на поколенном и культурном уровнях, в том числе и общеобразовательных различий, что приводит к формированию подвижных ценностных идентичностей, особенно среди молодежи. В связи с этим важно выяснить факторы влияния на социокультурные идентичности молодежи в многокультурной среде общества, так как именно молодому поколению предстоит стать гарантом прогресса и преобразований украинского общества.

В социологии проблема социальной идентичности обговаривается достаточно давно активно и широко. Многие ученые – Э. Дюркгейм, П. Бергер, Т. Лукман и др. посвящают этой теме свои работы. Она актуальна и сегодня. Среди ученых современной Украины, которые занимаются исследованием данной проблемы, следует отметить таких как: В. Арбенина, Е. Головаха, Н. Победа, Б. Слющинский, Л. Сокурянская, Н. Шульга и другие. Исследования названных авторов отличаются различными теоретико-методологическими подходами, однако все они свое внимание концентрируют практически в двух направлениях, один из которых рассматривает социальную идентичность как самостоятельный предмет исследования, другие как продукт социальной структуры, как отображение групповых стратификаций,

институционального порядка и дифференциаций.

Актуальность исследования обусловлена тем, что в период больших трансформаций (которые и происходят сейчас в нашем обществе) изменяются или уточняются идентичности, как самих индивидов, так и социальных групп. Необходимо сразу пояснить, что под идентификацией мы подразумеваем процесс (какой конкретно мы скажем далее), а идентичность – как его предпосылки с одной стороны, и как результат – с другой.

В данной работе мы будем рассмотреть роль «регионального фактора» в его временных и пространственных процессах и формирование культурных особенностей молодежи Приазовья. При этом делается акцент на позитивном потенциале транснационального характера и региональной разнородности украинского общества.

Таким образом, целью данной статьи является исследование региональных особенностей населения Приазовья (особенно молодежи), на которое наложил отпечаток его этнонациональный состав. Ведь молодежь более гибкая и более легко приспосабливается к окружающей ее среде, быстрее адаптируется, а еще и впитывает образцы своих Западных сверстников. Исходя из представленной цели исследования, нам необходимо решить следующие задачи: проанализировать этнонациональный состав населения Приазовья; рассмотреть исторические факторы, которые повлияли на особенности культуры современной молодежи региона; рассмотреть какие изменения национально-пространственных идентичностей сегодня наблюдаются в многонациональном регионе Приазовья.

Любое общество отличается от простого набора общностей, групп тем, что оно связано цепочкой единой идентичности (или в соответствии с Дюркгеймом, «общим сознанием»). Жизнеспособность и стабильность общности во многом зависит от качеств и позиций ее граждан, а именно содержанием их идентичностей, а также от того, как они потенциально рассматривают, конкурирующие между собою, формы национальной, локальной, этничной и региональной идентичности. Именно эти позиции и создают специфичность каждого региона. Современное украинское общество является, безусловно, многоэтничным, многокультурным. Сейчас в Украине проживает более ста национальностей. По численности резко отличаются украинцы и русские, которые составляют соответственно 75% и 20% всего населения государства. Третье место принадлежит белорусам, четвертое молдаванам. За ними идут евреи, крымские татары, болгары, поляки, венгры [1]. Если проанализировать этнонациональный состав населения украинского Приазовья по данным переписи 2001 года, то, – увидим, что здесь на первом месте тоже украинцы, которые составляют 52,7%, русские – 37,8%, греки – 4,71%, все другие этносы составляют немного более 4%. А всего на данной территории по данным этой же переписи проживает 104 национальностей и этносов [2, с. 169].

Конечно, состав населения постоянно меняется. Попробуем проследить как изменился этнонациональный состав населения за период с 1926 [3, с. 175] до сегодняшнего дня (см. табл. 1).

Таблица 1

Этнонациональный состав населения Мариупольского округа(1926 г.)

№ п/п	Этнонациональная принадлежность	Количество чел.	%
1	Украинцы	199300	61,2
2	Русские	34600	10,6
3	Белорусы	500	0,1
4	Молдаване	1400	0,4
5	Греки	58900	18,1
6	Евреи	3900	1,2
7	Немцы	25500	7,8
8	Другие	1100	0,1
Всего		325200	100

Как видим этнонациональный состав и численность населения изменились. Данные исследования показывают, что численность разных этнонациональных групп постоянно изменяется под влиянием, прежде всего таких факторов, как рождаемость и смертность людей. В последнее время значительное влияние на численность и состав этнонациональных групп имели миграционные процессы [4]. После распада СССР на свою историческую родину стали возвращаться этнические украинцы – участники освоения недр Сибири, целинных земель, жертвы политических репрессий, их наследники. Одновременно в 90-х годах возросла массовая эмиграция из Украины представителей еврейской, немецкой и греческой национальностей. Сегодня из-за различных конфликтов в Украину прибывают беженцы из Грузии, Армении и других стран.

В течение многих веков исторического развития общности украинского Приазовья здесь часто происходили переселения. Первыми на данной территории появились казаки Запорожской Сечи. Во время царствования Екатерины II в 1778 году началось переселение крымских греков. Осваивая «Дикое поле», так называли Приазовские степи, сюда переселяли русских помещичьих крестьян, немцев, болгар, евреев, и представителей других этнонациональных групп. Все они, так или иначе, но вынуждены были адаптироваться к существующим условиям, к особенностям расселения. Греки расселились компактно, немцы также, в основном в сельской местности, а вот евреи обустроивались разрозненно, в более крупных поселениях. Такое расселение влияло на появление специфической культуры региона. На первых порах религия поддерживала сохранение национальных и религиозных культур, однако позже, когда произошло разрушение культовых учреждений, обязательность знания русского языка, закрытие воскресных школ, естественно, проблема национальной идентификации общества в целом, и молодежи в частности, подверглась определенным изменениям. Ради выживания менялась своя национальность (эта особенность ярко выражена среди евреев и греков). Они создавали смешанные браки. Все это не могло не отобразиться на этнокультурной идентичности молодежи Приазовья. Сегодня все сложнее и сложнее молодежи идентифицировать себя. В паспорте графа национальности исчезла, а свидетельстве о рождении тоже. Поэтому, как нам кажется, в регионе начали появляться этнонациональные объединения. По данным глубинного интервью, общества создаются для сохранения национального языка, культуры в целом и передачи ее своим детям.

Ниже попытаемся рассмотреть, как такой многонациональный состав населения повлиял на создание семей в Приазовье. Среди украинцев 45,4%, русских 34,4%, греков 22,9%, немцев 75,0%, евреев 60,7% составляют многонациональные семьи [5, с. 214]. Из приведенных социологических данных можно сделать вывод, что больше всех стараются сохранить свою собственную культуру представители греческой национальности. На наш взгляд это вызвано компактным проживанием, и, как правило, общность, оторванная от исторической родины, желает развиваться и распространять собственные культурные формы, передавая их от поколения к поколению. Поэтому среди греков наибольшее количество однородных семей (77,1%). Второе место среди однородных семей занимают русские (65,5%), третьи украинцы (54,6%), на четвертом евреями (39,9%), и на пятом немцы (25,0%) и т. д.

То есть можно сказать, что на формирование и распространение культурных форм в Приазовском регионе влиял и межнациональный состав семей. Это приводило к потере национальных традиций и приобретению «смешанных», или можно сказать таких, которые постепенно перестают занимать весомое место в жизни населения, а вспоминаются только при определенных обстоятельствах (семейные праздники или во время празднования «Дня города»). Таким образом, современная украинская общность Приазовья, характеризуется многими дифференциациями. Это не только этнонациональные и этноречевые

дифференциации, а и локально-региональные, конфессиональные, этнокультурные, политико-идеологические и другие различия. Все они являются основанием для существования у населения этого края разнообразных культурных форм, которые имеют непосредственное влияние на этнокультурные идентичности молодежи Приазовья.

Сегодня в многонациональном регионе Приазовья наблюдаются определенные изменения национально-пространственных идентичностей. Например, в поселках Сартана, Старый Крым – местах компактного проживания греков, сегодня заметна самоидентификация населения, особенно ярко это выражено среди молодежи. Приятно отметить, что не только в местах компактного проживания греков, но и в транспорте и на улицах города уже сегодня можно услышать греческую речь. Большую роль в этом играют греческий культурный центр и факультет греческой филологии Мариупольского государственного университета, а также международные связи, которые он создал, в которых самое активное участие принимает студенческая молодежь.

Относительно украинской общности мы наблюдаем также соответствующую активизацию относительно этнонациональной идентичности. Сегодня достаточно сложно, особенно среди молодежи, найти того, кто не владел или не понимал бы украинского языка – открываются дошкольные учреждения и школы, с обучением на украинском языке, факультеты украинской филологии и украинского языка в учебных заведениях города Мариуполя.

Общепринятым языком общения по-прежнему остается русский, но все чаще, особенно среди молодежи, можно услышать национальную речь представителей этнонациональных групп Приазовского региона. Эта проекция в соответствующих идентификационных практиках молодежи свидетельствует об активизации этнонациональной и культурной самобытности общностей данного региона.

Таким образом, можно констатировать, что исторические, политические, экономические и социальные факторы повлияли на создание в Приазовье многонационального жизненного пространства, которое сформировало в регионе некую своеобразную культуру, которая отличается от культуры других регионов, но все же, каждый, проживающий в данном регионе так или иначе пытается найти свою идентичность, ибо человек не может себя уверенно чувствовать не в своем социуме.

Список використаної літератури

1. Євтух В.Б. Етнонаціональні політика в Україні: правничий та культурологічний аспект / В.Б. Євтух. – К.: Фенікс, 1997.
2. Слющинський Б.В. Етнонаціональні особливості українського Приазов'я: історичний аспект / Б.В. Слющинський // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 2008. – № 4. – С. 166–174.
3. Лаврів П.І. Історія Південно-Східної України / П.І. Лаврів. – К., 1996.
4. Шульга М.О. Вивчення впливу зовнішньої міграції 1991–1996 рр. на зміни етнічного складу населення України та її регіонів / М.О. Шульга. – К.: Представництво МОМ в Україні, 1998.
5. Слющинський Б.В. Культурні форми та соціокультурні практики населення українського Приазов'я / Б.В. Слющинський // Нова парадигма. – К., 2008. – Вип. 78. - С. 207–218.

Стаття надійшла до редакції 7.09.2011

V. M. Vergizova

REGIONAL DIMENSION OF ETHNIC AND CULTURAL IDENTITIES OF YOUNG PEOPLE AZOV

The article deals with features of ethno-cultural identities of young Ukrainian Azov. This article discusses ethnonational of the population, historical patterns and the factors that influenced the creation of a specific "cultural climate" in the region.

Key words: *ethno-cultural identity, etnodifferentsiatsiya, nationality, ethnicity.*

УДК 316.77

М. Ю.Наумова

РОЗУМІЮЧИ МЕДІА

Технологічна революція останнього десятиліття утілилася в інтеграції різних способів комунікації в інтерактивні інформаційні мережі. Об'єднання у одній системі текстів, зображень і звуків в глобальній мережі і в умовах відкритого і недорогого доступу, фундаментально змінює характер соціальних комунікацій. Авторка робить спробу дослідити майбутнє традиційних ЗМК – преси, радіо, телебачення за умов експансії нових цифрових медіа.

Ключові слова: соціальна комунікація, нові медіа, засоби масової комунікації, нові комунікаційні технології, Інтернет.

Медіа сьогодні дедалі інтенсивніше перетворюються в поточні й невідворотні умови культури, повсякденного світу, інтелектуального досвіду – в «тотальне медіа середовище». Як стверджує М. Маклюен, комунікативна революція ХХ в. забезпечила аудіовізуальній культурі історичний реванш над письмовим дискурсом. Благородний алфавітний порядок спочатку в кінофільмах і радіомовленні, потім в телебаченні поступився місцем чуттєвій, нерелективній комунікації. Технологічна трансформація не менших масштабів відбулася на рубежі століть. Вона утілюється в інтеграції різних способів комунікації в інтерактивні інформаційні мережі. Іншими словами, формуються супертекст і метамова, вперше в історії об'єднуючи в одній системі письмові, усні і аудіовізуальні засоби комунікації. Інтеграція у одній системі текстів, зображень і звуків в глобальній мережі і в умовах відкритого і недорогого доступу, фундаментально змінює характер комунікації.

У масштабах всього людства продовжується розвиток нової комунікативної системи (нових медіа), які розглядають найчастіше як союз інтерактивних комунікативних технологій і цифрових засобів трансляції, в яких головним посередником стає мережа Інтернет. Цей процес виступає як основа зміни умов взаємодії, тобто це не просто технічний або технологічний, але і соціокультурний процес. Тому нові медіа потрапили у фокус соціологічних досліджень і сьогодні аналізується в концепціях трансформації сучасного суспільства як один з ключових чинників.

Прогнози щодо соціокультурної динаміки, в основі якої лежить нова комунікаційна система варіюють від епатажних футуристичних зарисовок, до цікавих і обґрунтованих гіпотез. Так, Рейнгольд, Кастельс і ін. кажучи про децентралізацію, інтерактивність, індивідуалізацію характерних для нових форматів комунікації, намагаються змодельовати культурні атрибути «електронної взаємодії». Але яка ж доля чекає традиційні ЗМІ за умов бурхливого і непередбаченого розвитку новітніх цифрових комунікацій? Чи можемо ми передрікати повільну кончину традиційних засобів масової комунікації – преси, радіо, телебачення? Метою цієї статті є осмислення статусу нових комунікацій в сучасному соціокультурному полі та прояснення режимів їх співіснування із традиційними медіа.

Генеza нових медіа: технологічні та соціокультурні аспекти

Історія розвитку мас-медіа - це не лише історія технічних інновацій, бо їх становлення пов'язане і з грандіозними соціальними інноваціями. ЗМК, або мас-медіа, є відносно новим соціальним інститутом, функція якого полягає у виробництві і поширенні знань в найширшому значенні слова. Так, одне з найчастіше цитованих визначень, що належать М. Яновицу, свідчить: "Масова комунікація охоплює інститути

і техніку, за допомогою яких спеціалізовані групи використовують технологічні засоби (пресу, радіо, кіно і т. д.) для поширення символічного змісту на великі, гетерогенні і надзвичайно розсіяні аудиторії" [Janowitz M., 1968. P. 52]. На думку Джона Томпсона, "масова комунікація є інституціоналізованим виробництвом і масовим поширенням символічних матеріалів за допомогою передачі і накопичення інформації" [Tompson J. B., 1990. P. 219].

Загальні характеристики ЗМК як соціального інституту дані в роботах Д. Баррата [Barrat D., 1986], О. Бойда-Барреля і П. Брема [BoydBarrel O., Braham P. P., 1987]. Видається, що найбільш значущі характеристики цього порівняно нового інституту такі:

1) як і більшість сучасних інститутів, мас-медіа є інституціо-організаційною єдністю;

2) інститут ЗМІ виконує особливу, тільки йому властиву функцію створення інформаційного аналога суспільства шляхом побудови визначеної картини світу, а також освітлення функціонування інших соціальних інститутів;

3) виступаючи як рупор громадської думки, інститут масової комунікації в силу свого мобілізаційного потенціалу - здібності впливати на великі групи людей - грає особливу роль в сучасному політичному процесі.

Етапи розвитку мас-медіа найтіснішим чином пов'язані зі змінами соціуму. Так, виникнення перших газет в XVIII ст. найбезпосереднішим чином пов'язане з виходом на політичну арену нового класу - буржуазії, для якої вони стали засобом реалізації економічних, політичних і культурних цілей (саме тоді виникає метафора "четверта влада", яка фіксувала їх величезне значення в суспільстві, авторство якої приписується як англійському романістові Г. Філдингу, так і політичному філософові Э. Берку). Згодом ЗМК стали чи не основним інструментом економічних і політичних взаємодій і конфліктів, необхідною передумовою становлення ліберальної економіки і конституційної демократії, так само, втім, як і бюрократичних економік, авторитарних і тоталітарних політичних режимів. Розвиток ЗМК йшов в ногу з поступом в соціальній і культурній організації. Урбанізація, підйом життєвих стандартів і збільшення вільного часу, становлення сучасної бюрократії і інші глобальні соціокультурні процеси були б неможливі у відсутність мас-медіа, які являються не лише одним з символів сучасного світу, але і дуже активним каталізатором усіх громадських змін.

Термін «нові медіа» (НМ) вперше постав наприкінці минулого сторіччя. До 1980-х років основою для ЗМІ — періодики, радіо й телебачення — були аналогові й друковані носії. Однак із стрімким розвитком цифрових, мережевих, комп'ютерних, інформаційних, ігрових (а згодом і мобільних) технологій і комунікацій ЗМІ зазнали суттєвої трансформації. Нові здобутки не лише позначилися на традиційних у класичному розумінні медіа (приміром, зараз складно уявити собі періодичне видання, яке б не послуговувалося графічними редакторами перед публікацією того чи іншого зображення), а й призвели до появи нових медіа. Засновані на нових, цифрових носіях, безпосередньо пов'язані з еволюцією комп'ютерів та Інтернету, широко впроваджені в різні сфери, вони стали інтерактивнішими за традиційні, чим теж суттєво відрізнялися від них. Втім, на початку виникнення нових медіа під означеним терміном часто розуміли власне згаданий процес появи й поступу цифрових і мережевих технологій та комунікацій.

Трансформація медіа відбувалася на цивілізаційному зламі, коли на зміну індустріальному приходило постіндустріальне (інформаційне) суспільство. Воно стало новим етапом розвитку соціуму, а інформаційно-комп'ютерна революція — процес інформатизації всіх сфер життя (суспільства в цілому і людини загалом) — його квінтесенцією. Новітні технології надзвичайно потужно, радикально трансформували матеріально-виробничу й соціальну сфери людства. Водночас відбулися й значні зміни

обробки, виробництва й передачі інформації, самого підходу до її подачі.

Рушійними силами означених трансформацій стали комп'ютеризація, інтернетизація, медіація і віртуалізація інформації. Саме комп'ютер уперше дав змогу подати (не лише окремо, а й разом) будь-який із видів інформації — текстовий, звуковий, відео чи зображальний — у цифровій формі. Інтернет як віртуальний простір разом із здатністю комп'ютерної пам'яті до миттєвого відтворення, своєю чергою, посприяв значному приростові знань, колосальному розширенню інформаційних меж і витворенню нової інформаційної картини світу як наслідку. Саме суттєво оновлена медіа-сфера загалом і нові медіа зокрема стали її основними виразниками, чи не найбільш визначальним чинником для остаточного переходу від споживчого індустріального суспільства до постіндустріального, зі знанням, інформацією в центрі, а потому — суспільства інформаційного.

Згадана інформатизація забезпечує нові медіа все більшою кількістю учасників комунікації. Її багатовекторність, нові умови функціонування, коли багато учасників підтримують комунікацію із багатьма, за нинішнього інтенсивного розвитку спроможні модифікувати комунікаційну модель «багато — багатьом» у ледве не «всі — всім», настільки масштабними є спроможності й перспективи нових медіа. Слід підкреслити інтегруючу роль і інтерактивність НМ через що вони:

- 1) включають своїх медіа-попередників (періодичний друк, ТБ і так далі);
- 2) стають каталізатором появи досить специфічних форм соціальності і соціальної інтеграції.

У соціальних і комунікативних дисциплінах поняття НМ визначається в цілому сімействі термінів, ключовими з яких є:

1) Поняття "Мас Медіа" (Mass Media) або "ЗМІ - засоби масової інформації" або "старі медіа" - традиційні засоби масової інформації, тобто телебачення, радіо, газети, журнали, кіно, відео.

2) Поняття "Мультимедіа" (Multimedia) - термін ринково-технологічний, такий, що характеризує комунікативні і споживчі можливості комп'ютера: поєднання текстовою, візуальною і аудіоінформації; засоби перетворення, редагування і зберігання даних різного типу; можливість різних комунікацій зовні - вивід на друк, з'єднання з відео, телебаченням і телефонією, "спілкування комп'ютерів" в мережах і т.ін. Мультимедіа означає, також, конвергенцію різних типів даних. У цьому значенні "мультимедіа" став споживчим терміном, що слугує для орієнтації користувачів комп'ютерів в різноманітних функціональних можливостях останніх. [<http://www.rwr.ru/forum/viewtopic.php?f=26&t=31434#p74638>].

Принциповим моментом в соціологічній інтерпретації НМ. є уявлення про конвергенцію. Центральний пункт уявлень про конвергенцію - образ ідеальної комунікативної системи НМ ("інформаційній супермагістралі"), у якій відбувається інтеграція звуку, відео- і текстових даних з можливістю зберігання в гігантських бібліотеках; інтеграція включає також інтерактивні механізми. [<http://www.rwr.ru/forum/viewtopic.php?f=26&t=31434#p74638>]

Особливо цікаві когнітивні наслідки експансії цифрових комунікацій. Яким чином НМ, інтегровані в комп'ютерні мережі, змінюють глибокі когнітивні структури сприйняття, осмислення і оцінки соціальної реальності. Чи можна говорити сьогодні про генезис під впливом агресивної віртуальності і в ній нового типу соціального знання. Всі передумови для цього в наявності. По-перше, трансляція всіх видів повідомлень в одній і тій же системі, індукує їх інтеграцію в загальній когнітивній структурі. Прийом аудіовізуальних новин, освітніх передач і шоу на одному і тому ж засобі - це ще один крок до змішення змісту, який вже має місце в телебаченні. З погляду засобу різні види комунікації схильні запозичувати принципи один у одного: інтерактивні освітні програми виглядають як відеоігри; випуски новин будуються як

аудіовізуальні шоу; судові процеси транслюються як "мильні опери"; спортивні ігри ставляться професіоналами так, що вони стають все більш схожими з фільмами в стилі action і так далі.

По-друге, вибір різних повідомлень в одній і тій самій комунікаційній формі, при легкому перемиканні з одного на інше (сайт, канал, хвилю і тому подібне), скорочує ментальну відстань між різними джерелами когнітивної і сенсорної залученості. І, оскільки, вони зберігають свої відмінні риси як повідомлення, в той же час будучи змішані в символічному комунікаційному процесі, їх коди зливаються в цьому процесі, створюючи багатоложий символічний контекст, що виникає з випадкової суміші різних значень.

По-третє, мультимедіа охоплюють в своїй сфері більшість видів культурного виразу у всій їх різноманітності. Їх прищестя рівносильне кінцю розділення між аудіовізуальними засобами і друкарськими засобами масової інформації, загальнодоступною і високою культурою, розвагами і інформацією, освітою і пропагандою. Всі прояви культури, формують чудову синкретику цифрового всесвіту, який зв'язує в гігантському супертексті минуле, сьогодення і майбутнє, формуючи нове символічне середовище.

Особливості новітніх комунікаційних систем

Інтернет змушує переосмислити класичні визначення і категорії комунікативістики. Коли ми говоримо, що Інтернет є засобом масової комунікації, стає ясно, що ні слову масовий, ні слову засіб не можна дати точного визначення. Що таке масова аудиторія? Що таке засоби комунікації? Яким чином можна передавати повідомлення? У традиційні них уявленнях комунікація є процес передачі інформації між адресантом (відправником інформації) і адресатом (одержувачем інформації). Інакше кажучи, в основі комунікації лежить відома схема «джерело — канал (передачі інформації) — адресат (аудиторія). Проте, коли ми розглядаємо Мережу, кожен з елементів даного ланцюжка зазнає зміни. Інтернет немов грає традиційною схемою «джерело — повідомлення — одержувач», інколи зберігає її в первинному вигляді, інколи додає їй абсолютно новий характер. Так, джерелом повідомлення може бути як одна людина (якщо це торкається, наприклад електронних листів), так і ціла соціальна група. Само повідомлення може бути традиційною статтею, написаною журналістом або редактором, історією, що створювалася довгий час різними людьми, і навіть простий бесідою в чаті. Одержувач (або аудиторія) даного послання також може варіювати ось одного до декількох мільйонів, може змінюватися, а може і не змінюватися, в залежності ось ролі, яку виконує сам одержувач (наприклад, будучи творцем повідомлення). Природно, що одна з основних проблем соціології комунікацій і комунікативістики в цілому — роль каналу (channel) як засоби передачі даних і його дія на саму інформацію і її сприйняття — набуває в разі мережевих взаємодій особливого значення. У найбільш явній формі цю ідею задовго до широкого поширення Мережі висловив відомий канадський комунікативіст і культуролог Маршал Герберт Маклюен (1911–1980), який виніс її в заголовок однієї зі своїх книг - « The medium is the message».

Насправді носій інформації не ідентичний повідомленню, але визначає його характер. Простий приклад: історія філософії на компакт-диску у вигляді роману або фільму не лише виглядає інакше, ніж на сторінках фоліанта без ілюстрацій, скажімо, того ж Бертрана Рассела або Річарда Рорті, де вона викладена на мові науки, що використовує спеціальний термінологічний апарат, недоступний без спеціального вивчення. Вона дійсно інша. Книги дають нам константну інформацію, і суспільний сенс цього факту величезний. Мережа — носій постійно змінної інформації. Жодна сторінка в Інтернеті не зберігається в незмінному вигляді, але постійно удосконалюється. Нема жодної гарантії, що доступна сьогодні сторінка збережеться

завтра.

Інтернет є багатобічним ЗМК, який створює безліч різних форм комунікації. Можна погодитися із запропонованим М. Морріс і К. Оган виділенням в ньому 4 типів:

1) *асинхронна комунікація «один на один»* (електронні листи);

2) *асинхронна комунікація «багато з багатьма»* (наприклад, мережа Юзернет: зведення, листи розсилок, де потрібна згода на розсилку, або пароль для входу в програму, в якій повідомлення стосуються визначених тим);

3) *синхронна комунікація «один на один», «один і декілька», «один з декількома»* будується довкола якої-небудь конкретної теми, наприклад, «ролеві ігри, чати»;

4) *асинхронна комунікація*, де зазвичай користувач намагається розшукати сайт для здобуття певної інформації; тут можна зустріти комунікацію «багато і один», «один на один», «один і багато» (веб-сайти, гороскопи).

Відносно традиційних ЗМК Інтернет виграє відразу по декількох параметрах:

1) *мультимедійність*. Інтернет об'єднує візуальні, звукові, друкарські і відео-аспекти других ЗМК; до того ж користувачі отримують певні економічні вигоди: ціна пересилки листа по електронній пошті набагато нижче його пересилки за допомогою звичайної пошти;

2) *персоналізація*. Інтернет забезпечує необхідною інформацією на будь-якому рівні зацікавлених в ній індивідуумів або груп людей; доставка може бути забезпечена згідно з перевагою користувачів через персоналізацію вмісту, розсилку по електронній пошті і кабельному телебаченню;

3) *інтерактивність*. Інтернет передбачає діалог, т.з. зворотний зв'язок (feedback), а не монолог, який характеризує традиційні ЗМК. Взаємодія, діалог і зворотний зв'язок між сотнями користувачів можливі через електронну пошту, інформаційні табло, форуми, чати і телеконференції;

4) *відсутність посередників*. Інтернет дає можливість прямого доступу уряду до населення, населення до влади без втручання і маніпулятивної дії з боку ЗМК. [Черных А., 2007, с.201]

Однак не слід ототожнювати нові медіа суто зі Всесвітньою мережею, комп'ютерами, новітніми технологіями й інтерактивністю. Із часом те ж цифрове телебачення й онлайн-видання почали вважати традиційними (якщо в когось взагалі була спокуса мати їх за нові медіа бодай на початку їхнього становлення), а конвергенція як зближення, злиття різних аспектів медіа й мультимедійні редакції утвердилися як звичний, невід'ємний атрибут нинішньої журналістики.

Канібалізація чи мирне співіснування?

Цифрова ера й нові медіа як її чи не найголовніший атрибут знаменували формування нового медіа-середовища, що накладає свій відбиток як на ЗМІ, так і на журналістику в цілому. Вона вже усвідомила згадану смерть відстаней і звикає до роботи в кіберпросторі. Однак чи передбачає це поступовий відхід традиційних медіа, їх знищення медіа новими?

Відповідь однозначна — ні. По суті, між традиційними і новими медіа немає жодного «смертельного» протистояння, лишень конкуренція, боротьба, радше навіть пошук споживача. Техногенна цивілізація інформаційного суспільства передбачає нову стратегію взаємозв'язку медіа, інформації та Інтернету. Вона полягає в їхньому взаємовпливі, що виражається в інтернетизації медіа й медіалізації Всесвітньої мережі. У контексті зазначеного Інтернет модифікує традиційні ЗМІ — періодику, радіо, телебачення, однак водночас і вони змінюють його — перетворюють Всесвітню мережу на стартовий майданчик трансмедійного виробництва. Італійська медіа-дослідниця Леопольдіна Фортунаті зазначила, що, з одного боку, відбулося поширення новин у багатьох сферах Інтернету, а з іншого — вплив інтернетівської стилістики на класичні медіа та способи передачі інформації.

Означена стратегія взаємозв'язку та її процеси є неминучими. Адже й традиційні, й нові медіа об'єднані спільним комунікаційним простором.

Не слід забувати й про давню, проте й досі використовувану у відповідних наукових колах гіпотезу німецького журналіста Вольфганга Ріпля (1864–1938) — так званий Закон Ріпля. Головний редактор найбільшої на той час газети Нюрнберга *Nürnbergischer Zeitung* сформулював його у своїй дисертації «Найстаровинніші засоби зв'язку, з переважною увагою до Стародавнього Риму», що була опублікована 1913 року. Закон Ріпля стверджує про невитіснення новими медіа своїх попередників. Вольфганг Ріплє вважав, що нові, більш високорозвинені ЗМІ ніколи не замінять старих — натомість шукатимуть для себе нові завдання й сфери застосування.

Ми відокремлюємо класичні масмедіа від нових інтерактивних медіа не лише по технічних ознаках. Так, масмедіа досягають стабільності завдяки внутрішньому схематизму, а інтерактивні медіа знаходять стабільність завдяки зворотному зв'язку. Масмедіа роблять можливою світову комунікацію шляхом розширення мовлення, Інтернет робить можливою світову комунікацію, зв'язуючи окремі світи в мережу [Больш Н. 2011, с.10].

Переведення в цифровий формат всіх даних вперше в історії створило можливість зв'язати один з одним всі медіа, що транслюють зображення. Старі медіа, тим самим, виявилися не витисненими, а доданими до цього загального функціонального взаємозв'язку. Можна тому передбачити, що саме старі медіа, такі як газета, в майбутньому вироблять нове розуміння себе і свого місця. Тому, мабуть, треба чекати не медіаканібалізма, а радісного медіа співіснування.

Для друкарських медіа нові медіа не становлять смертельної небезпеки, але вимушують їх до нового позиціонування, до усвідомлення своїх специфічних, властивих саме друку сильних сторін. Друкарські продукти володіють незамінними матеріальними якостями, які можна оптимізувати, щоб було приємно брати їх в руки, спокійно читати, швидко переглядати. Їх, нарешті, можна викинути. У цьому газети і журнали завжди будуть попереду мережевого світу, і це дозволить їм вижити.

Втеча в Інтернет замість читання газети – це примарна альтернатива. Інформаційний простір інтернет-культури має безліч вимірів. У нього немає природної топографії. Кіберпростір – це територія, яку неможливо картографувати. У неї немає «природних» форм зображення, а тому для представлення даних потрібні метафори. А це якраз і означає, що не обійтися без допоміжних конструкцій старих медіа.

Старі медіа слугують метафоричними засобами орієнтації в цифровому просторі. Як відомо, є віртуальні робочі столи, папки, документи, корзини для паперів. Все це означає, що не можна обійтися без стабільної ілюзії знайомого світу. Цифровий простір даних не дає людині можливості зорієнтуватися.

Тому, можна передбачити, що життєва значущість друкарських медіа в майбутньому ще зросте. І нові функції старих медіа в цифровому медіаспівтоваристві можна визначити просто – вони дають втіху осяжності, вони пропонують форми для тих, хто шукає сенс, спрощують складне. Вони потрібні як метафоричні дороги навігації в інформаційному просторі. Книга втілює в собі перш за все ідею порядку цілого.

Та врешті решт, не треба ігнорувати тривіальні факти повсякденності. Як і в разі пасивного медіума – телебачення, читання газети – це ритуал. Газета потрібна багатьом як уранішня кава. Читання газети — це лише в окремих випадках пошук інформації, але майже завжди блаженне перегортання: я дозволяю новинам всього світу лоскотати мені нерви. [Больш Н., 2011, с. 26]

Список використаної літератури

1. Больш Н. Азбука медіа / Н.Больш. – М.: Европа, 2011. – 136 с.

2. Кандиба І. Что такое новые медиа? [електронний ресурс] / І. Кандиба. – Режим доступу: <http://moreintelligentweb.net/post/200>
3. Семенюк Г. Нові медіа: сутність, перспективи та загрози [електронний ресурс] / Г. Семенюк. – Режим доступу : <http://www.newmedia.univ.kiev.ua/2010-11-02-12-33-08/40-2010-11-27-22-10-58/32-where-is-the-static-content>
4. Черных А. Мир современных медиа / А.Черных. - М.: Территория будущего, 2007. - 312 с.
5. Barrat D Media Sociology / D. Barrat. - London and N. Y.: Routledge, 1994.
6. Boyd-Barrel O. Media, Knowledge, and Power / O. Boyd-Barrel, P.P. Braham (eds.). - London: Croom Helm, 1987.
7. Janowitz M. The Study of Mass Communication / M. Janowitz. // É International Encyclopedia of the Social Sciences. Vol. 3 - N. Y.: Macmillan and Free Press, 1968.
8. Fortunati L. Reflections on Mediated Gossip [електронний ресурс] / L. Fortunati. – Режим доступу : <http://rkcsi.indiana.edu/media/FortunatiPaper.pdf>
9. Morris M., Ogan C. The Internet as Mass Medium / M. Morris, C. Ogan // É Journal of Communication. - 1996. - Vol. 46, № 1
10. Thompson J B. Ideology and Mass Culture /J.B. Tompson. – Oxford: Oxford University Press, 1990.
11. New media [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/New_media#cite_note-3
Стаття надійшла до редакції 5.09.2011

М. У. Naumova

UNDERSTANDING MEDIA

Technological revolution of the last decade was incarnated in integration of different methods of communication in interactive networks. Association in one system the texts, images and sounds, in a global network and in the conditions of the opened and inexpensive access, fundamentally changes character of social communication. An author gives it a shot to probe the future of traditional mass media – presses, radio, television -- at the terms of expansion of new digital medias.

Key words: social communication, new media, mass media, new communicative technologies, Internet.

УДК: 316.2:159.953.3

Е. Г. Позднякова-Кирбят'єва

МИСТЕЦТВО ПАМ'ЯТІ: ВІД ВИНИКНЕННЯ ДО ІСТОРИЗМУ ДЖАМБАТІСТА ВІКО. СОЦІОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД.

Статтю присвячено розгляду історії мистецтва пам'яті від виникнення до історизму Джамбатіста Віко. В основі аналізу розглядаються праці Ф. Йейтс - Искусство пам'яті та Дж. Віко - Основания Новой науки об общей природе наций, та проводиться паралель з сучасністю.

Ключові слова: мистецтва пам'яті, історія, пам'ять, мнемонік.

Мнемоніка або «мистецтво пам'яті» розглядається сьогодні як загадкове інтелектуальне захоплення, яке хоча й корисне, однак не відіграє істотної ролі в цивілізації, колективна пам'ять якої надійно зберігається в друкованому слові. Архівом, у який звертаються за достовірними відомостями, сьогодні служить бібліотека, або комп'ютер, а не глибини розвиненого розуму. Однак звертання це

розкриває настільки багатоманітну палітру історичних подій, що формування індивідуальних уявлень про історичну реальність відходить від усталених форм та механізмів соціалізації. Це актуалізує мистецтво пам'яті, яке ще не так давно за історичним часом займало почесне положення в освітніх установах, оскільки у світі, заснованому на авторитеті усного слова, воно збільшувало можливості кожного, хто читав лекції або проповіді. Від мандрівних рапсодів древньої Греції, що заворожували слухачів епічними сказаннями Гомера, і до філософів Ренесансу, що споруджували уявлювані театри пам'яті з метою представити там свої мудрі плани світобудови, розвиток можливостей пам'яті сприймався як важливе інтелектуальне мистецтво. Мистецтво пам'яті, відповідно до його традиційного розуміння, ґрунтувалося на асоціаціях між структурою образів, що легко запам'ятовуються, і сукупністю знань, які було необхідно впорядкувати. Завданням мнемоніка було прагнення зв'язати факти, які він бажав запам'ятати, з образами, що були настільки разючими й вражаючими, що вони запам'ятовувалися мимоволі. Потім він об'єднував ці образи в рамках архітектурного плану добре знайомих йому місць. Сконструйований у такий спосіб ландшафт пам'яті являв собою мальовничу картину, усередині якої міг розміститися цілий світ знань у вигляді готових формул і цитат. Мнемонік запозичив якусь парадигму, і логіка її уявлюваної структури повідомляла форму тому безформному знанню, яке він бажав зберегти [1,с.10].

Легенда говорить, що мистецтво пам'яті було винайдено грецьким поетом Симонідом Кеосським (556– 468 до н.е.), що першим записав хід своїх роздумів, спираючись на емоційну силу системи образів для підтримки пам'яті. Симонід стверджував, що відкрив силу мальовничих образів, коли зовсім випадково, будучи запрошеним на бенкет у палац, покинув будинок саме перед тим, як він почав валитися. Охоплений благоговінням перед щасливою випадковістю, він виявив, що його емоційна реакція на цю подію викликала в уяві живу й детальну картину учасників бенкету, кожного на своєму місці в момент катастрофи. Таким чином, він довідався, що важкі для запам'ятовування ідеї можуть систематично відкладатися в пам'яті, якщо зв'язати їх з незабутніми образами. [2,с.67]. Відкрита Симонідом мнемотехніка, брала свій початок у природному й спонтанному використуванні здатностей пам'яті в ще більш давні часи.

Виникало питання, чи не могло людство, у самі ранні століття своєї історії, володіти набагато могутнішою від народження пам'яттю, що могла б використовуватися в культурі, не знаючої писемності й тому більшою мірою залежною від переданої від покоління до покоління мудрості? Однак згодом пам'ять атрофувалась в освіченої людини, яка почала пишатися своєю здатністю до абстрактного, мислення, яке передбачає позбавлення мислення від багатьох деталей, що видаються «несуттєвими». Індивіди з разючою пам'яттю подібного типу час від часу з'являються й у наші дні. У сучасному світі можна захоплюватися генієм мнемоніка, у той же самий час визнаючи його ні до чого не придатним [3,с.94].

Мистецтво пам'яті, в його класичному виді, являло собою не тільки практичну майстерність, але й спосіб розуміння миру. Сила мнемоніка полягала в його здатності інтерпретувати світ, мир за допомогою парадигми, що забезпечувала посвященого *clavis universalis*, універсальним ключем до таємниць всесвіту. Із цього погляду мистецтво пам'яті було не тільки педагогічним методом, але також і методом інтерпретації. Цей зв'язок між мистецтвом пам'яті й формулюванням парадигм пізнання культури припускає більш широке значення даної теми, у тому числі й застосування цього мистецтва в сучасному світі. Якщо мистецтво пам'яті, як воно використовувалося від класичної античності до епохи Ренесансу, здається незграбним у порівнянні з нашими сучасними ментальними операціями й далеким від наших поточних потреб, то ми можемо поставити запитання, чи не дозволяє внутрішній зв'язок цього мистецтва з

операцією моделювання вижити йому в сучасному світі під іншим виглядом? Все це і зумовило актуальність проблематики, яку ми розглянемо в пропонованій Вашій увазі статті.

Метою даної статті є розгляд перетворення мистецтва пам'яті в мистецтво історії, як воно відбувалося.

Щоб зрозуміти, чим було колись мистецтво пам'яті в минулому, найкраще відштовхнутися від роботи англійського історика Ф. Йейтс (1899–1981). Йейтс вивчала інтелектуальний андеграунд епохи Ренесансу, а її робота про мнемоніку була розвитком дослідження робіт Джордано Бруно, захоплення системами пам'яті якого коренилося в древній герметичній традиції гностицизму [4,с.394]. Йейтс була заінтригована відродженням мистецтва пам'яті в епоху Ренесансу, оскільки, як можна було припустити винахід друкарства повинен був би зробити це мистецтво непотрібним. Можна сказати, що важливість мистецтва пам'яті в наш час теж зростає, але за інших причин – розмивання ідеологічних конструктів, індивідуалізації та відкритості інформаційного простору.

Вона виявила джерела мнемоніки як системи розвитку пам'яті в Греції п'ятого сторіччя до нашої ери. Починаючи з елементарних початків риторики софістів і закінчуючи вишуканою складністю герметичної космології Ренесансу, мистецтво пам'яті, пояснює Йейтс застосовувалося в самих різних філософських школах. У греків і римлян воно розвивало красномовство риторів. У пізньому Середньовіччі воно використовувалося для класифікації етичних схем, які усе більше й більше ускладнювалися. В епоху Ренесансу воно переплітається з метафізикою неоплатоніків. Хоча у всіх цих культурних трансформаціях методи мистецтва пам'яті, підкреслює Йейтс, залишалися, по суті, тими ж самими. [2,с.145].

Техніка розвитку пам'яті, що її Йейтс зв'язує із класичною традицією мнемоніки, полягає в аранжуванні місць і образів. Місця утворюють архітектурну схему, де знання, яке треба запам'ятати, має бути розташоване. Це були місця, які залишили глибокий слід у душі мнемоніка, і які він не міг забути. Архітектура місця, палацу, що представляється часто у виді, або театру, могла сподобатися сакральному простору, до якого мнемонік випробовував інтуїтивну близькість. Ця глибинна структура пам'яті, у свою чергу, набувала більш конкретного характеру завдяки образам, що її прикрашали. Гарна пам'ять була функцією гнучкої уваги, а образи відбиралися за критерієм їх естетичної привабливості. Живі й барвисті образи, що вселяли благоговіння, уважалися найбільш ефективними [2,с.258].

Якщо методи мистецтва пам'яті й залишалися, тим же самими, то мінялася мета використання мистецтва. Йейтс пояснює ці зміни коливанням між двома теоріями пізнання, одна з яких сходила до Аристотеля, а інша – до Платона. В аристотелевській традиції мистецтво пам'яті було суто інструментальним. Проте, у платонівській традиції сила пам'яті мала більше високу цінність. Серед багатьох оригінальних проектів Йейтс особливу увагу приділяє мнемонічним системам Джуліо Камілло й Джордано Бруно. Камілло розробив театр пам'яті, у якому драма досвіду всього людства розігрувалася на уявлюваній сцені. [2,с.129].

Модель Бруно була ще більш складною. Придумавши колесо пам'яті, що містило геометричні знаки, запозичені із найбільш винахідливих мнемонічних систем тих днів, він сприймав себе як творця синтетичної парадигми Всесвіту, здатної гарантувати тому, хто її дотримується, проникнення в найглибшу структурну єдність усього небесного й земного знання [2,с.199].

Будучи хранителями древніх секретів могутності, мнемоніки розглядали себе як магів, що мають справу з езотеричним знанням, що відкривало їм шлях до таємниць всесвіту, не говорячи вже про могутність, яку припускає таке свідання [2,с.339].

Як парадигма світогляду філософів - ідеалістів епохи Ренесансу мнемоніка,

стверджує Йейтс, збереглася й у сімнадцятому сторіччі. Мнемоніка стала втрачати свій почесний статус тільки коли ідеалізму неоплатоніків у тім же сторіччі був кинутий виклик з боку наукового емпіризму. Нова наука, припускає вона, могла б використовувати мистецтво пам'яті, відводячи йому не настільки високу роль. У світі, де достовірне знання ототожнюється із систематичним тлумаченням чуттєвого досвіду мнемоніці було визначено повернутися до формулювань Арістотеля. Ця заслуга належить відомому англійському філософу Френсісу Бекону. Відкидаючи уявлення про магичні відповідності між мнемонічними образами й силами, що управляють небесами, Бекон із презирством ставився до гордої ролі мага й віддавав перевагу скромному науковому досліднику. Зробивши внесок у становлення науки своїми зусиллями по складанню класифікацій, мнемоніка, втратила свої відмітні ознаки самостійного наукового методу [5,с.207].

Ставши соціально не затребуваним в умовах розвитку становлення раціоналізованого суспільства, в умовах «розшаровування реальності», марним, мистецтво пам'яті як особлива інтелектуальна традиція підійшла до свого кінця [2,с.368]. Однак в умовах розвитку «нової магичної епохи» цей інтелектуальний напрямок має всі шанси на відродження – справа тільки у часі та суб'єктивному усвідомленні його потенціалу як певної соціальної технології.

Механізм історичної пам'яті як поетика: концепція Джамбатіста Вико, Йейтс переконливо пояснює згортання мистецтва пам'яті до сімнадцятого сторіччя. Але якщо це мистецтво так сильно вплинуло на парадигматичне вираження такої кількості світоглядів, розповсюджених у ранні періоди західної цивілізації, то чи не могли його образні ресурси придатися й для розвитку нових систем пізнання в Новий час? Наука, що поглинула класичне мистецтво пам'яті, була наукою про природу. Проте, у вісімнадцятому столітті нова історична наука ще тільки створювалося, і саме в цьому контексті мистецтву пам'яті призначено було відродитися.

Центральною фігурою в цій ревізії ролі пам'яті в сучасній культурі став неаполітанський учений Джамбатіста Вико. У ті часи Вико захоплювалися як учителем риторики [6]. Але сьогодні про нього згадують у першу чергу завдяки його «Новій науці» [7], історії, що він винайшов на схилі віку, коли він шукав глибинні витoki тієї дисципліни, якою займався усе життя.

Оригінальність Вико полягає в аналізі древніх текстів з метою виявити в них сліди ще більше ранньої, до письмової культури. Саме в цих дослідженнях він розкрив механізми діяльності колективної пам'яті в усній традиції.

Концепція пам'яті у Вико, як і в неоплатоніків Ренесансу, була пов'язана з пошуком найглибших систем знання, прихованих від сучасного людства. Про коріння «древа пізнання» Вико й мнемонічних образах [8].

Але для Вико таке знання було приховано в джерелах цивілізації, у втраченій історії людського творення, а не в небесах, що були символом божественного задуму. Древні поети були магами, що прагнули обожити таємниці всесвіту. Те, що вони при цьому відкрили, було їх власною людською силою пізнання й дії. В «Новій науці» (1744) він, викладаючи свою інтерпретацію рушійних сил колективної пам'яті, розкриває так званий «універсальний ключ» до цього поетичного знання. Бачення світу у Вико було скоріше історично-космологічним, і його робота має важливе значення для даного дослідження, тому що він був першим ученим, що пояснив, за яких історичних умов виникли методи древнього мистецтва пам'яті. Якщо це мистецтво було пов'язане із просторовими образами, то він зумів показати його місце у своїй темпоральній схемі історичного розвитку людської свідомості. З погляду Вико, мистецтво пам'яті могло бути технікою, винайденою Симонідом. Однак Симонід і ритори класичної античності, що прикрасили його вчення, тільки по-новому сформулювали принципи рушійних сил пам'яті, які інтуїтивно були зрозумілими вже

на початку цивілізації. Системи розвитку пам'яті, застосовувані риториками з часів класичної античності, були нічим іншим, як цілеспрямовано створеними різновидами поетичної структури мови, що її первісні люди використовували спонтанно. Мнемоніка, отже, є не більш, ніж очищеною поетичною логікою пам'яті, заснованою на доісторичних структурах поетичного вираження [7,с.144]. Ключ до збагнення природи пам'яті лежить, як стверджує Віко, у прямій відповідності між образом і ідеєю в первісній поетичній мові. На самих ранніх етапах цивілізації образ і ідея були єдині. Первісні люди мали сильну пам'ять як наслідок нероздільного зв'язку між ідеями й образами у своєму баченні миру. Вони мислили метафорично, і використовувані ними метафори легко відтворювались й запам'ятовувалися, тому що були дуже виразні, грандіозні й насичені благоговійним відношенням до чудес світобудови. Зв'язок між людською уявою й всесвітом, до магічного розкриття якої прагнули неоплатоники Ренесансу, Віко показує як зв'язок історичний, пройдений в процесі розвитку людської свідомості [7,с.176]. Віко включається в ретроспективний пошук зв'язку між нашими сьогоднішніми поняттями й втраченими поетичними образами, з яких наші поняття з'явилися на світло. Мистецтво пам'яті у Віко повинне було розшифрувати один «тропологічний» шар за іншим доти, допоки споконвічний метафоричний топик, давно забутий, не буде відновлений у свідомості [7,с.155].

Ми можемо сказати, що Віко пропонує історичну модель життєвого циклу колективної пам'яті.

Пам'ять з'являється в онтологічному акті утворення образів з метою додати форму й зміст феномену світу. Однак, у міру розвитку цивілізації пам'ять ототожнюється з мимезисом, тобто, вона копіює або повторює творчий акт для того, щоб віднайти його вихідний зміст [7,с.206]. Теорія пам'яті як акту інтерпретації, що дозволяє встановити зв'язки між звичними нам образами сьогодення й незвичними образами минулого, передбачає у Віко сучасну науку герменевтику [7,с.443]. Віко описує герменевтичну процедуру так, як вона була зрозуміла стародавніми греками з їхнім богом Гермесом.

Наявним чином Віко пояснює і те, як діяло мистецтво пам'яті, що практикувалося з часів класичної Античності до Ренесансу. Зв'язуючи мнемонічний образ і не пов'язану з ним ідею, це мистецтво запозичило древні поетичні техніки, щоб передати їх сучасному прозаїчному пізнанню. З потоку абстракцій сучасного дискурсу воно повертає в минуле, до поетичних форм більше раннього часу, щоб допомогти в класифікації знань наших днів і надати емоційну силу, якої вони гостро потребують [9,с.32].

«Нова наука» Віко стала знаком фундаментальної переорієнтації поглядів на використання пам'яті. Із цього часу пам'ять могла використовуватися як техніка виявлення забутих джерел розуму, понять як втрачені поетичні здатності. Пошук першопочаткових сил уяви, що роблять нас творцями, стає головним заняттям поетів, романтиків і філософів початку дев'ятнадцятого сторіччя.

Інакше кажучи, зміст індивідуальної пам'яті полягає, з такої точки зору у закріпленні образу подій як єдності раціонального та емоційного, на основі якої людина може відтворювати «об'єктивні» (такі, що стали об'єктами, оскільки є вже пережитими іншими людьми) сенси подій, які минули та утворювати їх у своїй актуальній життєвій реальності.

Цей позов до пошуку першопочаткових смислів, джерел розуму, виявляється також і в новому захопленні автобіографією, у якій інформація про безперервний розвиток від дитинства до зрілості забезпечує єдиний зміст усього що відбувається, і цей зміст уже немає необхідності шукати на небесах. Подібно тому, як метафізику поміняє психологія, так і пам'ять як ключ до магії уступає своє місце пам'яті як засобу самопізнання. Відстань, пройдена мистецтвом пам'яті від риторики шістнадцятого

сторіччя до психології дев'ятнадцятого, розкривається в ревізії самого образу пам'яті. Образ пам'яті як барвистого театру світо побудови змінюється на образом, більшою мірою співзвучними до того виду дослідження, з яким мнемоніка тепер виявляється зв'язаною, образом пам'яті як дзеркала найглибших безодень свідомості [7,с.38]. Такими ж глибокими були й наслідки нового погляду на використання пам'яті в самому історичному мисленні. На шляху до цієї нової науки про історію, у рамках якої історики прагнули відтворити картину минулого, що пізніше буде назване «історицизмом», Вико є для нас першим провідником.

«Нова наука» Вико як Історія усної традиції

Як і досліджувані Вико епохи стародавності, століття, у яких він жив, був часом переходу від старих до нових методів комунікації. Друкарство було винайдено в п'ятнадцятому сторіччі, але зв'язок між письмовою й усною комунікацією продовжував залишатися динамічним і мінливим. Тільки у 18 столітті вплив друкованої культури починає розповсюджуватися й на педагогічну практику, яка позбавлялася від методів риторики, на яких процвітала культура манускриптів. Щось подібне відбувається в наш час, коли «галактика Гуттенберга», соціальний світ, організований на основі друкованого тексту, змінюється кіберкомунікативним континуумом, гіпертекстом, і пророцтва Вико справдовуються й зараз. Вико, що практикував дисципліну, пристосовану до потреб зникаючого способу навчання, робить кілька зауважень щодо цих змін. З його погляду зростаючий вплив друкованого слова міг привести до надлишку невартих публікацій, тоді як стомлюючий працемісткий процес копіювання від руки гарантував, що тільки заслуговують уваги дослідження будуть залишені нащадкам. Він також тривожився, що легкий доступ до книг зробить непотрібною тренування пам'яті, вправа, що він вважав обов'язковим для розвитку уяви. Крім того, його власні свідчення цього переходу можуть багато чого додати до його ж розуміння історичного зв'язку між значенням ідей і способом їхнього вираження у відповідні періоди історії древнього миру.

Міркування Вико про наслідки подолання границь певного методу комунікацій не схожі на наші. Наше століття свідчить про перехід від типографської до електронної культури, і ми усе більше й більше міркуємо про його наслідки. Оскільки друкована сторінка уступає своє місце екрану комп'ютера, оскільки комунікація надзвичайно прискорюється. Оскільки алфавіт витісняється звуковим сигналом, оскільки показники знання реорганізуються найглибшим образом. Електронна революція утягує нас у більш складну взаємодію звуку й образу, вона змушує усвідомити релятивність знання, обумовлену тим засобом, за допомогою якого воно передається. Це усвідомлення будить потребу в такій науці, як семіотика, що виконує в наш час ті ж функції, що й мистецтво пам'яті в хірографічній культурі, пізнім представником якої був Вико. Як помітив у наш час італійський учений Умберто Еко, мнемоніка є семіотикою, тому що вона припускає, що мова є системою символічних зв'язків, що може мати не один рівень значень [10]. Це спостереження підказує підстави для оцінки роботи Вико сьогодні. Його шанувальники довгий час цінували його за збагнення законів і змісту історії [11]. Якщо він прославився своєю філософією історії, то його значимість як історика усної традиції взагалі упускалася з виду. Сучасна історіографія прискіплива у своїй увазі до письмового запису, але іноді залишається наївною, вважаючи її очевидним свідченням минулого [12]. Вико, навпаки, аналізує документ як свідчення прихованих ознак більш древньої усної традиції, які він продовжує зберігати. Таким же чином у наш час своєрідна усна традиція історичного знання супроводжує письмову культуру його формування та трансляції. Дослідження Вико фокусується на тім зрушенні в пізнанні, що виявляється в історичному русі від поетичної ментальності усної традиції до більше прозаїчної ментальності письмової культури. Він заглянув по той бік розходження між усною й письмовою культурами, щоб зрозуміти їхню

взаємодію. Таким чином, він передбачив наше сьогоденне проникнення в нові області історіографії, де до аналізу писемних документів звертаються з метою виявити там звичаї й традиції дописемних суспільств. Його метод відкриває дорогу історичним дослідженням колективних ментальностей, колективної пам'яті, історичної психології й усної традиції, дослідженням, що розгорнули в 60-х роках 20 ст. історичну науку в новому напрямку.

Список використаної літератури

1. Spence J. The Memory Palace of Matteo Ricci / J. Spence. - New York: Viking Penguin, 1984. - 350 p.; ill.
2. Йейтс Ф. Искусство памяти /Ф. Йейтс. - СПб.: Университетская книга, 1997.- 420 с.
3. Борхес Х. Фунес, чудо памяти // Борхес Х. Проза разных лет / Х. Борхес. - М.: Радуга, 1984. - С. 93–97.
4. Йейтс Ф. Джордано Бруно и герметическая традиция /Ф. Йейтс - М.: НЛЮ, 2000. – 528 с.
5. Rossi P. Francis Bacon: From Magic to Science / P. Rossi. – London: University of Chicago Press, 1968. - 280 p.
6. Lorayne H. Harry Lorayne`s Page: a Minute Memory Book / H. Lorayne. - New York: Holt, Rinehart and Winston, 1985. – 170 p.
7. Вико Дж. Основания Новой науки об общей природе наций / Дж. Вико. – М.; К.: REFL-book; ИСА, 1994. - 656 с.
8. Tagliacozzo G. General Education as Unity of Knowledge: A Theory Based on Vichian Principles / G. Tagliacozzo // Social Research. – 1976. - Vol. 43, № 30. - P. 772-774.
9. Gusdorf G. Conditions and Limits of Autobiography / G. Gusdorf // Autobiography: Essays Theoretical and Critical / Ed. By J. Olney. - Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1980. - 360 p.; ill.
10. Eco U. Mnemotechnische come semiotische // Mond Operaio. - 1989. - №12. – P. 110–114.
11. Hutton P. H. Vico`s Significance for the New Cultural History / U. Eco // New Vico Studies. - 1985. - №3.
12. Battistini A. Vico in America / A. Battistini // Lettera internazionale. - 1989. – Vol. 20, №5. – P. 47-48.

Стаття надійшла до редакції 9.09.2011

Е. Н. Pozdnyakova-Kyrbyat`eva

ART OF MEMORY: FROM ORIGIN TO HISTORICISM GIAMBATTISTA VICO. SOCIOLOGICAL VIEW.

The article is devoted consideration of history of art of memory from an origin to the historical method of Giambattista Vico. Labours of F. Yeyts - Art of memory and Grounds of and New science about general nature of nations – labour of Giambattista Vico, and compared with contemporaneity.

Key words: *arts of memory, history, memory, mnemonic.*

УДК 298.9

Т. С. Оленич, Б. В. Слющинський

**ОТНОШЕНИЕ К РЕЛИГИОЗНОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ ГРЕЧЕСКОЙ
ДИАСПОРЫ УКРАИНСКОГО ПРИАЗОВЬЯ (НА ОСНОВЕ ДАННЫХ
СОЦИОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ)**

Проанализированы религиозные взгляды, национальные традиции и обычаи, греческой диаспоры Приазовья. Доказано, что региону, присущ свой национально-этнический характер.

Ключевые слова: этнос, греческая диаспора, Приазовье

Как известно, современные субкультуры представляют собой специфический способ дифференциации развитых национальных и региональных культур, в которых рядом с одной классической тенденцией существует целый ряд своеобразных культурных образований, как по форме, так и по содержанию, отличающиеся от доминирующей культурной традиции, но которые в то же время являются прямым генетическим продолжением последней. Именно это и становится достаточно важным при исследовании данной проблемы. Естественно, что субкультура формируется под влиянием таких факторов, как социальный класс, этническое происхождение, религия и место проживания, но к этому следует добавить исторические факторы, (причины расселения, политику в определении доминирующих культур и культурных меньшинств, создания условий для поддержания существования национальных и этнических культур, экономические факторы и т. д.).

Субкультура характеризуется и обязательными попытками формирования собственного мировоззрения (чувства себестоимости), оппозиционного (не всегда враждебного) по отношению к мировоззрению других социальных групп или поколений, и своеобразными манерами поведения, стилями одежды и прически, формами проведения досуга и т. д [1, с.350].

Украину издавна отличала полиэтничность населения, что способствовало развитию традиций мирного сосуществования, культурному взаимодействию и взаимовлияниям различных этнических групп. Исследователи утверждают, что многовековая этническая разнородность населения Украины является, одной из основных составных формирования особенностей национального менталитета украинского народа – его мировоззрения, психологии, культуры, верований, традиций и обычаев, в частности, культурной и религиозной толерантности, что допускает возможность существования других убеждений и систем ценностей.

Как известно, каждая национальность и каждый этнос стремится не только „находить” свою внутреннюю аутентичность, но и сохранить ее, а это уже составляет региональную реальность со своей спецификой, которую мы видим в украинском Приазовье, как одном из многонациональных регионов Украины.

Учитывая актуальность затронутой темы, МГУ совместно с Генеральным секретариатом греков зарубежья в 2007 году начал реализацию программы исследования и регистрации греческой диаспоры Украины по проблемам истории и культуры греков Приазовья, программа рассчитана на 3 года. Объектом исследования являются греческие диаспоры Донецкого региона (репрезентативная выборка). Предметом – культурологическое и социологическое исследование греческой диаспоры в украинском Приазовье.

Цель проекта – изучение процессов аккультурации и декультурации, с учетом того, что аккультурация – это процессы при которых сохраняются традиции и

национальная идентификация, а декультурация – этот термин в научном обороте обозначает, процессы потери культурной идентичности под влиянием других культур, тенденции взаимопроникновения культур.

Исходя из цели, были сформулированы следующие задачи исследования греческой диаспоры Приазовья, так как диаспора сохраняет в регионе первозданную культуру, которую она привнесла с собой:

1. Выявить специфическую закономерность межкультурной коммуникации при социологическом исследовании греческой диаспоры, ибо, как правило, одна из главных социальных и культурных функций диаспоры — поддержание разговорного языка или диалекта как важнейшего механизма первичной социализации, воспроизводящей общину.

2. Проследить воспроизводство стабильной социально-профессиональной структуры общины: ее жизнь требует высокой квалификации и/или наличия собственной профессиональной «ниши» и социальной значимости ее членов.

3. При социологическом исследовании населения определить образовательный и профессиональный уровень (рабочие, интеллигенция, предприниматели, пенсионеры и др. категории населения) членов греческой диаспоры, и их образовательный ценз. При этом выявить наличие учебных заведений, национальных воскресных школ в селах, духовных школ при храмах.

4. Проанализировать состав семей греческой диаспоры: однородная или смешанная, а если смешанная, выявить, чей язык и культура преобладают в семье.

5. Для анализа культурологической составляющей социологического исследования, необходимо проанализировать религиозные взгляды, национальные традиции и обычаи, основные элементы кухни.

Гипотеза исследования заключается в том, что в связи с длительностью времени, потерей связи с исторической родиной любая диаспора теряет основные традиции и язык, сохраняя лишь некоторые элементы на неопределенный период. Постепенно происходит процесс ассимиляции. Нам необходимо проанализировать данные процессы, получив либо подтверждение, либо опровержение данному тезису, на примере греческих сел Приазовья. При анализе вероисповедания жителей греческих сел, выявить элементы православной культуры.

Главнейший признак греческой диаспоры — *самоидентификация с ней местного населения*. В каждой стране общины, принадлежащие к греческой диаспоре, обычно сосредоточены в определенных районах, имеющих специфический культурный имидж, и активно участвуют в создании и поддержании этого имиджа. В отличие от некоторых других эмигрантских и им подобных общин, общины диаспоры достаточно стабильны и существуют на протяжении жизни нескольких поколений. В этом аспекте необходимо также найти подтверждение данных тезисов.

Данное научное исследование имеет выборочный характер, так как исследовать всю совокупность населения греческой диаспоры Приазовья за указанный период невозможно. Были опрошены около 1000 респондентов из различных населенных пунктов, чтобы получить развернутое представление о культуре, социальном составе членов греческой диаспоры, использовании диалектов.

Самыми распространенными элементами самоидентификации почти каждого этноса в Украине выступают, прежде всего, язык и народные обычаи, традиции, обряды. Однако, в одних (украинцев, россиян, молдаван, румын, венгров, гагаузов) преобладает самоидентификация на языковой почве, а в других (белорусов, поляков, болгар, греков, караимов, корейцев) – на духовных элементах традиционно-бытовой культуры.

Из опрошенных респондентов в 2007-2008гг. 92% – христиане (89% – православные); 3% – протестанты, 4% – не ответили, корреляция исследования – 0,1%.

Если проанализировать результаты исследований, то мы увидим, что в Приазовье очень четко выкристаллизуются как раз такие тенденции. Таким образом, можно сделать вывод, что специфической особенностью населения Приазовья является *актуализация исторической памяти*. Непосредственно она проявляется в массовом распространении представлений, соответственно которым опрошенные респонденты считают историю своего народа одной из самых существенных элементов самоидентификации и считают, что в определенное время эта история была в некотором смысле утеряна или припрятана.

Среди некоторых этносов, в том числе и греческого, наблюдается резкий всплеск распространения данного стереотипа (схематизированного, эмоционально приукрашенного образа определенной этнической общности, который распространяется как типовой для каждого его представителя). Несмотря на то, что такой образ имеет несколько упрощенный, поверхностный характер и фиксирует в себе очень часто несущественные черты этноса или этнической группы, он необычно стойкий, консервативный и трудно поддается каким-либо изменениям под влиянием рациональной информации. Неточность и ошибочность этнического стереотипа является одной из наиболее существенных его характеристик. В структуре такого психического образования, которым является этнический стереотип, как правило, личностное чаще всего доминирует над знаниями. Возможно, это следствие длительного замалчивания правдивой истории этнических групп.

Результаты данного исследования показывают, что ментальность этноса проявляется и в расхождениях, четко выраженных в индивидуалистическом и коллективистском мировосприятии этносов. Это зависит от ценностей. Основные ценности индивидуалистической культуры – свобода в действиях и самодостаточность, самостоятельность в суждениях, выделение себя среди других и независимость от группы. Как следствие – поведение людей регулируется чаще всего социальными установками, по сравнению с групповыми моральными нормами. Именно принцип индивидуалистической культуры свойственный в нашем регионе украинцам и грекам. Основная черта такой культуры – принцип разделения дружбы и деловых отношений, не восприятие панибратства, тяготение к жестокой упорядоченности поведения индивида и функционирования социума.

Таким образом, говоря о национальности, этносе и этнических особенностях социально-пространственной структуры украинского Приазовья, можно констатировать тот факт, что каждому региону, а не только стране в целом, присущ свой *национально-этнический характер*. Несмотря на такие различные этнические характеристики, проведенные исследования доказывают, что все этносы стремятся к взаимопониманию и согласию. Они не стремятся создавать конфликтные ситуации, а стремятся сохранить межнациональное взаимопонимание. Важную роль в сбережении межнационального взаимопонимания играет обычай гостеприимства, как одной из важнейших человеческих чеснот, которая помогает устанавливать контакты и взаимопонимание между народами. Такая черта национального характера, как гостеприимство, присуща всем, без исключения, этносам, которые населяют украинское Приазовье. Но благодаря «смешению» различных культур, процессам взаимовлияния, аккультурации, декультурации и ассимиляции, они уже не принадлежат к традиционному определенному обществу. Их идентичность является «сегментарной», а стиль жизни и субкультура – «гибридными». Потому как невозможно «исповедовать» только свою культуру, не обращая внимания на другие, и быть «понятным» другим культурам. Именно поэтому можно считать, что в украинском Приазовье, скорее всего, произошла гибридизация культур [1, с. 350].

Список використаної літератури

1. Слющинський Б.В. Міжкультурна комунікація в українському Приазов'ї / Б.В. Слющинський – К.: Аквілон-Плюс, 2008. – 496с.
2. Греки на українських теренах: Нариси з етнічної історії. Документи. Матеріали. Карти / ред. колегія: В. Смолій (голова), В. Бар'яхтар, В. Бузало, О. Возіанов та ін. – К.: Либідь, 2000. – 488с.
3. Лозко Г. Етнологія України: філософсько-теоретичний та етнорелігієзнавчий аспект / Г.Лозко. – 2-ге вид., стереотип. – К.: АртЕк, 2004. – 304с.

Стаття надійшла до редакції 2.09.2011

Б. В. Слющинський, Т. С. Оленіч

ВІДНОШЕННЯ ДО РЕЛІГІОЗНОЇ СКЛАДОВОЇ ГРЕЦЬКОЇ ДІАСПОРИ УКРАЇНСЬКОГО ПРИАЗОВ'Я (НА ОСНОВІ ДАНИХ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ).

Проаналізовано релігійні погляди, національні традиції і звичаї, грецької діаспори Приазов'я. Доведено, що регіону, притаманний свій національно-етнічний характер.

Ключові слова: *етнос, грецька діаспора, Приазов'є*

B. V. Slushinsky, T. S. Olenich

THE ATTITUDE TO THE RELIGIOUS COMPONENT OF THE GREEK DIASPORA OF AZOV REGION.

Analyzed religious views, national traditions and customs of the Greek diaspora Azov. We prove that the region is inherent in its national-ethnic character.

Key words: *ethnos, the Greek diaspora, Azov region.*

УДК 316.28:316.723

Б. В. Слющинський

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРИАЗОВ'Я: ВІД МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ ДО ГІБРИДИЗАЦІЇ?

Стаття присвячена дослідженню особливостей міжкультурної комунікації представників різних національностей та етнічних груп на території українського Приазов'я, їхній адаптивності до створених державою умов та аналізу наслідків – появи „нової культури” – „приазовського типу” суспільного етосу.

Ключові слова: *міжкультурна комунікація, мультикультуралізм, гібридизація, етнос, третя культура.*

Багатонаціональні регіони будь-якої країни – це складна система міжкультурного спілкування. Адже спілкування – це завжди формування ставлення однієї людини до іншої, тобто співвіднесення двох різних „інститутів культури” під час досягнення одного спільного бажання – порозумітися. Але слід враховувати й те, що за такого бажання виникають відповідні взаємовпливи різних культур, що може сприяти або підвищенню, або ж, навпаки, зниженню культурного рівня когось із комунікантів. Ось тут і проявляються бажані, або ж ні наслідки, які прийнято називати асиміляцією чи гібридизацією, солідаризацією, декультурацією або акультурацією. Багато чого у цьому плані залежить і від проявів мультикультуралізму.

Мультикультуралізм – політика, спрямована на розвиток і збереження в окремо взятій країні і у світі в цілому культурних відмінностей, і обґрунтовуюча таку політику теорія чи ідеологія. Важливою відмінністю від політичного лібералізму, є признання мультикультуралізмом прав за колективними суб'єктами: етнічними і культурними

групами. Такі права можуть виражатися у наданні етнічним і культурним общинам права керувати навчанням своїх членів, виражати політичну оцінку і т. ін.

Мультикультуралізм – один із аспектів толерантності, який полягає у вимозі паралельного існування культур з метою їх взаємного проникнення, збагачення і розвитку в загальнолюдському руслі масової культури. Ідея мультикультуралізму висувається головним чином у високорозвинених суспільствах Європи, де здавна існує високий рівень культурного розвитку. У сучасній Європі мультикультуралізм передбачає перш за все включення до його культурного поля елементів культур іммігрантів із країн „третього світу” (у тому числі колишніх колоній європейських країн).

Критики мультикультуралізму стверджують, що в результаті відбувається повне руйнування багатовікових культурних устоїв, розвинутих культурних традицій, тому що таке змішування завжди призводить до усереднення. На їхню думку, якщо низький рівень культурного розвитку мігрантів дійсно підвищується, то високий рівень культури цільової країни мультикультуралізму обов’язково падає.

Спробуємо дослідити це на прикладі населення українського Приазов’я. Для цього регіону, як мені здається, порушена проблематика є досить актуальною, хоча сьогодні вона актуальна для багатьох, якщо не всіх, регіонів світу. Отже, метою дослідження буде виявлення ознак мультикультуралізму і гібридизації, та встановлення чинників, які їх викликають. Звідси випливають основні завдання, що полягають у: дослідженні багатокультурності населення регіону та їх взаємовпливів; тяжінні до взаємопорозуміння і одночасно до збереження своєї власної культури; виробленні „третьої” культури, яка сприяє адаптації до умов існування; визначенні, що ж більше проявляється: мультикультуралізм чи гібридизація культур?

Дану проблему досліджували: німецький політолог С. Бенхабیب (принцип демократії і справедливості) [1], російський вчений В. Галецький (проблема толерантності у поліетнічному соціокультурному просторі) [2], радянський вчений П. Мошняга (як один із аспектів толерантності, що полягає у вимозі паралельного існування культур з метою їх взаємного проникнення, збагачення і розвитку в загальнолюдському руслі масової культури) [3] та ін. В Україні над цією проблемою працюють: Л. Аза, О. Вишняк, Є. Головаха, Н. Костенко, М. Наумова, А. Ручка, Л. Скокова, В. Степаненко, М. Шульга та інші. Вони досліджують проблеми спілкування в багатонаціональному просторі сучасної України, етномовної диференціації, існуючих культурних ідентичностей тощо.

Дослідження зазначеної проблеми потребує передусім осмислення змісту міжкультурної комунікації не у розумінні міжнародних відносин чи відносин людей, які спілкуються різними мовами тощо, а саме як багатовекторного впливового соціального дійства, завдяки якому наповнюється відповідним змістом повсякденне існування будь-якого *соціуму*. Якщо *соціум* – це стійка спільність людей, яка характеризується єдністю природних, суспільно-виробничих, духовних та інших умов життєдіяльності, генетичним зв’язком поколінь, стабільністю соціальної організації, певною культурою, то цілком очевидно, що її об’єднуючим елементом є *міжкультурна комунікація*. Поки маємо ситуацію, коли *міжкультурну комунікацію* розглядають в таких аспектах, як *мовленнева комунікація*, *міжнародна комунікація*, як сума двох понять „*комунікація*” і „*культура*” чи у класичному розумінні: комуніканти (представники різних культур), які діють у відповідності до своїх „культурних норм” (Є. Верещагін, В. Костомаров) тощо. Але, як відомо, *культури не додаються, а створюється нова – „третья культура”*. Очевидно, і у випадку міжкультурної комунікації, кожного разу при намаганні порозумітися і буде створюватися „*третья культура*”. Отже, у складному суспільстві, а таким є кожне суспільство, і особливо те, яке у своєму складі має представників дуже багатьох етносів і національностей, котрі

взаємодіють не короткочасно, а на тривалій основі, постійно виникають „*треті культури*”. Тривале спілкування людей різних за національними ознаками, соціалізацією, успадкованою і набутою культурою тощо створює свій *буттєвісний рівень культури*. Цей *буттєвісний рівень культури* і стає впливовим чинником на повсякденність соціуму регіону.

З огляду на це, напевне, було б помилкою не враховувати в соціологічних дослідженнях сучасних надбань культурології. Згідно з культурологічними викладками, саме культура розглядається як головна детермінанта соціального становлення, саме культура задає й певний модус цього становлення, а отже і формує відносини у суспільстві і повсякденність соціуму. Розуміння необхідності такого підходу все більше утверджується серед дослідників. Сучасні соціологи намагаються переосмислити методи соціальної науки, вихідних положень про суспільство з позицій осмислення базової ролі культури в суспільстві. „Культура надто складне утворення, тому що має імунітет до прагнення трансплантувати в неї соціальні моделі, які визріли й сформувались в інших культурах” [4, с. 126]. З цих причин стикаємося з такими випадками, коли в теоретичних обґрунтуваннях щодо необхідності модернізації, у даному випадку українського суспільства, визнається сутність культури як моделі виживання. „Життєздатність соціальної системи визначається її культурою – мистецтвом творити, трансформувати, вибирати й адаптувати моделі виживання” [5, с. 233]. Саме соціальним групам і доводиться постійно адаптувати „*свою культуру*” до „*культури іншої*”, – це створює *міжкультурну комунікацію* і її постійний вплив на повсякденність соціуму українського Приазов'я.

Сьогодні Україна перебуває у досить затяжному за часом стані трансформаційних змін. Ще й досі не визначено куди йдемо: на Захід чи на Схід. Такі не сталі підходи до соціально-політичного та соціально-економічного розвитку країни ділять членів її суспільства навпіл, що не призводить до сталості у формуванні *міжкультурної комунікації* та *буттєвісного рівня культури соціуму*. Намагаючись „підтягнутися” до світових західних вимірів суспільного життя, маємо ситуацію, коли модель соціально-економічного розвитку, яка з успіхом була реалізована в практиці багатьох країн, раптом стикається з труднощами при її запровадженні в іншому регіоні світу. Тут причину потрібно шукати у відмінностях, які відрізняють культурні середовища країн, де вже дана модель запроваджена і в яких її намагаються запровадити. Отже, увага, яку приділяємо *другій складовій міжкультурної комунікації* – культурі, обумовлюється тим, що без чітких уявлень щодо буттєвісних сторін функціонування культури, ми не зможемо зрозуміти сутність процесів, які відбуваються в соціальній сфері будь-якого регіону. „*Культура* – це унікальна генеративна мегасистема, яка самопороджується, самовідтворюється і самоорганізується” [5, с. 245]. Іншими словами, *культура* – це динамічна безперервно ускладнювана модель виживання суспільства, що своїми евристичними механізмами адаптації пристосовує суспільство до нових умов. Отже, ми у своїх подальших дослідженнях і будемо спиратися на „*модель виживання*”, створювану впливом *міжкультурної комунікації* на повсякденність соціуму регіону.

Вплив *міжкультурної комунікації* на повсякденність соціуму регіону відбувається на трьох рівнях соціального середовища: *макро* – система стосунків у суспільстві, які визначаються певною суспільно-політичною системою, ЗМІ, системою культури, навчально-виховною системою; *мезо* – особливості міста і села, різних регіонів, етнічні спільноти та національні угруповання; *мікро* – сім'я, малі групи спілкування. В даній роботі скористаємось всіма трьома.

Щоб вивчити вплив *міжкультурної комунікації* на повсякденність соціуму українського Приазов'я, на його території (м. Маріуполь, с. Сартана, Талаковка, Гнутово, Старий Крим) у 2004–2006 рр. було проведене соціологічне дослідження. Для цього було опитано 1280 респондентів 5-ти національностей: українці, росіяни, греки,

німці, євреї. Вибіркова сукупність ($n=1280$) складає 0,25% від генеральної сукупності ($N=510835$). Оскільки розбіжність у кількості представників різних національностей велика: 248683 складають українці, 226848 – росіяни, 21923 – греки, 1176 – євреї і 466 – німці, було опитано по 256 респондентів із обраних етнопонаціональних груп, кожен з яких поділено на наступні вікові когорти: молодша (18–30 рр.), середня (31–50 рр.) і старша (від 51 року).

Для визначення оцінки похибки вибірки були розраховані точкова та інтервальна оцінки. Відносна похибка вибірки розрахована за критерієм Стюдента *) і складає 1%, що показує достатньо високу ймовірність отриманих результатів. Крім цього, для виміру щільності зв'язку був застосований коефіцієнт спряженості Крамера, який за змістом ідентичний коефіцієнту кореляції.

Дослідження почали з сімей, де, на наш погляд, закладаються основи міжкультурної комунікації. Оскільки сім'ї в досліджуваному регіоні здебільшого змішані (багатонаціональні), то спочатку визначили ставлення до національності чоловіка (дружини).

Як бачимо, більшість респондентів всіх національностей вважають, що для сімейного життя національність не має жодного значення (48,2%), а саме: греки – 66,3%, росіяни – 60,4%, євреї – 57,6%, українці – 46,6% і німці – 10,4%. Думку про те, що всі національності хороші підтримали 33,3% респондентів: німці (47,5%), українці (35,4%), росіяни (29,8%), греки (28,1%) і євреї (25,8%). Думку про те, що їм однаково, бо чоловік (дружина) адаптувались до місцевих умов (культури) підтримали 13,6% респондентів: німці (38,8%), євреї та українці (по 10,4%) і росіяни та греки (по 4,1%). Іншу думку, висловили 4,6% респондентів (неодружені, однієї національності і такі, для яких головне, щоб поважали їхню національність).

Які ж взаємозв'язки між національностями чоловіка та дружини?

Проаналізувавши взаємозв'язки між атрибутивними ознаками на підставі таблиць взаємної спряженості (співзалежності), які описують комбінаційні розподіли сукупностей за двома ознаками, за допомогою відповідних коефіцієнтів спряженості, ми встановили ступінь залежності між ознаками, що досліджуються.

За наявності стохастичного зв'язку умовні розподіли змінюються від групи до групи. Оцінка щільності стохастичного зв'язку ґрунтується на відхиленні частот (часток) умовних розподілів від безумовного, тобто на відхиленні фактичних частот f_{ij} від теоретичних F_{ij} , пропорційних підсумковим частотам безумовного розподілу:

$$F_{ij} = \frac{f_{i0} f_{0j}}{n};$$

де f_{i0} – підсумкові частоти за ознакою x ;

f_{0j} – підсумкові частоти за ознакою y ;

n – обсяг сукупності.

$$\text{При цьому } n = \sum_i^{m_x} f_{i0} = \sum_j^{m_y} f_{0j}$$

Абсолютну величину відхилень $(f_{ij} - F_{ij})$ характеризує квадратична спряженість Пірсона χ^2 :

*) Використано критерій t -Стюдента. Даний метод дозволяє перевірити гіпотезу про те, що середнє значення досліджуваної ознаки Mx відрізняється від деякого відомого значення A . Статистична гіпотеза, що перевіряється: $H_0 : Mx = A$. При її відхиленні приймається альтернативна гіпотеза про те, що Mx менше (більше) A .

$$\chi^2 = \sum_i \sum_j \frac{(f_{ij} - F_{ij})^2}{F_{ij}} = n \left[\sum_i \sum_j \frac{f_{ij}^2}{f_{i0} f_{0j}} - 1 \right]$$

За відсутності стохастичного зв'язку $\chi^2 = 0$. Для висновку про істотність зв'язку фактичне значення χ^2 порівнюється з критичним для заданої імовірності $1 - \alpha$ та числа ступенів свободи $k = (m_x - 1)(m_y - 1)$, де m_x та m_y – відповідно кількість груп за ознаками x та y .

Відносною мірою щільності стохастичного зв'язку слугують коефіцієнти взаємної спряженості C , які за змістом ідентичні коефіцієнтам кореляції.

Якщо $m_x = m_y$, використовують коефіцієнт спряженості Чупрова:

$$C = \sqrt{\frac{\chi^2}{n \sqrt{(m_x - 1)(m_y - 1)}}$$

Якщо $m_x \neq m_y$, перевагу віддають коефіцієнту спряженості Крамера:

$$C = \sqrt{\frac{\chi^2}{n \sqrt{(m_{\min} - 1)}}$$

m_{\min} – мінімальна кількість груп за ознакою x чи y .

Отже, за даними дослідження встановимо зв'язок між такими ознаками:

- ставлення до національності дружини (чоловіка) – вік;
- ставлення до національності дружини (чоловіка) – стать;
- ставлення до національності дружини (чоловіка) – національність.

Поміж цих ознак ставлення до національності дружини (чоловіка), стать, національність – атрибутивні ознаки, вік – кількісна ознака.

1. *Визначимо чи є взаємозв'язок між ставленням до національності дружини (чоловіка) та віком.* (Див. табл. 1).

Таблиця 1

Взаємозв'язок між віком та ставленням чоловіка (дружини) до національності

Національність	Розрахункове значення χ^2	Критичне значення χ^2 $\alpha = 0,05$ $k = 21$	Висновок щодо істотності зв'язку з імовірністю 0,95	Коефіцієнт взаємної спряженості (Крамера)	Висновок щодо щільності зв'язку
Українці	76,08	32,7	Наявний істотний стохастичний зв'язок	0,31	Зв'язок помірний
Росіяни	89,84			0,34	
Греки	93,20			0,35	
Німці	116,08			0,39	
Євреї	137,28			0,42	

Отже, у всіх національностях між віком і їх ставленням до національності чоловіка (дружини) наявний істотний стохастичний зв'язок, щільність якого помірна. Найбільша щільність зв'язку між названими ознаками спостерігається у євреїв, найменша – в українців. Це свідчить про те, що тут існує деяка обмеженість культурного обміну, ідентифікація набуває ситуативних рис, але етноси все-таки зберігають свою відмінність і намагаються не втратити ідентичність.

2. *Встановимо ступінь зв'язку між ставленням до національності та статтю.* (Див. табл. 2).

Таблиця 2

Взаємозв'язок між статтю та ставленням чоловіка (дружини) до національності

Національність	Розрахункове значення χ^2	Критичне значення χ^2 $\alpha = 0,05$ $k = 3$	Висновок щодо істотності зв'язку з імовірністю 0,95	Коефіцієнт взаємної спряженості (Крамера)	Висновок щодо щільності зв'язку
Українці	9,38	7,8	Наявний стохастичний зв'язок, неістотний	0,19	Зв'язок практично відсутній
Росіяни	33,28		Наявний стохастичний зв'язок, істотний	0,36	Зв'язок помірний
Греки	7,21		Зв'язок неістотний	0,17	Зв'язок практично відсутній
Німці	14,92		Наявний стохастичний зв'язок, істотний	0,24	Зв'язок слабкий
Євреї	7,24		Зв'язок неістотний	0,17	Зв'язок практично відсутній

Як показують дані табл. 2, стохастичний зв'язок між статтю та ставленням чоловіка (дружини) до національності у більшості представників етнонаціональних груп неістотний. Лише у росіян та німців він істотний. Щодо щільності зв'язку, то у росіян вона помірна, у німців – слабка, а в українців, греків та євреїв – практично відсутня.

Отже, можна стверджувати, що у самосвідомості росіян більш помітна сила прояву етнічної складової, викликаної, на мою думку, тривалістю визнання своєї „вагомості” у забезпеченні існування інших етносів.

3. Встановимо ступінь зв'язку між ставленням до національності чоловіка (дружини) та національністю. (Див. табл. 3).

Таблиця 3

Розподіл респондентів за національністю та ставленням до національності чоловіка (дружини)^{*)}

Національність	Відношення до національності чоловіка (дружини)				Разом f_{i0}
	Національність не має жодного значення	Байдуже, чоловік (дружина) адаптувалися до місцевих умов	Всі національності хороші	Інше	
Українці	120	28	88	20	256
Росіяни	148	12	80	16	256
Греки	173	12	67	4	256
Німці	28	92	128	8	256
Євреї	146	29	66	15	256
Разом f_{oj}	615	173	429	63	1280

^{*)} Дані наведені в абсолютних числах

Проведемо розрахунки. Розрахункове значення критерію дорівнює 273,23. За таблицею критичних значень χ^2 критерію визначимо для імовірності 0,95 та числа ступенів свободи $k = (m_x - 1)(m_y - 1) = 4 * 3 = 12$: $\chi_{0,95}^2(12) = 21$

Фактичне значення значно перевищує критичне, отже з імовірністю 0,95 істотність зв'язку між національністю та ставленням до національності чоловіка (дружини) доведена.

Коефіцієнт взаємної спряженості Крамера дорівнює $C = \sqrt{\frac{273,23}{1280\sqrt{(4-1)}}} \approx 0,27$

Оскільки значення розрахованого коефіцієнту не перевищує 0,3, але близьке до нього, можна стверджувати про наявність слабого зв'язку між національністю та ставленням до національності.

Зобразимо отримані результати за допомогою діаграми (див. рис. 1).

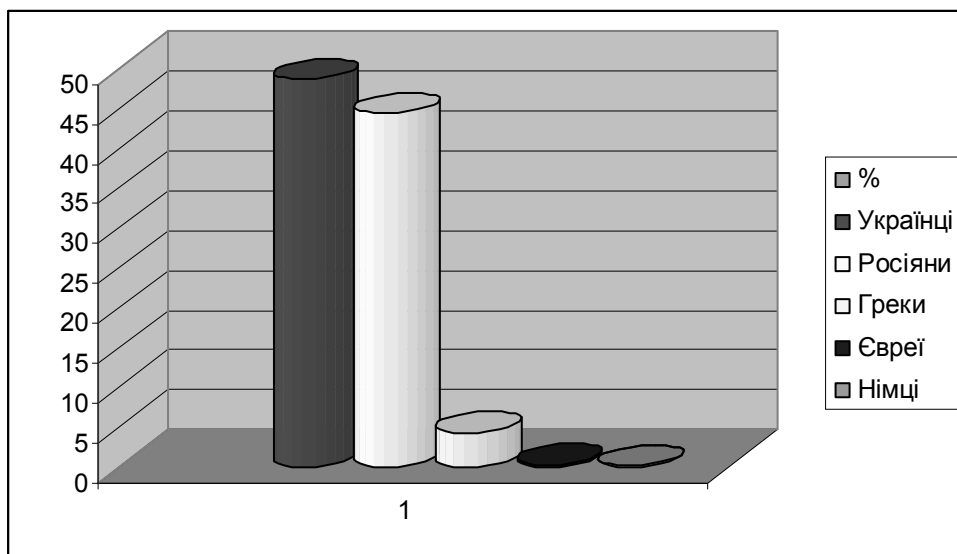

Рис. 1. Ставлення етнонаціональних груп українського Приазов'я до національності чоловіка (дружини)

Як бачимо, міжкультурна комунікація, її результативність, залежать не тільки від фактичної інформації, отриманої співбесідником, але й від установок, почуттів, емоційних проявів. Це все сприяє виробленню „розуміючої комунікації”, створенню „третьої культури”, яка стає платформою об'єднання двох індивідів. Саме тому національність тут відіграє мінімальну роль.

Для сімейних стосунків велике значення мають їх особистісні характеристики, але не можна відкидати історичні, політичні, економічні та інші чинники, адже завдяки їм населення адаптувалося до „запропонованих” умов. Укладення шлюбів за радянських часів досить часто було викликано бажанням створити безпечне життя своїм майбутнім дітям. Саме тому багато жінок в українському Приазов'ї (напр., 34,7% гречанок) пов'язували своє сімейне життя із представниками таких національностей, як росіяни чи українці. Про це свідчить і той факт, що після отримання Україною незалежності, багато з них повернули собі знову свою національність. Те саме можна сказати і про євреїв. Маючи обмежений доступ до навчання, працевлаштування, особливо на керівних посадах, євреї змінювали свою національність, здебільшого вони ставали росіянами. Це говорить про те, що і останній перепис населення є не зовсім точним. Звичайно, така ситуація і створювала відповідну міжкультурну комунікацію і впливала на повсякденність соціуму. Тобто тут помітні прояви „реальної адаптованості”

населення до умов свого існування.

Для того, щоб отримати більш реальну картину впливу міжкультурної комунікації на буттєвісну культуру регіону на мікро-рівні, спробуємо проаналізувати чия мова (національна), чоловіка чи дружини, має визначальне значення для спілкування у сім'ї.

Як показує дослідження, для більшості населення Приазовського регіону мовою спілкування у сім'ях стала мова, прийнята у регіоні (російська), не дивлячись на етнонаціональний склад сім'ї. Це ще раз підтверджує той факт, що у багатонаціональному регіоні відбуваються процеси акультурації і декультурації. Звісно, людина адаптується до тих умов, у яких їй доводиться існувати. Хоча є деякі приклади, які доводять думку, що „тяга” до свого національного вічна. Розглянемо це на прикладах різних національностей.

Серед українців регіону найбільше респондентів стверджують, що реальною мовою спілкування в сім'ях для них є „мова регіону” (російська). Такої думки дотримується абсолютна більшість (68,1%): жінок – 79,2%, чоловіків – майже 57%, тоді як українською всього 15,9%. Крім цього ще російською мовою (чоловіка, дружини) розмовляє 7,6%, російською і грецькою – 4,2%, а українською і грецькою – 4,1% від всіх опитаних.

Отже, кількість українців, які спілкуються у сім'ях „мовою регіону”, переважає. Це говорить про те, що сьогодні у суспільстві з багатонаціональною структурою відбувається поширення процесу декомпозиції різних його структур. Крім цього, людям взагалі властивий потяг до групової солідаризації як атрибуту ідентифікаційної характеристики. Також слід відзначити, що під час тривалого часового впливу різних культур, особливо „основної”, якою стала російська, відбувається процес формування нових ідентичностей, оскільки людина за таких обставин рідко замислюється над власною ідентифікацією, а прагне „злитися” з основною масою для свого блага і блага своїх дітей.

У росіян картина використання мов у сім'ях стабільна (96,5%) і досить маленький відсоток тих людей, які розмовляють іншою мовою. Напр., у змішаних сім'ях грецькою мовою (дружини) розмовляє всього 2,1% чоловіків, а українською, на думку жінок, – 18,7%. Всі інші стверджують, що у їхніх сім'ях розмовляють російською мовою. Це й не дивно, адже упродовж багатьох років в регіоні нав'язувалася російська мова, закривались українські та інші національні школи, не друкувалися газети. Українська газета тут не друкується і сьогодні.

Серед грецького населення теж спостерігається картина переважного використання російської мови (58,3%), чоловіки – 50%, жінки – 66,6%, тоді як грецькою мовою користується всього 30,2% опитаних. Ще 4,2% опитаних спілкуються російською мовою (чоловіка, дружини). Двома мовами (грецькою, українською) спілкується 2,7% і трьома (українською, російською, грецькою) – 4,2% від всіх опитаних.

Представники німецької національності в сім'ях в основному спілкуються російською мовою (94,4%), німецькою – лише 5,5% від всіх опитаних, включаючи мову чоловіка (дружини). Звичайно, їм зберегти мову важче через некомпактне проживання, нечисленність, неможливість себе ідентифікувати.

Щодо євреїв, то тут теж більшість розмовляє в сім'ях російською мовою (78,1%), своєю рідною – лише 17%. Всього 2,1% спілкуються в сім'ях мовою чоловіка (українською), а ще 2,8% опитаних – двома мовами (російською, єврейською).

Отже, можна зробити загальний висновок, що найбільш повно зберегли свою національну мову представники російської національності (96,5%). Найбільше втратили рідну мову німці (розмовляють у сім'ях лише 5,5%). За німцями по втраті рідної мови ідуть українці (спілкуються у сім'ях 15,9%). Трохи краще зберегли рідну мову євреї (17% сімей), а ще краще – греки (30,2%). Це ще раз доводить думку про те,

що за компактного проживання краще зберігається національна культура.

Дослідження взаємозв'язку між віком та переважанням національних мов у сімейних стосунках показали, що тут стохастичний зв'язок неістотний лише в українців, в інших етнонаціональних групах – істотний, а щільність його досить слабка у греків та німців, помірна – у росіян. У євреїв та українців вона практично відсутня. Це свідчить про те, що у росіян самоідентифікація значно вища, ніж в інших етносів, але в цілому сім'ї живуть однією культурою, тією, яка об'єднала їх в одне „ми”.

Стосовно взаємозв'язку між статтю та переважанням національних мов у сімейних стосунках, то він істотний у всіх етнонаціональних групах, а його щільність в основному помірна. Виняток складають німці та євреї, де щільність зв'язку слабка. Такі результати дослідження можна пояснити тим, що в культурі українців, росіян та греків багато спільного, що складалося століттями. Це спільне створило і відповідну сімейну культуру чи культуру сімейних стосунків, міжкультурну комунікацію, що стало об'єднуючою платформою їх спільного життя. Щодо взаємозв'язку між національністю та переважанням національних мов у сімейних стосунках, то він неістотний, а щільність його практично відсутня.

Таким чином, можна в загальному сказати про те, що в етнонаціональних групах українського Приазов'я існує відмінність. На це вплинула обмеженість культурного обміну, відсутність загальних інституцій, що полегшують взаємообмін і взаємопроникнення культур. Слід зазначити і те, що у регіоні відсутня підвищена інтенсивність, що не створює етнічного протиставлення в сімейних стосунках, а забезпечує певний ступінь соціально-психологічної комфортності. (Див. рис. 2).

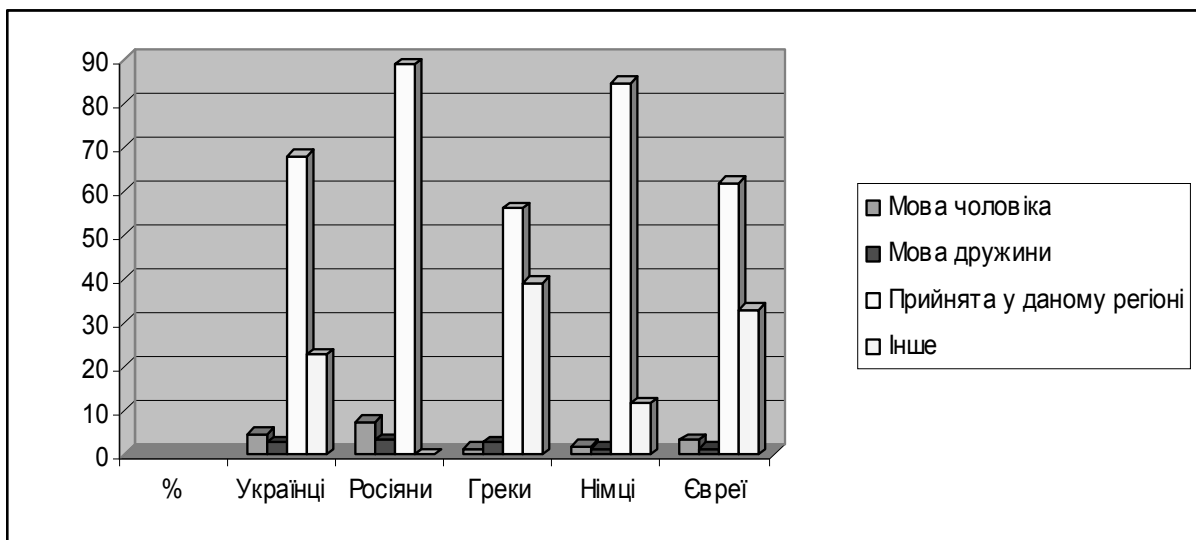

Рис. 2. Переважання національних мов у сімейних стосунках

Отже, на основі проведених соціологічних досліджень можна зробити наступний висновок: у сім'ях населення Приазовського регіону переважає мова, прийнята у регіоні (російська). Це підтверджує і те, що щільність зв'язку між національністю та переважанням національних мов у сімейних стосунках практично відсутня.

Безумовно, мова, якій віддається перевага, є суттєвою ознакою орієнтації людини, її включеності у певне соціокультурне середовище. Тому не випадково в умовах етнокультурного поліформізму мовна компетентність набуває особливої значущості, загострюючи водночас проблему задоволення етнокультурних запитів спільнот. Необхідність приведення вищезазначених запитів у відповідність до закономірностей мовних процесів у полікультурному суспільстві, яким є Україна в цілому, і українське

Приазов'я у тому числі, потребує докладного розгляду стану мови як важливого чинника процесу етнічної ідентифікації спільнот. До цього можна додати й те, що досить суттєвою є мова спілкування в сім'ї. Саме тут людина почуває себе більш вільно і якщо вона у звичних для неї умовах не спілкується своєю національною мовою, то це говорить про певні проблеми, які існують в соціокультурному просторі щодо рівноправ'я мов чи, скажімо, національних культур. Адже їй важко себе ідентифікувати і вона адаптується до відносин „свій” – „чужий”. У Приазов'ї, як показали чинні соціологічні дослідження, російською мовою в сім'ях спілкується 81,4% населення, включаючи самих росіян. Тобто російська мова переважає. Це є яскравим підтвердженням історичних факторів та політики держави щодо розвитку української та інших мов населення Приазов'я, яке говорить про те, що на території даного регіону досить чітко проглядаються процеси *акультурації* та *декультурації*, причому, в акультурації переважає *асиміляційний варіант*, за якого людина повністю приймає цінності та норми іншої культури, поступово відмовляючись чи втрачаючи свої норми та цінності. Значно менше проявляється варіант *маргіналізації*, коли людина втрачає ідентичність із власною культурою, а з другого боку – не може ідентифікувати себе з культурою більшості і трішки більше проявляється варіант *інтеграційний*, за якого відбувається ідентифікація як зі старою, так і з новою культурою. Внаслідок чого появляється „суржик” і не тільки мовний, він проявляється і в „усередненій” чи гібридизованій культурі. Все це створює в українському Приазов'ї новий специфічний етос, а саме „приазовський тип” суспільного етосу, який є результатом мультикультуралізму.

Список використаної літератури

1. Бенхабیب С. Притязання культури. Равенство и разнообразие в глобальную эру / С. Бенхабیب. – М. : Логос, 2003. – 290 с.
2. Галецкий В. Критическая апология мультикультурализма / В. Галецкий // Дружба народов. – 2006. – № 2. – С. 169–189.
3. Мошняга П.А. Билингвальное образование в Японии: межкультурная коммуникация vs мультикультурализм / П.А. Мошняга // Информационный гуманитарный портал „Знание. Понимание. Умение”. – 2010. – № 4 – Культурология.
4. Шульга Р. Соціокультурне середовище як простір ідентичностей та ідентифікацій / Р. Шульга // Соціокультурні ідентичності та практики. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2002. – С. 124–141.
5. Саєнко Ю.І. Стан суспільства та динаміка його змін / Ю.І. Саєнко // Українське суспільство на порозі третього тисячоліття : кол. моногр. / за ред. М.О. Шульги. – К.: Ін-т соціології НАН України, 1999. – С. 232–256.

Стаття надійшла до редакції 5.09.2011

V. V. Sliushchinskiy

INTERCULTURAL COMMUNICATION UKRAINIAN POPULATION PRIAZOVYA: FROM MULTICULTURALISM TO HYBRIDIZATION

The article is devoted to the study. Features of intercultural communication from different nationalities and ethnic groups within the Ukrainian Azov, and their adaptability to the conditions created by the state and impact analysis – the emergence of "new culture" – "Azov-type" public ethos.

Key words: *intercultural communication, multiculturalism, hybridization, ethnicity, and the third culture.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

АФАНАСЬЄВ ЮРІЙ ЛЬВОВИЧ – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри образотворчого мистецтва та дизайну Київського університету ім.Б.Грінченка.

БАТИЧКО ГАЛИНА ІВАНІВНА - кандидат наук з мистецтвознавства, доцент, завідувач кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету.

ВАСИК ОЛЬГА ВАЛЕРІЇВНА – старший викладач кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету.

ВЕРГІЗОВА ВІКТОРІЯ МОІСЕЇВНА – старший викладач кафедри соціології та соціальної роботи Приазовського державного технічного університету

ВИТКАЛОВ ВОЛОДИМИР ГРИГОРОВИЧ – кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри культурології Рівненського державного гуманітарного університету.

ВИТКАЛОВ СЕРГІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ – аспірант Київського національного університету культури і мистецтв.

ВОСВОДІН ОЛЕКСІЙ ПЕТРОВИЧ – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії культури і культурології Східноукраїнського національного університету ім. В.Даля.

ВОЕВОДИНА ЛАРИСА ПЕТРІВНА – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філософії культури Східноукраїнського національного університету ім. В.Даля.

ГОЛОВКО ОЛЕКСАНДРА ВЛАДИСЛАВІВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних та гуманітарних дисциплін Харківського державного університету харчування та торгівлі.

ДУБКО ВАЛЕРІЙ ОЛЕКСІЙОВИЧ – доктор фізико-математичних наук, професор Інституту інформаційно-діагностичних систем Національного авіаційного університету.

КОВАЛЕНКО НАТАЛІЯ ПАВЛІВНА – старший викладач графічного дизайну Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

КОВАЛЬЧУК ТЕТЯНА ВІКТОРІВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри природничо-наукових та гуманітарних дисциплін Азовського морського інституту Одеської національної морської академії.

КУДЛАЙ В'ЯЧЕСЛАВ ОЛЕГОВИЧ – аспірант Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв .

МЕЛЬНИК ЯРОСЛАВ МИКОЛАЙОВИЧ – начальник управління культури Рівненської обласної державної адміністрації.

НАУМОВА МАРТА ЮРІЇВНА – кандидат соціологічних наук, доцент, докторант кафедри галузевої соціології факультету соціології Київського національного університету Тараса Шевченка.

НІКОЛЬЧЕНКО ЮЗЕФ МОЙСЕЙОВИЧ – доцент кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету.

ОЛЕНІЧ ТАМАРА СТАНІСЛАВІВНА – доктор філософських наук, професорка кафедри філософії і соціології Маріупольського державного університету.

ОНІЩЕНКО ІРИНА ГРИГОРІВНА – доктор політичних наук, професор кафедри менеджменту Національного університету харчових технологій.

ОРЕХОВА СВІТЛАНА ЄВГЕНІВНА - кандидат історичних наук, доцент кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету .

ПЕТРОВА ІРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету.

ПОЗДНЯКОВА-КІРБЯТ'ЄВА ЕЛЛІНА ГЕНАДІЇВНА – кандидат соціологічних наук, старший викладач кафедри Запорізького національного університету.

ПОЛІЩУК ОЛЕНА ПЕТРІВНА – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри естетики, етики та образотворчого мистецтва Житомирського національного університету ім. І.Франка.

ПОПОВИЧ ОЛЕНА ВІКТОРІВНА – кандидат педагогічних наук, доцент, декан гуманітарного факультету Приазовського державного технічного університету.

РЯБУХА ЮРІЙ ВАЛЕРІЙОВИЧ – кандидат історичних наук, доцент кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету

САБАДАШ СЕРГІЙ ЮРІЙОВИЧ – аспірант Маріупольського державного університету

САБАДАШ ЮЛІЯ СЕРГІЇВНА – доктор культурології, професор кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету.

СЛЮЩИНСЬКИЙ БОГДАН ВАСИЛЬОВИЧ – доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри філософії та соціології Маріупольського державного університету .

ХАРАБЕТ ВІКТОР ВІКТОРОВИЧ – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціології та соціальної роботи Приазовського державного технічного університету..

ХОЛОДИНСКАЯ СВІТЛАНА МИКОЛАЇВНА – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософських наук Приазовського державного технічного університету.

ЧЕРУХА АНАТОЛІЙ АДАМОВИЧ – доцент кафедри культурології Рівненського державного гуманітарного університету.

ШЕЛЯКІНА АЛЕВТИНА ВІКТОРІВНА – кандидат філософських наук, викладач кафедри комунікації та лінгвокраїнознавства Інституту філології Київського національного університету ім. Т. Шевченка.

ЯНКОВСЬКИЙ СТЕПАН ВЛАДИСЛАВОВИЧ – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії і соціології Маріупольського державного університету.

ЯЦИК ІРИНА СТАНІСЛАВІВНА – кандидат філософських наук, доцент кафедри естетики, етики та образотворчого мистецтва Житомирського державного університету імені І. Франка.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ

1. Редакція приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам ДСТУ 7152:2010 до структури наукової статті. Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи:

- *постановка проблеми* у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

- *аналіз останніх досліджень і публікацій*, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

- *виклад основного матеріалу* дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

- *висновок* з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2. Публікація починається з класифікаційного індексу УДК, який розміщується окремим рядком, ліворуч перед ПІБ автора (авторів). Текст публікації повинен відповідати структурній схемі:

- ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) у називному відмінку;

- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами;

- анотація мовою тексту публікації (курсив) згідно з ДСТУ ГОСТ 7.9-2009;

- перелік ключових слів з підзаголовком Ключові слова: (курсив);

- основний текст статті;

- список використаної літератури, оформлений згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006;

- дата надходження до редакції арабськими цифрами, після бібліографічного списку, ліворуч;

- після тексту статті ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) англійською мовою;

- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами англійською мовою;

- резюме англійською мовою (курсив).

Для публікацій іншими мовами резюме українською обов'язкове.

3. *Вимоги до оформлення тексту:*

- матеріали подаються у друкованому вигляді (папір формату А4) та на електронному носії (компакт-диск, e-mail) в форматі Microsoft World 97-2003. Обсяг – від 6 до 12 сторінок, включаючи рисунки, таблиці, список використаної літератури. Основний текст статті – шрифт Times New Roman, кегель 12, інтервал – 1, поля дзеркальні: верхній – 25 мм, нижній – 25 мм, зсередини – 25 мм, ззовні – 25 мм., абзацний відступ – 10 мм;

- *перелік літературних джерел* розташовується за алфавітом або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком *Список використаної літератури* і виконується мовою оригіналу. Джерела в переліку посилань нумеруються вручну, без використання функції меню Word «Формат – Список – Нумерований»;

- *щодо символів*. В тексті необхідно використовувати лише лапки такого зразку: «», дефіс – це коротке тире «-». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими скобками, а також в них. Для запобігання потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки»;

- *посилання на літературу* в тексті подаються за таким зразком: [7, с. 123], де 7 – номер джерела за списком, 123 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [1; 4; 8] або [2, с. 32; 9, с. 48; 11, с. 257]. Посилання на архівні джерела – [15, арк. 258, 231 зв.];

- згадані в тексті науковці, дослідники називаються за абеткою – М. Тард, Е. Фромм, К. Юнг, К. Ясперс та інші. На початку зазначається ім'я, а потім прізвище вченого. Необхідно виокремлювати зарубіжних та вітчизняних дослідників.

4. Супровідні матеріали:

- стаття обов'язково супроводжується *авторською довідкою* із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові (повністю); наукового ступеня, звання, посади, місця роботи; поштового індексу, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти.

- статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються рецензією доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається у сканованому вигляді електронною поштою.

5. Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

Зразок оформлення статті:

УДК 371.13(495)

Н. О. Постригач

**ОСНОВНІ ДОСЯГНЕННЯ ГРЕЦЬКОЇ СИСТЕМИ ПЕДАГОГІЧНОЇ
ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ**

Процес реформування педагогічної освіти відбувається у європейських країнах різними темпами, має суттєві специфічні особливості. Однак, розробка єдиних стандартів якості педагогічної освіти, професійного розвитку та педагогічної діяльності є запорукою того, що система педагогічної освіти Греції рухається у напрямі все більшої відповідності діяльності вчителя актуальним потребам освітньої політики інших національних держав та Європейського регіону в цілому.

Ключові слова:

Текст статті

Список використаної літератури

1.

.....

2.

.....

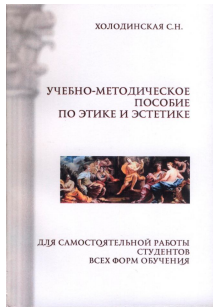
Дата надходження до редакції

N. Postrygach

**MAIN ACHIEVEMENTS OF THE GREEK SYSTEM OF PEDAGOGICAL
EDUCATION IN THE CONTEXT OF MODERN EUROPEAN EDUCATIONAL
POLICY**

In the article the main achievements of Greek system of pedagogical education in the context of modern European educational policy are analyzed. The author underlines, that educational policy will be effective if it practices in schools every day and corresponds to the long-term requirements of its national educational system.

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

Холодинская, С.Н. Учебно-методическое пособие по этике и эстетике : для самостоятельной работы студентов всех форм обучения / С.Н. Холодинская. – Мариуполь ПГТУ, 2011. – 284 с.

Данное учебно-методическое пособие содержит пояснительную записку; тематический план изучения курса этики и эстетики, соответствующий общекафедральной программе; конспект лекций; глоссарий; вопросы к зачёту; варианты контрольных работ для студентов заочной, ускоренной и дистанционной форм обучения; тематику докладов и рефератов для студентов дневной формы обучения; варианты тестовых заданий по каждой теме курса; основную и дополнительную литературу к каждой теме, а также перечень первоисточников.

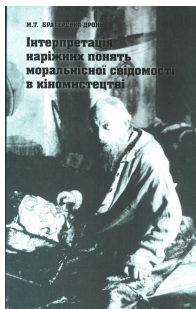
Рекомендуется студентам всех форм обучения для самостоятельной работы над курсом «Этика и эстетика».

Воеводін, О.П. Естетична антропология / О.П. Воеводін. – Луганськ : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2010. -330 с.

У монографії представлена спроба створення нового наукового напрямку междисциплінарного вивчення емоційно-чуттєвого розвитку людини з точки зору культури – «естетичної антропології». Розглядаються закономірності емоційного узагальнення, виникнення емоційної абстракції й естетичного образу та знаково-символічних маніпуляцій емоційно-чуттєвими станами людини. Естетичне як вихідна складова сутності людини аналізується у транскультурному порівнянні з утилітарним, моральнісним, художнім і логічним.

Видання розраховано на фахівців з філософії, культурології, психологічної та історичної антропології, викладачів вищих навчальних закладів, аспірантів і студентів.

Братерська-Дронь, М.Т. Интерпретация нарѣжных поняѣ моральной свѣдомости в кинемистецтві : монографія / М.Т. Братерська-Дронь. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. – 185 с.

В монографії розглядається зв'язок моральнісного стану суспільства і відображення в кінематографі моральної свідомості. особлива увага приділяється таким поняттям, як «добро / зло», «сором, провина, розкаяння», «любов», «милосердя, співчуття, спів страждання, прощення», «справедливість», «свобода», «влада», «самотність», «смерть / безсмертя», а також моральному сенсу страждання. Видання доповнено бібліографічним покажчиком, матеріал у якому викладено за аспектами, що розглядаються в окремих розділах монографії.

Рекомендовано науковцям, викладачам, аспірантам, студентам. Викладений матеріал може бути використаний при вивченні гуманітарних дисциплін – історії та теорії кінемистецтва, етики, естетики та релігіїзнавства.

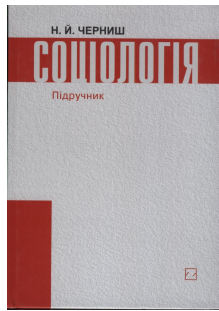
Прилуцька, А.С. Культурология. Модульный курс: Культурология. Етика. Естетика : навч. посібник / А.С. Прилуцька, Є.М. Корабльова. – Харків : Торгсінгплус, 2009. – 288 с. – (Серія «Переходимо до Болонської системи»).*

Посібник, укладений за кредитно-модульною системою, включає модулі «Культурологія», «Етика», «Естетика», кожен з яких традиційно викладався як окрема навчальна дисципліна. Тематичну структуру відповідних модулів узгоджено з рекомендованими переліками тем Державних стандартів вищої освіти для освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» студентів різних спеціальностей – як технічних, так і гуманітарних. Посібник містить ґрунтовні теоретичні узагальнення і цікавий фактичний матеріал. Науково-методичний апарат, складений до кожного з модулів окремо, включає перелік знань та вмінь, висновки, контрольні запитання, фонд тестових завдань і рекомендовану літературу.

Завдяки універсальності своєї структури посібник може використовуватися й у традиційному викладанні навчальних дисциплін. Особливу увагу приділено проблемним питанням сучасності, актуальним для студентської молоді.

Навчальний посібник розрахований на студентів, аспірантів і викладачів.

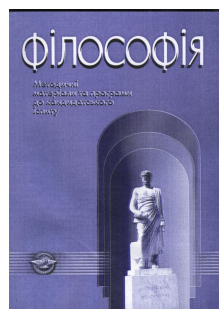
* Видання наявні у читальному залі історичних та соціально-політичних наук бібліотеки Маріупольського державного університету.

Черниш, Н. Й. Соціологія : підручник за рейтингово-модульною системою навчання / Н. Й. Черниш. – 5-те вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2009. – 468 с.*

Видання містить теоретичні знання про загальну теорію та історію української і світової соціології, про суб'єктів соціального життя (соціологія особистості, сім'ї, молоді, етносоціологія) та головні сфери їхньої життєдіяльності (соціологія культури, політики, праці й управління). Матеріал у підручнику подано з позицій класичної і новітньої світової та української соціологічної думки і викладено відповідно до вимог Міністерства освіти і науки України з урахуванням принципів Болонської декларації європейських університетів. До складу підручника входять системи тестів, вправ, завдань різних груп складності для перевірки засвоєння знань студентами, практикум, під час участі у якому студенти будуть виконувати самостійні дослідницькі проекти, що полегшить з'ясування розрахованого за шкалою ECTS рейтингу кожного студента.

Призначено для студентів, аспірантів та викладачів вищих навчальних закладів, а також усіх, хто цікавиться проблемами соціологічної науки.

Філософія : метод, матеріали та програми до кандидатського іспиту / уклад. : Л. Г. Дротянко, В. І. Онопрієнко. – 3-тє вид., доп. – К. : НАУ-друк, 2010. – 100 с.*

Видання містить методичні поради щодо ефективної організації роботи аспірантів і здобувачів наукового ступеня з підготовки до кандидатського іспиту, перелік основних питань іспитових білетів, список навчальної і довідкової літератури, основних філософських першоджерел. Подано орієнтовні теми й вимоги до написання, оформлення реферату для складання кандидатського іспиту, програму з філософії і питання для складання вступних і кандидатських іспитів зі спеціальностей 09.00.02 - «Діалектика і методологія пізнання», 09.00.03 - «Соціальна філософія і філософія історії», 09.00.04 - «Філософська антропологія, філософія культури», затверджених ВАК України, а також програму, питання для складання додаткового іспиту з історії філософії (для філософських спеціальностей).

Для аспірантів, здобувачів та вступників до аспірантури.

Наука та освіта в сучасному університеті в контексті міжнародного співробітництва : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 20-й річниці незалежності України, м. Маріуполь, 22-25 трав. 2011 р. / за ред. Є. Суліми, К. Балабанова. – Маріуполь : МДУ, 2011. – 565 с.*

Збірник містить тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції, які висвітлюють актуальні проблеми забезпечення якості вищої освіти та розвитку неперервної професійної освіти в Україні та зарубіжних країнах, роль освіти та науки в розвитку міжнародного співробітництва, особливості співробітництва університетів із закордонними установами та міжнародними організаціями, місце мови та культури народів світу у формуванні міжкультурного діалогу, вплив грецької мови та культури на формування полікультурної особистості, інноваційні процеси та застосування інформаційно-комунікативних технологій в освіті та науці, особливості інтернаціоналізації як фактору конкурентоспроможності вищої освіти.

Видання адресоване науковцям, викладачам, аспірантам та студентам.

Проблеми формування інформаційної культури особистості : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених і студентів, м. Маріуполь, 28 жовт. 2011 р. / редкол.: І.С. Пономарьова, Г.І. Батичко, Ю.С. Сабадаш та ін. – Маріуполь : МДУ, 2011. – 142 с.*

Збірник укладено на основі матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених і студентів з проблем формування інформаційної культури особистості. До складу збірника входять тези доповідей, присвячених проблемам особистості в умовах становлення інформаційного суспільства. Особлива увага приділяється інформатизації як чиннику соціалізації молоді і документно-інформаційному забезпеченню діяльності установи в умовах інформатизації. Розглядаються особливості університету як комунікативної моделі інформаційної епохи, характеризується історична динаміка інформаційно-культурного простору.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів, читачів, які цікавляться проблемами інформаційної культури.

Інформаційно-бібліографічний відділ бібліотеки МДУ

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК
МАРИУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ, КУЛЬТУРОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ
ВИПУСК 2

Головний редактор чл.-кор. НАПН України, д.політ.наук., проф. К. В. Балабанов

Редакційна колегія серії:

Відповідальний редактор – д.культурології, проф. Ю. С. Сабадаш
Заступник відповідального редактора – к.мист., доц. Г. І. Батичко
Відповідальний секретар – к.і.н., доц. Ю. В. Рябуха

Засновник Маріупольський державний університет
87500, м.Маріуполь, пр.Будівельників 129а
тел.: (0629)52-99-46, e-mail: mggu_kafedra_kid@mail.ru

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
(Серія КВ № 17804-6654Р від 24.05.2011)
Тираж 100 примірників. Замовлення №469.2

Видавець МФ ТОВ «Друкарня "Новий світ"»
87510, м.Маріуполь, вул.Красномаякська, 2; тел.: (0629)41-35-13
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК №1792 від 20.05.2004

Друкується в авторській редакції з оригінал-макетів авторів
Редакція не несе відповідальності за авторський стиль статей